

P-124

Supl. II

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

A N U A R U L
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL“
(SUPLIMENT II)

D. ȘANDRU

POPULAȚIA RURALĂ A ROMÂNIEI
ÎN TRE
CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA
IAȘI, 1980

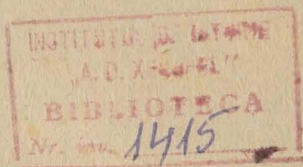
INSTITUTUL DE ISTORIE

„A. D. XENOPOL“

BIBLIOTECA

P-124

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL“
(SUPLIMENT II)

D. ȘANDRU

POPULAȚIA RURALĂ A ROMÂNIEI
ÎNTRE
CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
IAȘI, 1980

INTRODUCERE

În ultimele decenii, cercetările de demografie istorică din țara noastră au intrat din ce în ce mai mult în preocupările istoricilor. Atenția lor a fost îndreptată cu prioritate spre epocile medie și modernă și mai puțin spre studiul populației din perioada contemporană. Existența a numeroase studii de demografie istorică privitoare la locuitorii României din perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale sînt, în cea mai mare parte, rodul muncii statisticienilor și mai puțin a istoricilor. Statisticienii au depus eforturi laudabile pentru calcularea unor indici demografici pe care vechile statistici le-au neglijat, parțial sau în totalitate. În acest cadru, sînt de menționat studiile cu privire la durata medie a vieții în România, la fertilitatea populației feminine, la mortalitatea și la alte aspecte, studii ce stabilesc în mod precis caracteristicile acestor fenomene demografice. Tot grație lor, dispunem de numeroase articole de demografie istorică propriu-zisă referitoare la perioada interbelică.

Cercetările istoricilor, deși foarte numeroase, au avut mai puțin în vedere perioada contemporană. Cu toate acestea, referiri la starea și evoluția populației României de după 1918 apar în multe din lucrările de istorie socială publicate în ultimele decenii. Ele completează o serie de goluri din demografia istorică a țării ce au fost generate, fie de lipsa unor statistici, fie de caracterul lor neștiințific, rămînînd indispensabile pentru cercetarea populației rurale.

Studiile de demografie istorică privesc numai anumite aspecte ale temei de ansamblu din diferiți ani sau perioade, astfel că pînă în prezent un studiu monografic asupra populației țării noastre de după primul război mondial lipsește încă. Pentru acest din urmă considerent, ne propunem să analizăm evoluția populației rurale a României dintre anii 1918 și 1939. Cum este și firesc, în lucrare atenția principală a fost acordată studiului populației satelor din punctele de vedere ale natalității, mortalității generale și infantile și a sporului natural (capitolul II : Mișcarea naturală a populației rurale din România între cele două războaie mondiale). Legate de analiza evoluției populației rurale dintre cele două războaie mondiale apar și capitolele IV : Colonizări interne, și V : Emigrarea și imigrarea, care au menirea de a întregi tabloul transformărilor demografice produse prin mișcarea naturală în perioada dată.

Deși studiul nostru se referă — așa cum rezultă și din titlu — la populația satelor, analiza ei a fost făcută în permanență în strînsă legătură cu mișcările demografice ale întregii țări, prin comparație cu situația orașului. Dealtfel, capitolele VI : Structura profesională a populației rurale, VII :

Problema suprapopulației agricole în România, și VIII : Locul țărănimii în procesul de urbanizare din România, vin să evidențieze complexitatea fenomenelor demografice ale țării noastre din perioada interbelică, în care, deși satul a avut de cele mai multe ori un rol predominant, totuși, mediul rural și cel urban s-au condiționat reciproc.

Explicarea proceselor demografice din țara noastră a impus extinderea cercetării asupra celor mai importante cauze care le-au determinat sau influențat. De aici au rezultat capitolele IX : Regimul alimentar al populației rurale, X : Locuințele rurale, XI : Răspîndirea științei de carte în mediul rural, XII : Satul românesc în cadrul politicii sanitare, și XIII : Sănătatea populației rurale, fără de care nu s-ar fi putut explica de ce fenomenele demografice din România au avut o anumită orientare și de ce nu alta.

În unele din capitolele lucrării materialul nu urmărește decît parțial evoluția în timp a problemelor cercetate. Principala cauză care ne-a obligat să tratăm anumite aspecte, precum alimentația populației rurale, de pildă, nediferențiat pe parcursul anilor a fost determinată de lipsa aproape completă a unor informații documentare pentru anumite perioade și de abundența lor pentru altele.

Lucrarea Populația rurală a României între cele două războaie mondiale, deși are ca principală bază documentară statisticile vremii, nu este un studiu de statistică demografică. Prin aspectele complexe ce apar din analiza evoluției populației, ea capătă conținutul unei cercetări de demografie istorică și de istorie socială, care poate aduce mai multă lumină asupra unor probleme pînă acum mai puțin studiate. Cercetarea din punct de vedere demografic a satului românesc din perioada interbelică va fi de un real folos pentru înțelegerea problemei agrare, în general, și a procesului de urbanizare din România, în special.

CAPITOLUL I

STATISTICILE POPULAȚIEI DIN PERIOADA INTERBELICĂ

În momentul făuririi statului național unitar român, la 1 decembrie 1918, datele privitoare la populația țării nu erau cunoscute decât cu aproximație. Recensămintele efectuate în România și în teritoriile românești aflate la sfârșitul secolului trecut și la începutul veacului nostru sub dominație străină, reflectau stări de lucruri vechi; în plus, ele erau întocmite după criterii diferite. Recensământul din Basarabia fusese realizat la sfârșitul secolului al XIX-lea, în anul 1897. Pe lângă faptul că el conținea date ce aveau în vedere o situație existentă cu peste două decenii înainte de Unire, înregistrarea populației se făcuse după limba vorbită, nu și după naționalitate, iar în privința mediului rural el nu conținea date speciale. Pentru Transilvania și Bucovina existau recensămintele din anul 1910, mult mai bogate în detalii, comparativ cu cel din Basarabia, în care înregistrarea populației era făcută după neam și pe medii de locuire, în mod separat. În vechea Românie, ultimul recensământ general al populației din perioada antebelică se executase în anul 1912, după criterii oarecum asemănătoare cu cele din Bucovina și din Transilvania.

De la ultimele recensăminte pînă la Unire s-a scurs o perioadă relativ lungă, timp în care toate teritoriile locuite de români au cunoscut modificări cu caracter demografic, determinate de mișcarea naturală a populației, de emigrări și imigrări, de colonizări și, mai cu seamă, de vicisitudinile primului război mondial, astfel că datele lor nu mai serveau decât ca elemente orientative în calculul populației postbelice.

În perioada ce a urmat recensămintelor, organele statistice au stabilit an de an, pe baza datelor furnizate de instituțiile de stare civilă, mișcarea populației, valoarea cifrelor fiind însă mai mult sau mai puțin apropiată de realitate. În perioada primului război mondial, în schimb, asemenea calcule n-au mai fost efectuate, astfel că în momentul Unirii, din lipsă de date statistice, nu era cunoscută situația numerică a populației României. Lipseau atunci, așadar, nu numai statisticile referitoare la numărul populației, ci și cele privitoare la mișcarea ei în anii războiului, la pierderile din perioada războiului și la capitalul uman rămas după prima conflagrație mondială¹.

¹ Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală a României*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 148.

Lipsa datelor statistice puse pe statisticieni aproape în imposibilitate de a reconstitui zestrea demografică de la care pornea statul român în hotarele lui întregite².

Prima evaluare de după război a populației s-a făcut în anul 1919, dar, din cauza lipsei de informații statistice, ea n-a înclus și populația Bucovinei. Abia cu începere din anul următor, 1920, a fost dat publicității *Anuarul statistic* cu date complete referitoare la întregul teritoriu al României³. Cifrele inserate în Anuarele statistice cu începere din anul 1920 pînă la recensămîntul general al populației din 29 decembrie 1930 sînt rezultatele unor calcule comparative cu cele furnizate de vechile recensăminte, în care s-a ținut cont de o rată medie a natalității, a mortalității și a excedentului natural, pe de o parte, și de pierderile aproximative în oameni din anii primului război mondial, pe de alta.

În anul 1921, Ministerul de Interne a impus organelor administrative din subordine obligația de a ține evidența locuitorilor pe comune. Înregistrarea mișcării naturale a populației de după 1921 a constituit, pînă la recensămîntul din 1930, sursa de bază pentru calcularea datelor demografice ale țării⁴.

Neavînd ca punct de plecare o evidență clară, statisticile din primul deceniu interbelic — chiar dacă au ținut fidel seama de modificările cu caracter demografic petrecute în decursul anilor prin mișcarea naturală a populației — nu reflectau realitatea de fapt, astfel că, în mod practic, nu se cunoștea cu exactitate nici măcar numărul locuitorilor țării⁵. Neconcordanța dintre datele statistice și situația de pe teren a fost pusă în adevărată lumină abia cu prilejul recensămîntului general al populației din anul 1930. În 1926, de pildă, populația principalelor orașe era stabilită la următoarele cifre: 671 164 de locuitori în București, 260 000 în Chișinău, 160 697 în Iași, 120 000 în Cluj, 113 000 în Cernăuți, 100 000 în Timișoara, 94 183 în Arad, 90 000 în Oradea, 89 903 în Brăila⁶. Patru ani mai tîrziu, cu prilejul realizării recensămîntului, s-a constatat, prin înregistrarea populației la fața locului, că orașul București avea 639 040 locuitori, Chișinău 114 896, Cernăuți 112 427, Iași 102 872, Cluj 100 844, Timișoara 91 580, Oradea 82 687, Arad 77 181, Brăila 68 347 locuitori⁷.

Caracterul relativ al cifrelor statisticilor a fost recunoscut de însuși directorul Institutului Central de Statistică, dr. Sabin Manuila, care afirma că, după primul război mondial, statistica din țara noastră se afla încă la început, întrucît ea nu dispunea de surse sigure de documentare. Statistica românească — remarcă el — a fost mult timp lăsată pe plan secundar, ceea ce a făcut ca publicul larg, oamenii de știință, cei de stat și chiar funcționarii serviciilor statistice să utilizeze cifrele de care dispuneau în funcție de anu-

² Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *Populația României*, București, 1937, p. 79.

³ Institut Central de Statistique, *Breviaire statistique de la Roumanie, 1940*, Bucarest, 1940, p. 37—38.

⁴ Vezi Arh. St., București, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 162/1930, f. 1; Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 2/1921, f. 21.

⁵ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 68/25/1932, f. 2.

⁶ Idem. doc. 29/13/1926, f. 1.

⁷ Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 18—20

mite dorințe sau vederi subiective, fără a le putea cîntări la valoarea lor reală⁸.

În lipsa unui recensămînt general al populației, care se impunea cu necesitate în anul Unirii provinciilor românești cu România, după 1920 s-au făcut cîteva încercări privitoare la înregistrarea numerică a locuitorilor, care n-au dat rezultate⁹. În 1927, Ministerul Sănătății Publice și Ocrotirilor Sociale a fost solicitat de către Fundația americană Rockefeller să-i comunice mortalitatea la mia de locuitori în România. Cum cifrele statistice aveau valori aproximative, servind doar ca mijloc de orientare generală în materie demografică, conducerea departamentului nu a putut să-i furnizeze datele exacte; ca urmare a acestui fapt s-a ajuns la întreruperea colaborării dintre fundație și statul român¹⁰. Sistarea colaborării a avut însă și un rezultat pozitiv, acela al realizării, în 1927, a primului recensămînt postbelic al populației țării noastre, efectuat pe cale administrativă și cu concursul aparatului administrativ al statului. Dar modul în care acesta a fost înfăptuit a stîrnit critici arît de vehemente încît Consiliul Superior Statistic¹¹ a hotărît să nu mai încredințeze tiparului datele lui, astfel că ele au rămas nepublicate¹².

După reluarea colaborării cu Fundația Rockefeller, aceasta a fost canalizată pe linia organizării statisticii demografice din România, avînd drept principal țel cunoașterea sănătății publice¹³. În anii 1927—1930 s-au purtat discuții între Ministerul Sănătății Publice și Ocrotirilor Sociale din România și conducerea Fundației Rockefeller pentru reorganizarea Biroului statisticii vitale din țara noastră¹⁴. Cum fundația era interesată în mod nemijlocit în cunoașterea stării sănătății publice, în 1929 a fost încheiat un acord între statul român și fundație pentru organizarea în România a unei statistici demografice și epidemiologice. Dat fiind faptul că statul român nu poseda nici mijloace financiare suficiente, nici aparatul necesar calculării rapide a datelor, conducerea fundației i-a pus la dispoziție o parte din fonduri, plus mașinile și mobilierul necesare acestui scop, în vederea organizării unui Oficiu demografic, care a fost creat în anul 1929 și care a fost încorporat, împreună cu celelalte instituții cu caracter statistic din componența Ministerului de Interne, în structura organizatorică a Ministerului Sănătății Publice și Ocrotirilor Sociale¹⁵. Odată cu trecerea statisticii demografice a țării de la Ministerul de Interne la cel al Sănătății Publice și Ocrotirilor Sociale, acesta din urmă a fost însărcinat cu executarea recensămîntului general al populației și cu organizarea statisticii demografice.

⁸ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 148.

⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 36/24/1930, f. 1.

¹⁰ *Idem*, doc 261/29, f. 2.

¹¹ Consiliul Superior Statistic luase ființă prin legea privitoare la Institutul de Statistică Generală, din 8 decembrie 1925, care crea institutul menționat, pe lângă Ministerul Industriei și Comerțului (cf. „Monitorul oficial”, nr. 271 din 8. XII. 1925).

¹² Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 24.

¹³ *Ibidem*, f. 25.

¹⁴ Dr. Sabin Manuila, *Structure et évolution de la population rurale*, în *La vie rurale en Roumanie*, Bucarest, 1940, p. 246; Rockefeller Foundation Archives, Record Group I.I., Series 783 Romania, Box no. 1 (Observations Re-public Health Work on Visits to in 1927 and 1928, by Dr. W. L. Mitchell).

¹⁵ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 246—247. Detalii în Rockefeller Foundation Archives, Record Group I.I., Series 783 K, Box no. 4 (Vital Statistics, 1928—1937).

Pe de altă parte, prin hotărârile Conferinței de la Haga, din anul 1928, și prin Protocolul de la Geneva, din 1929, ambele ratificate de statul român, se stabilea a se face un început de standardizare în domeniul statisticii, acceptându-se termenul decenial în fiecare an ce se termina cu zero pentru efectuarea recensămintelor. La rîndul său, Institutul Internațional de Statistică recomandase tuturor statelor executarea recensămintelor în jurul anului 1930¹⁶.

Tratativele guvernului român cu Fundația Rockefeller și organizarea Oficiului demografic, cu sprijinul acesteia, au convins factorii politici din țara noastră de necesitatea unui recensămint general al populației, care nu fusese efectuat în 1920, așa cum procedaseră Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia¹⁷. Față de obligațiile ce și le asumase statul român în materie de statistică demografică, prin decretul nr. 978 a fost promulgată, la 21 martie 1930, legea privitoare la recensămint general al populației¹⁸, în baza căreia se organiza o comisie de recensămint general al populației pe lângă Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, sub președinția prof. Dimitrie Gusti și sub direcția lui Sabin Manuila¹⁹.

Recensămintul din 1930 a fost primul în istoria țării noastre în care înregistrarea locuitorilor s-a efectuat după criteriul științifice, iar calcularea și centralizarea datelor s-a făcut cu ajutorul mijloacelor moderne ale epocii. Executarea lui a costat statul român 124 124 330 de lei, sau 7 lei pe cap de locuitor. Din lipsă de fonduri, datele lui au fost publicate mult mai târziu²⁰, dar ele au putut fi utilizate după numai cîteva ani de către contemporani în studiile de economie, demografie, istorie agrară și de altă natură.

Pe lângă stabilirea la valoarea exactă a patrimoniului demografic al României, recensămintul din 1930 a avut și alte efecte. Din organizațiile create în vederea efectuării lui a rezultat, în urma Convenției din 21 iunie 1933 încheiată între Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale și Fundația Rockefeller, în același an, 1933, un institut nou, denumit Institutul de Demografie și Recensămint, care a funcționat pe lângă Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, independent de Institutul de Statistică Generală, cărui i-au fost încredințate toate atribuțiile relative la statistica populației²¹.

În anii următori, s-au produs cîteva modificări mai importante în organizarea instituțiilor de statistică ale țării. Astfel, prin decretul-lege pentru contopirea Institutelor de Statistică, din 14 noiembrie 1934²², Institutul de Statistică Generală a Statului se contopea cu Institutul de Demografie și Recensămint, creîndu-se, prin fuziunea acestora, Institutul Central de Statistică, încadrat în structura Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale.

¹⁶ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 36/24/1930, f. 1—2; vezi și C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XIX (1931), București, p. 306—311.

¹⁷ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 247.

¹⁸ „Monitorul oficial”, nr. 66 din 21. III. 1930.

¹⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 36/24/1930, f. 2; 143/17/1939, f. 1; Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 283.

²⁰ Vezi Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 36/24/1930, f. 10; 103/26/1934, f. 2; *Recensămintul general al populației României din 29 decembrie 1930*, București, vol. I, 1938; vol. II, 1938; vol. III, 1938; vol. IV, 1939; vol. V, 1940; vol. VI, 1940; vol. VII, 1940; vol. IX, 1940; vol. X, 1938.

²¹ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 242.

²² „Monitorul oficial”, nr. 263 bis din 14. XI. 1934.

Fostul Institut de Demografie și Recensămînt își păstrează însă vechile atribuții, rămînînd ca un serviciu al statisticii umane în cadrul noului institut (art. 3). Prin decretul-lege pentru scindarea Institutului Central de Statistică din 31 ianuarie 1938²³, acesta era despărțit din nou în două organizații distincte: Institutul de Demografie și Recensămînt, ce urma să activeze ca institut de știință aplicată pe lângă Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, și Institutul de Statistică Generală a Statului, subordonat Ministerului Industriei și Comerțului. La mai puțin de două luni de la această reorganizare, la 18 martie 1938, printr-un alt decret-lege, a fost restabilită vechea organizare dinainte de 31 ianuarie 1938, reînființîndu-se Institutul Central de Statistică de pe lângă Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale²⁴.

Cercetătorul care urmărește evoluția demografică a României din perioada interbelică întîmpină serioase dificultăți în studierea acestei teme, din cauză că nu are la dispoziție decît datele unui singur recensămînt — cel din 29 decembrie 1930 — care se referă la starea existentă la mijlocul epocii luată în studiu. Lipsa recensămintelor pentru anii limită ai perioadei interbelice este într-o oarecare măsură suplinită de publicațiile Institutului Central de Statistică și de datele recensămintelor sau anchetelor cu caracter statistic ale diferitelor departamente ale statului. După primul război mondial, Institutul Central de Statistică a publicat o serie de volume, între care menționăm: *Anuarul statistic al României*, *Breviarul statistic al României*, *Buletinul statistic al României* și *Buletinul demografic al României*, ultimul ca publicație lunară, în care sînt inserate fenomenele demografice de bază ale țării. Dar valoarea datelor acestora este relativă, întrucît ele au fost întocmite în urma unor calcule teoretice și nu prin verificări pe teren.

În anul 1919, Consiliul Dirigent al Transilvaniei a efectuat un recensămînt al repartiției proprietății funciare rurale²⁵, care nu poate servi decît într-o măsură redusă ca bază de calcul pentru studiul populației provinciei. Acestuia i se adaugă recensămintele și statisticile din anii următori, întocmite la nivelul întregii țări. Între ele, menționăm recensămintele fiscale ale Ministerului de Finanțe din anii 1923, 1928 și 1933, care cuprind date privitoare la familiile de agricultori pe categorii de proprietari. Marea lor lacună, din punctul de vedere al cercetătorului care studiază satul românesc, este aceea că ele înregistrează proprietățile agricole pe circumscripții fiscale, astfel că un proprietar funciar cu familia sa, care posedă terenuri în mai multe comune era înscris în statistică tot de atîtea ori. În același an în care a fost realizat primul recensămînt al populației din România întregită a fost organizat, la inițiativa Institutului Internațional de Agricultură, un recensămînt agricol al României, care a fost, de fapt, o anchetă, ale cărei date n-au văzut în întregime lumina tiparului. Recensămîntul agricol al României s-a limitat la a înregistra repartiția exploatărilor agricole pe categorii, după întinderea lor, și numai în două din județele țării au fost recensate toate aspectele legate de agricultură²⁶.

²³ Idem, nr. 24 din 31. I. 1938.

²⁴ Idem, nr. 64 din 18. III. 1938.

²⁵ Zezi, D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Edit. Academiei, 1975, p. 20—21.

²⁶ Roman Cresin, *Care este structura proprietății agrare din România?*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 2—3, februarie—martie, p. 93.

Institutul Central de Statistică și-a propus, având în vedere recomandările Institutului Internațional de Agricultură de la Roma, să realizeze, în 1939, un recensământ agricol și un recensământ al pădurilor. În vederea pregătirii lor din punct de vedere științific, în cursul anilor 1938 și 1939, directorul statisticii agrare, Roman Cresin, a studiat în Statele Unite ale Americii, la Universitatea din Ithaca, problemele agriculturii, organizarea rurală, creditul agricol, comerțul internațional, statistica și fluctuațiile comerțului, marketingul, iar la Biroul statistic al statului New York, la Albany, a luat cunoștință de organizarea statisticii agricole locale, aprofundând organizarea detaliată a recensământului agricol, a statisticilor curente, analiza rezultatelor obținute, critica lor etc.²⁷ Din cauza evenimentelor internaționale, din primăvara anului 1939, recensământul pădurilor nu s-a mai efectuat, iar cel agricol a fost făcut doi ani mai târziu, la proporții mult mai reduse decât fusese conceput inițial.

În vara anului 1939, conducerea Institutului Central de Statistică a intervenit la factorii de răspundere pentru obținerea fondurilor, de 290 000 000 lei, în vederea finanțării operațiilor de efectuare și de prelucrare a datelor recensământului general al populației ce urma să aibă loc în anul următor²⁸. Evenimentele din vara anului 1940 au împiedicat însă realizarea lui. Lipsa acestuia este parțial suplinită de datele recensământului general al României din 6 aprilie 1941.

La recensământul din 1941 au fost recensați atât locuitorii din țară, cât și cetățenii români din străinătate și bunurile lor mobile și imobile²⁹. Deși recensământul din 6 aprilie 1941 a avut, în primul rând, un caracter agricol, el a înregistrat, din punct de vedere numeric, întreaga populație a țării, atât la orașe, cât și la sate. În vara anului 1941 au fost recensate și exploatarile agricole din Basarabia și din nordul Bucovinei, dar, cu toate acestea, recensământul n-a putut insera situația de pe întreg cuprinsul țării, din datele lui lipsind teritoriul Transilvaniei de Nord și încă o întindere de circa 200 000 ha care au fost omise la înregistrare. Din această cauză, compararea datelor recensământului din 1941 cu cele ale recensământului din 1930 nu se poate face decât în privința evoluției populației pe localități sau pe teritorii comparabile și nu la nivelul întregii țări. În 1944, Institutul Central de Statistică a publicat un volum cuprinzând „date sumare provizorii” despre populație, realizat cu ajutorul studenților și elevilor din Capitală, care, la o analiză atentă a cifrelor lui, prezintă nu puțin minusuri³⁰. Un altul, destul de sumar, cuprinzând tabele sintetice cu date, tot provizorii, despre agricultură, a fost publicat în anul 1945³¹, iar restul materialelor lui n-au mai văzut lumina tiparului.

Recensământului general al populației din 1930, celor fiscale și celor agricole li se adaugă numeroase statistici ale Ministerului Agriculturii și Dome-

²⁷ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 614/2/1938, f. 2; 632/2/1939, f. 12—13; 151/17/1939, f. 1.

²⁸ Idem. doc. 143/17/1939, f. 1 și 5.

²⁹ Idem. doc. 176/19/1941, f. 1—2.

³⁰ *Recensământul general al României din 1941, 6 aprilie. Date sumare provizorii*, București, 1944.

³¹ Roman Cresin, *Recensământul agricol al României din 1941. Date provizorii*, vol. I, București, 1945.

niilor întocmite pe anumite aspecte ale agriculturii în diverși ani, care reprezintă, de fapt, un material complementar de importanță relativ redusă pentru studiul demografiei rurale din România.

Existența a numeroase statistici, în loc de a ajuta pe cercetător, îi creează, în mod paradoxal, tot atâtea dificultăți, punându-l adesea în situația de a nu putea stabili în mod precis evoluția populației rurale și a problemelor ce derivă din această temă. În 1937, șeful resortului de statistică agrară din cadrul Institutului Central de Statistică, Roman Cresin, publica în revista „România?”, unde, chiar de la început, afirma că la noi numărul total al populației ocupată în agricultură nu era cunoscut decât cu vași aproximații³². Nici pînă, nici după Unire — spunea el — nu se făcuse un recensămînt sistematic. Cel din 1930 era apreciat ca o încercare de recensămînt, astfel că pentru cunoașterea populației agricole era nevoie să se apeleze la surse variate, care dădeau fiecare o situație deosebită³³. La rîndul său, Virgil Madgearu preciza că „despre sectorul agricol, cel mai important din organizația social-economică a României, avem cunoștințele cele mai rudimentare. Nu posedăm o statistică a exploatărilor agricole, iar statisticile asupra întinderii și repartiției suprafeței agricole, asupra inventarului viu și mort etc., sînt defectuoase. Ne lipsește o statistică asupra salariaților”³⁴, iar Mircea Vulcănescu remarcă, în 1937, că, după 1930, România nu mai posedă o statistică menită să înregistreze efectele crizei la sate, ca urmare a excedentului de populație rurală³⁵. Dealtfel, în raportul Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale către rege, de motivare a proiectului legii din 18 martie 1938 privitor la reunificarea Institutului de Demografie și Recensămînt cu Institutul de Statistică Generală, se arată, în mod oficial, că „din cauza împrejurărilor financiare dificile, statul nu a putut găsi mijloacele bugetare necesare pentru organizarea unei statistici oficiale adecvate”³⁶.

În perioada interbelică, mai cu seamă în deceniul al patrulea al veacului nostru, studiile întreprinse asupra populației rurale au fost tot mai numeroase. Interesul față de satul românesc se explică prin proporția mare a populației rurale în structura populației țării, așa de mare încît ea era dominantă pentru însuși biologia națiunii³⁷. În anii de după războiul din 1916—1918,

³² Idem, *Care este structura...*, p. 90.

³³ *Ibidem*, p. 91—94. Roman Cresin avea în vedere compararea datelor Recensămîntului agricol din 1930, cu cele ale recensămîntului general al populației, din același an, cu statistica impozitelor directe în vigoare pe anii 1928—1932, cu ancheta Ministerului Agriculturii și Domeniilor, din 1935, privitoare la repartiția animalelor domestice pe gospodării rurale și datele statistice ale reformei agrare de la 1 ianuarie 1934.

³⁴ Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Independența economică, 1940., p. V.

³⁵ Mircea Vulcănescu, *Excedentul populației agricole și perspectivele gospodăriei țărănești*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 2—3, februarie—martie, p. 95—97.

³⁶ „Monitorul oficial”, nr. 64 din 18 III. 1938; Dudley Kirk, *Europa's Population in the Interwar Years*, League of Nations, 1946, p. 259, a observat că multe din statisticile vitale ale țărilor europene erau incomplete. Compararea statisticilor natalității din Grecia, Iugoslavia și România cu datele recensămîntelor dovedea că pînă la 10% din nașterile acestor țări nu fuseseră raportate. Erori similare apăreau și în statisticile anuale referitoare la reproducția netă (*Ibidem*, p. 260).

³⁷ Dr. G. Banu, *Examen critic și sintetic al problemelor de sănătate rurală*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 1279.

datorită învățământului universitar specializat în igienă și în medicină preventivă și sub influența dezvoltării pe care o lua în România statistica demografică, un mare număr de medici și-au asimilat metoda demografică. Ei au reușit să alcătuiască lucrări complete privind unele localități rurale sau grupuri de localități (circumscripții sanitare). Institutele de igienă din București, Cluj și Iași își creaseră colecții bogate de asemenea monografii rurale³⁸.

Pentru cunoașterea realităților demografice ale satului, în afară de monografiile sanitare, cercetătorul are la dispoziție câteva monografii și numeroase studii sociologice referitoare la diferite localități sau zone ale țării. Între acestea, o valoare deosebită o prezintă monografiile și studiile realizate după 1934 din inițiativa profesorului Dimitrie Gusti în cadrul Seminarului de Științe Sociale al României, sub patronajul Fundației regale „Principele Carol”, iar cu începere din toamna anului 1938 sub acela al Serviciului Social³⁹. Începând din anul 1935, pînă în 1938, în toate cele trei luni ale fiecărei veri au lucrat în satele țării anual peste 70 de echipe de cercetări sociologice, cu un total de peste 800 de persoane — cele mai multe dintre ele fiind compuse din studenți, restul fiind organizate din inițiativa unor instituții județene — fiecare dintre ele fiind încadrată cu medic uman, medic veterinar și agronom. Sarcina centrală a echipelor sociologice a fost de a sprijini în mod nemijlocit ridicarea satului românesc din punct de vedere economic, social și cultural. În acest cadru, s-a încercat ca, prin colectarea de fonduri din mai multe comune învecinate, să se realizeze o serie de „sate model”, care să fie înzestrate cu toate instituțiile necesare unei vieți moderne. Acest țel n-a putut fi însă nicăieri atins. Din lipsă de concurs din partea autorităților, unele echipe nu și-au putut duce la bun sfârșit nici celelalte sarcini⁴⁰.

În vara anului 1938 un număr de 60 de echipe studentești au fost trimise de către Fundația culturală „Principele Carol” în tot atâtea sate din toate provinciile țării, astfel: 3 în Oltenia, 12 în Muntenia, 3 în Dobrogea, 9 în Moldova, 10 în Basarabia, 2 în Bucovina, 12 în Transilvania și 9 în Banat. Acestea au întreprins cercetări sociologice sistematice prin care s-au urmărit toate aspectele sociale ale satului, inclusiv domeniul medico-sanitar. Astfel, au fost cercetate: situația proprietății, a inventarului agricol, bugetele familiilor țărănești, starea sanitară și culturală etc., aprofundîndu-se la maximum studiul vieții populației rurale⁴¹. Populația acestor sate era de 125 000 de locuitori, astfel că au fost cercetate în total fiecare al 254-lea sat al țării și situația fiecărui al 128-lea satean. Cercetările pe probleme speciale s-au

³⁸ Dr. C. C. Gheorghiu și H. H. Stahl, *Metode de investigație sanitară și medico-socială în mediul rural*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 59.

³⁹ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 248—249.

⁴⁰ Detalii în Arh. St. Bistrița, fond Camera agricolă Năsăud, dosar 944/1938, f. 4—13, 15—16; Arh. St. Deva, fond Consilierat agricol, Hunedoara, dosar 35/1937, f. 5* și 42; Henry H. Stahl, *Amintiri și gânduri...*, București, Editura Minerva, 1981.

⁴¹ Vezi D. Gusti, *Starea de azi a satului românesc — Întîile concluzii ale cercetărilor întreprinse în 1938 de echipele regale studentești*, în „Sociologie românească”, an. III (1938), nr. 10—12, octombrie—decembrie, p. 431—432; Idem, *Starea de azi a satului românesc, în 60 sate românești cercetate de echipele studentești în vara 1938. Ancheta sociologică condusă de Anton Golopenția și dr. D. C. Georgescu*, vol. I, p. I—XIII; Ing. P. Stănculescu și C. Ștefănescu, *Situația economică prezentă, în 60 sate românești...*, vol. II, p. 45 și următoarele.

întreprins însă asupra unor grupe mai reduse de țărani. Trebuie menționat că nici în vara anului 1938 nu toate echipele și-au dus la bun sfârșit munca lor⁴². Cu toate acestea, materialele documentare rezultate din cele patru campanii de cercetări sociologice, publicate în volumele *60 sate românești* și în revista „Sociologie românească”, altele rămase prin arhivele județene, reprezintă o sursă documentară fără de care studiul populației rurale nu ar fi posibil⁴³. Ele completează și explică multe din aspectele pe care statisticile din perioada interbelică nu le-au putut pune în adevărata lor lumină. În monografiile școlii lui Gusti problema sănătății a format un obiect principal de atenție. Deși pe sociologi i-a interesat în mod special găsierea legăturilor reciproce dintre factorul social și cel biologic și nu explicarea, în primul rând, a fenomenelor biologice prin cele sociale, aceștia, pornind de la faptul că interdependența tuturor fenomenelor ce se desfășurau în grupele de indivizi ale unei comunități era atât de mare, au analizat etiologia bolilor în conexiune cu fenomenul social, întilnindu-se totodată cu fenomenul biologic⁴⁴.

Prin legea din 18 octombrie 1938⁴⁵, care crea Serviciul social, în acest serviciu se îngloba activitatea echipelor regale studentești și se înrolau, în mod obligatoriu, pentru un an de muncă în folosul populației rurale, toți absolvenții școlilor superioare din România. Un rol deosebit se acorda Institutului de Cercetări Sociale al României și căminului cultural, acesta din urmă ca nucleu al satului și ca instrument de propagandă agricolă și culturală în mediul rural⁴⁶. Dar, în condițiile grele din anul următor, aplicarea legii Serviciului social a fost suspendată, prin decretul-lege din 12 octombrie 1939, iar echipele studentești și-au încetat activitatea.

În anii 1937—1938, Ministerul Sănătății, adoptând metoda cercetării sociologice, a întreprins o vastă acțiune de realizare a monografiilor comunelor rurale ale țării, după un formular tip, care cuprindea: geografia și climatul localității, datele demografice pe ultimii cinci sau zece ani, datele morbidității prin maladii epidemice și sociale, date asupra locuințelor etc.⁴⁷. Operația s-a executat pretutindeni cu forțele locale ale comunei, în mare parte cu personal cu cunoștințe elementare asupra acestor probleme, astfel că puține date ale monografiilor din această categorie sînt utilizabile⁴⁸.

În fine, pentru perioada de pînă la cel de-al doilea război mondial, menționăm existența a numeroase cercetări cu caracter limitat, întreprinse însă pe baze științifice, mai cu seamă după 1930, referitoare la alimentația populației rurale, la starea sănătății ei, la locuințe etc. Pe ansamblul lor, în perioada interbelică, unele aspecte ale vieții satului au fost bine studiate, asupra unora cercetările metodice s-au făcut doar parțial, iar asupra altora ele au fost absente⁴⁹.

⁴² D. Gusti, *Starea de azi...*, în „Sociologie românească”, p. 431—432.

⁴³ Vezi *60 sate românești*, vol. I, Populația, București, 1941; vol. II, Situația economică, 1941; vol. III, Contribuții la tipologia satelor românești. Sate agricole, sate pastorale, 1943; vol. V, Contribuții la tipologia satelor. Sate cu ocupații anexe, 1942; „Sociologie românească”, 1936—1939 și 1943.

⁴⁴ Ing. C. C. Gheorghiu și H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 62.

⁴⁵ „Monitorul oficial”, nr. 242 din 18.X.1938.

⁴⁶ Cf. Arh. St. Timișoara, fond Camera agricolă Timiș-Torontal, dosar I/1939, f. 295.

⁴⁷ Dr. C. C. Gheorghiu și H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 59.

⁴⁸ Vezi Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, Serv. Administrativ, Depunere Sfat, dosar 245/1937.

⁴⁹ Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 1365—1366.

CAPITOLUL II

MIȘCAREA NATURALĂ A POPULAȚIEI RURALE DIN ROMÂNIA ÎNTR-UN RĂZBOI MONDIAL

Analiza populației României din punct de vedere demografic evidențiază că evoluția ei, deși oscilantă, a rămas în permanență printre cele mai dinamice din Europa. Datele referitoare la a doua jumătate a veacului trecut arată că natalitatea în țara noastră a manifestat oscilații sensibile pe grupe de ani, ale căror cauze n-au fost explicate încă. În jurul anului 1860, natalitatea a fost aproximată la 30 de nașteri la mia de locuitori; zece ani mai târziu, ea a urcat la rate medii cuprinse între 40 și 50 la mia de locuitori, apoi, în perioada 1890—1914, ea s-a menținut, în mod constant, în jurul cifrei de 40 la mie¹.

După primul război mondial, natalitatea s-a redus simțitor, față de anii 1910—1914, manifestând, în întreaga perioadă interbelică, o tendință de scădere permanentă, mai ales în rîndul populației rurale. La orașe, deși natalitatea n-a cunoscut o tendință similară de reducere, comparativ cu nașterile la mia de locuitori din mediul rural, a fost în permanență mai mică decît rata natalității satului². Iată numărul nașterilor din România, pe medii de locuire, cu începere din anul 1920³ (TABELUL Nr. I):

Cu toate că în România între cele două războaie mondiale s-a manifestat o tendință aproape continuă de scădere a ratei natalității, o caracteristică a evoluției demografice a țării noastre a rămas capacitatea vitală superioară altor țări europene din punct de vedere al natalității. Între cele două războaie mondiale, România a avut una dintre cele mai ridicate natalități din Europa și, chiar, din lume⁴. Astfel, natalitatea în România era aproape cu sută la sută mai mare decît cea din Belgia, Germania, Franța, Norvegia, Elveția, Austria, Anglia și Suedia (ultima țară avînd o rată a nașterilor de 15,2 la mia de locuitori, față de cea a României, de peste 30 la mie)⁵.

¹ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 273; Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 68/25/1932, f. 6.

² Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 158.

³ Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 80—83; Ing. I. Measnicov, *Mortalitatea populației rurale românești*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 4, aprilie, p. 158; Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 37—38.

⁴ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 68/25/1932, f. 6.

⁵ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 158.

TABELUL Nr. I: (Născuți vij):

Anul	România	%	Urban	%	Rural	%
1920	539 359	34,7	68 076	19,7	471 283	39,0
1921	624 460	39,4	78 771	22,7	541 689	44,2
1922	613 726	38,4	78 632	22,5	535 094	42,9
1923	608 763	37,6	78 032	22,3	530 731	41,8
1924	622 580	37,9	78 165	22,2	544 415	42,1
1925	605 655	36,3	73 380	20,7	532 275	40,5
1926	607 864	35,9	76 831	21,6	531 033	39,7
1927	603 284	35,2	76 345	21,4	526 939	38,8
1928	623 860	35,9	79 956	22,3	543 904	39,4
1929	600 556	34,0	77 189	21,4	523 367	37,3
1930	625 341	35,0	82 013	23,6	543 328	37,7
1931	607 130	33,4	77 989	22,3	529 141	36,1
1932	662 058	33,9	78 541	22,3	583 517	39,1
1933	597 834	32,0	73 240	20,8	524 594	34,7
1934	612 335	32,4	74 017	20,9	538 399	35,0
1935	585 386	30,7	73 580	20,7	511 806	33,0
1936	608 906	31,5	76 320	21,4	532 586	33,8
1937	601 302	30,7	77 301	21,4	524 001	32,9
1938	584 197	29,5	77 456	21,4	507 741	31,5
1939	563 763	28,3	75 691	20,9	488 072	29,9

Total 12 094 005 1 530 515 10 563 490

România a fost depășită din punctul de vedere al natalității doar în 1924 de Iugoslavia, care a avut în acel an 38,6%, față de 37,9 la mie, cât a înregistrat atunci țara noastră⁶. Din datele referitoare la perioada cincinală 1926—1930 privitoare la un număr de 24 de țări ale lumii rezultă că România ocupa locul întâi, cu o natalitate de peste 35 la mie, fiind urmată de Japonia, cu 33 la mie, Polonia, Portugalia, Bulgaria și Argentina, cu circa 30 la mie fiecare. Cea mai mică natalitate se înregistra în Suedia, apoi în Anglia, Austria, Elveția și Norvegia, care aveau rata natalității cuprinsă între 15 și 17 la mie de locuitori⁷.

O altă caracteristică pentru România a fost aceea că în perioada interbelică natalitatea ei a fost în scădere, stabilizându-se în jurul cifrei de 35 la mie la cumpăna dintre deceniile trei și patru și de 30—32 la mie în anii următori⁸. Deși natalitatea a fost în descreștere în aproape întreaga țară,

⁶ Vezi Dr. G. Banu, *Biologia satelor*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, București, an. VII (1927—1928), nr. 1—2, p. 91; Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 81.

⁷ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 68/25/1932, f. 6.

⁸ *Ibidem*; idem, doc. 204/28/1940, f. 21.

ea prezenta variații destul de mari pe provincii, pe județe sau pe zone geografice mai restrânse. Astfel, în 1930 și în anii următori, în Moldova ea s-a menținut încă la o rată de peste 40 la mie, timp în care în Banat abia depășea 20 la mie⁹. În 1930, în județul Fălciu natalitatea a fost de 52 la mie, în Cahul de 49, în Ialomița de 46, în Tecuci și Țighina de 45, în Cernăuți de peste 27, în Arad și Hunedoara de 24, în Severin de 23, iar în județul Timiș-Torontal de 21 la mie¹⁰. Rata cea mai redusă a natalității, care prezenta aspecte alarmante din punct de vedere demografic, s-a înregistrat în mod constant între cele două războaie mondiale în regiunile de vest și de sud-vest ale țării, iar pe categorii sociale, în întreaga țară, la familiile de intelectuali, la care nașterile erau foarte puține¹¹.

Scăderea natalității din România postbelică s-a datorat în special Transilvaniei, care avea, ca și înainte de Unire¹², o rată mai redusă decât a celorlalte provincii. În fapt, în Vechiul regat și în Basarabia natalitatea a continuat să rămână mare și după război, cu mult peste media Europei, dar media României a fost diminuată prin nașterile reduse înregistrate în Transilvania, în special în Banat și în sudul Crișanei, unde natalitatea atinge abia jumătate din proporția celei din Moldova și Muntenia¹³.

În perioada interbelică, în mediul rural rata natalității a fost în permanență mai ridicată decât cea înregistrată în mediul urban. Așa de pildă, în primii ani postbelici, natalitatea la sate a fost de 40,5 la mie de locuitori, pe când în mediul urban ea era de numai 21,1 nașteri la mie¹⁴. Media natalității la mie de locuitori pe anii 1931—1935 a fost de 32,9 pe țară; la sate ea s-a urcat la 35,5, pe când la orașe ea a fost de numai 21,4 la mie de locuitori¹⁵. În general, cu cât orașul era mai mare, cu atât rata natalității era mai redusă. Cifra natalității în mediul rural prezenta, ca și pe țară, mari variații de la o zonă la alta, rata maximă fiind dată de Moldova, iar minima de către Banat¹⁶. Pe sate, echipele studențești au găsit diferențieri extrem de concludente. Astfel, echipa care a lucrat la Stoeșești, județul Tutova, a constatat, pentru anii 1928—1937, o medie a natalității de 51,8 la mie¹⁷; în perioada 1927—1936 la Jdioara, județul Severin, media natalității a fost de numai 26,47 la mie¹⁸, adică circa jumătate din cea de la Stoeșești.

Cu toate că în mediul rural natalitatea a fost ridicată, ea a manifestat o tendință de scădere aproape continuă. Cea mai mare rată a natalității s-a

⁹ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 159.

¹⁰ Idem, *Structure etc.*, p. 274..

¹¹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 1.

¹² Vezi Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei în perioada Unirii*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, XI (1968), p. 76—77.

¹³ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 22; Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 242.

¹⁴ Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 159.

¹⁵ D.C. Georgescu, *Populația satelor românești*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 2—3, februarie—martie, p. 74.

¹⁶ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 159.

¹⁷ Mircea Tiriung, Marin Dobre și Ghenuță Coman, *Stoeșești. Un sat cu moșie boerescă din Tutova*, în *60 sate românești*, vol. IV, p. 55.

¹⁸ G.G. Pavel, *Jdioara. Un sat de agricultori din Banat*, în *60 sate românești*, vol. IV, p. 21..

înregistrat în anul 1921, cu 44,2 la mie de locuitori; ea s-a menținut la valori de peste 40 la mie pînă în anul 1925 inclusiv, an după care scade sub 40 la mie, coborînd apoi, cu începere din 1933, la cifre mai mici de 35 la mie, limita inferioară fiind atinsă în 1939, cu 29,9 nașteri la mie de locuitori¹⁹.

S-a afirmat de către demografi, pornindu-se de la cifrele statistice și de la rezultatele a numeroase anchete și monografiile care probau că în zonele sau în țările dezvoltate din punct de vedere industrial rata natalității era mică față de țările cu economie predominant agrară, că, în general, natalitatea stătea în directă legătură cu ridicarea standardului de viață și că acolo unde el era mai ridicat natalitatea era mai redusă²⁰. Dar — așa cum observa directorul Institutului Central de Statistică, în 1940 — cercetările din acea vreme n-au putut delimita cu strictețe influența factorilor biologici și a celor cu caracter social, ca elemente pentru determinarea natalității²¹.

Din datele statistice din perioada interbelică, rezultă că în România numărul nașterilor anuale a fost, în mod constant, de aproximativ 600 000. Fecunditatea feminină în țara noastră era însă mult mai mare. În România, la o mie de femei care aveau vîrstă pentru a produce copii — socotită de la 15 la 45 de ani — se realiza, în general, o fecunditate de 212, față de Olanda, de exemplu, unde era de numai 132 la mie, dar fecunditatea ridicată din România era diminuată în mare măsură de nașterea unor copii morți, de nașteri premature și de alte cauze²². Ca urmare a acestui fapt, fertilitatea apărea mult diminuată. Calculele cu privire la fertilitatea generală din România, socotită la femeile între 15 și 49 de ani, au stabilit că ea a fost pînă la primul război mondial de 159,6 copii la mie de femei. După 1920, fertilitatea feminină a scăzut continuu, astfel: în cincinalul 1920—1924 la 142,1 la mie, în 1925—1929 la 138,4, în 1930—1934, la 120,8, iar în cincinalul 1935—1939 la 109,8 la mie²³.

Între cele două războaie mondiale, în România a continuat să se înregistreze încă un număr relativ mare de copii morți față de totalul născuților vii. Iată cum a evoluat numărul acestora în perioada de referință²⁴: (TABELUL Nr. II):

Așadar, dacă exceptăm primii ani postbelici, cînd mortinatalitatea a fost ridicată, ca efect a stării precare de atunci a populației, observăm că după 1924 ea scade sub 2 la mie, atingînd limita de jos, în 1930, cu 1,5 la mie, după care crește din nou an de an, ajungînd la 2,5, în 1939.

¹⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 87/25/1934, f. 2; Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 80—83; Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 36—40.

²⁰ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 22; Dr. Sabin Manuila, *Structure et...*, p. 242.

²¹ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 269.

²² *Ibidem*, p. 275—276.

²³ G.R. Șerbu, *Evoluția fertilității populației feminine din R.P.R. în perioada 1900—1960*, în „Revista de statistică”, nr. 4, 1962, p. 45; Colin Clark, *Population Growth and Land Use*. The Macmillan Press, Ltd., London, 1977, p. 181.

²⁴ Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 80—83; Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 36—40; V. Sora, *Mortalitatea și vîrsta mamei*, în „Revista de statistică”, nr. 10, 1965, p. 81.

TABELUL Nr. II:

Anul	Numărul copiilor născuți morți			Născuți morți la 1 000 de locuitori		
	România	Rural	Urban	România	Rural	Urban
1920	10 695	7 242	3 453	2,0	1,5	5,1
1921	11 783	7 811	4 062	1,9	1,4	5,2
1922	12 159	8 183	3 976	2,0	1,5	5,1
1923	11 915	8 086	3 829	2,0	1,5	4,9
1924	11 856	8 306	3 550	1,9	1,5	4,5
1925	11 723	8 480	3 243	1,9	1,6	4,4
1926	10 917	7 785	3 132	1,8	1,5	4,1
1927	11 115	7 979	3 136	1,8	1,5	4,1
1928	11 950	8 321	3 629	1,9	1,5	4,5
1929	11 561	7 865	3 696	1,9	1,5	4,8
1930	9 449	5 884	3 556	1,5	1,1	4,3
1931	9 746	6 314	3 432	1,6	1,2	4,4
1932	12 005	8 158	3 847	1,8	1,4	4,8
1933	12 778	8 989	3 789	2,1	1,7	5,2
1934	13 737	9 737	4 000	2,3	1,8	5,4
1935	13 694	9 745	3 949	2,3	1,9	5,4
1936	11 002	9 964	4 038	2,4	1,9	5,3
1937	14 511	10 321	4 190	2,4	2,0	5,4
1938	14 836	10 629	4 207	2,5	2,1	5,4
1939	14 365	10 292	4 073	2,5	2,1	5,4
Total	244 878	170 091	74 787	2,0	1,6	4,9

Fenomenul urmează aceeași curbă atât la sate, cât și la orașe, cu deosebirea că mediul urban a dat în permanență o mortalitate mult mai ridicată. Sabin Manuila observă că în deceniul al patrulea al secolului nostru, la sate, cotele copiilor morți, calculate din numărul născuților, au fost cuprinse între 0,6 și 2,6 la mie, iar la orașe, ele au oscilat, în unele dintre centrele urbane între 4 și 7 la mie²⁵. O situație nefirească era relatată pentru anul 1930 de către medicul șef al Serviciului sanitar al județului Rîmnicu Sărat, care arăta că, din cei 4 661 copii născuți în acel an, 2 214 se născuseră morți, ceea ce era un progres — spunea el — în comparație cu ultimii cinci ani²⁶. Dintre născuții morți din România, aproape jumătate erau născuți prematur, iar restul mureau din cauza accidentelor la naștere sau a diferitelor boli²⁷.

Marea și principală problemă demografică a țării, atât a orașului, cât, mai cu seamă, a satului, ce se prezenta ca o gravă problemă de sănătate

²⁵ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 276.

²⁶ Arh. St. Buzău, fond Prefectura Rîmnicu Sărat, dosar 237/1930.

²⁷ Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 159.

publică, era aceea a numărului ridicat al morților și în special al morților nevîrstnici²⁸. După primul război mondial, în țările dezvoltate din punct de vedere economic a scăzut numărul morților, pe cînd în statele cu economie predominant agrară se constată o vioaie mișcare a populației, datorită menținerii natalității ridicate și nu datorită scăderii mortalității, care le permitea, totuși, să progreseze din punct de vedere numeric²⁹. Între morțile înregistrate, o stare alarmantă o prezenta mortalitatea infantilă. Iată evoluția ei după 1920³⁰ (TABELUL Nr. III) :

TABELUL Nr. III :

Anul	Decese sub un an			Decese sub un an la 100 născuți vii		
	România	Rural	Urban	România	Rural	Urban
1920	119 700	104 718	14 982	22,2	22,2	22,0
1921	124 246	109 627	14 619	20,0	20,8	18,6
1922	127 183	111 583	15 600	20,7	20,2	19,8
1923	127 830	110 948	14 882	20,7	21,0	19,1
1924	124 862	110 731	14 131	20,1	20,3	18,6
1925	116 163	103 138	13 025	19,2	19,4	17,8
1926	118 220	103 979	14 241	19,4	19,6	18,5
1927	126 074	111 784	14 290	20,9	21,2	18,7
1928	115 036	100 798	14 238	18,4	18,5	17,8
1929	118 160	103 415	14 754	19,7	19,8	19,1
1930	109 955	95 782	14 173	17,6	17,6	17,3
1931	109 041	95 719	13 322	18,0	18,1	17,1
1932	122 347	107 738	14 609	18,5	18,4	18,6
1933	103 798	91 768	12 030	17,4	17,5	16,4
1934	111 539	98 389	13 150	18,2	18,3	17,8
1935	112 415	99 445	12 970	19,2	19,4	17,6
1936	106 497	93 193	13 304	17,5	17,5	17,4
1937	106 870	93 969	12 901	17,7	17,9	16,7
1938	106 814	93 268	13 546	18,2	18,4	17,5
1939	99 131	87 650	11 481	17,5	18,0	15,2
Total	2 185 881	2 027 642	276 248			

Pe perioade cincinale, conform statisticilor vremii, mortalitatea infantilă în România, calculată la suta de copii născuți vii, a fost următoarea³¹ :

²⁸ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 44/24/1930, f. 2 ; 116/17/1937, f. 1 ; „Dezbaterea Adunării Deputaților”, ședința din 23.I.1929, p. 536.

²⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 287/30, f. 4—5.

³⁰ Cf. Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 36—40 ; Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 80—83 ; D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 73.

³¹ Vezi Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 161 ; Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 116/17/1937, f. 32.

Perioada	Medii întrunite	La orașe	La sate
1921—1925	20,1	18,7	20,4
1926—1930	19,2	18,3	19,3
1931—1935	18,2	17,5	18,3

Așadar, deși rezultă o tendință de scădere, mortalitatea infantilă continuă să rămână ridicată, fiind în întreaga perioadă de referință de aproape 20%³². Până în anul 1928, față de perioada antebelică, nu se înregistrase nici un progres în diminuarea mortalității infantile. Astfel, în anii 1871—1891 media mortalității infantile a fost de 19,20%, iar în 1910 ea era de 20,00%³³, deci sub limita primilor ani postbelici. Ea apărea și mai alarmantă în comparație cu alte țări, fiind cea mai ridicată din Europa. Astfel, în 1935, România ocupa primul loc, cu 19,20% mortalitate infantilă, timp în care mortalitatea infantilă, socotită la copiii născuți vii, era de 40% în Olanda, 4,70% în Suedia și de 4,80% în Elveția³⁴.

Datele privitoare la anul 1930 stabileau că în foarte multe județe peste 20% din copiii nou născuți mureau înainte de a împlini vârsta de un an. Mortalitatea infantilă era deosebit de ridicată în unele zone ale Bucovinei, ea ajungând atunci la 24,50% din noii născuți în județul Rădăuți; cea mai mică mortalitate infantilă, de 120‰, se înregistra în județul Mehedinți, dar chiar și aici mortalitatea infantilă era mai mare decât în alte state europene. Cel mai grav se prezenta însă fenomenul în Banat și în sudul Crișanei, unde mortalitatea infantilă ridicată nu era compensată, ca în Dobrogea, Muntenia sau Moldova, printr-o natalitate ridicată³⁵.

În anii 1930—1934, cea mai scăzută mortalitate infantilă, de 15,80%, a fost în Transilvania, iar cea mai ridicată, de 20,40%, în Dobrogea, pe medii întrunite, dar la sate în Dobrogea ea era de 20,50%. La sate, cea mai scăzută mortalitate infantilă au avut-o, în acei ani, Oltenia și Transilvania, cu 16,20%³⁶. Dacă în decursul anilor, mortalitatea infantilă s-a menținut în unele județe în jurul cifrelor de 15—160‰, în altele, precum în județele Maramureș și Sălaj, ea atingea în mod constant cote de 300‰³⁷. Datele privitoare la unele zone mai restrânse sau la diferite sate probează adeseori existența unei mortalități infantile extrem de ridicate. Astfel, în 1932, în Bucovina mortalitatea infantilă pe medii întrunite a fost de 26,50%, iar în anul 1935 a ajuns la 270‰³⁸. Cercetările făcute de echipele studențești au evidențiat la multe din satele studiate o mortalitate peste media țării,

³² Dr. Sabin Manuila, *Structure et...*, p. 241.

³³ Vezi „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie-iunie, p. 6.

³⁴ Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 161; Colin Clark, *op. cit.*, p. 43.

³⁵ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 116/17/1937, f. 1.

³⁶ *Ibidem*, f. 32.

³⁷ *Idem*, doc. 257/29, f. 2.

³⁸ Cf. Ionel Dirdală, *Acțiuni țărănești în sudul Bucovinei în perioada crizei economice din 1929—1933*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, 1964, p. 108.

care se stabilizase în preajma celui de-al doilea război mondial la cote mai mici de 20%³⁹. În cele 59 de sate cercetate în vara anului 1938 s-au găsit uneori cote chiar mai mari de 30%, astfel: la Valea Cînepii, județul Brăila, ea a fost, în 1931, de 31,00%, la Stoeșești, județul Tutova, în 1928, de 34,20%, la Mărul, județul Severin, de 36,70%, în 1933, și de 33,30%, în 1936, la Lescovița, județul Caraș, de 34,80%, în 1929, la Gurasada, județul Hunedoara, de 40,00%, în 1928, de 33,30%, în 1930, și de 37,70%, în 1935, la Flămînzi, județul Botoșani, media mortalității infantile în deceniul 1928—1938 a fost de 410%. Chiar la Nepos, județul Năsăud, apreciat ca unul din satele cele mai bune ale țării, s-a înregistrat, în 1933, o mortalitate infantilă de 30,80%⁴⁰. Conform datelor statistice, în medie, în România, murea înainte de a împlini un an, unul din cinci copii. Or, în satele cercetate s-a constatat că murea, de regulă, unul din trei copii născuți în vîrstă de pînă la un an⁴¹.

Aurel Dobrescu declara în Camera deputaților, în ședința din 11 martie 1927, că în România mureau anual 120 000 de copii nou născuți, cifră ce corespundea unui procent de 210% din totalul născuților vii, timp în care în Norvegia rata mortalității infantile era de 70%, în Suedia de 80%, iar în Anglia și Danemarca de 90%, Dobrescu explicînd fenomenul din România ca un rezultat al lipsei de ocrotire sanitară⁴². Datele statistice atestă, fără putință de tăgadă, faptul că cele mai multe dintre decesele înregistrate la copiii sub un an se datorau unor boli. Astfel, în 1930, cele 109 955 de decese s-au datorat următoarelor cauze⁴³:

Cauze ale deceselor	Număr de copii morți sub un an	La sută de copii născuți vii
Total	109 955	17,6
Tetanos	1 669	
Convulsii infantile	2 452	
Debitități congenitale	69 786	
Nașteri premature	2 558	
Lipsă de îngrijire	340	
Pruncucidere	72	
Alte cauze	33 078	

Cauzele de deces la grupa de vîrstă de la 0 la un an din mediul rural arătau persistența la noi a unor entități morbide, fie rău caracterizate (debititate congenitală), fie aproape neîntîlnite în acel timp în multe țări (teta-

³⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 22.

⁴⁰ I. Chibutcuteanu, *Mișcarea populației, în 60 sate românești*, vol. I, p. 115; D. Gusti, *op. cit.*, p. 434.

⁴¹ D. Gusti, *op. cit.*, p. 434; Dr. G. Banu, *Mari probleme de medicină socială*, București, „Göbl”, 1938, p. 39.

⁴² „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 11.III.1927, p. 1814.

⁴³ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 116/17/1937, f. 1.

nosul). Persistența debilității congenitale, ca o cauză principală a deceselor din România, releva atât defecțiunea factorilor de organizare sanitară, cât și deficiența terenului: masă ereditară bolnavă, infecțiuni congenitale etc. Cercetările făcute de dr. G. Banu în legătură cu mortalitatea infantilă din România au stabilit că, alături de afecțiunile gastro-intestinale și de maladiile aparatului respirator, debilitatea congenitală ocupa un loc însemnat în acest ansamblu⁴⁴. Morbiditatea prin tetanos era, de asemenea, în creștere, în special prin infecțiunea copiilor nou născuți. În 1933 s-au înregistrat 209 cazuri, cu 111 decese, dar, față de anii precedenți, tetanosul era în creștere⁴⁵.

Din totalul de 476 764 decese sub un an înregistrate în satele României în perioada 1933—1937, un număr de 312 140, sau 65% din ele, au fost provocate de debilitate congenitală; în același timp, în mediul urban s-au înregistrat 64 350 decese, din care 26 399, sau 40%, s-au datorat debilității congenitale⁴⁶. În raportul național întocmit de prof. C. Jornescu pentru Secția de politică agrară și economie rurală a Congresului internațional de agricultură de la Dresda, din 6—12 iunie 1939, se arată că, în conformitate cu datele statistice ale anului 1937, din cei 601 302 copii născuți vii în România, au decedat 106 870 copii în vîrstă de pînă la un an. Din totalul născuților vii, 524 001 aparțineau mediului rural, cu o mortalitate infantilă de 93 969 copii. La copiii sub un an mortalitatea era de 17,7%, timp în care în Olanda ea era de numai 4,7%, iar în Norvegia de 4,5%. Din aceste decese, 58,4% reprezentau cazuri de mortalitate datorate debilității congenitale⁴⁷. În general, ponderea debilității congenitale reprezenta în medie 1/4—1/3 din totalul noilor născuți; dintre aceștia, foarte mulți decedau, morții prin debilitate congenitală reprezentînd peste o treime, uneori peste 50% din totalul copiilor decedați pînă la vîrsta de un an⁴⁸.

Factorii care influențau mortalitatea infantilă ridicată erau în România de natură socială și economică, în primul rînd. Autorul monografiei comunei Bivolari, județul Iași, nota în acest sens că mortalitatea infantilă în localitate era în creștere, din cauza lipsei de îngrijire, a debilității fizice a mamei ce trebuia să nască, a lipsei de alimentație și de îngrijire în timpul sarcinii⁴⁹, iar cel al monografiei comunei Mănăstireni, județul Botoșani găsea marea mortalitate infantilă din localitate în anemia mameilor, în existența malariei care bîntuia în comună și în munca excesivă a femeilor în perioada sarcinii⁵⁰. La rîndul lui, dr. G. Banu găsea în surmenajul femeii în timpul sarcinii, datorită muncii, în situația economică și în alimentația ei cauzele

⁴⁴ Dr. G. Banu, *Probleme de eugenie în pătura rurală a României*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 130—131.

⁴⁵ Idem, *Sănătatea poporului român*, București, 1935, p. 166.

⁴⁶ I. Chibutcuteanu, *op. cit.*, p. 112.

⁴⁷ Prof. C. Jornescu, *Alimentația poporului român și producția agricolă a țării*, în „Analele economice și statistice”, București, an. XXII (1939), nr. 7—12, iulie—decembrie, p. 406.

⁴⁸ Dr. G. Banu, *Patologia mamei și a copilului în mediul rural*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 632—634.

⁴⁹ Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 45/1938, f. 16.

⁵⁰ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

numărului mare de copii insuficient dezvoltati, al celor avortați și al celor născuți înainte de termen⁵¹.

Cercetări cu caracter local au stabilit chiar proporțiile mortalității infantile în funcție de anumiți factori. La Comana, județul Vlașca, în care mortalitatea infantilă a fost analizată după criteriul stării economice a părinților, s-a găsit, la suta de decese, că 20,7% erau înregistrate la copiii părinților cu stare economică bună, 29,8% la cei cu stare economică medie și 49,5% la cei cu stare economică rea. În privința criteriului științei de carte, la Comana, 65,8% din decesele copiilor sub un an aparțineau familiilor de analfabeți și numai 34,2% celor știutoare de carte; la Dâmbovița, județul Muscel, la suta de copii morți sub un an, o cotă de 67,5% o dădeau familiile sărace, 21,6% cele mijlocașe și 8,02% cele bogate; în fine, la Prejmer, județul Brașov, 60% din decesele survenite la copiii sub un an proveneau din familii cu părinți analfabeți⁵².

În secolul al XX-lea, în special în perioada interbelică, în cele mai multe dintre țările Europei mortalitatea infantilă se redusese, ca rezultat al progreselor din domeniul sanitar, la jumătate, iar în unele chiar la un sfert față de perioada anterioară. Or, în România nu se realizase o scădere simțitoare, cifrele menținându-se încă la un nivel ridicat și exagerat. Numai după primul război mondial muriseră în România aproximativ două milioane de copii peste proporția obișnuită din țările Europei⁵³.

O rată mare a mortalității se înregistra însă și printre copiii trecuți de un an, în special la cei cuprinși între 1 și 4 ani. În 1934—1936, de pildă, au murit în total în România 1 175 531 persoane, dintre care copiii sub un an au reprezentat 350 451, sau 28,1% din totalul deceselor, iar cei cuprinși între 1 și 4 ani 198 419, sau 16,9% din același total⁵⁴. În 1937 proporția deceselor copiilor preșcolari (între 3 și 7 ani) se ridica la 10% din numărul născuților vii. Dealtfel, cercetările întreprinse printre copii în vârstă de la 3 la 7 ani au constatat, în acel an, o greutate normală la numai 50% dintre ei, statura normală la 22%, o stare generală bună la 52%, o stare mediocră la 42%, iar o stare rea la 6%, toate cauzele de mai sus fiind

Grupe de vîrstă	Procentul deceselor pe grupe din totalul general al deceselor	Procentul deceselor pe grupe din totalul deceselor în mediul rural	Procentul deceselor pe grupe din totalul deceselor în mediul urban
0 la un an	29,8	31,9	19,9
1 la 4 ani	12,0	12,9	7,8
5 la 9 ani	3,2	3,4	2,4
10 la 14 ani	1,8	1,8	1,7
15 la 19 ani	1,9	1,8	2,6

⁵¹ Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 625.

⁵² *Ibidem*, p. 635—636.

⁵³ Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 160.

⁵⁴ Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 158 și 160.

datorate, în bună parte, subnutriției⁵⁵, ceea ce crea un teren favorabil mortalității. Iată care a fost ponderea mortalității copiilor și adolescenților în anul 1937⁵⁶: (Vezi tabelul de la p. 23):

G. Banu observa că fenomenul supramortalității, caracteristic întregii populații, se manifesta mult mai de timpuriu și mai intensiv la sate, după cum se poate constata și din tabel. Forma piramidei populației României era astfel influențată prin aceste mari pierderi de copii; de asemenea, media de viață a națiunii era scăzută, tot ca urmare a cauzei de mai sus, ea fiind mai redusă în mediul rural⁵⁷.

După război, ca și mortalitatea infantilă, mortalitatea generală în România s-a menținut la cote ridicate⁵⁸:

TABELUL Nr. IV:

Anul	Decese			Proporții la 1 000 locuitori		
	România	Rural	Urban	România	Rural	Urban
1920	414 359	351 364	63 265	26,7	29,1	18,3
1921	372 157	315 744	56 413	23,7	25,7	16,3
1922	376 236	315 260	60 976	23,5	25,3	17,5
1923	372 480	312 241	60 239	23,0	24,6	17,2
1924	382 915	323 669	59 246	23,3	25,0	16,8
1925	361 995	306 258	55 737	21,7	23,3	15,7
1926	372 948	310 618	62 330	22,0	23,2	17,5
1927	392 850	330 828	62 022	22,9	24,4	17,4
1928	351 726	290 764	60 962	20,2	21,1	17,0
1929	377 646	311 159	66 487	21,4	22,2	18,4
1930	346 714	285 108	61 606	19,4	19,8	17,7
1931	380 251	314 370	65 881	20,9	21,4	18,8
1932	399 337	332 799	66 538	21,7	22,3	18,9
1933	348 104	287 516	60 588	18,7	19,1	17,2
1934	390 668	327 215	63 453	20,7	21,3	17,9
1935	402 678	334 215	68 463	21,1	21,5	19,3
1936	382 179	312 912	69 267	19,8	19,9	19,4
1937	377 812	308 487	69 325	19,3	19,4	19,2
1938	379 278	307 279	71 999	19,2	19,0	19,9
1939	370 286	301 496	68 790	18,6	18,5	19,0
Total	7 553 619	6 279 032	1 293 819			

⁵⁵ Prof. C. Jorjescu, *op. cit.*, p. 407.

⁵⁶ Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 626; idem, *Probleme de eugenie...*, p. 130.

⁵⁷ Idem, *Probleme de eugenie...*, p. 130 și 134.

⁵⁸ Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 36—40; Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 80—83; Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 158 și 161; D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 74.

Pînă la primul război mondial, mortalitatea generală în România fusese în permanență foarte ridicată. În deceniul 1861—1870 ea se cifra la o medie de 26,1 la mie de locuitori ; în 1910 era de 25,1 la mie, iar în 1915 a scăzut abia la 24,5 la mie⁵⁹. În Transilvania, mortalitatea generală s-a menținut la cote apropiate de cele din Vechiul regat, fiind de 24,9 la mie, în 1913 și de 24,6 în 1914⁶⁰. În anii războiului, mortalitatea generală a marcat creșteri substanțiale, ajungînd la 41,5 la mie, în 1918, în Vechiul regat, iar în Transilvania la 27,0 la mie în anul 1915, pentru ca, după o scădere în limitele dintre 21 și 22 la mie, în anii 1916 și 1917, să atingă 25,9 la mie, în 1918⁶¹. După 1918, mortalitatea generală mai cunoaște în 1920 o proporție foarte mare, după care scade destul de lent, stabilizîndu-se în anii din preajma celui de-al doilea război mondial în jurul cotelor de 18—20 la mie pe an⁶². Mortalitatea ridicată atît în rîndul copiilor, cît și în grupele mai mari de vîrstă, menținea în România o medie de viață destul de mică, cu mult mai redusă decît longevitatea din alte state⁶³.

În legătură cu durata medie de viață din România n-au fost efectuate calcule decît pentru anii 1912 și 1932. Cît privește ceilalți ani, aprecierile conțin o mare doză de aproximație. Durata medie de viață de la începutul veacului nostru a fost estimată la 36 de ani⁶⁴. Potrivit calculelor ulterioare, în media anilor 1912/1913, durata medie de viață în România se ridică la 40,84 de ani. Două decenii mai tîrziu, în 1932/1933, ea a sporit la 42,01 ani⁶⁵, deci cu mai puțin de doi ani. Creșterea s-a datorat nu scăderii mortalității infantile, cît scăderii mortalității la grupa de vîrstă între 1 și 20 de ani. Sporirea duratei medii de viață în perioada 1912—1932 cu numai un an a fost o consecință firească a războiului, în care România a dat numeroase jertfe umane⁶⁶. Ca urmare a creșterii duratei medii de viață se produce o sporire a ponderii populației bătrîne în structura populației țării, de la 13^{0/0}, în 1912, la 14^{0/0}, în 1932⁶⁷. Pentru perioada de după 1932 nu mai există date asupra duratei medii de viață, aceasta fiind estimată în preajma anului 1940 la 48—50 de ani⁶⁸.

În studiul *Spre 20 milioane de locuitori*, dr. Sabin Manuila, comentînd procesele demografice ale României din perioada interbelică și comparîn-

⁵⁹ „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 6 ; Cornel Todea, *Mortalitatea prin unele cauze de deces în Transilvania*, în „Revista de statistică”, nr. 6, 1974, p. 60.

⁶⁰ Cornel Todea, *op. cit.*, p. 60.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 21—22.

⁶³ Cf. C. Filipescu, *Locuințele rurale*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. II (1925), nr. 13—16, iulie și august, p. 250.

⁶⁴ Cf. V. Ghețău, *Posibilități de creștere a duratei medii a vieții în țara noastră*, în „Revista de statistică”, nr. 11, 1969, p. 46.

⁶⁵ Idem, *Observații asupra evoluției duratei medii a vieții în țara noastră*, în „Revista de statistică”, nr. 9, 1971, p. 47 ; idem, *Considerații demografice ale creșterii duratei medii de viață în țara noastră*, în „Revista de statistică”, nr. 5, 1966, p. 46—47 ; I. Ferenbac, A. Nițescu, *Creșterea duratei a vieții în R.P. Română*, în „Revista de statistică”, nr. 11, 1964, p. 35—36.

⁶⁶ V. Ghețău, *Observații asupra evoluției...*, p. 47.

⁶⁷ Idem, *Considerații demografice...*, p. 47.

⁶⁸ Idem, *Posibilități de creștere...*, p. 46.

du-le cu cele din țările dezvoltate din punct de vedere industrial, observa că în nici una dintre acestea nu exista o mortalitate mai ridicată decât la noi, că nicăieri media de viață nu era mai redusă decât în România și că nicăieri — conchidea el — un nou născut nu avea mai puține șanse de a trăi ca la noi⁶⁹. În raportul întocmit de prof. dr. D. Mezincescu în anul 1934 în cadrul Secției de sănătate publică a Cercului de studii al Partidului Național-Tărănesc și prezentat comisiei de redactare a programului partidului se evidențiază că în România natalitatea era foarte mare, timp în care și mortalitatea infantilă și generală erau ridicate, acestea din urmă punând țara noastră într-o stare demografică gravă. România se situa în privința mortalității la un nivel apropiat de cel avut cu 50 de ani mai înainte, nivel ce nu se mai întâlnea în nici o țară civilizată. Această stare de lucruri era adânc influențată de structura populației României, având ca rezultat o medie de viață scăzută, ce atingea în mod serios potențialul național⁷⁰. Mezincescu observa că, deși în decurs de o jumătate de veac se realizaseră progrese în domeniul asistenței sanitare, concretizate, între altele, în sporirea numărului de medici, totuși, practic, populația satelor noastre rămânea lipsită de cea mai elementară asistență medicală, fapt ce explica de ce în anii de după primul război mondial România nu redusese prea mult mortalitatea infantilă⁷¹.

Ca și în cazul mortalității infantile, și la mortalitatea generală, țara noastră s-a situat în mod constant pe primul loc în rândul țărilor incluse în statisticile Societății Națiunilor. Dintr-un număr de 24 de state luate în calcul în perioada 1926—1930, România înregistra cel mai ridicat grad de mortalitate generală, de 21,5 la mie, fiind urmată de Japonia, singura dintre țările analizate la care plafonul mortalității generale depășea rata de 20 la mie, cea mai mică mortalitate înregistrându-se în Australia și în Noua Zeelandă⁷². În oricare din ceilalți ani luați în calcul, România se situa pe primul loc în rândul statelor europene sau a celor avute în vedere pentru comparație⁷³.

Mortalitatea generală era mult diferențiată pe ani și pe spații geografice. Astfel, în 1937, extremele mortalității generale au fost de 31,5 la mie în județul Fălciu, mai mult decât dublu față de județul Brașov, cu 14,7 la mie⁷⁴. La cele 55 de sate cercetate de echipele studențești în vara anului 1938, abia la jumătate din ele s-a constatat în deceniul 1928—1937 o mortalitate mai mică de 20 la mie, în celelalte înregistrându-se proporții de peste 20 la mie de locuitori, în unele sate ele fiind chiar îngrijorătoare, precum la Stoeșți, județul Tutova, cu 27 la mie⁷⁵.

Deși între cele două războaie mondiale mortalitatea infantilă și cea generală s-au menținut la cote ridicate în România, sporul natural al popu-

⁶⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 103/26/1934, f. 1.

⁷⁰ Idem, doc. 87/25/1934, f. 2—3.

⁷¹ Ibidem, f. 4.

⁷² Idem, doc. 68/25/1932, f. 6—7.

⁷³ Vezi Dr. G. Banu, *Mari probleme...*, p. 39; Dudley Kirk, *op. cit.*, p. 46.

⁷⁴ I. Measnicov, *Portret statistic al finiturilor*, în „Sociologie românească“, an. III (1938), nr. 4—6, aprilie—iunie, p. 238.

⁷⁵ D. Gusti, *op. cit.*, p. 434.

lației a continuat să rămână apreciabil totuși, datorită unei rate mari a natalității. Sporul populației de la noi a fost determinat aproape în exclusivitate de numărul nașterilor, care se cifrau în medie la 600 000 pe an, și de numărul morților, care atingeau cifra de 350 000 de suflete, asigurându-se pe această cale o creștere anuală de aproximativ 250 000 de locuitori. Cum mobilitatea populației pe calea emigrărilor și imigrărilor între cele două războaie mondiale a fost nesemnificativă, ea n-a influențat de fapt raportul sporului de populației realizat pe cale naturală⁷⁶. Iată sporul natural al populației din anii 1920—1939⁷⁷:

TABELUL Nr. V :

Anul	Excedent			Excedent la 1 000 locuitori		
	România	Rural	Urban	România	Rural	Urban
1920	124 730	119 919	4 811	8,0	9,9	1,4
1921	248 303	225 945	22 358	15,7	18,5	6,4
1922	237 490	219 834	17 656	14,9	17,6	3,0
1923	236 283	218 490	17 793	14,6	17,2	5,4
1924	239 665	220 746	18 919	14,6	17,1	5,4
1925	243 660	226 017	17 643	14,6	17,2	3,0
1926	234 916	220 415	14 501	13,9	16,5	4,1
1927	210 434	196 111	14 323	12,3	14,4	4,0
1928	272 134	253 140	18 994	15,7	18,3	5,3
1929	222 910	212 208	10 702	12,6	15,1	3,0
1930	278 627	258 220	20 407	15,6	17,9	5,9
1931	226 879	214 771	12 108	12,5	14,7	3,5
1932	262 732	250 729	12 003	14,2	16,8	3,4
1933	249 730	237 078	12 652	13,3	15,7	3,6
1934	221 648	211 184	10 564	11,7	13,7	3,0
1935	182 708	177 591	5 117	9,6	11,5	1,4
1936	226 727	219 674	7 053	11,7	13,9	2,0
1937	223 490	215 514	7 976	11,4	13,5	2,2
1938	207 919	200 462	7 457	10,5	12,5	1,5
1939	193 477	186 576	6 901	9,7	11,4	1,9
Total	4 542 540	4 284 624	257 898			

După cum rezultă din datele privitoare la natalitate, mortalitate infantilă, mortalitate generală și sporul natural al populației, între cele două războaie mondiale, deși există o tendință de scădere la toate, se înregistrează, totuși, un joc alternant al proporțiilor, cu minime și maxime uneori

⁷⁶ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 68/25/1932, f. 5.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 3; idem, doc. 103/26/1934, f. 3; Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 36—40; Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 80—83; Gh. Brînzescu, *Industria față de necesitățile economiei naționale*, în „Analele economice și statistice”, București, an. XXIV (1941), nr. 4—7, aprilie—iulie, p. 220.

simțitor depărtate, care evidențiază sensibilitatea unei părți a populației, în special a celei tinere, neadaptată suficient la condițiile exterioare ale mediului fizic, economic și social, condiții ce nu erau totdeauna prielnice unei dezvoltări normale a populației. De aici și lipsa de stabilitate caracteristică fenomenelor demografice din România ⁷⁸.

Sporul natural în România s-a caracterizat, în primul rînd, printr-o creștere de populație care, cu excepția anilor 1920, 1935 și 1939, cînd a fost mai mic de 200 000, a oscilat în jurul cifrei de 250 000 de locuitori pe an ⁷⁹. Acest spor se realiza în condițiile în care natalitatea suferea o scădere importantă, iar mortalitatea generală avea o foarte mică tendință de reducere. Cele două procese biologice făceau ca rata excedentului de populație la mia de locuitori să fie în continuă descreștere ⁸⁰, așa cum rezultă cu claritate din media stabilită pe perioade de cîte cinci ani ⁸¹:

Anii	Natalitate	Mortalitate	Indice vital	Excedent natural
1911—1915*)	42,1%	24,7%	170%	17,4%
1921—1925	37,9%	23,0%	165%	14,9%
1926—1930	35,2%	21,2%	166%	14,0%
1931—1935	32,9%	20,6%	160%	12,3%

*) Vechiul regat.

În procesul mișcării naturale a populației, satul a contribuit în permanență cu cote superioare celor date de populația orașelor. Sporul natural al populației României, în media anilor 1931—1935, a fost de 12,3 la mie de locuitori, la care satul a contribuit cu o medie anuală de 14,4 la mie, iar orașul cu 3,0 la mie. Sporul populației acestei perioade, de 1 143 552 locuitori, a fost asigurat de sat într-o proporție de 95,4%, în cifre absolute 1 091 128 persoane, timp în care orașul a contribuit cu numai 4,6%, deși mediul urban deținea atunci 20,1% din întreaga populație a țării ⁸². Dealtfel, calculul indicelui vital al României — adică raportul dintre numărul celor născuți vii și numărul celor decedați — arată o superioritate la sate, astfel ⁸³: (TABELUL Nr. VI):

Din studiile demografice publicate în țările occidentale rezulta că populația Europei Apusene nu numai că avea o rată redusă a sporului de populație, dar că deplasările care se produceau an de an în grupele de vîrstă duceau la o îmbătrînire și la o creștere a mediei de viață, făcînd astfel ca sporul viitor al acestor națiuni să devină din an în an mai mic. Spre deosebire de acestea, cu toate că și România a cunoscut șocul primului război

⁷⁸ Vezi Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 79.

⁷⁹ Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 37.

⁸⁰ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 68/25/1932, f. 3.

⁸¹ Ing. I. Measnicov, „Mortalitatea populației...”, p. 158—159.

⁸² D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 74.

⁸³ *Ibidem*, p. 75. Adăugarea numărului populației excedentare a perioadei 1920—1935 la cea din anul 1920 ne oferă, față de calculul de mai sus un minus de 146 358 de locuitori. Această diferență poate fi rezultatul emigrărilor din primii ani postbelici.

TABELUL Nr. VI:

Mediul	Total 1920 - 1935. Cifre absolute			La mia de locuitori			Repartiția exceden- tului	Indice vital
	Născuți, vii	Decese	Excedent	Născuți vii	Decese	Excedent		
România	9 735 969	6 043 265	3 692 704	35,2	21,8	13,4	100,0	161,1
Rural	8 511 221	5 049 049	3 462 172	38,6	22,9	15,7	93,8	168,6
Urban	1 224 748	994 216	230 532	21,7	17,6	4,1	6,2	123,2

mondial, cu rezultatele sale concretizate în mari pierderi umane, ea s-a menținut la o evoluție biologică ce îi permitea un spor natural mai mare. Și în România s-a produs în primul deceniu postbelic o deplasare spre vârstele mijlocii și înaintate, dar ea a fost incomparabil mai mică decât cea din țările occidentale⁸⁴. După 1930, raportul se schimbă din nou în favoarea tineretului. În 1930, populația cuprinsă între 0 și 19 ani reprezenta 46,4% din totalul locuitorilor țării, iar la sate 48,2% din lumea rurală⁸⁵. În 1937, categoria de populație rurală de la 0 la 19 ani cunoaște un spor neseemnificativ, ajungând la 48,3%⁸⁶. Cadența sporului de aproximativ un milion de locuitori la un interval de patru ani din România era ridicată, comparativ cu marea majoritate a țărilor lumii, care nu numai că nu-și puteau mări prea mult numărul populației, dar care se aflau, în unele cazuri, în pragul unor descreșteri apreciabile. În 1932 excedentul natural al populației nu atingea în nici o țară din lume ale căror date erau inserate în statisticile internaționale o limită mai înaltă de 16 la mie, cele mai multe state din Europa având un spor natural mai mic de 10 la mie⁸⁷. În conformitate cu datele statistice ale țărilor europene, cele mai mari perspective de dezvoltare a populației le aveau Grecia, Bulgaria, Iugoslavia și Polonia, timp în care în țări ca Germania, Franța și Anglia conjunctura demografică postbelică prevedea scăderi la rata sporului anual al populației⁸⁸. Iată sporul populației țărilor europene în perioada 1920—1939, comparativ cu România⁸⁹: (TABELUL Nr. VII):

Din studiul comparativ al evoluției demografice în 32 de state, pe perioada 1921—1934, rezultă că România a avut, în media acelor ani, cea mai ridicată natalitate, situându-se pe locul întâi, cea mai ridicată mortalitate, unde ocupa același loc, dar că la sporul natural ea ceda prioritatea, situându-se pe locul șase, după Argentina, Japonia, Iugoslavia, Bulgaria și Polonia⁹⁰. Până la un anumit punct, România a cunoscut, în privința fenomene-

⁸⁴ Dudley Kirk, *op. cit.*, p. 42—44; Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 20—21.

⁸⁵ Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 26—27.

⁸⁶ Dr. G. Banu, *Patologia mamei...*, p. 620.

⁸⁷ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 68/25/1932, f. 5.

⁸⁸ Idem, doc. 103/26/1934, f. 3.

⁸⁹ Dudley Kirk, *op. cit.*, p. 24.

⁹⁰ Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 86—88. Țările luate în calcul erau: ROMANIA, Iugoslavia, Japonia, Portugalia, Grecia, Bulgaria, Polonia, Spania, Lituania, Argentina, Italia, Ungaria, Uruguay, Canada, Olanda, Cehoslovacia, Finlanda, Irlanda, Letonia, Danemarca, Belgia, Australia, Franța, Estonia, Statele Unite ale Americii, Noua Zeelandă, Germania, Austria, Suedia, Elveția, Norvegia.

lor demografice, o asemănare cu cele din țările agrare din sud-estul și centrul Europei, așa cum rezultă din situația mișcării demografice a acestora⁹¹. (TABELUL Nr. VIII):

TABELUL Nr. VII

Țări și regiuni	Populația în mii		Creșterea populației în 1939 față de 1920	
	Anul		Număr în mii	%
	1920	1939		
<i>Europa și U.R.S.S.</i>	483 239	576 725	93 486	19,3
<i>Europa (fără U.R.S.S.)</i>	346 339	402 925	56 586	16,3
<i>Nord-vestul și centrul Europei</i>	211 638	235 354	23 716	11,2
Anglia (toată)	47 127	50 924	3 797	8,0
<i>Vestul și Ccentrul Europei</i>	146 602	164 340	17 738	12,1
Austria	6 426	6 672	246	3,8
Belgia	7 466	8 396	930	12,5
Cehoslovacia	13 613	15 513	1 901	14,0
Franța	39 210	41 950	2 740	7,0
Germania	61 153	69 640	8 487	13,9
Ungaria	7 990	9 129	1 139	14,2
Olanda	6 865	8 834	1 969	28,7
Elveția	3 880	4 206	326	8,4
<i>Nordul Europei</i>	17 909	20 090	2 181	12,2
Danemarca	3 289	3 851	562	17,1
Estonia	1 105	1 122	17	1,5
Finlanda	3 365	3 888	523	15,5
Letonia	1 596	1 951	355	12,2
Norvegia	2 650	2 937	287	10,8
Suedia	5 904	6 341	437	7,4
<i>Sudul și estul Europei</i>	132 498	164 886	32 388	24,4
<i>Sudul Europei</i>	65 265	77 123	11 858	18,2
Italia	37 929	43 864	5 935	15,6
Portugalia	6 033	7 659	1 626	27,0
Săania	21 303	25 600	4 297	20,2
<i>Estul Europei</i>	67 233	87 763	20 530	30,5
Albania	804	1 064	260	32,3
Bulgaria	4 847	6 305	1 458	30,0
Grecia	5 017	7 201	2 184	43,5
Lituania	2 116	2 597	481	22,7
Polonia	26 829	34 848	8 019	29,9
România	15 636	20 045	4 410	28,2
Iugoslavia	11 981	15 703	3 718	31,0
U.R.S.S.	136 900	173 800	36 900	27,0

⁹¹ Dr. G. Banu, *Examen critic...*, p. 1 279; Dr. Stevan Z. Ivanic et dr. Bogoljub Konstantinovic, *Organisation du service médico-social en Yougoslavie et spécialement dans les villages*, in „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 943; Dr. Théodore Szél, *Données principales sur le mouvement démographique et l'état sanitaire des villages en Hongrie d'après les statistiques de ces derniers temps*, in „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 1 004.

TABELUL Nr. VIII (Mediul rural) :

Țările	Natalitatea	Mortalitate generală	Mortalitate infantilă	Mortalitate	Excedent natural	Media de viață
România	31,5‰ (1938)	19,0‰ (1938)	18,4‰ (1938)	2,1‰ (1938)	12,5‰ (1938)	40 ani
Ungaria	20,1‰ (1938)	14,4‰ (1938)	18,5‰ (1932)	2,6‰ (1932)	5,7‰ (1938)	—
Iugoslavia	27,9‰ (1937)	15,9‰ (1937)	—	—	11,9‰ (1937)	40—45 ani
Bulgaria	28,1‰ (1932)	14,9‰ (1932)	14,4‰ (1932)	0,8‰ (1932)	13,2‰ (1932)	—

Rata excedentului anual al populației n-a fost uniformă nici pe spațiile mari geografice ale țării. În general, Vechiul regat și Basarabia contribuiau în mod substanțial la asigurarea unui spor natural ridicat, timp în care Transilvania pierdea an de an din importanța sa numerică⁹². La recensământul din 1912, suprafața Vechiului regat reprezenta 46,75% din totalul teritoriului României socotit la întinderea de după Unire, iar populația 48,50% din total; în 1910, suprafața Transilvaniei era de 34,64%, iar populația de 32,18% din aceleași cote, a Bucovinei, în 1910 de 3,54% și, respectiv, de 4,91%, iar a Basarabiei, în 1908, de 15,05% și, respectiv, de 14,39%⁹³. La recensământul din 29 decembrie 1930 populația țării se cifra la 18 057 026 locuitori⁹⁴. Din totalul acestora, 48,7% reprezentau locuitorii Vechiului regat, 30,7% cei ai Transilvaniei, 15,9% cei ai Basarabiei și 4,7% cei ai Bucovinei⁹⁵. La 1 iulie 1934, ponderea populației Vechiului regat era de 49,2%, în 1938 de 49,8%, iar în 1939 depășea 50%. În același timp, proporția populației Transilvaniei a scăzut de la 32,18%, în 1910, la 30,7%, în 1930, la 30,1%, în 1934, la 29,6%, în 1938⁹⁶. Creșterea ponderii numerice a locuitorilor Vechiului regat se datora faptului că populația de pe acest teritoriu sporise continuu, ca urmare a unei natalități ridicate; în Bucovina se înregistra o rată a creșterii mai mică, generată de faptul că această provincie suferise în anii primului război mondial pierderi umane însemnate din rîndurile tineretului. Cea mai mare pierdere de populație în structura țării o înregistra Transilvania, unde rata anuală a sporului natural era inferioară față de celelalte provincii. La aceasta contribuiau în mod special Banatul și sudul Crișanei, cu o rată medie anuală nefiresc de mică. O bună parte din sporul de populație adus de Vechiul regat și de Basarabia era, de fapt, anihilat de sporul negativ al unor regiuni din Transilvania. Pe această cale, Vechiul regat umplea golul de populație de peste munți, contribuind, concomitent, prin surplusul dat, și la modificarea structurii etnice a populației țării⁹⁷.

La 29 decembrie 1930 populația României era astfel repartizată pe provincii: Muntenia, cu 4 028 303 locuitori, sau 22,31% din totalul locuitorilor țării, Transilvania, cu 3 217 677 locuitori, sau 17,82%, Basarabia, cu 2 863 409, sau 15,86%, Oltenia, cu 1 519 389, sau 8,42%, Moldova, cu 2 427 498 locuitori, sau 13,45%, Crișana-Maramureș, cu 1 390 243 locuitori, sau 7,70%, Banat, cu 941 521, sau 5,22%, Bucovina, cu 853 524 locuitori, sau 4,73% și Dobrogea, cu 811 332 locuitori, sau 4,9%. Pînă la 1 iulie 1936 s-au produs următoarele modificări în structura demografică pe provincii: Muntenia, cu 4 382 385 locuitori, sau cu 22,68%, Transilvania, cu 3 383 040, sau 17,51%, Basarabia, cu 3 081 837, sau 15,95%, Moldova, cu 2 658 804, sau 13,76%, Oltenia, cu 1 629 961 locuitori, sau 8,44%, Crișana-

⁹² Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 103/26/1934, f. 3.

⁹³ Idem, doc. 4/3/1922, f. 19.

⁹⁴ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. IV, București, 1939, p. XXXIV—XXXV.

⁹⁵ *Ibidem*, p. XXXVIII—XXXIX; Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 83/25/1933, f. 5.

⁹⁶ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 8; Dr. Sabin Manuila, *Structure et...*, p. 278.

⁹⁷ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 83/25/1933, f. 5; 96/26/1934, f. 8.

Maramureș, cu 1 447 538, sau 7,49%, Banat, cu 940 443, sau 4,87%, Bucovina, cu 901 583 locuitori, sau 4,67% și Dobrogea, cu 893 739 locuitori sau 4,63%⁹⁸. Așadar, în decurs de aproape șase ani, ponderea populației a sporit în Muntenia, Basarabia, Moldova, Oltenia și Dobrogea, iar în celelalte provincii ea a scăzut. În Banat nu s-a produs numai o diminuare a proporției populației în structura țării, ci și o micșorare absolută a numărului de locuitori, cu 1 078 de suflete⁹⁹.

La recensământul general al populației României din 1930, vechea Românie și Basarabia dețineau împreună 64,60% din populația țării, iar Transilvania și Bucovina restul de 35,40%. Firesc ar fi fost ca excedentul natural de populație să se fi repartizat în aceleași proporții, dar în anii de după recensământul procentul s-a modificat în favoarea vechii Românie și a Basarabiei. Astfel, excedentul din Vechiul regat și Basarabia a fost, nu de 64,60%, ci de 74,60%, în anul 1931, de 78,70%, în 1932, de 80,00%, în 1933 și de 80,40%, în 1934, pe când în Transilvania și Bucovina excedentul a fost, în loc de 35,40% în fiecare an, de 25,40%, în 1931, de 21,30%, în 1932, de 20,00%, în 1933 și de 19,60%, în 1934¹⁰⁰. Așadar, nu numai că proporția excedentului de populație din Transilvania și Bucovina era mult mai mică decât în Vechiul regat și Basarabia, ci, din contra, diferența se accentua tot mai mult de la un an la altul.

Cercețările echipelor studențești din vara anului 1938 au stabilit în cele 55 de sate în care au urmărit mișcarea naturală a populației diferențe substanțiale de la o localitate la alta în ceea ce privea sporul natural al populației din deceniul 1928—1937. Cel mai mare spor natural se înregistra la Flămânzi, județul Botoșani, de 25 la mie de locuitori; la Bîrsești, județul Putna, el se menținea aproape de limitele medii ale țării, fiind de 14 la mie, timp în care în șase din cele opt comune ale Banatului sporul natural era foarte mic: de 5,2 la mie la Tîrnova, județul Caraș, de 0,3 la mie la Banloc, județul Timiș-Torontal și de 0,1 la Lescovița, județul Caraș, iar în trei sate sporul era negativ: cu 1,1 la mie la Cuveșdia, județul Timiș-Torontal, cu 1,6 la Mărul, județul Severin și cu 1,9 la mie la Beresgaul Mare, județul Timiș-Torontal¹⁰¹. Numai între anii 1933 și 1937 în satul Mărul populația scăzuse cu 31 de suflete¹⁰², iar la Jdioara, județul Severin, în perioada 1927—1936 se înregistrase o scădere de populație cu șapte locuitori, diminuare apreciată de autorul anchetei de aici drept mică în comparație cu alte sate bănățene¹⁰³. La Sîrbova, județul Timiș-Torontal, în deceniul 1901—1910 rata nașterilor a fost de 27,7 la mie de locuitori, iar a mortalității de 21,0; în perioada 1930—1933 rata nașterilor a scăzut la

⁹⁸ Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 90—91.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 91.

¹⁰⁰ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 103/26/1934, f. 4—5.

¹⁰¹ D. Gusti, *op. cit.*, p. 434—435; Yolanda Nicoră, *Bîrsești, Un sat răzășesc din nordul Vrancei, în 60 sate românești*, vol. IV, p. 141—147. Pentru alte sate vezi: Gh. Reteganul, *Cirligele. Un sat de podgoreni din Rîmniceu Sărat, în 60 sate românești*, vol. V; Helmut Haufe, *Rușetu—Brăila, un sat din Cimpia Românească*, în „Sociologie românească”, an. II. (1937), nr. 7—8, iulie-august, p. 284.

¹⁰² G.G. Pavel, *Mărul. Un sat de munte din Banat, în 60 sate românești*, vol. IV, p. 128.

¹⁰³ Idem, *Jdioara...*, p. 21.

12,9, pe cînd cea de-a doua a ajuns la 18,0 la mie. Astfel, dacă în deceniul 1901—1910 Sîrbova a dat un excedent de 4,7 locuitori la mie, în anii de comparație de după război deficitul a fost de 5,1 la mie¹⁰⁴.

Între cele două războaie mondiale dezechilibrul demografic al Banatului a constituit pentru factorii responsabili ai timpului o problemă dintre cele mai îngrijorătoare, pe temeiul faptului că el apărea ca un fenomen unic în analele națiunii române. Sporul mic de populație și sporul negativ deveniseră curente în majoritatea satelor provinciei, avînd ca efect o scădere absolută a numărului de locuitori. Astfel, față de datele recensămîntului din 1910, în 1930, la noul recensămînt, s-a găsit un spor negativ de populație, indicele anului 1930 fiind de numai 97,2¹⁰⁵.

În 1926, oamenii de știință ai Universității din Cluj au înscris în programul de activitate al „Astrei” studiul apărării capitalului biologic uman al țării, prin analiza atentă a cauzei situației demografice speciale în care se aflau Transilvania și, mai cu seamă, Banatul¹⁰⁶. Starea de lucruri din Banat, consemnată la recensămîntul din 1930, a impus în mod necesar întreprinderea unor studii pe teren care au avut în vedere urmărirea procesului și posibilitățile de remediere prin acțiuni sistematice. Studiul satului bănațean de după recensămînt a început în anul 1934 prin echipa sociologică trimisă la Fibiș, județul Timiș-Torontal, sub conducerea directorului Institutului Central de Statistică, dr. Sabin Manuila¹⁰⁷. În vara aceluiași an a fost inițiat și efectuat un studiu similar la Belinț, județul Timiș-Torontal, grație Institutului Social Banat-Crișana, iar în anul 1935, de către echipa de specialiști a aceluiași institut, altul la Sîrbova, județul Timiș-Torontal¹⁰⁸. În vara anului 1935, Fundația „Principele Carol” a trimis în Banat alte trei echipe, la Fibiș și Rudăria, județul Caraș și la Simbăteni, județul Arad, care au activat supravegherea aceluiași Sabin Manuila. Totodată, fundația a asimilat cu echipele studențești și echipa intelectualilor de la Ciacova, județul Timiș-Torontal, care a activat în comuna Macedonia din același județ¹⁰⁹. Paralel, pe teritoriul provinciei au efectuat studii minuțioase Institutul de igienă din Cluj, în colaborare cu societatea „Astra” și cu Centrul pentru ocrotirea copiilor din Timișoara și, în mod individual, o serie de cercetători¹¹⁰. Fenomenul diminuării populației Transilvaniei a format totodată obiectul preocupărilor unor învățători și profesori ai satelor și orașelor, care au mers chiar pînă la organizarea unor cursuri speciale de demografie¹¹¹.

¹⁰⁴ Institutul Social Banat — Crișana. *Anchetă monografică în comuna Sîrbova*, Timișoara, 1939, p. 13.

¹⁰⁵ D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 77.

¹⁰⁶ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 242—243.

¹⁰⁷ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 287/30, f. 1.

¹⁰⁸ *Ibidem*; Institutul Social Banat — Crișana, *op. cit.*, p. 5.

¹⁰⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 287/30, f. 1. Comuna Simbăteni nu făcea parte, din punct de vedere teritorial, din Banat, dar din punct de vedere demografic se integra organic acestei provincii.

¹¹⁰ Arh. St. București, fond Casa regală Mihai I, dosar 2/1942, f. 15; Dr. D. C. Georgescu, *L'alimentation de la population rurale en Roumanie*, în *La vie rurale en Roumanie*, Bucurest, 1940, tabelul A; G. G. Pavel, *op. cit.*, p. 18 și urm.

¹¹¹ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 734/2/1940, f. 10.

În anii 1937 și 1938 Institutul de Științe Sociale al României și-a concentrat în mod special atenția asupra satelor Banatului. În vara anului 1938 au fost trimise aici opt echipe (la Banloc, Beresgăul Mare și Cuveșdia, județul Timiș-Torontal, Jdioara și Mărul, județul Severin, Lescovița, Prigor și Tîrnova, județul Caraș, dintre care o parte, precum cea de la Mărul, activaseră și în 1937), adică aproape tot atâtea câte au fost trimise în Basarabia ori în Moldova, care aveau teritorii mult mai întinse¹¹². Toate formațiunile de lucru menționate mai sus au urmărit în mod special problema denatalității și cauzele depopulării Banatului.

Din cercetările efectuate s-a desprins concluzia că situația din acel timp a populației Banatului se datora unui proces al cărui început se plasa prin anii 1860—1870. De atunci încoaace, sporul populației a fost din ce în ce mai lent, pentru ca după primul război mondial să devină alarmant. Cercetările întreprinse au scos în relief faptul că satele din Banat străbăteau o fază de colaps biologic fără precedent în România, populația de aici prezentînd fenomene de inanție necunoscute în alte țări¹¹³.

Examinarea satelor bănățene după criteriile sociologice obiective evidențiază că acestea, împreună cu cele din județele Arad și Hunedoara deși impresionau prin bunăstarea gospodăriilor, prin civilizația populației și prin starea socială avansată, constituiau o regiune distinctă din punctul de vedere al biologiei populației¹¹⁴. Dacă orașele din Banat se dezvoltau în același ritm cu localitățile urbane din restul țării, grație atragerii locuitorilor rurali, în schimb, satele aveau o situație cu totul specială. Numărul noilor născuți a scăzut la limite ce erau deseori depășite de cele ale morților, determinînd diminuări constante în rîndul populației. La Jdioara, județul Severin, de pildă, în anii 1927—1936 media mortalității era de 26,6 la mie, întrecînd cu 5,47 la mie media mortalității mediului rural pe țară, care era de 21,22 la mie, iar natalitatea a fost de 26,47 la mie, cu 9,91 la mie mai mică decît media natalității în mediul rural pe țară, care era de 36,38¹¹⁵. Cercetările efectuate au stabilit că, de la izbucnirea primului război mondial pînă în toamna anului 1935, în unele sate ale Banatului populația scăzuse cu 25%¹¹⁶. Și mai îngrijorătoare se prezenta din acest punct de vedere situația în județul Arad, unde, în aceeași perioadă, diminuarea ratei sporului natural a fost superioară celei din Banat¹¹⁷.

Echipele care au studiat satele amintite s-au oprit atent asupra cauzelor ce provocau acest proces nefiresc, care, neînălăturat, putea pune sub semnul întrebării viitorul satului bănățean. După primul război mondial, natalitatea în Banat s-a redus în mod considerabil, iar, pe de altă parte, în ciuda faptului că asistența medicală de aici era cea mai bună din țară¹¹⁸, mortalitatea n-a scăzut în aceeași măsură. Cauzele nașterilor limitate erau, în primul rînd, de ordin biologic. Cercetările medicale și antropologice efec-

¹¹² Dr. D. C. Georgescu, *op. cit.*, tabelul A.

¹¹³ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 287/30, f. 3—4.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ G. G. Pavel, *op. cit.*, p. 21.

¹¹⁶ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 287/30, f. 4.

¹¹⁷ Institutul Social Banat—Crișana, *op. cit.*, p. 9.

¹¹⁸ Cf. Dr. Constantin C. Gheorghiu, *Asistența medicală rurală în România*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 2—3, februarie—martie, p. 82.

tuate de specialiștii atașați echipelor sociologice au stabilit infirmități care explicau sterilitatea femeilor bănățene, iar în unele cazuri degenerescență de natură ereditară. Căsătoriile precoce constituiau o adevărată calamitate pentru populația Banatului, întrucât ele reprezentau o cotă ridicată din totalul căsătoriilor. În decurs de zece ani, între 1885 și 1895, la Sîmbăteni, județul Arad, din 178 de căsătorii, nouă fete erau nevîrstnice (șase de 15 ani și trei de 16 ani); între 1925 și 1935 s-au încheiat 192 căsătorii, dintre care 40 cu fete nevîrstnice (trei de 14 ani, 12 de 15 ani și 25 de 16 ani). Or, pentru a da naștere unui copil, celula germinativă trebuia să ajungă la un stadiu optim de dezvoltare. Progeniturile tinerilor căsătoriți explică mortalitatea infantilă excesivă din Banat. Mai mult, tinerii ce contractau căsătorii premature erau ei înșiși produsul unor căsătorii precoce¹¹⁹.

O altă cauză a lipsei de nașteri și a mării mortalități o constituia îmbătrînirea populației. Raportate la structura populației pe vârste, satele bănățene aveau, procentual, cei mai mulți adulți și bătrîni din întreaga Românie. Or, elementele mature dispăreau an de an fără ca generațiile noi să fi fost capabile să umple golul lăsat de cele dintii. Aceștia li se adăugau cauze de natură culturală, economică, politică și religioasă. În afară de unele excepții, atît la țărani, cît și la intelectualii satelor bănățene erau precumpănitoare preocupările de ordin material, căci, în concepția vremii și a locuitorilor regiunii, valoarea omului era raportată la averea de care dispunea. În fine, cauze de natură sanitară influențau acest proces¹²⁰.

Problema denatalității nu rămînea îngrijorătoare numai în Banat, ci și în alte teritorii. În Crișana și Maramureș, în 1901, natalitatea fusese de 40 la mie de locuitori, superioară mediei de atunci a Vechiului regat. Ea a descrescut simțitor în deceniul următor, iar după război scăderea s-a accentuat, ajungînd în perioada interbelică la 25,1 la mie, față de 32 la mie, cît era media postbelică a României¹²¹. Directorul Inspectoratului General Sanitar din Timișoara, dr. I. Nemoianu, scria confidențial, la 19 februarie 1942, Inspectoratului General al Jandarmeriei, că, în ultimul timp, denatalitatea nu era numai o problemă a Banatului, căci existau centre și regiuni în țară unde ea apărea tot așa de pronunțată¹²². Într-adevăr, situații similare, fără a fi prea numeroase, se întîlneau și în satele celorlalte provincii. Astfel, la Urzica Mare, județul Dolj, după 1930 sporul natural a rămas an de an extrem de mic, iar în 1937 el a fost de 0¹²³.

Populația României la prima catagrafie a Principatelor Unite, în 1859, era de 3 864 848 de locuitori¹²⁴. În decurs de 56 de ani populația țării a crescut cu peste 100%, ajungînd, în 1915, la 7 897 311 locuitori¹²⁵. Recen-

¹¹⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 287/30, f. 5—6.

¹²⁰ *Ibidem*; vezi și Institutul Social Banat—Crișana, *op. cit.*, p. 15—20.

¹²¹ Dr. Liviu Modran, *Evoluția demografică a populației din Ardeal*, Cluj, Tip. „Tranșilvania”, 1935, p. 59.

¹²² Arh. St. București, fond Casa regală Mihai I, dosar 2/1942, f. 15—16.

¹²³ Vezi Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, Serv. Administrativ, Depunere Sfat, dosar 245/1937.

¹²⁴ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 26. Recensămîntul cuprindea populația de pe teritoriile Munteniei, Olteniei, Moldovei și celor trei județe din sudul Basarabiei.

¹²⁵ „Anuarul statistic al României, 1935 și 1936”, București, 1937, p. 31.

sămîntele efectuate la sfîrșitul veacului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea pe teritoriile care au constituit după primul război mondial România întregită, fiind realizate în ani diferiți, nu permit stabilirea precisă, în baza datelor lor, a totalului populației țării. Demografii au recurs la calcularea numărului locuitorilor pornind de la cifrele recensămîntului general al populației din 1930, din care au scăzut excedentele naturale anuale, aproximînd populația țării, în 1910, la 15 728 597 locuitori¹²⁶. În lipsa unui recensămînt, care era necesar în România imediat după Unire, demografii au adoptat o soluție de calcul elastică. Ei au considerat că anii de război în care fusese angajată România în deceniul 1910—1920 au epuizat întregul excedent al populației din ceilalți șapte ani de pace, astfel că deceniul s-a încheiat cu aproximativ același număr de locuitori ca în 1910¹²⁷. Aprecierea lor pare a avea temei, dacă ținem seama de marile pierderi umane din perioada 1914—1918. În raportul prezentat la 15 iunie 1919 la Conferința anuală a medicilor din România raportorii au evidențiat că datele statistice pe anii 1916, 1917 și 1918 privitoare la mișcarea naturală a populației erau incomplete. S-a stabilit că pe teritoriul liber al Moldovei se născuseră în 1917 un număr de 48 000 de copii, la care s-a înregistrat o mortalitate infantilă de 70%, iar în regiunile de lîngă front ea a ajuns la 100%. În același an, mortalitatea generală a fost de 240 000 de persoane în acest calcul nefiind incluși morții din rîndul armatei. În București, deficitul natural a fost, în 1917, de 5 816 suflete, iar în 1918 de 9 613¹²⁸. Numai în Transilvania, în cei patru ani de război, populația s-a redus, ca urmare a numărului mai mare de morți înregistrați comparativ cu cel al nașterilor, cu 160 512 suflete¹²⁹. După calculele demografilor, pe teritoriul unit al României s-a pierdut în deceniul menționat o populație de circa 2 500 000 de locuitori, adică întregul excedent al deceniului 1910—1920, prin morți de război, prin scăderea natalității, prin creșterea considerabilă a mortalității generale în rîndurile populației civile și prin emigrarea unei părți din populația minoritară odată cu Unirea noilor provincii. În fapt, la sfîrșitul anului 1920, populația României, în baza acestor calcule, ar fi fost de 15 628 474 locuitori, adică mai mică decît cea din 1910 cu circa 100 000 locuitori¹³⁰. Avîndu-se în vedere aceste calcule și elementele com-

¹²⁶ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 90.

¹²⁷ Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 163.

¹²⁸ Cf. „Socialismul” din 21.VI.1919. În rapoartele trimise în decembrie 1917 Departamentului de Stat al S.U.A. de către ministrul american la București, Charles J. Vopicka, se arată că, de la 1 ianuarie 1917 pînă la 30 iunie același an, pe teritoriul liber al României se născuseră 22 370 copii și decedaseră 80 999 persoane, din care 10 663 copii sub un an și 6 112 între 1 și 5 ani, dar el preciza că numărul deceselor era în realitate mai mare, căci, din cauza ravațiilor epidemilor, numai o parte dintre ele fuseseră înregistrate (cf. Archives of the United States of America, Record Group Number 59; Decimil File 1910—1929; 871.122/1. (În continuare se va cita A.U.S.A., R.G.N....D.F...)). După Colin Clark, *op. cit.*, p. 121, Vechea Românie a pierdut pe front — morți — 250 000 de soldați, cifră ce reprezenta 14% din media populației cuprinsă între 15 și 49 de ani.

¹²⁹ Natalia Giurgiu, *Evoluția populației din Transilvania între recensămîntele din 1910 și 1930*, în *Studii de istorie a economiei și gîndirii economice românești*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1979, p. 14.

¹³⁰ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 91.

ponente ale mișcării naturale a populației, s-a stabilit următoarea evoluție probabilă a locuitorilor țării între cele două războaie mondiale: ¹³¹

TABELUL Nr. IX:

Anul	Populația. Cifra probabilă la 1 iulie				
	România	Rural	%	Urban	%
1920	15 541 424	12 087 612	77,8	3 453 812	22,2
1921	15 727 940	12 260 544	78,0	3 467 396	22,0
1922	15 970 836	12 483 433	78,2	3 487 403	21,8
1923	16 207 723	12 702 595	78,4	3 505 128	21,6
1924	16 445 697	12 922 213	78,6	3 523 484	21,4
1925	16 687 359	13 145 595	78,7	3 541 764	21,3
1926	16 926 647	13 368 811	78,9	3 557 836	21,1
1927	17 149 321	13 577 073	79,2	3 572 248	20,8
1928	17 390 605	13 801 699	79,4	3 588 906	20,6
1929	17 638 127	14 034 373	79,6	3 603 754	20,4
1930	18 888 992	14 408 415	80,6	3 480 577	19,4
1931	18 166 336	14 661 627	80,7	3 504 709	19,3
1932	18 426 159	14 911 172	80,9	3 514 987	19,1
1933	18 652 053	15 125 083	81,1	3 526 970	18,9
1934	18 913 713	15 374 423	81,3	3 539 290	18,7
1935	19 087 770	15 531 666	81,4	3 556 194	18,6
1936	19 319 330	15 749 332	81,5	3 569 998	18,5
1937	19 535 398	15 926 178	81,5	3 609 220	18,5
1938	19 750 004	16 133 857	81,7	3 616 147	18,3
1939	19 933 802	16 312 136	81,8	3 621 666	18,2

Rezultă că în două decenii populația țării a sporit numericeste cu 4 392 378 locuitori. Creșterea a fost mult mai accentuată la sate, de 4 234 524 locuitori, pe când la orașe ea s-a ridicat la numai 167 854 locuitori ¹³². Din studiul populației României rezultă concomitent existența unui număr mai mare de persoane de sex feminin decât de sex masculin. La recensământul din 1912 proporția populației de sex masculin era de 50,5%, pe când a femeilor reprezenta 49,5%. Această situație se explică nu numai prin nașterile mai numeroase de băieți, ci și prin imigrarea unui număr relativ mare

¹³¹ *Ibidem*, p. 80—83; Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 36—40; Prof. C. Jorjescu, *op. cit.*, p. 405.

¹³² Unele dintre datele anuarelor statistice privitoare la cifra probabilă a populației la 1 iulie al fiecărui an conțin erori destul de mari. Dacă pentru mediul rural se constată numai o singură neconcordanță, pentru anul 1921, când apare un minus de 60 100 de locuitori la totalul populației sătești socotită prin adausul sporului natural, pentru mediul urban diferențele în plus sau în minus sînt numeroase. Astfel, pe 1921 apare un plus de 8 773, pe 1922, de 2 358, pe 1923, de 10 069, pe 1937, de 32 169, pe 1930, un minus de 132 879 etc. (vezi Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 36—40).

de bărbați¹³³. La recensământul din 1930 raportul era invers, bărbații reprezentând 49,20%, iar femeile 50,80%¹³⁴. Schimbarea proporției s-a datorat mai multor factori, între care mai importanți au fost: războiul, structura pe sexe a populației provinciilor unite și însăși evoluția biologică a populației¹³⁵. Preponderența femeilor în structura pe sexe a populației s-a păstrat și în deceniul de după 1930.

La vechile recensăminte, în provinciile istorice densitatea locuitorilor pe km p era de 57,31 în Vechiul regat (1912), de 51,3 în Transilvania (1910), de 52,8 în Basarabia (Statistica din 1908) și de 76,62 în Bucovina (1910), iar pe toată România de 55,24 locuitori pe km p¹³⁶. În 1926 ea era apreciată la 57 locuitori pe km p în Vechiul regat, la 78 în Bucovina, la 66 în Basarabia și la 65 în Transilvania¹³⁷. La recensământul din 1930, populația României a fost înregistrată și calculată pe nouă provincii (Crișana și Maramureșul fiind luate împreună), 71 de județe, 322 de plăși, 172 de orașe și 15 201 sate¹³⁸. Repartiția populației pe provincii, la 29 decembrie 1930, a fost următoarea: ¹³⁹

TABELUL Nr. X :

Provincia	Număr locuitori	Proporția %	Intindere în km p %	
Oltenia	1 519 389	8,4	24 078	8,2
Muntenia	4 023 303	22,3	52 505	17,8
Dobrogea	811 332	4,5	23 262	7,9
Moldova	2 427 498	13,5	38 058	12,9
Basarabia	2 863 409	15,9	44 422	15,1
Bucovina	853 524	4,7	10 442	3,5
Transilvania	3 217 677	17,8	62 229	21,1
Banat	941 521	5,2	18 715	6,3
Crișana-Maramureș	1 390 243	7,7	21 338	7,2
ROMÂNIA	18 052 896	100,0	295 049	100,0

Repartiția populației României pe suprafața țării dădea, în 1930 o densitate de 61,2 locuitori pe km p, cu următoarele diferențieri pe provincii: ¹⁴⁰ (TABELUL Nr. XI):

¹³³ Petre Onică, *Recensămintele populației din România, din anii 1899 și 1912*, în „Revista de statistică”, nr. 4, 1960, p. 53.

¹³⁴ Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 54.

¹³⁵ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 23—26.

¹³⁶ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 4/3/1922, f. 19.

¹³⁷ G. Cipăianu, *Viața economică a satelor*, București, 1927, p. 3 și 8.

¹³⁸ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 10; *Recensământul general...*, vol. IV, p. XXXVIII—XXXIX.

¹³⁹ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 26.

¹⁴⁰ Idem, doc. 96/26/1934, f. 29; D. C. Georgescu, *Populația satelor...*, p. 68.

TABELUL Nr. XI:

Provincia	Densitatea pe km p	Densitatea pe km p exploatat in agricultura
ROMÂNIA	61,2	75
Oltenia	63,1	97
Muntenia	76,7	79
Dobrogea	34,9	43
Moldova	67,8	79
Basarabia	64,5	67
Bucovina	81,7	121
Transilvania	51,7	75
Banat	50,3	83
Crișana-Maramureș	65,7	83

Pe marile provincii istorice, densitatea populației era, în 1930, de 63,7 locuitori pe km p în Vechiul regat, de 64,5 în Basarabia, de 81,7 în Bucovina și de 54,2 în Transilvania¹⁴¹. Dar densitatea populației era foarte diferită de la o regiune la alta. Față de densitatea țării, de 61,2 locuitori pe km p, în unele județe ea era de circa jumătate. Astfel, în Tulcea se ridica la 21 locuitori, în Ciuc la 29, în Constanța la 36, iar în Severin la 37 locuitori pe km p¹⁴². În general, în zonele de munte densitatea populației era mică, datorită fragmentării terenului, care n-a permis să se creeze decât sate de întinderi reduse și puțin aglomerate¹⁴³.

TABELUL Nr. XII:

Provincia	Număr județe	Media pe județe. Populație totală	Număr orașe	Media locuitorilor pe orașe	Număr sate	Media locuitorilor pe sate
ROMÂNIA	71	254 266	172	21 117	15 201	949
Oltenia	5	303 878	16	12 387	1 999	661
Muntenia	12	335 692	28	39 040	3 357	874
Dobrogea	4	202 833	18	10 743	725	852
Moldova	13	186 731	29	20 394	2 843	646
Basarabia	9	318 157	17	21 771	1 847	1 382
Bucovina	5	170 705	15	15 128	341	1 838
Transilvania	16	201 105	34	15 167	2 167	1 429
Banat	3	313 840	7	24 075	588	1 315
Crișana-Maramureș	4	347 561	8	34 349	911	1 224

¹⁴¹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 30.

¹⁴² Dr. C. C. Gheorghiu și H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 48.

¹⁴³ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 12.

Media populației județelor a fost în România, în 1930, de 254 266 de locuitori. Județele cu cea mai numeroasă populație erau plasate în Crișana—Maramureș, cu o medie de 347 561 locuitori. Provinciile ce se înșirau pe malul stîng al Dunării, afară de cele din sudul Moldovei, erau foarte populate. Moldova avea o medie de locuitori pe județ mai mică de 200 000, dar aici județele erau reduse ca întindere. Iată media locuitorilor, în 1930, pe sate și orașe, socotită la nivelul provinciilor: ¹⁴⁴ (vezi TABELUL Nr. XII).

Media mare de locuitori din Muntenia se datora Capitalei, iar în Crișana și Maramureș faptul că în aceste provincii târgurile erau considerate localități rurale, astfel că multe localități cu 10 000 de locuitori, care erau centre comerciale și industriale relativ importante, fuseseră recensate drept comune rurale. Din contra, în Oltenia și în Dobrogea, târgușoare cu populație mică și cu un aspect primitiv au fost incluse în categoria orașelor. După cum rezultă din tabel, media locuitorilor în satele României era de 949. În vechea Românie satele erau mai mici, avînd în medie circa 700 de locuitori, dar mai dese, pe cînd în provinciile unite media lor era de 1 400 locuitori, astfel că și activitatea lor era mai bine încheagată ¹⁴⁵. Iată repartiția comunelor administrative din România, după numărul de locuitori: ¹⁴⁶

Așadar, în 1930, peste 60% din populația rurală a țării locuia în sate cu mai puțin de o mie de locuitori ¹⁴⁷, în care, datorită populației lor reduse, buna organizare a vieții era serios stînjenită.

În general, între cele două războaie mondiale, statul n-a dispus de un instrument propriu de control pentru urmărirea și dirijarea politicii de populație ¹⁴⁵. Din această cauză, concentrarea populației pe spații geografice s-a făcut în funcție de evoluția economică a fiecărei zone. Comparativ cu vechile recensăminte, pînă la recensămîntul din anul 1930, densitatea populației a crescut cu deosebite în județele Dîmbovița și Prahova, ca rezultat al dezvoltării industriei extracției țiteiului

Numărul locuitorilor	Numărul comunelor
De la 0 la 250	1 960
De la 251 la 500	3 122
De la 501 la 750	2 725
De la 751 la 1 000	1 903
De la 1 001 la 1 250	1 318
De la 1 251 la 1 500	874
De la 1 501 la 1 750	680
De la 1 751 la 2 000	481
De la 2 001 la 2 250	336
De la 2 251 la 2 500	294
De la 2 501 la 3 000	359
De la 3 001 la 4 500	410
Peste 4 501	178
TOTAL	14 640

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 12—13.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 13—14; D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 68.

¹⁴⁶ Prof. dr. I. Moldovan și dr. M. Zolog, *Organizarea sanitară rurală din România*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 923. Diferența pînă la 15 201 sate provine din faptul că aici n-au fost incluse satele arendate orașelor.

¹⁴⁷ *Ibidem*; Dr. C. C. Gheorghiu și H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 49.

¹⁴⁸ Dr. Sabin Manuila, *Structure et...*, p. 244.

de aici, și în județele Ilfov, Iași, Lăpușna, Brașov, Sibiu și Cluj datorită concentrării populației din capitalele lor¹⁴⁹.

Ca rezultat al ritmului relativ lent de dezvoltare a industriei, populația rurală continua să dețină o pondere ridicată, de 79,80% din totalul populației țării¹⁵⁰. Pe provincii, la recensământul din 1930, ponderea populației rurale era următoarea:¹⁵¹ Oltenia: 86,90%; Muntenia: 72,70%; Dobrogea: 75,90%; Moldova: 75,70%; Basarabia: 87,00%; Bucovina: 73,30%; Transilvania: 83,90%; Banat: 82,20%; Crișana-Maramureș: 80,10%; România: 79,80%.

Densitatea României, de 61,2 locuitori pe km.p. de suprafață, în 1930, era apropiată de media europeană a aceleiași perioade¹⁵². În același an, România se afla între primele 20 de țări de pe glob care aveau cea mai mare densitate a populației, ocupînd locul al 14-lea. Densitatea populației României a crescut continuu, astfel: de la 61,2 locuitori, în 1930, la 63,7 locuitori, în 1933, la 65,1, în 1935, la 66,0, în 1936, la 66,9, în 1938 și la 67,6 locuitori pe km.p., în 1939, cînd avea una dintre cele mai ridicate densități din lume¹⁵³. La 31 decembrie 1930, teritoriul României reprezenta 2,52% din suprafața Europei, iar populația țării se ridica la 3,60% din locuitorii continentului. La sfîrșitul anului 1933, populația României reprezenta 3,62% din cea a Europei. În ordinea importanței sale, România era, între cele 28 de state europene (inclusiv partea europeană a U.R.S.S.), a zecea țară ca întindere și a opta după numărul locuitorilor¹⁵⁴. În 1935, între țările dunărene, România se afla pe locul doi, după Ungaria, care avea o densitate de 93,4 locuitori pe km.p., România menținîndu-se pe același loc și în anii următori¹⁵⁵. Pe ansamblu, atît densitatea populației, cît și ritmul înalt de creștere al ei, care s-a realizat exclusiv prin sporul natural, erau

mai mari decît ale Europei. Iată evoluția densității populației țării noastre comparativ cu cea a Europei:¹⁵⁶ (tabelul alăturat). În medie, populația Europei a crescut în perioada 1930—1935 cu 1,9 locuitori pe km. p., pe cînd populația României a sporit cu 3,9 locuitori; în 1935—1939 populația Europei a crescut în medie cu 0,9 locuitori pe km. p., iar cea a României cu 2,5 locuitori¹⁵⁷. Calculele lui

Anul, la 31 decembrie	Locuitorii pe km p de suprafață	
	România	Europa
1930	61,2	44,5
1933	63,7	45,4
1935	65,1	46,2
1939	67,6	47,1

¹⁴⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 28.

¹⁵⁰ *Recensământul general...*, vol. IV, p. XXXIV—XXXV.

¹⁵¹ D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 68; Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 27.

¹⁵² Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 29.

¹⁵³ Idem, doc. 204/28/1940, f. 2; Virgil Madgearu, *op. cit.*, p. 25; D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 68; Gh. Brinzescu, *op. cit.*, p. 218.

¹⁵⁴ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁵⁵ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 25; Gh. Brinzescu, *op. cit.*, p. 218.

¹⁵⁶ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 25; Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁵⁷ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 25.

Dudley Kirk demonstrează că, în raport cu populația Europei luată ca unitate de comparație, în 12 din țările acestui continent (Austria, Germania, Estonia, Suedia, Anglia, Letonia, Elveția, Norvegia, Belgia, Franța, Cehoslovacia, Danemarca) erau înregistrate deficite în reproducția netă a populației, timp în care în celelalte 15 (Ungaria, Irlanda, Finlanda, Lituania, Bulgaria, Italia, Polonia, Grecia, Spania, Olanda, Portugalia, România, Iugoslavia și U.R.S.S.) ratele depășeau media Europei, cele mai înalte fiind în U.R.S.S., cu 1,72, în Iugoslavia, cu 1,45, și în România, cu 1,40¹⁵⁸.

Sporul natural al populației țării a avut ca rezultat o creștere a ponderii locuitorilor din mediul rural în structura populației țării. Până la primul război mondial, în vechea Românie populația rurală reprezenta 81,6% din totalul locuitorilor de atunci ai țării¹⁵⁹. În 1930, ponderea populației rurale s-a redus la 79,8% din locuitorii țării¹⁶⁰, aceasta, în special, ca urmare a noii structuri create prin Unirea din 1918. În deceniul următor, înmulțirea într-un tempou mai accelerat a populației rurale decât a celei urbane a determinat o sporire a ponderii celei dintâi, la 81,8%, în anul 1939. Proportia populației rurale era apropiată de cea a țărilor vecine cu economie agrară predominantă. Astfel, în Iugoslavia ea era de 77,7%, în 1932, în Bulgaria de 78,6%, în 1936, iar în Grecia de 69,5%, în 1935¹⁶¹. În 1930, la recensământ, populația rurală a României număra 14 405 989 locuitori, sau 79,8% din totalul locuitorilor țării, avînd o densitate de 48,9 locuitori pe km.p., față de 61,2 cît era media întrunită a satelor și orașelor¹⁶². Ea concentra atunci 79,2% din numărul gospodăriilor, 78,2% din cel al clădirilor și 55,2% din întreprinderile existente¹⁶².

Satul românesc din perioada interbelică a reprezentat, astfel, prin populație, prin rata dată de sporul natural și prin creșterea absolută a populației, un factor de primă importanță pentru evoluția demografică a României. El a determinat sporirea continuă a populației țării, a umplut o parte din golurile lăsate de pierderile absolute din mediul urban și a asigurat concomitent vitalitatea națiunii. Neîndoielnic că în perioada de referință mediul rural a dat numeroase jefte premature prin mortalitatea infantilă și generală ridicată, din cauza lipsei unei politici demografice bine conturată a statului român.

¹⁵⁸ Dudley Kirk, *op. cit.*, p. 55—56.

¹⁵⁹ I. Enescu, *Agricultura noastră și viitoarea ei îndrumare*, în „Viața agricolă”, an. X (1919), nr. 2, februarie, p. 40.

¹⁶⁰ *Recensământul general...*, vol. IV, p. XXXIV—XXXV.

¹⁶¹ Dr. G. Banu, *Examen critic...*, p. 1279.

¹⁶² D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 68.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 68—69; A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România. Privire istorică — Aspecte actuale — Tendințe*, București, 1939, p. 133.

CAPITOLUL III

STRUCTURA ETNICĂ A POPULAȚIEI DIN ROMANIA

Stabilirea exactă a structurii populației României pe naționalități a constituit o dificultate dintre cele mai mari pentru factorii oficiali ai țării. Faptul este explicabil din mai multe motive. În primul rând, în momentul Unirii recensămintele privitoare la toate teritoriile țării erau învechite și, în plus, realizate după criterii diferite. În vechea Românie nu fusese efectuat un recensământ general al populației cu scop expres de a stabili populația pe naționalități, pentru motivul că Vechiul regat avusese o structură omogenă a populației din punct de vedere etnic, astfel că înregistrările s-au făcut numai pe religii, nu și pe neamuri, iar minoritățile etnice, fiind destul de reduse ca număr de locuitori, erau amestecate în conglomeratele urbane, identificându-se cu idealurile națiunii române¹. În Vechiul regat, așa cum probează datele recensământului din 1912, majoritatea zdrobitoare a populației era de origine etnică română. Mobilitatea prin migrări externe a fost destul de redusă aici, neinfluențând caracterul unitar al populației românești.

În Basarabia, ultimul recensământ dinainte de Unire, din anul 1897, a înregistrat locuitorii după limba vorbită, fără a furniza detalii cu privire la populația rurală. Recensământul din 1897 stabilea că, dintr-o populație de 1 935 412 locuitori, românii erau în număr de 920 919, sau 47,6% din total, înregistrarea fiind făcută numai după limba maternă, în timp ce ucrainenii, împreună cu rutenii, care urmau imediat ca număr după români, se cifrau la 379 198 de locuitori, sau 19,6% din total, evreii la 228 168, sau 11,8%, rușii la 155 774, sau 8,2%, restul locuitorilor fiind reprezentați prin bulgari, polonezi, găgăuzi, țigani, armeni și alte naționalități, în proporții mult mai reduse².

În Transilvania și în Bucovina au fost organizate recensămintele din 1910, ale căror date pot servi, într-o anumită măsură, ca elemente de comparație pentru situația de mai târziu³. Recensământul din 1910 consemna în Bucovina o populație de 794 920 locuitori, din care românii, în număr de

¹ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 243 și 266.

² Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 77/14/1930, f. 1; Ștefan Ciobanu, *La Bessarabie. Sa population — son passé, sa culture*, Bucarest, 1941, p. 39—41.

³ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 266.

313 254, reprezentau 40,0%, adică majoritatea; urmau rutenii, cu un număr de 263 013, sau 33,1%, evreii, cu 102 919, sau cu 12,9%, iar restul, de 14,0%, erau reprezentați prin grupuri de locuitori de origine etnică diversă (polonezi, ruși, unguri, țigani etc.)⁴. Potrivit datelor recensământului din același an, populația Transilvaniei era atunci de 5 257 249 locuitori; 53,8% erau reprezentați prin populația de naționalitate română, 28,6%, prin cea de origine maghiară, 10,8% prin germani, iar restul de 6,8% prin alte naționalități⁵.

Astfel, în teritoriile aflate pînă în primul război mondial sub dominație străină, românii reprezentau fie majoritatea absolută, fie majoritatea relativă. În momentul ocupării lor de către Imperiul habsburgic și, respectiv, de către Rusia țaristă, Bucovina și Basarabia posedau populații formate în majoritatea zdrobitoare din români. Așa de pildă, la catagrafia din 1774 în Bucovina, dintr-o populație totală de 75 000 de locuitori, românii reprezentau 63 700 de persoane, adică o pondere de 84,4%⁶. Administrația austriacă a provinciei a organizat, de la început în Bucovina, o colonizare sistematică și masivă, prin constituirea a numeroase sate noi cu locuitori aduși din Ucraina și din Galiția, din Germania și chiar din Ungaria⁷. Ca urmare a acestor colonizări și a migrării a numeroși români în Moldova, cu începere din anul 1880 românii nu mai dețineau în Bucovina decât o majoritate relativă⁸. Schimbarea bruscă apărută la recensământul din 1880 a fost nu numai rezultatul colonizării Bucovinei cu elemente de alte naționalități, ci și o urmare a modului de înregistrare stabilit prin așa-numita lege Taaffe, în 1880, potrivit căreia înregistrarea s-a făcut după limba de conversație și nu după cea maternă, astfel că, pe această bază, numai în decurs de cinci ani, de la 1875 pînă în 1880, românii au apărut ca fiind mai puțini cu 31 721 suflete⁹.

După statistica rusă din 1817, în Basarabia existau 482 630 de locuitori, din care românii, în număr de 419 240, reprezentau 86%, restul fiind rutenii (30 000, sau 6,5%), evrei (19 130, sau 4,2%), lipoveni (600, sau 1,5%), greci (3 200, sau 0,7%), armeni (2 650, sau 0,6%), bulgari (1 205, sau 0,25%), găgăuzi (1 205, sau 0,25%), veniți aici, în cea mai mare parte, după anul 1812 și stabiliți, în marea lor majoritate, în orașe și în ținuturi¹⁰. Imediat după ocuparea Basarabiei, în 1812, numeroase familii de țărani români au trecut peste Prut, în Moldova. La scurtă vreme după instaurarea administrației țariste în Basarabia, aceasta a recurs la colonizări cu refugiați bulgari și cu germani, efectuate în special în sudul provinciei¹¹. Ca urmare, ponderea populației de origine română scade în decursul anilor. În 1862

⁴ I. E. Toroușiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 33, 111—113.

⁵ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. a II-a, Edit. Academiei, 1963, p. 339.

⁶ I. E. Toroușiu, *op. cit.*, p. 33; Dr. Aurel Morariu, *Bucovina. 1774—1914*, București, Librăria Pavel Suru, p. 25—27.

⁷ Detalii la Aurel Morariu, *op. cit.*, p. 41—46.

⁸ I. E. Toroușiu, *op. cit.*, p. 33; I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, Edit. Academiei Române, 1915, p. 127 și 154.

⁹ I. E. Toroușiu, *op. cit.*, p. 34—35 și 41.

¹⁰ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 17; Charles Upson Clark, *United Roumania*, New York, Orno Press, 1971, p. 83.

¹¹ Étienne Ciobanu, *La continuité Roumaine dans la Bessarabie*, Bucarest, 1920, p. 11—12; C. A. Macartney and A. W. Palmer, *Independent Eastern Europe, A. History*, London, Macmillan & Co., 1962, p. 168.

românii reprezentau numai 66,40% în structura pe naționalități a populației provinciei (600 000, din totalul de 914 679), iar în 1897 doar 47,60%, detașându-se însă substanțial de ucraineni, care dețineau locul al doilea¹².

În veacul nostru, o amplă acțiune de colonizare a fost inițiată prin Legea Stolpîn, din 1906, în urma căreia circa 40 000 ha ale statului din județele Ismail, Cetatea Albă și Tighina au fost destinate colonizării. Pe ele s-au stabilit locuitori de origine germană, aduși din Austro-Ungaria și din Germania și ruși din Imperiul țarist, care au fost împroprietăriți pe loturi mari, cuprinse între 10 și 100 de desetine de familie¹³. Ca urmare a colonizărilor din secolul trecut și de la începutul secolului al XX-lea, în 1919, numărul germanilor din Basarabia ajunsese la 63 332¹⁴.

În provincia istorică Transilvania, colonizările efectuate de către statul maghiar au fost continue de-a lungul veacurilor și susținute de o politică specială a claselor conducătoare din statul ungar. Începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, guvernul de la Budapesta a lărgit acțiunea de colonizare a elementelor maghiare în Transilvania, sprijinindu-le cu credite, oferite în condiții avantajoase de instituțiile bancare create concomitent în același scop¹⁵. La începutul secolului al XX-lea, guvernul a inițiat noi măsuri în politica de colonizare. Astfel, în 1909, ministrul agriculturii, Daranyi, a elaborat un proiect de lege prin care se prevedea o dotație de zece milioane de coroane anual, pe timp de 12 ani, pentru colonizări. Statul avea drept de preemțiune la licitarea oricărui teren scos la vânzare. Proprietățile cu peste 50 iugăre oferite la vânzare trebuiau notificate statului, pentru a-și exercita dreptul de preemțiune¹⁶. Legea XV, din 1911, intitulată legea pentru modificarea și completarea unor dispoziții din articolele legii V din 1894 (legea de colonizare), cuprinde norme ce favorizau și mai mult acțiunile de colonizare inițiate de către statul maghiar. Un sprijin consistent primește operația din partea băncilor create în acest scop: Creditul Funciar Maghiar (1871), Creditul Micilor Proprietari (1879), Centrala Tovărășiiilor de Credit (1898) și Asociația Regnicolară Maghiară a Institutelor de Credit, denumită și Banca altruistă, ultima înființată prân legea din 1911, cu un capital de 15 000 000 coroane, la care statul participa cu 8 000 000. Ea era scutită, în operațiile ce le executa, de taxe de timbru și de unele impozite. Începând să ființeze din anul 1912, Banca altruistă a pus la dispoziția maghiarilor și germanilor ce doreau să se colonizeze în Transilvania capital nelimitat și a

¹² Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 39—41; Bernard Newman, *Balkan Background*, New York, Macmillan Company, 1945, p. 116.

¹³ Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Basarabia, Generale, dosar 24/1931—1940, f. 88, 196—197. Adevărate comunități de coloniști germani sau ruși au fost create la Blagodați, Josefdorf, Sabanovca, Calaciovca, Nadejdovka, din județul Tighina, Caira Alisovca, Caspolaț, Parapova, Hofnugsfeld, Ploțe Eighrnhelm, din județul Cetatea Albă și în alte sate (idem, fond Comitet agrar, jud. Tighina, dosar 7/1925, f. 15—28; 3/1925, f. 4 și urm.; jud. Cetatea Albă, dosar 3/1925, f. 122—123; 23/1925, f. 6—7; 26/1925, f. 153; 2/1933, f. 15—17; 4/1933, f. 1—4; „Monitorul oficial”, nr. 15 din 23.IV.1922).

¹⁴ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 35—36; Charles Upson Clark, *op. cit.*, p. 83.

¹⁵ Dr. Ion Luca Ciomac, *Despre situațiile agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatărilor agricole după reforma agrară*, București, 1931, p. 32.

¹⁶ *Ibidem*, p. 81.

salvat de la faliment un număr de 840 de mari proprietari care, devenind insolvari, erau amenințați cu pierderea pământului¹⁷.

Intensificarea politicii de colonizare în Transilvania în a doua jumătate a secolului trecut a avut ca rezultat constituirea a noi sate cu populație de naționalitate germană în Banat și de naționalitate maghiară în restul Transilvaniei¹⁸. Numai din anul 1894 pînă la sfîrșitul primului război mondial au fost colonizate circa 4 000 de familii de maghiari și germani pe o suprafață de peste 50 000 de iugăre, formîndu-se, în majoritatea cazurilor, gospodării înstărite¹⁹. Cu toate că în Transilvania politica de colonizare a fost continuă în decursul veacurilor și deosebit de intensă la sfîrșitul secolului trecut și la începutul veacului nostru, într-o vreme cînd mulți români de aici, din cauza oprîmării sociale și naționale, emigrau spre Statele Unite ale Americii și spre Canada, populația de naționalitate română a continuat să dețină, totuși, majoritatea absolută.

Prin declarațiile de Unire cu România ale adunărilor consiliilor naționale din teritoriile românești aflate pînă la primul război mondial sub ocupație străină se realiza un vechi ideal al poporului român, Unirea Transilvaniei, Basarabiei și Bucovinei aducea, pe lîngă populația majoritară de naționalitate română, și populații de alte origini etnice, în special maghiari, germani și ucraineni. Cercurile conducătoare din țara noastră au înțeles de la început că România, în noua sa structură, trebuia să asigure egalitate de tratament tuturor locuitorilor statului, indiferent de naționalitatea lor. Doar, că, imediat după Unire, prin decretul-lege privitor la cetățenie, din 30 decembrie 1918/12 ianuarie 1919, se recunoștea tuturor cetățenilor din ținuturile dezrobite, fără deosebire de naționalitate, deplinătatea drepturilor lor civile și politice²⁰. În baza acestui decret-lege, locuitorii statului care nu se bucuraseră de plenitudinea drepturilor de cetățenie puteau dobîndi exercițiul acestora, dacă erau născuți în țară și nu erau supuși unui stat străin (art. 1), pe bază de cereri de încetățenire (art. 8). Deoarece decretul-lege privitor la cetățenie întîmpina, pe parcursul aplicării lui, unele dificultăți în privința încetățenirii evreilor, prin decretul-lege pentru acordarea drepturilor cetățenești, din 28 mai 1919, parțial modificat la 13 august 1919, se recunoșteau evreilor născuți în Vechiul regat și care nu erau supuși unui stat străin, aceleași drepturi consfințite la 30 decembrie 1918/12 ianuarie 1919, ce se obțineau printr-o procedură foarte simplă²¹.

Legislația privitoare la cetățenie a anticipat hotărîrile Conferinței de Pace în această direcție. Este cunoscut faptul că prin Tratatul de Pace de la Versailles statului român i-au fost recunoscute frontierele pe baza principiului etnic al populației. Cum prin Unirea sancționată de Conferința păcii

¹⁷ *Ibidem*, p. 79—80.

¹⁸ Detalii în Arh. St. București, fond Comitet agrar, Timiș—Torontal, dosar 7/1923, f. 1—15; 67/1923, f. 5; 65/1924, f. 5; fond Reforma agrară din 1921, jud. Arad, dosar 225/1932—1941, f. 5 și urm.; 422/1935, f. 1—4; jud. Timiș—Torontal, dosar 18/1926—1934, f. 11.

¹⁹ Vezi Dr. Ion Luca Ciomac, *op. cit.*, p. 103; Dr. A. D. Lascu, *Privire asupra situației generale a românilor din țările Coroanei Sf. Ștefan*, București, 1908, p. 19; Gheorghe Birăescu, *Infiltrațiunile maghiare din secolul al XIX-lea și depopularea Banatului*, București, 1939.

²⁰ „Monitorul oficial”, nr. 223 din 30.XII.1918/12.I.1919.

²¹ *Idem*, nr. 33 din 28.V.1919; nr. 93 din 19.VIII.1919.

în componența României intrau și locuitori de origine etnică maghiară, germană, ucraineană etc. ce fuseseră stabiliți pe teritoriile respective de mai multă vreme, Tratatul de pace de la Saint Germain, din 10 septembrie 1919, și cel de la Trianon, din 4 iunie 1920 au stabilit libertatea acestora de a adopta cetățenia română sau de a opta pentru cetățenia pe care o doreau ei. Pe de altă parte, România a semnat, la 9 decembrie 1919, și a ratificat la 30 august 1920 Tratatul minorităților, prin care acestora li se garantau libertăți și drepturi egale cu cele ale românilor²².

Constituția României, din 29 martie 1923²³, reconfirma, prin art. 7, drepturile tuturor cetățenilor țării, indiferent de credințe religioase și confesiune, de origine etnică și de limbă, stabilind, prin același articol, condițiile în care străinii puteau fi naturalizați. Principiile înscrise în Constituția din 1923 au fost dezvoltate în legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române, din 24 februarie 1924, în care se precizau condițiile necesare pentru naturalizare și cele în care o persoană pierdea cetățenia română (art. 1—53)²⁴. Legea din 1924 reconfirma tuturor cetățenilor din provinciile unite, dacă ei nu optaseră pentru cetățenie străină (art. 56), cetățenia română; totodată, ea admitea românilor din localitățile care, prin trasarea frontierelor de stat ale țării, rămăseseră în componența altui stat, posibilitatea de a obține cetățenia română, dacă ei optau pentru aceasta (art. 56).

În momentul Unirii teritoriilor românești nu era cunoscută structura exactă pe naționalități a populației acelor provincii. Se știa numai că românii dețineau majoritatea, așa cum probau datele recensământelor mai vechi. Dar, de la efectuarea lor și pînă la Unire se scursese o perioadă relativ lungă de timp, în care, fără îndoială că, unele modificări trebuie să fi avut loc. Estimările cu caracter oficial privitoare la populația României din anul 1920 stabileau următoarea structură pe naționalități: ²⁵ (Tabelul de la p. 49).

După autorul articolului despre România din *Encyclopaedia Britannica* (Th. Ruysen), din totalul de 16 925 600 locuitori ai țării noastre din același an, românii ar fi fost în număr de 11 576 000, ungurii de 1 659 500, germanii de 804 000, ucrainenii de 1 100 000, rutenii de 793 800, evreii de 770 000, bulgarii de 251 000, sîrbii de 62 300, turcii-tătarii de 230 000, iar alte naționalități ar fi însumat 579 000 locuitori²⁶. Ambele estimări sînt eronate, venind în contradicție cu datele referitoare la situația numerică a populației din același an, care a fost, tot în mod oficial, stabilită, la 15 541 424 locu-

²² Robert Gower, *The Hungarian Minorities in the Succession States*, London, 1937, p. 25.

²³ „Monitorul oficial”, nr. 282 din 29.III.1923.

²⁴ Idem, nr. 41 din 28.II.1924. Legea din 1924 a fost completată și modificată prin decretul-lege pentru revizuirea cetățeniei române, din 22 ianuarie 1938 (idem, nr. 18 din 22.I.1938), decretul-lege pentru pierderea cetățeniei române, din 20 aprilie 1938 (idem, nr. 62 din 20.IV.1938) și prin legea pentru pierderea cetățeniei române din 15 iunie 1938 (idem, nr. 134 din 15.VI.1938).

²⁵ Cf. Joseph Rouček, *Contemporary Roumania and Her Problems*, Stanford University Press, 1932, p. 187.

²⁶ *Ibidem*. Posedăm o altă estimare referitoare la anul 1920, făcută de Sabin Manuila pentru Transilvania, care are tot o valoare pur orientativă și care nu poate constitui o bază de comparație pentru anii următori. Conform ei, în Transilvania, românii ar fi deținut 26% din populația orașelor mari, 36% din cea a orașelor mici și mijlocii, 52% din cea a satelor mai mari și 68% din cea a satelor mai mici de 3 000 de locuitori, restul reprezentînd minoritățile (cf. Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 60/25/1931, f. 29).

Naționalități	Teritoriile unite	Vechiul regat	Total	%
Români	5 005 000	6 800 000	11 805 000	69,9
Unguri	1 518 000	50 000	1 568 000	9,3
Ucraineni	792 000	—	792 000	4,7
Germani	690 000	35 000	725 000	4,3
Evrei	600 000	300 000	900 000	5,3
Bulgari	140 000	150 000	290 000	1,7
Țigani	60 000	225 000	285 000	1,7
Ruși	59 000	40 000	99 000	0,6
Polonezi	37 000	—	37 000	0,2
Turci	—	170 000	170 000	1,0
Alții	196 000	30 000	226 000	1,3
TOTAL	9 097 000	7 800 000	16 897 000	100,0

tori, astfel că prima indică o populație totală mai numeroasă, cu 1 356 000, iar a doua cu 1 384 000 locuitori. O estimare mai apropiată de realitate — confirmată ulterior în bună măsură de datele recensământului din 1930 — o întâlnim la J. Bowman, care, referindu-se la anul 1923, stabilea că românii reprezentau 74,9%, ungurii împreună cu secuii 8,4%, evreii 5,0%, germanii 4,3%, bulgarii 1,5%, turcii împreună cu tătarii 1,0%, iar celelalte naționalități la un loc 2,5%²⁷.

Dacă pentru populația de alte naționalități intrată în componența statului român nu dispunem de date precise, în schimb, datorită recensămintelor efectuate, imediat după încheierea păcii, în statele vecine, cunoaștem cu precizie numărul românilor rămași în afara granițelor de stat ale țării. Recensămintele generale ale populației din țările cu care România avea frontiere comune au evidențiat pretutindeni că mase relativ compacte de români au rămas în afara hotarelor țării. Astfel, în 1920, în Rusia se aflau 249 711 români, în Iugoslavia, 229 398, în Bulgaria 60 080, în Ungaria 23 760, în Cehoslovacia 13 610 români. O populație relativ numeroasă de naționalitate română se afla și în alte câteva state, cu care țara noastră nu avea granițe comune, în special în Albania (40 000) și în Grecia (19 703)²⁸. Importanța numerică a românilor din Rusia Sovietică a fost recunoscută chiar de către oficialitățile noii puteri, care, în baza principiului egalității în drepturi a tuturor popoarelor de pe teritoriul statului sovietic, au proclamat, în 1924, Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, cu capitala la Balta, care încorporează pe românii de pe malul stîng al Nistrului²⁹.

În anii de după Unire, pentru stabilirea structurii etnice a populației țării s-a făcut apel la date parțiale, la anchete speciale, la aprecieri directe

²⁷ Cf. J. Bowman, *The New World*, 4-th ed., 1928, p. 362.

²⁸ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 284; idem, *Demografia rurală...*, p. 163.

²⁹ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 20—21.

TABELUL NR. XIII:

Grupe entice	Naționalitatea	%	Limba modernă	%	Diferență	%	Spor sau diminuare %
ROMÂNIA	18 057 028	100,0	18 057 028	100,0 ¹⁾	876 204	*)4,8	0,0
Români	12 981 324	71,9	13 180 936	73,0	+ 199 612	+1,1	+ 1,5
Unguri	1 415 507	7,9	1 554 525	8,6	+ 129 018	+0,7	+ 9,1
Germani	745 421	4,1	760 687	4,2	+ 15 266	+0,1	+ 2,0
Evrei	728 115	4,0	518 754	2,9	- 209 361	-1,1	- 28,8
Ruteni-ucraineni	582 115	3,2	641 485	3,6	+ 46 914	+0,3	+ 7,9
Huțuli	12 456	*)					
Ruși	409 150	2,3	450 981	2,5	+ 41 831	+0,2	+ 10,2
Bulgari	366 384	2,0	364 373	2,0	- 2 011	0,0	- 0,6
Țigani	262 501	1,5	101 015	0,6	- 161 486	-0,9	- 61,5
Turci	154 772	0,9					
Tătari	22 141	0,1	288 073	1,6	+ 5 410	0,0	+ 1,9
Găgăuți	105 750	0,6					
Sârbi-croați-sloveni	51 062	0,3	47 724	0,3	- 3 338	0,0	- 6,5
Cehoslovaci	51 842	0,3	43 141	0,2	- 8 701	-0,1	- 16,8
Polonezi	48 310	0,3	38 265	0,2	- 10 045	-0,1	- 20,8
Greci	26 493	0,1	20 861	0,1	- 5 634	0,0	- 21,3
Armeni	15 544	*)	11 377	*)	- 4 167	*)	- 26,8
Albanezi	4 670	*)	4 247	*)	- 423	*)	- 9,1
Alte naționalități	54 355	0,3	23 419	0,1	- 32 936	-0,2	- 58,5
Nedeclarați	7 114	*)	7 165	*)	+ 51	*)	+ 0,7

*) Mai puțin de 0,1%.

¹⁾ Sume aritmetice.

ori indirecte și la datele din numărătoarea populației efectuată în 1927 prin organele Ministerului de Interne³⁰. Abia cu prilejul calculării datelor recensământului general al populației din 29 decembrie 1930 s-a putut cunoaște cu precizie repartitia populației țării pe naționalități.

În general, partea cea mai contestată pe plan intern sau internațional a recensămintelor populației pentru țările ce aveau în componența lor și grupuri etnice minoritare a fost totdeauna capitolul referitor la statistica naționalităților. El era deopotrivă contestat de minoritățile din cadrul statului respectiv, cât și de unele cercuri din țările cu populație de același neam cu minoritățile respective. Organizatorii recensământului din 1930 din România, spre a preîntâmpina acuzațiile, au publicat pe localități materialul ce cuprindea rezultatele privitoare la originea etnică a locuitorilor, dând posibilitatea celor bănuiitori sau de rea credință, să verifice la fața locului exactitatea datelor³¹. În conformitate cu calculele centralizate ale recensământului, în 1930, populația României avea următoarea structură etnică³²: (TABELUL Nr. XIII):

TABELUL Nr. XIV:

Naționalitatea	România	Mediul rural	Mediul urban
Români	71,9	75,3	58,6
Unguri	7,9	7,1	11,2
Germani	4,1	3,8	5,3
Ruși	2,3	2,0	3,4
Ruteni, ucraineni	3,2	3,7	1,5
Sirbi, croați, sloveni	0,3	0,3	0,3
Bulgari	2,0	2,2	1,2
Cehi, slovaci	0,3	0,3	0,2
Poloni	0,3	0,2	0,7
Huțani	*)	*)	*)
Evrei	4,0	1,6	13,6
Greci	0,1	*)	0,6
Albanezi	*)	*)	*)
Armeni	*)	*)	0,4
Turci	0,9	0,9	0,8
Tătari	0,1	0,1	*)
Găgăuzi	0,6	0,7	0,6
Țigani	1,5	1,5	1,1
Alte neamuri	0,3	0,2	0,6
Nedeclarați	*)	*)	*)

+) Procente mai mici de 0,1.

³⁰ Dr. Sabin Manuila, *Structure et...*, p. 266.

³¹ Idem, *Demografia rurală...*, p. 154—155.

³² Idem, *Structure et...*, p. 261; *Recensământul general...*, vol. II, p. XXIV—XXXV.

Totalul aritmetic al diferențelor dintre cifrele privitoare la naționalitate și limba maternă respectivă se ridică la 876 204 suflete, adică la 4,89% raportat la populația totală a țării³³. Repartiția naționalităților din România pe medii la recensământul din 1930 arată următoarea situație, în procente³⁴: (TABELUL Nr. XIV):

Datele recensământului din 1930 stabilesc că, pe întreaga țară, românii reprezentau 71,9% din populația socotită după neam și 73,0% din cea socotită după limbă. La orașe, populația românească reprezenta 58,6%, în timp ce la sate proporția era de 75,3% din totalul populației rurale, iar limba română era în mod curent vorbită de 75,7% din locuitorii satelor³⁵. Pe provincii și pe medii de locuire, la recensământ apare următoarea repartiție a populației de origine etnică română, în procente³⁶:

TABELUL Nr. XV:

Provincia	Mediul urban			Mediul rural		
	După neam	După limbă	Diferențe (asimilări)	După neam	După limbă	Diferențe (asimilări)
ROMÂNIA	58,6	62,2	3,6	75,3	75,7	0,4
Oltenia	91,7	95,0	3,3	98,4	99,3	0,9
Muntenia	82,3	89,9	7,5	97,6	98,9	1,3
Dobrogea	52,3	54,9	4,6	41,6	42,2	0,6
Moldova	70,8	79,4	8,6	95,9	96,7	0,8
Basarabia	31,0	30,1	-0,9	59,9	59,6	-0,3
Bucovina	33,0	31,9	-1,1	48,7	44,5	-4,2
Transilvania	35,9	36,0	0,1	61,7	62,3	0,8
Banat	35,0	35,5	0,5	58,5	59,6	1,1
Crișana-Maramureș	33,1	30,7	-2,4	67,5	67,7	0,2

Ponderea cea mai mare de populație românească o avea Oltenia, cu 97,5% pe medii întrunite, cu 91,7% la orașe și 98,4% la sate, populația fiind socotită după neam. Pe medii întrunite, românii aveau majoritatea absolută în aproape toate provinciile, cu excepția Dobrogei și a Bucovinei, unde ei aveau majoritatea relativă de 44,2% și, respectiv, de 44,5%, dar unde ei depășeau în mod covârșitor din punct de vedere numeric orice entitate etnică ce conviețuia aici. În mediul rural, din nouă provincii, românii aveau majoritatea absolută în șapte, iar în restul de două (Bucovina, cu 48,7%, și Dobrogea, cu 41,6%) majoritatea relativă; la orașe, românii aveau majoritatea absolută în patru provincii: Oltenia, cu 91,7%, Muntenia, cu 82,3%, Moldova, cu 70,8%, și Dobrogea, cu 52,3%; majoritatea rela-

³³ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 262.

³⁴ Vezi *Recensământul general...*, vol. II, p. XXIV—XXXV; Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 50—51.

³⁵ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 36; D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 70.

³⁶ *Recensământul general...*, vol. II, p. XXXIV—XXXV; Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 64—65.

tivă în trei (Basarabia, Bucovina și Banat), iar în Transilvania și în Crișana majoritatea o aveau maghiarii³⁷.

Analiza datelor recensământului general al populației din 29 decembrie 1930 pe naționalități și pe medii de locuire probează, din acest punct de vedere, deosebiri substanțiale. Din întreaga populație de origine românească, 83,5% locuiau la sate și numai 16,5% la orașe; dintre maghiari, 71,5% trăiau la sate și 28,5% la orașe, iar la germani repartitia era de 74,1% și, respectiv, 25,9%. Pe naționalități, cea mai ridicată cotă de populație urbană se înregistra la evrei: 68,2% din totalul acestora locuiau în mediul urban și numai 31,8% la sate³⁸.

Așadar, din datele recensământului din 1930 rezultă că majoritatea absolută a populației țării, adică 71,9% din total, era de naționalitate română. Restul, de 28,1%, constituia populația de origine minoritară, în ea incluzându-se acele persoane de alt neam, indiferent de limba vorbită, adică chiar dacă erau de limbă maternă română. Față de ponderea mare a populației de origine română, de 71,9%, restul de 28,1% din locuitori erau reprezentați printr-un conglomerat de naționalități, din care se diferențiau, prin ponderea lor mai însemnată, ungurii, cu 7,9%, germanii, cu 4,1%, evreii, cu 4,0%, rutenii și ucrainenii, cu 3,2%, rușii, cu 2,3%, bulgarii, cu 2,0%, și turcii, împreună cu tătarii, cu 1,0%, restul constituind naționalități și mai puțin numeroase³⁹.

Cea mai importantă minoritate etnică din România o forma cea maghiară, cu 1 425 507 suflete, sau cu 7,9% din totalul populației țării, cu o pondere de 11,2% la orașe și de 7,1% la sate. În această cifră au fost incluși toți locuitorii care s-au declarat unguri, indiferent dacă ei erau de fapt secui, unguri sau ceangăi. Deși numărul unguirilor din România era însemnat, populația de acest neam nu forma o unitate geografică și etnică, ci era repartizată în patru grupe distincte. Grupul cel mai important era acela al secuilor din județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune și, parțial, din Mureș, unde ei reprezentau o unitate etnică reală, care cuprindea aproximativ 40% din maghiarii ce trăiau în România; circa 30% din unguri locuiau în zonele adiacente ținuturilor secuiești, iar dintre aceștia, un grup destul de însemnat se stabilise în orașele vechii României; un alt grup, de circa 20% din totalul unguirilor din România locuiau la frontiera de vest a țării noastre, deci în regiunile limitrofe Ungariei; restul de 10% dintre ei erau risipiți în întreaga țară și înglobați în masa etnică a populației românești⁴⁰.

Germanii, în număr de 745 421 pe toată țara, se găseau răspândiți în Transilvania (inclusiv în Banat și Crișana—Maramureș), unde numărul lor era de 543 852, Transilvania concentrând 73,0% din numărul total al germanilor, restul fiind plasați în câteva grupări în Bucovina și în sudul Basa-

³⁷ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 6.

³⁸ S. Manuila, *The Vienna Award and the Demographical Consequences*, Bucharest, 1945, p. 31.

³⁹ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 83/25/1933, f. 6; Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 155.

⁴⁰ Dr. Sabin Manuila, *Structure et...*, p. 267—268; Transilvanus, *Le Minoranze etniche della Transilvania*, Bucarest, 1940, p. 7—8.

rabiei. Din cei 543 852 de germani din Transilvania, 253 426 se găseau în Transilvania propriu-zisă, iar 290 426 în Banat, Crișana și Maramureș. Cei dintii erau aproape toți sași, iar cei din urmă aproape toți șvabi, germanii reprezentând în Banat 22,8% din populația provinciei⁴¹.

În ordinea importanței numerice, evreii se plasau pe locul al patrulea. Ei reprezentau 4,0% din întreaga populație a țării și anume: 13,6% din cea a orașelor și 1,6% din populația satelor. După români, evreii reprezentau cea mai concentrată populație urbană din România. Cea mai mare proporție de evrei se întâlnea în Bucovina, de 10,8%, apoi în Basarabia, cu 7,2%, Moldova avea 6,5%, Crișana—Maramureș 6,4%, iar cea mai mică era în Oltenia, de 0,2%. Din punct de vedere numeric, evreii reprezentau o proporție considerabilă în populația urbană din Crișana—Maramureș, din Moldova, din Basarabia și, mai ales, din Bucovina, unde aceștia formau 30,0% din populația urbană a provinciei. La sate, populația evreiască era mai răspândită în Bucovina, în Crișana—Maramureș și în Basarabia și extrem de rară în Muntenia, Dobrogea, Oltenia și Banat⁴².

Rutenii și ucrainenii, cu 3,2% din întreaga populație a țării, erau concentrați în special în satele Bucovinei, Maramureșului și Basarabiei și răspândiți pe o suprafață relativ mare. Rușii, cu 2,3% din populația țării, ajunși în România prin colonizări relativ târzii, locuiau în special la orașe, fiind răspândiți cu precădere în Basarabia și în Dobrogea⁴³.

Bulgarii, cu 2,0% din populația țării, erau grupați cu precădere în localitățile rurale, în special în Dobrogea, unde ei reprezentau 25,6% din populația rurală și 13,8% din populația urbană a provinciei. În Basarabia întâlneam 6,1% din populația rurală și 3,4% din cea urbană bulgari. Cîteva așezări rurale din Banat dădeau bulgarilor de aici o proporție de 1,1% din populația provinciei⁴⁴.

Ultima minoritate etnică din România care depășea 1,0% din totalul populației țării, în 1930, era aceea a țiganilor. Cea mai mare proporție de țigani era în Transilvania, unde ei reprezentau 2,3% din locuitorii provinciei, fiind mai numeroși la sate, unde atingeau 2,5% din populația Transilvaniei. La orașe, proporția cea mai mare de țigani era în Oltenia, cu 2,2%, și în Dobrogea, cu 2,1%, dar — așa cum recunoștea Sabin Manuila — cu excepția Transilvaniei, în celelalte provincii mulți dintre țigani s-au declarat de altă naționalitate la recensămînt⁴⁵.

Celelalte naționalități reprezentau proporții mai mici de 1,0%, fiind grupate pe zone destul de restrînse. Astfel, turcii, care dețineau 0,9% din populația țării, erau concentrați în Dobrogea, unde reprezentau 20,1% din

⁴¹ Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 155—156; Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 57; *Transilvanus, op. cit.*, p. 9—10.

⁴² S. Manuila, *The Vienna...*, p. 26; Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 58; C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, New York, Russell U Russell, 1968, p. 80.

⁴³ Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 155—156. Prof. dr. Ion Nistor, *The Origin of the Ukrainians Established on Rumanian Soil*, Bucharest, 1944, p. 5.

⁴⁴ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 59.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 59.

populația rurală și 13,5% din cea urbană a provinciei; găgăuzii, cu 0,6%, erau grupați în Basarabia, reprezentând 3,4% din totalul populației ei, și în număr relativ mic în Dobrogea, cu 0,9% din totalul locuitorilor de aici; sîrbii apăreau numai în Banat, dînd o proporție de 4,9% din populația satelor și de 1,5% din cea a orașelor lui; cehii și slovacii, cu 0,3% din populația țării, erau plasați în cîteva sate din Crișana—Maramureș, din Banat și Transilvania; polonezii, cu 0,3% din populația țării, erau, într-o proporție destul de mare, așezați la orașe și mai puțin la sate. Îi întîlnim în special în Bucovina, unde dădeau 2,6% din populația satelor și 6,3% din cea a orașelor; grupări mai mici existau în orașele din Basarabia și Moldova. Grecii, cu 0,1% din populația țării, erau plasați cu precădere în orașele Dobrogei și Munteniei, iar tătarii, cu aceeași pondere, de 0,1%, aproape exclusiv în satele Dobrogei. În fine, toate celelalte grupări etnice înregistrate la recensămînt la un loc, împreună cu huțulii, albanezii și armenii, care aveau fiecare mai puțin de 0,1%, reprezentau populații răspîndite pe zone largi, dintre ei numai huțulii fiind concentrați în Bucovina, aproape exclusiv la sate, unde reprezentau 1,5% din populația provinciei⁴⁶. În general, dacă urmărim structura etnică a satelor, atît la recensămînt, cît și înainte și după acesta, vom găsi, chiar în zonele cu populație compact românească, în unele sate, doua-trei familii de alte naționalități; în majoritatea satelor din aceste regiuni, persoane sau familii de altă origine etnică nu se întîlnesc⁴⁷.

Modificările în structura etnică a populației, chiar dacă n-au avut loc în totalitatea lor pe calea mișcării naturale, pot fi, totuși, observate din compararea datelor vechilor recensămînte ale provinciilor unite cu datele privitoare la structura etnică ale recensămîntului din 1930. Iată evoluția acestora în Basarabia, între 1897 și 1930⁴⁸:

Grupe etnice	1897		1930	
	Limba maternă		Limba maternă	Neam
Total	1 935 412		2 864 402	2 864 402
Români	920 919		1 598 573	1 610 757
Ucraineni	379 698		331 183	314 211
Evrei (idiș în 1897)	228 168		201 278	204 858
Ruși	158 245		370 112	351 912
Bulgari	103 225		164 551	163 726
Germani	60 206		80 568	81 089
Turci-tătari	56 569		101 356	98 727
Alții	28 384		16 781	39 122

⁴⁶ *Ibidem*, p. 60—61.

⁴⁷ Vezi *Recensămîntul general...*, vol. II, p. 1 și urm.; Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 45/1938, f. 11 și 25.

⁴⁸ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 77/14/1930, f. 1.

Se observă o scădere relativ însemnată a ponderii ucrainenilor în structura etnică a Basarabiei, care reprezentau doar 11,2% din total⁴⁹. Creșterea ponderii populației de origine etnică rusă s-a datorat în special procesului de imigrare produs în timpul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917 și în perioada următoare.

Datele referitoare la Transilvania și la Bucovina sînt și mai concludente în această privință, așa cum rezultă din modificările înregistrate în decursul celor 20 de ani ce s-au scurs între cele două recensăminte⁵⁰:

TRANSILVANIA ȘI BUCOVINA IMPEREUNA :

Grupa etnică	1910	1930	
	Neamul	Limba maternă	Neamul
TOTAL	6 074 977	6 401 372	6 410 372
Români	3 114 294	3 584 117	3 587 571
Unguri	1 674 803	1 492 572	1 365 157
Germani	734 309	634 605	619 382
Evrei*)	—	185 563	271 191
Ruteni-ucraineni	331 967	280 651	236 139
Cehoslovaci	27 599	24 698	30 278
Alții	192 005	199 166	291 660

*) Măzaici: 285 044, în 1910.

La recensămîntul din 1930, pe întreaga Transilvanie, românii reprezentau 57,3%, ungurii 24,5%, germanii 9,8%, iar restul naționalităților cote mai reduse⁵¹. La sate, în întreaga Transilvanie, proporția românilor a crescut de la 59,5%, în 1910, la 62,7%, în 1930, timp în care cea a maghiarilor a scăzut, ca urmare a unui spor natural mai redus decît cel al românilor și a emigrărilor din anii 1918—1924, de la 26,4% la 21,4%. Creșterea este ilustrată și de faptul că românii dețineau, în 1930, majoritatea în 113 circumscripții de plasă, față de 107, în 1910, ungurii în 18, față de 23, în 1910, iar germanii, în șapte, față de opt, în 1910⁵². Modificări similare s-au produs în cei 20 de ani și în privința structurii etnice a populației urbane din Transilvania⁵³. În cifre absolute, din 1910 pînă în anul 1930, numărul românilor din mediul urban al Transilvaniei a crescut de la 161 000 la 337 000 locuitori⁵⁴. În Banat, pe ambele medii, în 1910, germanii reprezentau 39,1% din populația provinciei, ungurii 35,5%, iar românii 27,4%; în 1930, românii reprezentau 54,3%, avînd majoritate absolută⁵⁵.

⁴⁹ Idem, doc. 96/26/1934, f. 15—16.

⁵⁰ Idem, doc. 77/14/1930, f. 1.

⁵¹ Idem, doc. 96/26/1934, f. 13.

⁵² S. Manuila, *The Vienna...*, p. 44; Natalia Giurgiu, *op. cit.*, p. 18.

⁵³ S. Manuila, *op. cit.*, p. 44—45. Detalii în capitolul VII din lucrarea noastră, p. 118.

⁵⁴ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 82/25/1933, f. 6; 83/25/1933, f. 6.

⁵⁵ Idem, doc. 96/26/1934, f. 14; Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*,

Cu toate modificările produse în cele două decenii în structura etnică a orașului din Transilvania și cu toată creșterea ponderii populației de naționalitate română din mediul urban, românii continuau să rămână în principal locuitori ai satelor. În 1910, 89,35% din toți locuitorii români ai provinciei trăiau la sate și numai 10,65% la orașe⁵⁶; în 1930, raportul rămâne aproape același, astfel că 89,90% dintre români locuiau la sate și numai 10,10% la orașe. În privința celorlalte naționalități ale provinciei se constată un grad mai ridicat de concentrare urbană la multe dintre ele. Astfel, în 1930, dintre maghiari, 73,00% locuiau la sate și 27,00% la orașe; dintre germanii din Transilvania, 76,70% trăiau la sate și 23,30% la orașe, iar dintre evrei 43,80% la sate și 56,20% la orașe⁵⁷. În câteva județe concentrația maghiarilor și a evreilor la orașe era extrem de ridicată. Astfel, în orașele județului Sibiu locuiau 71,80% din populația maghiară din județ, în Brașov 52%, în Cluj 50,20%, în Caraș 51,40%; în privința evreilor, 93,40% din cei stabiliți în județul Sibiu trăiau la orașe, iar la Brașov și Cluj 93%⁵⁸.

Analiza fenomenelor demografice pe naționalități probează modificări produse în timp în structura etnică a populației, în special în Transilvania, ca rezultat al unei natalități mai ridicate la români, comparativ cu celelalte naționalități. Calculele făcute pe lunile iunie—septembrie 1933 în Transilvania au stabilit că natalitatea la românii din această provincie era de 29,1 la mie, pe când la maghiari ea era de 23,3 la mie, la germani de 19,5, iar la evrei de 19,4 la mie. În același timp, excedentul natural era de 11,9 la mie la români, de 8,3 la unguri, de 6,0 la germani și de 7,5 la mie la evrei⁵⁹. Calculele efectuate pe întreaga țară, arătau că la 100 nou născuți, românii, care reprezentau 71,90% din populația țării, dădeau 79,30% nou născuți și 76,70% morți; ungurii dădeau cote de 5,2 și 6,0, iar germanii și evreii de 2,7 și 1,80% la nou născuți și de 3,2 și 2,50% la morți⁶⁰. În baza analizei făcută pe neamuri privitoare la vitalitate s-a stabilit că populația de origine etnică română sporea anual cu 0,20% peste proporția ei în structura pe naționalități a țării⁶¹. Dealtfel, din studiul efectuat pe anii 1934—1937 asupra evoluției populației României s-a constatat că, dintre toate naționalitățile ce conviețuiau în țara noastră, românii aveau cel mai mare indice al vitalității. Indicele vital simplu din România acelor ani a fost de 155,0; la populația de origine etnică română el se cifra cu mult peste media țării, atingând 160,6, pe când toate celelalte naționalități din cadrul țării noastre aveau indici sub media de 155,0, astfel: maghiarii de 135,4, evreii de 106,2, germanii de 131,9, rușii, rutenii și ucrainenii de 148,0, iar celelalte neamuri de 143,5⁶².

⁵⁶ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 82/25/1933, f. 6; 83/25/1933, f. 6.

⁵⁷ S. Manuila, *op. cit.*, p. 31.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 37—38.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 41; idem, *Demografia rurală...*, p. 162.

⁶⁰ Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 166; *Mișcarea populației României în anul 1935*, București, 1939.

⁶¹ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 53—54.

⁶² Prof. dr. I. Moldovan și dr. M. Zolog, *op. cit.*, p. 924.

Datorită sporului natural mai ridicat înregistrat la români, în anii următori, raportul din punct de vedere etnic s-a schimbat și mai mult în favoarea lor. După calculele Institutului de Demografie și Recensământ de pe lângă Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale privitoare la populația Transilvaniei, rezulta că de la recensământul din 1930 pînă la 12 februarie 1934 ponderea populației românești din această provincie sporise de la 57,30% din populația provinciei la 57,90%, a maghiarilor scăzuse de la 24,50% la 24,40%, iar a germanilor rămăsese staționară, de 9,80%, dar, în cifre absolute, numărul lor scăzuse cu 230 de persoane⁶³.

Din punct de vedere etnic, structura populației României între cele două războaie mondiale s-a caracterizat prin ponderea mare a românilor, ce dețineau majoritatea absolută, de 71,90% din totalul locuitorilor statului, pe de o parte, și prin existența a numeroase grupări etnice, cu pondere redusă, pe ansamblu și la fiecare dintre ele, atît pe întreaga țară, cît și la nivelul provinciilor istorice, între care mai reprezentative erau cele maghiare și germane. O altă caracteristică a populației din țara noastră a fost aceea a vitalității ei ridicate, la care o contribuție de primă importanță a adus-o populația de naționalitate română.

⁶³ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 103/6/1934, f. 6.

CAPITOLUL IV

COLONIZĂRI INTERNE

Repartiția neuniformă a populației rurale a României pe zone agricole genera mari diferențieri în privința mediei suprafețelor de pământ cultivabil stăpînit de familiile țărănești dintr-o regiune sau alta. Circa o treime din teritoriul țării era format din terenuri muntoase și din zone deluroase în care pământul cultivabil lipsea aproape în totalitate. Numai în Vechiul regat populația de la munte și de la deal reprezenta 39,5% din totalul locuitorilor¹. Deși populația din aceste teritorii era legată de pământ prin forma proprietății individuale sau posesorale existente aici, ea nu se ocupa în mod exclusiv cu agricultura. Principala îndeletnicire cu caracter agricol era creșterea vitelor, iar în unele sate pomicultura. Densitatea mare a locuitorilor din zonele deluroase și muntoase pe unitatea de teren cultivabil impunea cu necesitate căutarea de venituri din alte surse, pe care țărani de aici le găseau fie la exploatarea pădurilor și la prelucrarea lemnului, fie în alte regiuni ale țării².

Pentru ameliorarea standardului de trai al locuitorilor din regiunile montane și deluroase, legiuitorii reformei agrare din 1921 au căutat soluția în împrăștierea unora dintre sătenii de aici în zonele de cîmpie, unde populația era mai rară³. Acțiunea de colonizare urmărită de legile de expropriere și de împrăștiere din anii 1918—1921 constituia o operație deosebit de complexă, prin problemele pe care, în mod firesc, le ridica. În primul rînd, s-au impus măsuri de sprijinire materială a celor strămutați, pentru a-și organiza, într-un minimum de timp de la împrăștiere, gospodăria în noile regiuni. Legile agrare pentru Vechiul regat, Transilvania și Bucovina au încredințat operațiunea de colonizare Casei Centrale a Împrăștiării, iar legea pentru Basarabia instituției „Casa noastră”. După desființarea „Casei noastre”, prin legea din 17 iunie 1924, coordonarea colonizării în Basarabia a trecut tot în sarcina Casei Centrale a Împrăștiării⁴. Misiunea acestor instituții a fost de a acorda țăranilor colonizați cre-

¹ I. Enescu, *Agricultura noastră și viitoarea ei îndrumare*, în „Viața agricolă”, an. X (1919), nr. 2, februarie, p. 44—45.

² „Viitorul” din 3.VI.1927.

³ „Monitorul oficial”, nr. 82 din 17.VII.1921; nr. 93 din 30.VII.1921; *Legea agrară pentru Basarabia*, în „Viața agricolă”, an. XI (1921), nr. 7 din 1 aprilie, p. 220.

⁴ D. Șandru, *op. cit.*, p. 154—155.

dite, de a organiza depozite de materiale pentru construcții, de a livra unelte și semințe, de a elabora și de a organiza, prin Direcția Cadastrului, planuri tehnice de construcții rurale și de a înlesni sătenilor, prin orice mijloace, posibilitățile de a-și încheia gospodării (legea agrară pentru Muntenia, Moldova, Oltenia și Dobrogea — art. 116; Transilvania — art. 116; Basarabia — art. 41). La rîndul său, statul s-a angajat, prin intermediul Casei Centrale a Împroprietăririi, a avansa sumele necesare în această direcție, urmînd ca jumătate din ele să fie recuperate în termen de 40 de ani, prin anuități ce începeau după scurgerea celor dintii cinci ani de la așezarea sătenilor în noile localități, iar cealaltă jumătate să fie suportată de către Casa Centrală, din fondul ce urma să i se aloce anual din bugetul statului (legea agrară pentru Muntenia, Moldova, Oltenia și Dobrogea — art. 119).

Lotul tip pentru țărani cu drepturi de împroprietărire ce acceptau să primească pămînt în alte regiuni ale țării era stabilit prin legile de reformă agrară la întinderi de 8, de 10 și de 25 ha în vechea Romînie, de 5 ha în Bucovina, de 7, de 8, de 10 și de 16 iugăre în Transilvania și între 8 și 10 ha în Basarabia — superioare ca suprafață, în toate provinciile, loturilor de împroprietărire ale localnicilor⁵. Dimensiunile loturilor de colonizare și angajamentele luate de stat în direcția sprijinirii operației de fixare a sătenilor în noile localități au vădit o anumită tendință a legiuitorului, aflată în deplină concordanță cu concepțiile agrare dominante ale epocii⁶, de a încuraja crearea și dezvoltarea unor gospodării viabile, ai căror proprietari să-și poată asigura independența economică prin intermediul pămîntului primit. Chiar din primii ani de aplicare a legilor agrare, statul a încercat să atragă în regiunile cu populație rară pe acei țărani, cu drepturi de împroprietărire, care posedau capacități de muncă și mijloace tehnice pentru a-și cultiva pămîntul în bune condițiuni⁷. Astfel, cei ce trebuiau să se colonizeze nu puteau depăși vîrsta de 45 de ani, nu trebuiau să fie debitori la bănci, iar pe de altă parte erau obligați să dispună de un minimum de capital în bani lichizi pentru a-și construi o casă și un grajd⁸.

Direcția dată de stat acestei operații a fost însă contracarată, în primul rînd, chiar de către țărani pe care acesta încerca să-i atragă în regiunile cu populație rară. Sătenii care dispuneau de un minimum de pămînt, de gospodării și de mijloace materiale în localitățile unde domiciliau au aderat în număr redus la colonizare, pe cînd cei săraci, lipsiți de asemenea mijloace, au revendicat în mod insistent împroprietărire în alte regiuni. Concluzia de mai sus se desprinde cu claritate din numeroase informații documentare referitoare la evoluția colonizărilor la sate, la starea materială a coloniștilor și la dificultățile ce le-au întîmpinat țărani în acțiunea de în-

⁵ G. Ionescu Șișești et N. Cornățianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, București, 1937, p. 35; *Legea agrară pentru Basarabia...*, p. 220.

⁶ I. Enescu, *op. cit.*, p. 44—45, preconiza chiar crearea unor loturi de colonizare de 50 ha, pentru a se constitui în aceste zone gospodării mijlocii.

⁷ Arh. St. Tg. Jiu, fond Camera agricolă Gorj, dosar 801/1924, f. 16 și 24 (Ordinele nr. 03267/13.II.1924 și nr. 4922/27.II.1924 ale Casei Centrale, Direcția Funciară către Consilieratul agricole județene).

⁸ Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol Arad, dosar 55/1925; Arh. St. Deva, fond Consilierat agricol Hunedoara, dosar 9/1931.

înghebare și de consolidare a noilor lor gospodării⁹. Este suficient să arătăm în această privință că un număr ridicat de coloniști a fost dat de locuitorii din Țara Moților¹⁰, regiune în care starea materială precară a sătenilor a constituit totdeauna o problemă pentru cercurile conducătoare.

Operația de colonizare a sporit în mod substanțial sarcinile financiare ale statului. Ajutorul oferit a fost, însă, redus în raport cu amploarea colonizării, fapt ce n-a permis consolidarea țăranilor în noile sate și care a determinat modificări numeroase în posesiunea unor loturi. În 1924 statul a acordat un prim credit acestor săteni pentru constituirea de gospodării, în valoare de 59 000 000 lei, din care s-au construit 1 483 locuințe¹¹. Mișloacele financiare puse la dispoziția coloniștilor n-au fost suficiente pentru înghebarea de noi gospodării, astfel că pretutindeni mulți dintre ei au locuit ani în șir în condiții necorespunzătoare. Până în primăvara anului 1928, în județul Constanța numai 600 din cei peste 2 000 de coloniști reușiseră să-și ridice case, restul trăind în bordeie și în locuințe cu totul improprie¹². În ședința din 12 februarie 1929 a Camerei Deputaților se arată cu privire la starea țăranilor colonizați la Tășnad, județul Sălaj: Casele pe care aici-ocolo le zidesc coloniștii de la munte aduși întâi la Ghirolt, județul Sălaj și apoi mutați la Tășnad, același județ, erau adevărate „hurube”, absolut nesănătoase, focare de tuberculoză, făcute la repezeală și după puțința lor materială, pentru a avea momentan unde se retrage pe timp rău¹³.

Un sprijin relativ mai însemnat s-a dat românilor macedoneni care au imigrat, cu începere din 1925, în țara noastră, dar, pe ansamblu, creditele puse la dispoziția coloniștilor de către stat au fost reduse¹⁴, mai ales dacă avem în vedere faptul că operația a impus constituirea de sate noi, achiziționarea de inventar și exploatarea pământului în asemenea condiții încât din beneficiile ce le-ar fi obținut coloniștii să poată amortiza anuitățile împrumuturilor și să realizeze și o consolidare a gospodăriilor lor.

În primii ani de aplicare a reformei agrare, operația strămutărilor a fost lipsită, în mod practic, de o coordonare din partea statului. Deși legile agrare stabileau ca norme în fixarea priorității la colonizare ordinea de pe tablourile de împroprietărire, cu următoarea preferință în cadrul regiunilor: locuitorii din regiune, din județ, din alte județe și din alte provincii, colonizarea s-a făcut, în primii ani de după legiferarea reformei agrare, fără respectarea criteriilor de mai sus. Ea a constat, de regulă, în așezarea celor ce nu erau satisfăcuți în localitățile de origine, indiferent dacă aveau sau nu aprobarea Casei Centrale a Împroprietăririi pentru colonizare, pe terenurile disponibile din alte sate. Așa de pildă, în 1928, în județul Ialomița st întâlneau țărani din județele Buzău, Dîmbovița, Ilfov, Muscel, Pra-

⁹ Vezi Arh. St. Tulcea, fond Consilierat agricol Tulcea, dosar 949/1933, f. 101.

¹⁰ Vezi Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol Arad, dosar 17/1935, f. 4; 22/1938—1939; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Satu Mare, dosar 37/1930—1932, f. 27—30; Dr. Ion L. Ciomac și Valeriu Popa-Necșă, *Munții Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice din Munții Apuseni*, București, Tip. Universul, 1936, p. 227—234.

¹¹ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Realizări agricole. 1930—1940*, București, „Lucăcșăful”, p. 302; Emil Petrini, *Reforma agrară în Ardeal*, în „Viața agricolă”, an. XX (1929), nr. 9—10 din 1—15 mai, p. 275.

¹² „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 8.III.1928, p. 1915.

¹³ Idem, ședința din 12.II.1929, p. 995.

¹⁴ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 30—31.

hova stabiliți fără nici o aprobare a organelor de resort, pe terenurile disponibile destinate colonizării¹⁵. Acest sistem a produs în localitățile unde exista asemenea teren numeroase perturbații. În primul rând, fondul funciar destinat împroprietăririi nu a fost întotdeauna cunoscut cu precizie. Pe acest temel, în numeroase comune, o parte din pământ era sustras ilegal și folosit de persoane care nu aveau calitatea cerută de lege. În localitatea Principele Mihai, județul Tulcea, de pildă, unii funcționari ai administrației județene au obținut loturi de colonizare, cu toate că dețineau în alte sate întinderi între 40 și 80 ha fiecare¹⁶.

Țăranii veniți în zonele de colonizare fără aprobarea organelor de aplicare ale reformei agrare, nepredând fondului de împroprietărire pământul ce-l dețineau în comuna de baștină, deveneau proprietari de teren în două regiuni diferite ale țării. Această stare, de dublă proprietate, a avut implicații grave asupra modului de exploatare a uneia dintre ele. De obicei, pământurile ocupate în regiunile cu populație rară, în mod legal sau ilegal, erau exploatare prin intermediari, în sistemul rentei în bani sau în produse, ori, uneori, chiar scoase la vânzare¹⁷.

În primii ani postbelici, rareori țăranii s-au stabilit în regiunile unde fuseseră colonizați, preferând să-și exploateze în regie proprie pământurile ce le stăpîneau în localitățile de baștină, unde ei dispuneau, de altfel, și de mijloace de muncă. Dacă pentru cei împroprietăriți ilegal, cum era cazul unor funcționari din județul Buzău împroprietăriți în județul Brăila sau a unora dintre funcționarii județului Tulcea colonizați în alte comune ale județului, exploatarea pământului în dijmă se explică prin dorința acestora de a obține profituri¹⁸, nu este mai puțin adevărat că o bună parte a celor ce au amînat ani în șir stabilirea lor în alte sate, recurgînd în ansamblul ei, operația. Este drept că organele agricole centrale au obligat instituțiile județene de resort să înlăture o asemenea stare de lucruri și să fixeze pe țăranii într-o singură localitate, dar rezultatul a fost — așa cum s-a întîmplat în 1925 cu țăranii din Acmar, Bucium și Sohodol, județul Alba, colonizați în județul Timiș—Torontal¹⁹, în 1926, cu cei din Lapos, județul Buzău, colonizați în comuna Nicolești, județul Ialomița²⁰, în 1941, cu cea mai mare parte dintre cei 4 000 de țăranii strămutați din satele de munte ale județului Buzău în 22 de comune ale județului Brăila²¹ și cu alții — acela că, pier-

¹⁵ Arh. St. Călărași, fond Camera agricolă Ialomița, dosar 101/1928, f. 89 și urm.

¹⁶ Detații în Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 303/1932—1934, f. 49—51; „Dezbaterile Adunării Deputaților“, ședința din 14.I.1929, p. 356.

¹⁷ Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Brăila, dosar 20/1928—1931, f. 1 și 8; 34/1929—1931, f. 3; 54/1930—1931, f. 17—33; Vechiul regat, Generale, dosar 39/1923—1933, f. 297—298; Arh. St. Buzău, fond Prefectura Buzău, dosar 20/1930.

¹⁸ Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dosar 39/1923—1933, f. 297—298; jud. Tulcea, dosar 303/1932—1934, f. 49—51.

¹⁹ Arh. St. Alba Iulia, fond Serviciul agricol Alba, dosar 3/1925, f. 208 și 216.

²⁰ „Dezbaterile Adunării Deputaților“, ședința din 15.XII.1926, p. 366.

²¹ Idem, ședința din 14.I. 1929, p. 356; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Brăila, dosar 55/1930—1931, f. 137—138; 145/1934—1938, f. 17—33; jud. Buzău, dosar 6/1923—1934, f. 312 și 325; Vechiul regat, Generale, dosar 39/1923—1933, f. 297—298; Arh. St. Buzău, fond Prefectura Buzău, dosar 20/1930.

zînd dreptul la împrăștierea prin deposedarea de loturi în satele cu surplus de teren, ei au rămas neîmprăștiți și în regiunile de unde plecaseră.

Datorită necoordonării operației de colonizare, s-a ajuns la situația cînd, după numai cîțiva ani de la fondarea unor noi sate, numărul celor veniți în ele să depășească disponibilitățile de teren existente²². Din această cauză, de cele mai multe ori, cei cu drepturi de colonizare sosiți mai tîrziu în localitate nu puteau beneficia de ele, fiind siliți să se întoarcă în localitățile de baștină, unde pierduseră dreptul la împrăștiere, pe temeiul colonizării lor. În aceste condiții, în marea majoritate a noilor sate, s-a recurs la stabilirea unor loturi de colonizare reduse ca întindere, pentru a fi satisfăcuți toți cei ce acceptaseră să se stabilească în ele. Așa a devenit posibilă crearea unor loturi de 2 ha, de un ha sau, în cazul unor țărani din județul Buzău mutați la Bordeul Verde, județul Brăila, chiar de o jumătate de hectar²³. Celor 51 de locuitori din Dolhasca, județul Fălțiceni, stabiliți în 1919 la Plugari, județul Iași, pe moșia Onești—Boroșoia, a prințului Barbu Știrbey, le-au fost schimbate, în 1921 și în 1923, loturile în alte tarlale, reducîndu-li-se concomitent, cu cîte 1—2 ha față de întinderea inițială. Doi ani mai tîrziu, în 1925, ei aveau să fie din nou mutați și împrăștiți pe pămînturi cu sărătură, cu totul improprie pentru agricultură²⁴. În 1926, celor 76 de coloniști din satele județului Fălțiceni stabiliți în comuna Scobinți, județul Iași le-au fost reluate suprafețele ce depășeau 2 ha pe familie, pentru a fi distribuite altor coloniști din Dolhasca, veniți aici după 1919, anul în care se făcuse repartitia pămîntului²⁵. Pe moșia lui D. A. Mavrodin, Călăreți, din județul Ilfov, au fost împrăștiți prin colonizare 16 săteni din Jilava și Rădulești cu cîte 5 ha; în 1930 s-a retrocedat moșierului o parte din teren și s-a făcut o nouă parcelare pentru coloniști, pe loturi de cîte 4 ha²⁶.

Procedîndu-se fie la reducerea lotului de împrăștiere a localnicilor²⁷, fie a celor sosiți din alte părți, pentru a fi satisfăcute cererile noi de împrăștiere²⁸, operația a generat animozități și conflicte între localnici și noii veniți, sau între diferite grupuri de țărani colonizați²⁹. În comuna Delinești, județul Caraș organele reformei agrare au hotărît să colonizeze țărani din Văliug, același județ, deși nu toți localnicii primiseră loturi de împrăștiere. La 22 mai 1935, Judecătoria mixtă Oravița raporta Di-

²² Arh. St. Călărași, fond Camera agricolă Iași, dosar 101/1928, f. 89.

²³ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Brăila, dosar 99/1932—1933, f. 2; jud. Buzău, dosar 6/1923—1934, f. 312 și 325; Arh. St. Buzău, fond Prefectura Buzău, dosar 20/1930.

²⁴ D. Șandru, *Aplicarea reformei agrare din 1921 pe moșia Onești—Urzicani—Boroșoia, județul Iași*, în „Cercetări istorice”, Iași, 1973, p. 295 și urm.; Arh. St. Iași, fond Consilierat agricol Iași, dosar 6/1919—1926, f. 5 și urm.

²⁵ Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 33/1929, f. 299.

²⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Ilfov, dosar 167/1933—1934, f. 49.

²⁷ Idem, jud. Fălciu, dosar 43/1932—1933, f. 45; jud. Tulcea, dosar 303/1932—1934, f. 49—51.

²⁸ Vezi situația sătenilor din Munții Apuseni, împrăștiți în comunele Peleş și Pelisoar, județul Satu Mare (Idem, jud. Satu Mare, dosar 37/1930—1932, f. 27—30).

²⁹ Vezi Idem, jud. Fălțiceni, dosar 22/1930—1932, f. 14 și urm.; 5/1924—1925, f. 107; Arh. St. Suceava, fond Prefectura Fălțiceni, dosar 8/1921—1924, f. 150—153; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința 8.III.1928, p. 1915.

recției Reformei Agrare în legătură cu tensiunea creată la Delinești: „Printre locuitori este un spirit de revoltă extrem de accentuat, din cauza nedreptății ce se comite față de ei de a fi înlăturați de la împrăștierea la care au dreptul“. Prin colonizare — continua raportul — se va naște un veșnic război între coloniști și băștinași, căci cei veniți vor fi considerați uzurpatori ai drepturilor lor³⁰. Dealtfel, după mai multe incidente cu localnicii, coloniștii veniți de la Văliug au fost nevoiți să se întorcă acasă³¹.

Pe de altă parte, din cauză că operația colonizării s-a efectuat concomitent cu celelalte operații ale reformei agrare, adeseori coloniștii erau scoși de pe loturi, în urma câștigării proceselor de către marii proprietari, și mutați în alte sate, unde li se dădeau, de regulă, loturi și mai mici. După doi ani de posesiune asupra pământurilor obținute în comuna Cruceni, județul Timiș—Torontal, în martie 1925, coloniștilor din comuna Avram Iancu, județul Turda—Arieș, le-au fost reluate loturile și retrocedate foștilor proprietari, promițându-li-se teren în comuna Stanciova, din același județ. Sătenii, în cererea pe care deputatul Pompiliu Ciobanu a anexat-o ca document la interpelarea făcută în Parlament ministrului agriculturii și domeniilor în ședința din 21 martie 1927, își exprimau teama că dacă ar fi fost împrăștiți la Stanciova, loturile lor ar fi putut să aibă aceeași soartă ca și la Cruceni, căci proprietarii maghiari de aici făcuseră, la fel ca cel de la Cruceni, întâmpinare la Liga Națiunilor. Noi — conchideau țărani — ne-am vîndut vitele și ne-am mîncat banii cu trenul, umblînd după pămînt, și cu toate că terenul de la Stanciova este deluros și mai puțin productiv decît cel ce ne-a fost luat, îl primim și așa, dar nu știm în ce condiții ni se va da³². La mai puțin de două săptămîni de la interpelarea făcută de Pompiliu Ciobanu, deputatul Adrian Brudăriu revenea într-o altă interpelare făcută ministrului agriculturii și domeniilor asupra situației coloniștilor din Munții Apuseni strămutați în județul Timiș—Torontal. El sublinia că cele 1 300 familii aduse în acest județ își vînduseră întreaga avere avută la munte, pentru a se stabili la șes, unde li se promisese cîte 16 iugăre, bani pentru ridicarea caselor și ajutoare pentru întemeierea unor gospodării mai vrednice de un popor liber. Or, de doi ani ei erau mutați de pe un lot pe altul și spoliați de bănci, în mîinile cărora intraseră după scurtă vreme loturile ipotecate cu sarcini zdrobitoare. Lipsa de sprijin din partea statului a fost totală, căci nici transportul pe calea ferată nu l-au avut gratuit, mulți dintre ei fiind nevoiți să-și vîndă vitele pentru a-și cumpăra bilete. Dealtfel, ei trăiau în bordeie, unii dintre ei viețuind sub același acoperiș sau în aceeași încăpere cu vitele de la plug³³.

Lotul de împrăștiere în satele unde s-au făcut colonizări a atins rareori limita lui maximă legală, el fiind, de regulă, mult mai mic. Așa de pildă, în județele Constanța și Tulcea împrăștiările s-au făcut pretutindeni pe loturi de 10 ha și nu de 25 ha — așa cum prevedeau instrucțiunile

³⁰ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 142/1935, f. 61—62.

³¹ *Ibidem*, f. 66.

³² „Dezbaterile Adunării Deputaților“, ședința din 21.III.1927, p. 1958.

³³ *Idem*, ședința din 1.IV.1927, p. 63—64. Vezi și situația țărănilor din Munții Apuseni colonizați la Ghirolț, județul Sălaj, mutați apoi la Sărăuad, același județ (*Idem*, ședința din 12.II.1929, p. 995).

Ministerului Agriculturii și Domeniilor și cum permitea legea agrară³⁴; în județul Ismail, în cele trei sate create de coloniști, aceștia au primit câte 6 ha, plus câte 2 000 mp loturi de casă³⁵; toți țărani veniți la Rușețu, județul Brăila, din județele Brașov, Buzău și Ialomița au fost împroprietăriți pe loturi de câte 2 ha³⁶. Comisariatul Munților Apuseni, din Cluj, menționa în raportul nr. 946/1935 înaintat Ministerului Agriculturii și Domeniilor, că moșilor din comuna Avram Iancu, județul Turda, colonizați în comuna Gad, județul Timiș—Torontal, li se distribuiseră loturi de 1—3 iugăre în câte zece parcele fiecare, pământul fiind de calitate inferioară, inundaibil și slătinos — așa cum arăta chiar certificatul eliberat de primăria comunei Gad³⁷.

Neasigurarea unor întinderi suficiente de teren, distribuirea unor pământuri de slabă calitate, tergiversarea definitivării împroprietăririi și lipsa unui sprijin material eficient din partea statului au constituit dominantele acestei operații. Ele explică, într-o însemnată măsură, reducerea în timp a interesului țăranilor pentru colonizare, concretizată atât în scăderea considerabilă a numărului de cereri, cât și în refuzul multor țărani de a se stabili pe loturi³⁸.

În întreaga perioadă de aplicare a reformei agrare, numărul celor rămași după împroprietărire în regiunile de colonizare a fost mic în raport cu aprobările date. Pînă la 1 decembrie 1926, din cei 1 400 de săteni aprobați a veni în județul Timiș—Torontal se stabiliseră numai 150³⁹; pînă în primăvara anului 1927, în județul Satu Mare, din cei 1 200, doar 300 își luaseră loturile în primire, căci, după patru ani de la împroprietărire lor, ei nu reușiseră să-și înjghebeze gospodăria în noile sate⁴⁰; pînă în 1930, conform datelor Ministerului Agriculturii și Domeniilor, au venit în Dobrogea veche un număr de 1 892 de coloniști din 22 de județe, colonizați în 36 de centre din județul Constanța. În județul Tulcea se instalaseră doar 30 de coloniști veniți din 27 de județe⁴¹; pînă în 1933, în acest județ, datele organelor de resort mai înregistrau existența a numai doi coloniști mutați pe loturi, în ciuda faptului că fondul de colonizare se ridica la 586 ha⁴². Este adevărat că declarațiile de renunțare la pământul din noile sate sînt înregistrate paralel cu alte cereri de strămutare, dar numărul acestora din urmă

³⁴ Constantin P. Rotaru, *Reformele agrare în Dobrogea veche (1878—1930)*, Iași, 1930, p. 92—93.

³⁵ Grigore Stănescu, *Monografia agricolă a județului Ismail*, în „Buletinul agriculturii”, București, an. IX (1928), Seria a II-a, nr. 1—2, vol. I, ianuarie—februarie, p. 73.

³⁶ Helmut Haufe, *op. cit.*, p. 282.

³⁷ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Timiș—Torontal, dosar 936/1935, f. 22—24.

³⁸ Vezi detalii cu privire la colonizarea țăranilor din județul Gorj, în Arh. St. Tg. Jiu, fond Camera agricolă Gorj, dosar 40/1919, f. 41 și urm.; din județul Buzău, în Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Buzău, dos. 6/1923—1934, f. 323; 80/1932—1935, f. 117; jud. Brăila, dosar 20/1928—1931; 156/1934—1938, f. 17—18.

³⁹ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 1.XII.1926, p. 151.

⁴⁰ Idem, ședința din 7.IV.1927, p. 2531.

⁴¹ Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 92—93.

⁴² Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 299/1932—1936, f. 2; 303/1932—1934, f. 5.

scade considerabil în timp, unii refuzînd ulterior să se mai colonizeze⁴³.

Realizarea operației fără un sistem precis a avut și alte implicații. În unele părți, țărani și-au vîndut toate bunurile, așteptînd împrăștierea în zone cu pămînt suficient. Cum terenul nu a ajuns tuturor celor veniți, mulți săteni nu au beneficiat de împrăștiere nici în satul de baștină, nici în cel în care ceruseră colonizarea. În județul Rădăuți, de pildă, unde fondul de pămînt disponibil din cele 18 comune a fost foarte mic, la el au apelat un număr ridicat de țărani, care, în 1925, forțați de împrejurarea că nu era teren pentru a li se asigura împrăștierea, au dat declarații de renunțare, rămînînd neîmprăștiți, și lipsiți de mijloace de existență în urma înstrăinării gospodăriilor lor⁴⁴.

Începute în baza decretelor-legi din anii 1918—1919, primele operații de colonizare au primit forme definitive după 1 ianuarie 1924⁴⁵. Ele s-au realizat în cîteva județe, unde a existat teren disponibil, între care cităm: Arad, Bihor, Brăila, Constanța, Fălciu, Ialomița, Iași, Ilfov, Ismail, Rădăuți, Rîmnicu Sărat, Satu Mare, Sălaj, Timiș-Torontal, Tulcea⁴⁶. În județele din regiunile de șes fondul funciar a fost relativ mare, în vreme ce în județele zonelor de deal sau de munte el s-a limitat la întinderi ce nu puteau asigura o împrăștiere largă. La începutul anului 1925, de pildă, în județele Ialomița, Ilfov și Brăila suprafața destinată țăranilor din alte regiuni era de 80 000 ha, iar în județele Arad, Bihor, Satu Mare și Timiș-Torontal de 57 429 ha. Pînă la 1 ianuarie 1925 în Vechiul regat fuseseră colonizați numai 2 338 țărani, din cei 7 500 locuitori din opt județe, care primiseră aprobare, pe 15 235 ha⁴⁷. În Transilvania, dată fiind situația materială precară a moșilor, care au format grosul elementelor strămutate, se înregistrează pînă la începutul anului 1929 o fixare a mai multor țărani în noile sate decît în vechea Românie. Aici primiseră loturile un număr de 4 399 săteni colonizați⁴⁸. Operația continua însă să ridice numeroase probleme în Dobrogea unde, din cauza distrugerilor de război, o parte din țărani colonizați în baza vechilor legi de împrăștiere reveniseră în locurile de origine din stînga Dunării și unde mulți dintre noii coloniști, după un scurt timp de ședere pe loturi, se întorceau acasă⁴⁹.

În baza legii speciale de împrăștiere din 3 aprilie 1903, în Dobrogea au fost împrăștiți cîteva mii de veterani din războiul de independen-

⁴³ Vezi Arh. St. Alba Iulia, fond Serviciul agricol Alba, dosar 3/1925, f. 2 și urm. Astfel, dacă în anul 1919 în fiecare comună din județul Gorj numărul celor ce solicitau colonizarea se ridica la cifre de ordinul sutelor, în 1924, cifrele scad la numai cîteva zeci, pentru ca în 1930 în cele mai multe comune să mai solicite colonizarea doar 1—2 persoane (vezi Arh. St. Tg. Jiu, fond Camera agricolă Gorj, dosar 40/1919, f. 41 și urm.; 801/1924, f. 3 și urm.; 1694/1930, f. 37 și urm.).

⁴⁴ Arh. St. Suceava, fond Prefectura Rădăuți, dosar 13/1925, f. 47—52.

⁴⁵ „Argus” din 4.I.1925.

⁴⁶ D. Șandru, *Reforma agrară...*, p. 155—159; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dosar 39/1923—1933, f. 297—298; Arh. St. Suceava, fond Prefectura Fălțiceni, dosar 19/1928—1929, f. 109; Arh. St. Călărași, fonda Camera agricolă Ialomița, dosar 101/1928, f. 1 și urm.; Grigore Stănescu, *op. cit.*, p. 78.

⁴⁷ „Argus” din 4.I.1925; „Cuvîntul agronomilor”, București, nr. 2 din 1. februarie 1926, p. 43.

⁴⁸ Emil Petrini, *op. cit.*, p. 274—275.

⁴⁹ Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 92—93.

dență și însurăței. Datorită condițiilor în care s-au efectuat aceste operații și lipsei de ajutor financiar din partea statului, mulți dintre ei nu s-au stabilit pe loturi, întorcându-se, în decursul anilor, acasă. În 1924, cercetându-se starea proprietății din provincia de peste Dunăre, s-a constatat că nu se știa câți veterani și însurăței fuseseră de fapt împrăștiți, în ce comune și că marea majoritate a celor ce dobândiseră pământ în virtutea legii din 1903 nu mai domiciliau acolo. Existau comune unde nu mai locuia nici o familie de veterani sau însurăței, în altele dacă mai erau 15—20 dintre ei⁵⁰. După cercetarea proprietății din județul Tulcea s-a găsit că, din cei 2 312 veterani împrăștiți pe 18 496 ha, în 1929 abia mai rămăseseră circa 400—500 și că mulți dăduseră pământurile în arendă sau procedaseră la înstrăinarea loturilor. Organele Ministerului Agriculturii și Domeniilor, ținând cont de proporțiile distrugerilor de război din Dobrogea, le-au admis termene noi de mutare, dar niciunul dintre ei nu s-a conformat acestor dispoziții⁵¹. În anul 1942, din cei 1 700 de veterani cărora li s-au admis termene repetate de mutare pe loturi, nu s-a găsit nici o familie stabilită în Dobrogea, astfel că toți aceștia au fost deposedați de pământ⁵².

La 4 septembrie 1929, operația de ajutorare a țăranilor împrăștiți în alte zone, pe linia organizării gospodăriilor lor, a fost încredințată Comisariatului guvernului pentru colonizări, care prelua sarcinile Casei Centrale a Împrăștiării din acest compartiment⁵³. Începând din anul 1930, Comisariatul pentru colonizări, împreună cu Serviciul colonizărilor din Direcția Aplicării Reformei Agrare, a dispus sistarea împrăștiării țăranilor ce se așezau din proprie inițiativă în noile sate și inventarierea riguroasă, pînă la 1 august 1930, a pământurilor destinate colonizării⁵⁴. Măsurile, care au determinat de fapt o stagnare, în anul 1930, a operațiilor, s-au înscris ca acte menite să pregătească o împrăștiere sistematică, încercată prin legea colonizărilor din 17 iulie 1930, în baza căreia lua ființă Oficiul Național al Colonizării (O.N.A.C.), instituție autonomă, care primea dreptul de a coordona colonizarea pe întreaga țară⁵⁵. Legiuitorul din 1930 încerca să dea o stabilitate împrăștiării coloniștilor, printr-o selecție a țăranilor strămutabili, selecție ce nu fusese posibilă pînă atunci, prin întocmirea unor planuri de sate și centre agricole, prin scutirea coloniștilor de impozite către stat, județ și comună⁵⁶. În litera și spiritul legilor agrare din 1918—1921, colonizările trebuiau făcute fie prin strămutarea întregului grup de țărani colonizabili dintr-un sat în altul, fie prin constituirea de noi așezări rurale în care să se stabilească acești locuitori. Principiile de mai

⁵⁰ Vezi Arh. St. Tulcea, fond Consiliat agricol Tulcea, dosar 14/1924, f. 260 și 263; 115/1931, f. 21—22 și 41.

⁵¹ Idem, fond Serviciul agricol Tulcea, dosar 9/1932, f. 124 și urm.; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 181.

⁵² Arh. St. Tulcea, fond Prefectura Tulcea, dosar 520/1927, f. 92 și urm.; 860/1931, f. 14; 949/1933, f. 101; 1512/1943, f. 40.

⁵³ Ion Vasiliu, *Agricultura, în Aspecte ale economiei românești*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 67.

⁵⁴ Vezi Ordinele circulare nr. 64881/21.III.1930 și nr. 98413/24.IV.1930 ale celor două instituții (Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Generale, dosar 19/1930, f. 2; Arh. St. Tg. Jiu, fond Camera agricolă Gorj, dosar 1694/1930, f. 37 și 92).

⁵⁵ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 67.

⁵⁶ Vezi Arh. St. Tg. Jiu, fond Camera agricolă Gorj, dosar 1694/1930, f. 255.

sus n-au putut fi însă respectate totdeauna și rezultatul a fost acela că în multe localități au apărut țărani din diverse zone ale țării, iar o parte dintre noile colonii s-au constituit ca mici comunități ce nu-și justificau existența⁵⁷.

Urmarea legii din 17 iulie 1930 a fost crearea unui fond funciar special, care cuprindea toate terenurile destinate acestui scop. Totodată, se fixează prețuri mai avantajoase pentru loturile date, se fac unele degrevări de impozite și se iau și alte măsuri pentru asigurarea stabilității operației.

În urma inventarierii fondului funciar destinat împroprietăririi, din zonele cu populație rară au fost excluși numeroși țărani nestabiliți pe loturi sau cei considerați că nu și-ar fi putut cultiva pământul în bune condițiuni și înlocuiți, de regulă, cu elemente mai înstărite. Sătenii împroprietăriți cu loturi de întinderea lotului tip de împroprietărire al comunei unde veniseră țărani din alte părți au fost scoși de sub regimul juridic al colonizării și încadrați în regimul juridic al localnicilor⁵⁸. Paralel, s-au desființat centrele în care erau așezați puțini săteni. În alte sate, în urma excluderii unor coloniști de la beneficiul împroprietăririi, s-a majorat lotul celorlalți⁵⁹. Dar măsurile înscrise în legea din 17 iulie 1930 au mers, de fapt — așa cum recunoșteau autorii volumului *Realizări agricole* — mai mult pe linia corijării stării anterioare⁶⁰. Dealtfel, documentele inedite înregistrează și după 1930 aceleași dominante ale operației care persistaseră în tot deceniul anterior⁶¹, demonstrând instabilitatea menținută în structura proprietății, prin nefixarea sătenilor pe loturi.

Prin legea din 4 mai 1934, Oficiul Național al Colonizării a fost desființat și înlocuit cu Administrația Centrală a Colonizării. La 7 aprilie 1936, o altă lege de colonizare încerca noi măsuri pentru a da stabilitate operației⁶². Nici acestea n-a contribuit la ameliorarea stării materiale a sătenilor strămutați, astfel că normele prevăzute nu au putut impulsiona colonizarea în ansamblul ei. Cercetările echipei studențești de la Rușețu, județul Brăila au constatat că, în vara anului 1937, din cei 149 săteni de la

⁵⁷ Așa de pildă, la Rușețu, județul Brăila, colonizarea se făcuse cu țărani aduși din județele Brașov, Ialomița și Buzău (Helmut Haufe, *op. cit.*, p. 282; Arh. St. București, fond *Reforma agrară* din 1921, jud. Buzău, dosar 150/1935—1938, f. 5), în județul Rădăuți, până în 1925, fuseseră colonizați 150 de țărani în 18 comune (Arh. St. Suceava, fond Prefectura Rădăuți, dosar 13/1925, f. 47—52), în județul Iași se făcuseră colonizări cu țărani din județele Baia, Neamț și din toate județele Bucovinei (Arh. St. Iași, fond Consilierat agricol Iași, dosar 2/1939, f. 198; 6/1939, f. 530; fonda Camera agricolă Iași, dosar 38/1941, f. 1). Pentru a împiedica pe țărani să se deplaseze în regiunile de colonizare, O.N.A.C.-ul, cu ordinul nr. 7151/1930, a anulat dreptul la gratuitate al coloniștilor pe căile ferate (Arh. St. Tg. Jiu, fond Camera agricolă Gorj, dosar 1694/1930, f. 255).

⁵⁸ Vezi Arh. St. București, fond *Reforma agrară* din 1921, jud. Fălciu, dosar 8/1924—1939, f. 8 și 12; jud. Vaslui dosar 124/1937—1938, f. 45—46.

⁵⁹ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 30—31.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 30.

⁶¹ Vezi Arh. St. București, fond *Reforma agrară* din 1921, jud. Brăila, dosar 176/1935—1936, f. 77—78, 146—149; Arh. St. Tg. Jiu, fonda Camera agricolă Gorj, dosar 1694/1930; Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, dosar 209/1931; Arh. St. Călărași, fond Regiunea agricolă Călărași, dosar 5/1930—1932; Arh. St. Deva, fond Consilierat agricol Hunedoara, dosar 9/1931.

⁶² Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 67; Valeriu Bulgaru, *Divizibilitatea proprietății țărănești, în Problema agrară*, București, 1946, p. 84.

munte colonizați aici, cinci se întorseseră acasă, iar restul continuau să trăiască la munte, venind numai pentru a-și lucra pământul primăvara și vara⁶³. Ancheta întreprinsă de Serviciul agricol al județului Arad în vara anului 1938, referindu-se la cei 1 076 țărani din județele Arad, Turda și Hunedoara colonizați în județul Arad, pe 11 712 iugăre în cele 16 noi sate ale județului, remarca faptul că, deși loturile primite de către aceștia erau de întinderi mari — 7 și 12 iugăre, în medie de 10 iugăre pe cap de familie — datorită calității slabe a pământului și lipsei de mijloace materiale a celor veniți aici, situația lor se menținea grea. Sătenii, parte dintre ei moți din Munții Apuseni, parte români refugiați din Ungaria care fuseseră, în marea lor majoritate, servitori la moșieri, și-au construit bordeie sau și-au improvizat case și, după un timp, unii au reușit să construiască locuințe ori grajduri mai mult sau mai puțin corespunzătoare traiului. Cum la așezarea în noua localitate nici unul dintre ei nu și-au adus un minimum de inventar, foarte puțini au putut să și-l procure mai târziu. Puținii țărani care în decursul anilor au reușit să obțină credite, în condiții nefavorabile pentru ei, au fost siliți să depună eforturi stăruitoare pentru rambursarea lor. Actualul credit agricol, înființat pentru nevoile agriculturii — comenta directorul Serviciului agricol, în raportul din 12 octombrie 1938, înaintat Rezidenței Ținutului Timiș — nu corespunde intereselor celor colonizați, căci un colonist care ridica de la Casa de Credit Agricol un împrumut în cursul lunii iulie, de pildă, era obligat să achite prima rată la 15 septembrie a aceluiași an. Nepuținându-și achiziționa inventarul necesar, din cauza lipsei de credit, mulți moți stabiliți aici dădeau în arendă terenurile „pe sub mână”, pe sume derizorii, iar ei se angajau ca muncitori plătiți cu ziua la propriii lor arendași⁶⁴.

Trebuie menționat că deși toate legile de colonizare și dispozițiile organelor de resort puneau ca o condiție de bază obligația pentru coloniști de a-și explota personal loturile și de a locui în satul unde obțineau pământul⁶⁵, practica arendării terenurilor către localnici și cultivării în regie proprie a pământului din satul de baștină a fost permanentă între cele două războaie mondiale pe întreg teritoriul țării⁶⁶.

La aceasta a concurat modul în care au fost împrăștiți coloniștii. Inspectoratul Geniului Rural de pe lângă Rezidența Ținutului Timiș remarca, în raportul de activitate încheiat pe anii 1939/1940, existența, după două decenii de la promulgarea legilor de reformă agrară, unei situații care nu se deosebea prea mult de aceea din anii anteriori. Sătenii veniți în județele Arad și Timiș-Torontal stăpâneau încă, în cea mai mare parte, sub formă provizorie terenurile, compuse din pământuri de proastă calitate, multe dintre ele inundabile, pe care le exploatau în condițiile cele mai rele, datorită lipsei de sprijin din partea statului la achiziționarea inventarului viu și mort⁶⁷. La rîndul său, Nicolae Iorga evidențiază, la 6 iulie 1939, în Senat că țăranilor li se dăduse pământ în Bărăgan, fără a li se înlesni posibilitățile de a-și construi

⁶³ Helmut Haufe, *op. cit.*, p. 282.

⁶⁴ Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol Arad, dosar 22/1938—1939.

⁶⁵ Arh. St. Buzău, fond Prefectura Rîmniceu Sărat, dosar 239/1930, f. 238.

⁶⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Fălțiceni, dosar 103/1938—1939, f. 38; Arh. St. Iași, fond Camera agricolă Iași, dosar 18/1940, f. 72 și urm.; 38/1941, f. 43; 24/1942—1944, f. 40 și urm.

⁶⁷ Vezi Arh. St. Timișoara, fond Rezidența Ținut Timiș, dosar 22/1939—1940, f. 2.

case. Oamenii dorm pe câmp, într-o promiscuitate 'odioasă, pierzându-și simțul moral, iar toamna aduceau câțiva strujeni într-o căruță, pentru transportul cărora făceau trei zile pînă în fundul Văii Teleajenului⁶⁸.

În afară de colonizările operate în baza dispozițiilor legilor de reformă agrară, statul a mai inițiat o serie de colonizări în baza unor legi sau dispoziții speciale. Între ele trebuie menționată legea din 21 aprilie 1913, privitoare la plutonierii reangajați ieșiți la pensie. Legea din 1913 nu fusese abrogată de dispozițiile referitoare la colonizare ale legii agrare din Vechiul regat. Dispozițiile legii din 1913 acordau dreptul plutonierilor reangajați ieșiți la pensie de a fi împrumozăriți cu cîte 7 ha de teren⁶⁹. Din lipsă de pămînt în zonele în care aceștia locuiau, puțini dintre ei au beneficiat în fapt de loturi de 7 ha. În chiar anul promulgării legii agrare pentru Muntenia, Oltenia, Moldova și Dobrogea, guvernul, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 2866/1921, a hotărît ca plutonierii reangajați pensionari să fie împrumozăriți în județul Tulcea⁷⁰. Ulterior, prin decizia din 1 octombrie 1931, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a dispus să aplice și subofițerilor reangajați, ieșiți la pensie, prevederile legii colonizării din 17 iulie 1930 și să transfere în regiunile cu pămînt suficient pe cei 2 600 de subofițeri care aveau calitatea cerută de legea din 21 aprilie 1913. Cum cei mai mulți dintre ei depășeau 45 de ani, limita de vîrstă legal permisă, ministerul a făcut concesii în această direcție, aprobînd excepții. La 17 mai 1932, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a permis împrumozărirea gratuită a subofițerilor pe loturi de 7 ha, așa cum stabilea legea din 1913, dar în regiunile cu disponibilități de teren din județele Rîmnîcu Sărat, Tulcea, Constanța, Sălaj și Bihor. Aceste înlesniri au fost însă refuzate de subofițerii pensionari, care revendicau împrumozărirea pe loturi de 7 ha în satele unde domiciliau, iar rezultatul a fost acela că numai 32 dintre ei au cerut colonizarea⁷¹.

După datele oficiale, la 1 decembrie 1936, suprafața distribuită la colonizare pe întreg teritoriul țării era de 330 654 ha. Aceasta fusese repartizată unui număr de 35 860 de coloniști, dintre care 12 108 în Vechiul regat, 17 654 în Dobrogea, 5 218 în Transilvania, 522 în Bucovina și 358 în Basarabia, provincie în care mai erau de distribuit încă 42 674 ha în acest scop⁷². În perioada 1930—1939, în care colonizările s-au efectuat, totuși, pe o bază mai rațională comparativ cu primul deceniu postbelic și în care au fost corijate o serie de greșeli mai vechi, fondul imobiliar pentru împrumozări prin colonizări a fost de circa 343 000 ha, pe care s-au așezat aproape 40 000 de țărani. La 1 ianuarie 1939, întreaga suprafață distribuită la colonizare a fost de 342 546 ha, statul mai posedînd o întindere de 3 541 ha, ce nu fusese repartizate încă⁷³. După afirmațiile făcute la începutul anului 1940 de ministrul agriculturii și Domeniilor, G. Ionescu-Șișești, la acea

⁶⁸ „Dezbaterile Senatului“, ședința din 6.VII.1939, p. 263.

⁶⁹ Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dosar 39/1923—1933, f. 240—241. Legea din 1913 abroga, de fapt, legea din 15 martie 1906, cu modificările ei din 1908 (Detalii la Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 68—71).

⁷⁰ Arh. St. Tulcea, fond Consilierat agricol Tulcea, dosar 9/1922, f. 120.

⁷¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dosar 39/1923—1933, f. 240—241.

⁷² G. Ionescu-Șișești et N. Cornățianu, *op. cit.*, p. 35—36.

⁷³ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 68; Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 32—34.

dată, întreaga întindere distribuită celor 36 501 coloniști se cifra la 356 760 ha⁷⁴.

După 1930, statul încercînd să dea un caracter cît de cît sistematic colonizării, a acordat un sprijin mai consistent, în comparație cu primul deceniu postbelic, țăranilor colonizați. Din 1930 pînă în 1939, Oficiul Național al Colonizării a dispus de un fond global de 182 404 116 lei, din care 164 189 206 lei s-au alocat pentru construirea a 5 930 de case, 12 495 260 lei pentru alimentarea noilor sate cu apă, iar restul pentru executarea unor lucrări de îndiguiri împotriva inundațiilor Dunării⁷⁵. Dar — așa cum observa Ion Vasiliu, referindu-se la opera de colonizare din perioada interbelică, în ansamblul ei — operațiunile de colonizare nu s-au putut executa în cele mai bune condiții și nici n-au putut avea amploarea scontată, din cauză că mijloacele materiale puse de stat la dispoziția organelor de resort au fost întotdeauna extrem de reduse. La aceasta se adăugau lipsa lucrărilor de coordonare și lipsa unui plan de colonizare⁷⁶. Datorită cauzelor de mai sus, la începutul celui de-al doilea război mondial în multe sate operațiile de colonizare se aflau încă sub semnul provizoratului, provizorat ce se va menține și în anii următori⁷⁷.

⁷⁴ Cf. Andrei Corteanu, *Două discursuri relativ la problema agrară rostite în ședința Senatului de la 28 martie și 15 aprilie 1940*, București, 1940, p. 4—5.

⁷⁵ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 33—34; N. Cornățiano, *La situation de l'agriculture*, în *Société des Nations, Conférence Européenne de la vie rurale*, Roumanie, 1939, Bucarest, p. 27.

⁷⁶ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 68—69.

⁷⁷ Vezi Arh. St. Suceava, fond Prefectura Rădăuți, dosar 50/1940; 40/1941, f. 24—25; Arh. St. Călărași, fond Regiunea agricolă Călărași, dosar 2/1940; I. Safta, *Spre forme superioare de proprietate agrară*, în „Agricultura nouă”, Cluj, an. VIII (1941), nr. 5, mai, p. 133—134; „Monitorul oficial”, nr. 98 din 25.IV.1940.

CAPITOLUL V

EMIGRAREA ȘI IMIGRAREA

În deceniile premergătoare primului război mondial, mobilitatea populației din România prin imigrări și emigrări a fost relativ slabă, neavând o influență esențială asupra evoluției demografice a României. În general, la imigrare participau specialiști sau muncitori industriali de înaltă calificare, care erau aduși de către patroni pe termene relativ lungi, pentru punerea în funcțiune a întreprinderilor lor sau pentru exploatarea acestora. În mediul rural, dat fiind numărul mare al lucrătorilor agricoli ce își ofereau forța de muncă pentru închiriere marilor proprietari, aceștia utilizau pe o scară mai redusă lucrători agricoli aduși din străinătate. Izvoarele documentare indică existența unor specialiști în domeniul agricol, în special români din Transilvania, pe unele dintre marile proprietăți funciare¹. Exploatarea agricolă cultivată în mod intensiv apelau chiar la muncitori calificați aduși din țări mai îndepărtate. Astfel, pe moșia Domeniilor Coroanei Broșteni, județul Fălțiceni, lucra, în 1917, în calitate de producător de șvaițer, un elvețian ce fusese adus acolo în anul 1907².

Mult mai frecventă era pe proprietățile din această categorie folosirea lucrătorilor străini în timpul muncilor de sezon. După aprecierile unor contemporani, înainte de primul război mondial lucrau pe marile proprietăți în timpul verii circa 30 000—40 000 de muncitori sezonieri aduși din Rusia, Bucovina și nordul Transilvaniei³. Pe moșia regală din Zorleni, județul Tutova, de pildă, în perioada antebelică erau folosite brațe de muncă din localitate și din satele vecine: Banca, Popeni, Simila și Stoeșești. Deosebit de acestea, în fiecare an erau angajați, în vremea arăturilor de primăvară, circa 25—30 de plugari străini, care rămâneau la lucru pînă în octombrie, iar în timpul secerișului și coastei alți 200—250 de bărbați din Bucovina și din Serbia, care rămâneau la muncă aproximativ două luni pe an⁴.

¹ Arh. St. București, fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Diverse, dosar 104/1911, f. 72—73.

² Idem, fond Casa regală Ferdinand, dosar 90/1917, f. 213.

³ Lucrețiu Pătrășcanu, *Studii economice și social-politice. 1925—1945*, București, Edit. politică, 1978, p. 31.

⁴ Arh. St. București, fond Casa regală Ferdinand, dosar 90/1917, f. 75 și 366; dosar 156/1918, f. 148.

În privința emigrării, un proces îngrijorător de mare se constată la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul veacului al XX-lea la românii din Bucovina și din Transilvania⁵. Din cauza condițiilor de trai tot mai grele și intensificării aspirării naționale, mulți români din cele două provincii și-au părăsit gospodăriile, plecând în Statele Unite ale Americii, în Canada sau pe teritoriul Vechiului regat. Cifrele celor ce au emigrat peste ocean au fost, pînă în preajma primului război mondial, din ce în ce mai mari. Astfel, dacă în perioada 1891—1900 numărul românilor din Bucovina care au emigrat s-a ridicat la 13 194, în deceniul 1901—1910 numărul lor a ajuns la 35 194. Din Transilvania, în perioada 1901—1905 au emigrat în America aproape 12 000 de români, iar în perioada 1905—1909 peste 70 000⁶. Statisticile maghiare indicau numai pentru anii 1912—1914 o cifră de 102 513 pentru emigranții de toate naționalitățile din Transilvania⁷. Ștefan Meteș, pe baza unei analize a izvoarelor de epocă, ajunge la concluzia potrivit căreia pînă în anul 1914 numărul românilor ce au plecat în America era de circa 100 000—150 000⁸.

Cercetările sistematice întreprinse de Christine Avghi Galitzi cu privire la emigrarea românilor spre Statele Unite ale Americii probează, la fel ca și celelalte studii, intensitatea acestui proces. Recensămîntul Statelor Unite din 1881 constata prezența a 11 români pe teritoriul acestei țări, număr identic cu acela al primilor români imigrați în acea țară și înregistrați la Comisia Generală a Imigrației⁹. După acest an, numărul românilor din S.U.A. sporește continuu. În perioada 1881—1920 din Vechiul regat au plecat în Statele Unite 85 368 persoane, dar numai o parte redusă dintre aceștia reprezentau populație de origine etnică română. Astfel, din anul 1889 pînă în 1920, cînd înregistrarea imigranților s-a făcut și pe neamuri, se constată că, din cei 74 324 imigranți din vechea Românie, 5 927 erau de origine etnică română, 65 518 evrei, iar restul de 3 939 reprezentați prin cetățeni români de origine etnică germană, bulgară, elenă ș.a.¹⁰. Mult mai mare a fost numărul românilor plecați din Austro-Ungaria în S.U.A. Astfel, dacă între anii 1899 și 1920 persoanele de cetățenie și de naționalitate română emigrate spre S.U.A. au fost în număr de numai 5 927, românii din Austro-Ungaria care au imigrat în Statele Unite au atins cifra de 124 567,

⁵ Șt. Pascu, C.C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare. 1900—1918*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 81.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 53.

⁸ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX (Cercetări de demografie istorică)*, București, Edit. științifică, 1971, p. 93. După alte cercetări mai recente, în perioada 1900—1924 au emigrat în Statele Unite ale Americii, Canada și Brazilia 173 400 de persoane de origine etnică română (cf. Miron Constantinescu, *La migration des Roumains vers les deux Amériques*, în „Les Migrations internationales de la fin du XVIII-e siècle a nos jours”, Centre National de la Recherche Scientifique, ș.a., p. 543).

⁹ Christine Avghi Galitzi, *A Study of Assimilation among the Roumanians in the United States*, New York, London, Columbia University Press, 1929, p. 20.

¹⁰ *Ibidem*, p. 21—22. Vezi și Stelian Popescu-Boteni, *Relațiile între România și S.U.A. pînă în 1914*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1980, p. 148; Aureliu Ion Popescu, *Românii din America, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918—1928*, vol. I, București, Cultura națională, 1929, p. 624—625; Dudley Kirk, *op. cit.*, p. 85.

iar cei plecați din alte țări (Rusia, Grecia, Bulgaria, Turcia etc.) de 7 188 ¹¹. Dintre românii imigrați în S.U.A., o parte s-au repatriat, mai ales în perioada de recesiune economică, 1907—1911, dar, pe ansamblu, pînă la sfîrșitul primului război mondial imigrarea românilor în S.U.A. a fost superioară emigrării. Evoluția acestui proces pe anii 1908—1920, cînd au fost înregistrați și românii plecați din Statele Unite, arată că au imigrat 86 838 de români, din care s-au repatriat 59 206, rămînînd 27 632 în S. U. A. ¹². Dintre românii ce au imigrat în această țară, majoritatea zdrobitoare, adică 83,40%, era reprezentată prin bărbați, iar din punct de vedere profesional prin agricultori, circa 890/0 ¹³.

Deosebit de intensă a fost și imigrarea românilor transilvăneni peste Carpați. După cifrele oficiale maghiare, între 1896 și 1913, au imigrat în România peste 140 000 de români. Odată cu aceștia au venit pe teritoriul vechii Românie și numeroși secui și, chiar, maghiari, stabilindu-se aici ¹⁴. Dealtfel, la recensămîntul populației României din 1899 s-au găsit că 24 la mie din populația Munteniei și 12 la mie din cea a Olteniei era formată din locuitori veniți din Transilvania ¹⁵.

Ca și emigranții care au trecut din Transilvania peste Carpați cu intenția de a se stabili în România, și din rîndurile categoriilor de străini ce veneau la munci agricole sau în alte scopuri o parte s-au stabilit fie la sate, fie în orașe, rămînînd în țară pînă la sfîrșitul vieții lor. Analiza izvoarelor documentare ne indică în multe sate prezența unor asemenea persoane de origine poloneză, rusă, ucraineană, germană etc., în număr destul de redus însă ¹⁶.

Anii primului război mondial au avut ca rezultat, din punctul de vedere al mișcării populației prin emigrare și imigrare o mai intensă circulație spre și din România. Acest proces a fost influențat în cea mai mare parte de conjunctura internațională a perioadei respective. El a făcut necesară promulgarea legii pentru controlul străinilor, a anumitor stabilimente publice și crearea biroului populației, din 19 martie 1915, ale cărei măsuri vizau prin excelență o politică de urmărire a străinilor, impusă de situația dată ¹⁷. Cu tot controlul legii, mișcarea populației prin emigrare și imigrare în anii războiului a continuat să rămînă relativ intensă. În primul rînd, un număr redus de români au rămas în timpul mării conflictului mondial, din diferite motive, mai cu seamă prizonieri, pe teritoriul altor state, din care au reușit să se repatrieze după un număr relativ lung de ani. Pe de altă parte, unii dintre străinii ajunși în țara noastră în acei ani (polonezi, ruși, germani, americani) s-au stabilit în România, adoptînd ulterior cetățenia română ¹⁸.

¹¹ Christine Avghi Galitzi, *op. cit.*, p. 24.

¹² *Ibidem*, p. 27—29; A.U.S.A., R.G.N., 59; D.F. 1910—1929; 871.48/112.

¹³ Christine Avghi Galitzi, *op. cit.*, p. 13 și 32.

¹⁴ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 346 și urm.

¹⁵ Dragoș Bugă, *Populația orașelor Munteniei și Olteniei în ultima sută de ani*, în „Revista de statistică”, nr. 11, 1967, p. 61.

¹⁶ Vezi Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 9/1924, f. 448—450.

¹⁷ A.U.S.A., R.G.N. 59; D.F. 1930—1939; 871, 504/10.

¹⁸ Arh. St. Iași, fond Inspectoratul Regional de poliție Iași, dosar 11/1934, f. 237; 3/1935, f. 399; 12/1935, f. 200; 19/1936, f. 44; Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 364/1918, f. 2.

După 1 decembrie 1918, aceste procese au scăzut în intensitate comparativ cu primele două decenii ale veacului al XX-lea. Pe de o parte, odată cu actul Unirii, dispărea de drept și de fapt categoria imigranților români din provinciile ce fuseseră pînă atunci sub dominație străină. Pe de altă parte, reforma agrară din 1921, contribuind, prin împrăștierea țăranilor, la ameliorarea standardului lor de viață, submina în mod consistent cauza de bază a emigrării. Virgil Madgearu, vorbind, în 1922, despre semnificația împrăștiării, evidențiază faptul că, datorită ei, trebuia să dispară mobilul emigrării prin colonizare, timp în care exodul populației rurale către oraș ar fi urmat să aibă un curs normal cu capacitatea de absorbție a centrelor urbane¹⁹. Exodul rural — scria Madgearu, după mai bine de un deceniu — este un efect al regimului de mare proprietate și de muncă feudală. El se datorește împrejurării că sătenii proprietari ai unui petec de pămînt învoiați la marea proprietate și la cea mijlocie în regimul muncii forțate nu se mai pot hrăni și suporta condițiile animalice de viață sau că sătenii fără pămînt, muncitori agricoli nu-și pot agonisi traiul pentru un om muncind cinci luni, pentru care cauză ei își părăsesc vetrele îngroșînd rîndurile proletariatului industrial sau emigrează în țări străine. Agricultură țărănească întreține un număr mult mai însemnat de oameni la țară decît agricultura mare și, deci, fenomenul exodului țăranilor va fi scăzut²⁰.

Cele două cauze mai sus menționate n-au determinat, totuși, dispariția completă a emigrării și imigrării, dacă avem în vedere că prin consfințirea noilor granițe ale României de către Conferința de Pace de la Versailles multe sate cu populație românească au rămas în afara teritoriului statului român și faptul că prin reforma agrară din 1921 nu toți țăranii cu drepturi de împrăștiere au primit pămînt. Dar mișcările de populație generate de aceste cauze au fost nesemnificative în raport cu perioada antebelică și cu cauzele de altă natură ale emigrării și imigrării.

În perioada de referință, emigrările și imigrările au fost neuniforme ca intensitate în timp, iar pe ansamblu reduse, dintre ele evidențiindu-se cîteva valuri mai importante. Cele mai masive deplasări de populație prin emigrare s-au înregistrat în România în primii ani de după terminarea războiului. În provinciile românești aflate pînă atunci sub dominație străină se stabiliseră în deceniile care au premeră conflictului armat numeroși funcționari de stat, militari, meseriași, comercianți de origine etnică maghiară, austriacă, rusă etc., care găsiseră condiții prielnice pentru exercitarea îndeletnicirilor lor. Imediat după încheierea ostilităților militare, marea majoritate a locuitorilor de origine etnică străină ce fuseseră încadrați de curînd în funcții administrative și militare au părăsit localitățile unde se stabiliseră, întorcîndu-se în regiunile de baștină. Cea mai masivă emigrație din întreaga perioadă interbelică a fost cea maghiară, care s-a produs în primii ani de după Unire. Tratatul de pace de la Saint-Germain, din 10 septembrie 1919, și cel de la Trianon, din 4 iunie 1920, dădeau dreptul locuitorilor

¹⁹ Virgil N. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, București, an. IV (1922—1923), nr. 3, p. 294.

²⁰ V. N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, Ed. „Economistul”, 1936, p. 43.

din fostele teritorii ale Austro-Ungariei ce se uniseră cu România, care erau de altă naționalitate decât cea română, să opteze fie pentru vechea cetățenie, fie pentru cetățenia română. Direcția Poliției și Siguranței Generale din cadrul Ministerului de Interne, ținând seama de numărul mare de cereri de emigrare înaintate de către funcționarii de origine maghiară, a dispus, la 28 septembrie 1920, prin ordinul circular nr. 46746 trimis prefecturilor de județe, să se elibereze pașapoarte de emigrare tuturor ungarilor și secuilor din Transilvania ce își manifestau dorința de a se stabili pe teritoriul statului maghiar, eliberarea făcându-se în baza unei simple cereri personale, scutită de taxe de timbru și de alte cheltuieli²¹. În conformitate cu datele furnizate de Oficiul central al refugiaților, cu sediul la Budapesta și publicate în anul 1938, în 1918, după proclamarea Unirii, au plecat din România 40 953 de cetățeni de naționalitate maghiară; în 1919, numărul celor ce au emigrat a fost de 33 551, în anul 1920, de 79 773, în 1921, de 19 879, în 1922, de 13 651, în 1923, de 7 535, iar în 1924, de 1 693, în total, în perioada de la 1 decembrie 1918 pînă la sfîrșitul anului 1924 stabilindu-se pe teritoriul statului ungar 197 035 de maghiari²². Împreună cu cei care au emigrat după 1924, cifra totală a ungarilor ce au plecat din România poate fi apreciată la circa 200 000 de persoane²³.

Asemenea ungarilor, dar în număr extrem de redus, au optat pentru cetățenie străină o serie de austrieci, polonezi, bulgari și persoane de alte naționalități²⁴. Între cetățenii români de origine etnică bulgară care au părăsit România imediat după război, cei mai mulți dintre ei erau dezertori din armata română²⁵. O parte din persoanele de altă origine etnică decât cea română care s-au stabilit după primul război mondial în țările de naționalitatea cărui aparțineau, deținînd averi relativ importante pe teritoriul statului român, pentru a se bucura de toate drepturile asupra acestora, n-au renunțat la cetățenia română. Așa de pildă, în 1938, un oarecare Gh. Schwartz, cetățean român, domiciliat în Ungaria, păstrînd în România o moșie în comuna Roșiori, județul Bihor²⁶, în același an Bentien Wainstein, cu proprietăți în comuna Securenii, județul Hotin, domiciliat la Praga²⁷, în primăvara anului 1940 o parte dintre proprietarii din comuna Peleş, județul Satu Mare, care dețineau circa 600 iugăre de pămînt acolo, locuiau, unii în Ungaria, alții în Cehoslovacia, păstrîndu-și cetățenia română²⁸.

Un alt curent de emigrare de proporții relativ mari a fost acela al turcilor din Dobrogea. O parte dintre cetățenii români de naționalitate turcă domiciliați în Dobrogea au plecat în Turcia încă înainte de primul

²¹ „Opinia” din 16.XI.1920; Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 12/1920, f. 83.

²² Cf. Dr. Sabin Manuila, *Structure et...*, p. 289.

²³ *Ibidem*; Dudley Kirk, *op. cit.*, p. 103.

²⁴ Vezi Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Timiș-Torontal, dosar 8/1922, f. 12; 3/1936, f. 123—124; jud. Suceava, dosar 5/1924, f. 6; Arh. St. Tulcea, fond Consilierat agricol Tulcea, dosar 1/1919—1922, f. 8 și urm.; 8/1922, f. 401; Arh. St. Deva, fond Consilierat agricol Hunedoara, dosar 83/1927; Arh. St. Alba Iulia, fond Serviciul agricol Alba, dosar 34/1927, f. 2 și 6.

²⁵ Arh. St. Tulcea, fond Consilierat agricol Tulcea, disar 1/1919—1922, f. 8 și urm.

²⁶ Arh. St. București, fond Casa rurală, dosar 227.

²⁷ Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 16/1936, f. 72.

²⁸ Arh. St. Satu Mare, fond Camera agricolă Satu Mare, dosar 13/1940, f. 69.

război mondial, alții în primii ani postbelici²⁹, dar numărul acestora a fost, în general, mic. Începând din anul 1923, guvernul turc a inițiat o intensă propagandă pentru atragerea conaționalilor pe teritoriul statului turc, în special în Anatolia. Ca rezultat al acestei propagande, o parte dintre cetățenii români de naționalitate turcă ce locuiau pe teritoriul Dobrogei au emigrat. La început, pînă în anul 1927, mișcarea de emigrare a fost neorganizată și sporadică. Abia după acest an curentul de emigrare a început să capete amploare, intensificîndu-se după 1930. În baza Convenției încheiată la București la 4 septembrie 1936 între guvernul român și cel turc și promulgată la 12 noiembrie 1936, s-a dat un caracter organizat emigrărilor din Dobrogea, stabilindu-se emigrări treptate și pe zone determinate³⁰. Emigrarea turcilor din Dobrogea a continuat pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, în conformitate cu clauzele Convenției din 1936³¹. După datele furnizate de autoritățile administrative, pînă în anul 1939 au emigrat în total 42 180 de turci³².

În afară de aceste valuri mai importante, celelalte emigrări au fost destul de reduse, chiar ne semnificative. În cursul anului 1920 se constată un puternic curent de emigrare a evreilor spre Statele Unite ale Americii, favorizat de oficialitățile statului român care, prin Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale, au admis, cu ordinul circular nr. 46 746 din 28 septembrie 1920, pentru toți evreii din țară aceleași înlesniri la emigrare ce le acordase și ungarilor³³. Dar, cu toate că interesul pentru emigrare s-a menținut în rîndurile populației evreiești din țara noastră la fel de puternic și în anii următori, emigrările au fost într-o anumită măsură stînjinite de faptul că guvernul S.U.A. a impus, prin legea din 19 mai 1921 și prin Actul de imigrare din 1924 măsuri restrictive în vederea limitării imigrărilor. Cu începere din anul 1934 Statele Unite au stabilit cota de imigrare pentru România la 377 persoane pe an, cifra reprezentînd doar 0,30% din cota Europei³⁴.

Emigrările din România spre Statele Unite ale Americii au fost, totuși destul de însemnate în primii ani postbelici, pentru ca apoi ele să scadă în amploare. Astfel, dacă în deceniul 1921—1930 au emigrat în S.U.A. 67 646 persoane din România, în deceniul 1931—1940 numărul lor a fost de numai 3 871. Dintre cei ce au emigrat în acei ani marea majoritate nu

²⁹ Arh. St. Tulcea, fond Consilierat agricol Tulcea, dosar 14/1924, f. 260.

³⁰ „Monitorul oficial”, nr. 264 din 12.XI.1936.

³¹ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 69.

³² Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 289. Astfel, numai din 1925 pînă în toamna anului 1928 turcii care au emigrat din județul Cîstanța au vîndut 14 521 ha (cf. Vlad Georgescu, *Județul Constanța din punct de vedere agrar în decursul celor 50 ani de stăpînire românească, în „Viața agricolă”, an. XIX (1928), nr. 21 din 1 noiembrie, p. 675*). Pentru alte emigrări vezi: Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 10/1927, f. 42; „Opinia” din 16.V.1926; „Argus” din 29.III.1926; „Dimineața” din 5.IV.1927; „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 1.IV.1927, p. 2290; idem, ședința din 1.XII.1926, p. 149.

³³ „Opinia” din 16.XI.1920; Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 12/1920, f. 83; A.U.S.A., R.G.N. 59; D.F. 1910—1929; 871.56/-; C.A. Macartney and A.W. Palmer, *op. cit.*, p. 238.

³⁴ Vezi Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 12/1920, f. 83; 4/1921, f. 6 și urm.; Christine Avghi Galitzii, *op. cit.*, p. 26; Dudley Kirk, *op. cit.*, p. 85.

erau de origine etnică română. Astfel, din totalul de 59 193 de cetățeni români imigrați în S.U.A. în anii 1921—1924, românii reprezentau doar 8 412, sau 14,2%, evreii 38 030, sau 64,2%, iar alte naționalități 12 751, sau 21,6%, iar din totalul de 5 020 de cetățeni români imigrați în anii 1925—1928, românii reprezentau 965, sau 21,0%, evreii 2 666, sau 53,1%, iar alte naționalități 1 389, sau 25,9%³⁵.

În condițiile de după primul război mondial, când, datorită masivelor pierderi umane, în toate statele care participaseră la marea conflagrație mondială se resimțea lipsa brațelor de muncă, s-au întreprins acțiuni de propagandă de către reprezentanții unor țări străine în România pentru colonizarea unor locuitori ai țării noastre. Direcția Poliției și Siguranței din cadrul Ministerului de Interne făcea cunoscut prefectilor în acest sens, cu circulara confidențială nr. 44 118 din 9 septembrie 1920, că propaganda făcută de reprezentanții diplomați ai Franței la noi a generat printre tinerii de la sate un curent favorabil pentru colonizare în Franța, care a fost frânat de interdicțiile Ministerului de Interne, pe considerentul că statul român avea, în acele momente, nevoie de brațe de muncă pentru refacerea țării³⁶.

După Unire, cercurile conducătoare din țara noastră au încercat să asigure un cadru juridic corespunzător proceselor de emigrare și imigrare, în funcție de condițiile concrete de atunci. Legislația adoptată a avut în vedere atât evidența populației autohtone, cât și emigrarea și imigrarea locuitorilor, în acest ansamblu accentul fiind pus pe imigrare. Prima dintre legile promulgate se referea la controlul străinilor. În baza legii din 14 aprilie 1919, se înființa biroul populației, care ținea evidența tuturor locuitorilor țării de cetățenie română. Totodată, locuitorii străini ce imigrau în țara noastră erau supuși unui control riguros, în funcție de interesele majore ale statului³⁷. Dispoziții speciale cu privire la controlul străinilor erau inserate în legea referitoare la înființarea Departamentului Muncii și Ocrotirilor Sociale³⁸.

Legea pentru controlul străinilor institua, pe lângă Ministerul Muncii și Asigurărilor Sociale, o comisie a migrațiilor, cu sarcina de a reglementa imigrările în vederea protejării muncii naționale ce se exercita în mod exclusiv de către autohtoni. Acest organ decidea asupra cererii fiecărui individ care dorea să se stabilească în România, iar hotărîrea era luată, cel puțin în mod teoretic, în funcție de gradul de șomaj existent în țară la mo-

³⁵ Cf. Christine Avghi Galitzi, *op. cit.*, p. 21. Datele statistice arată că, pe provincii, cel mai mare număr de emigrați l-a dat Transilvania. Astfel, din cele 15 543 de emigrări înregistrate în prima jumătate a anului 1924, 12 223 reveneau Transilvaniei; 1 005 Basarabiei, 533 Vechiului regat și 1 782 Bucovinei (cf. I. I. Gîrbacea, *Șomajul în Ardeal și emigrarea*, București, 1925, p. 58); Vladimir Wertsman, *The Romanians in America, 1748—1974. A Chronology and Fact Book*, Oceana Publications, Inc., New York, 1975, p. 115; A.U.S.A., R.G.N. 59; D.F. 1930—1939; 871.55/9.

³⁶ Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 12/1920, f. 40. Organele de resort au luat măsuri ce vizau interdicția plecării persoanelor în vîrstă de pînă la 46 de ani în alte țări la muncă, inclusiv în Statele Unite (A.U.S.A., R.G.N. 59; D.F. 1910—1929; 871.56/1).

³⁷ Legea din 14 aprilie 1919 a fost modificată parțial la 2 martie 1921 (vezi „Monitorul oficial”, nr. 261 din 2.III.1921).

³⁸ Idem, nr. 272 din 30.III.1920.

mentul dat, de branșa de activitate a celui ce solicita imigrarea și de prevederile convențiilor internaționale. În aceleași condiții se exercita și controlul emigrărilor din România³⁹. La 20 aprilie 1925 a fost promulgată legea pentru reglementarea migrațiilor⁴⁰. Emigrarea și imigrarea erau, în principiu, în virtutea acestei legi, libere, dar ele erau supuse, totuși, unor restricții pe care interesele statului și ale populației le cereau (art. 1). Restricțiile puteau fi impuse de motive de ordine publică sau economică, de necesitatea protejării muncii naționale și de alte cauze (art. 2). Dacă la emigrare îngrădirile erau determinate, în principal, de starea materială a emigranților, la imigrare se stabilea un control mult mai riguros, interzicându-se intrarea în țară a persoanelor incapabile de a munci, a celor fără o profesie, a celor constatați a fi periculoși pentru ordinea publică, siguranța statului și apărarea națională, aceștia din urmă nefiind admiși nici măcar prin tranzit pe teritoriul țării noastre (art. 36). În conformitate cu art. 42 al acestei legi, intrarea trebuia supusă aprobării prealabile a Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, care urma să-și creeze o comisie a migrațiilor, în sarcina căreia cădea nu numai controlul, ci și politica migrațiilor (art. 53). Legea pentru protejarea muncii indigene, din 3 aprilie 1930⁴¹, fără a anula dispozițiile de asemenea natură din legea migrațiilor din 1925, obliga pe supușii străini să exercite în țara noastră profesioni în conformitate cu dispozițiile legislației în vigoare (art. 1—4). Art. 4 dădea permisiunea Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale ca, prin avizul Comisiei migrațiilor, să împiedice intrarea în țară a specialiștilor din domeniile în care economia națională avea surplus de brațe de muncă.

În anumite perioade de timp, politica de migrații a fost dirijată pe baza unor dispoziții cu caracter intern, în funcție de raporturile cu statele cu care România avea schimburi mai mari de populație și de măsurile adoptate de guvernele țărilor respective în acest domeniu. Cu o parte dintre statele vecine guvernul român a încheiat convenții speciale în care se stipulau și condițiile în care locuitorii din statele de graniță cu proprietăți rurale în celălalt stat puteau să se deplaseze pentru a le cultiva. Asemenea dispoziții s-au prevăzut în Convenția comercială româno-ceshoslovacă din 21 aprilie 1921, care au fost ulterior detaliate în Protocolul semnat la București la 16 aprilie 1925, cu privire la regimul proprietăților de frontieră⁴². La 2 decembrie 1930 s-au încheiat la București mai multe convenții româno-ceshoslovace privitoare la împărțirea unităților administrative (districte, comitate, orașe și sate) divizate de frontieră, dar aceasta nu fusese ratificată nici în vara anului 1934⁴³. Ca urmare a posibilităților admise cetățenilor unui stat de a deține și de a putea exploata terenuri în celălalt stat, în

³⁹ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 244, 292—293.

⁴⁰ „Monitorul oficial”, nr. 92 din 29.IV.1925. Vezi modificările operate în cadrul comisiei migrațiilor, în *Idem*, nr. 263 bis din 14.XI.1934.

⁴¹ *Idem*, nr. 76 din 3.IV.1930.

⁴² Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Maramureș, dosar 284/1935—1936, f. 28—29.

⁴³ *Idem*, dosar 260/1934—1935, f. 55 și urm.

1936 găsim un număr de 16 moșieri ce posedau mari proprietăți în județul Maramureș, dar care își stabiliseră domiciliul în Cehoslovacia⁴⁴.

Cu Iugoslavia, datorită unor proprietăți foste comune, ale românilor și sârbilor, în timpul stăpînirii habsburgice asupra Banatului, diferendele de graniță au putut fi tranșate mult mai tîrziu, astfel că pînă în 1930 nu se ajunsese încă la o soluție⁴⁵. Abia la 11 martie 1933 a fost realizat acordul Titulescu—Jetfici⁴⁶, dar aplicarea lui s-a făcut abia în anul 1937⁴⁷. Cu Polonia, Protocolul de delimitare a frontierei a fost semnat la București, la 17 mai 1935⁴⁸.

O categorie de emigranți distinctă de cele menționate mai sus a fost aceea a persoanelor ce plecau temporar la lucru în străinătate, pe perioade de cîțiva ani sau chiar de numai cîteva luni. Sabin Manuila observa că în România, în perioada interbelică, tendința spre emigrație a fost foarte redusă și că, de fapt, cursul acestui proces apărea pînă la un anumit punct nefiresc, întrucît, deși în țara noastră predomina economicște sectorul agricol, la emigrare se prezentau cu precădere muncitori industriali, pe cînd la imigrare se înregistrau muncitori agricoli. Acest proces era explicat prin standardul de viață redus din România, care, îndemna, totuși mai mult pe cei deprinși cu un nivel de trai mai ridicat să emigreze⁴⁹. Observațiile lui Sabin Manuila sînt numai parțial confirmate de faptele istorice. Trebuie precizat că o parte dintre țărani din România au căutat o soluție a ameliorării standardului lor de trai prin emigrări temporare peste hotare. Aceste deplasări au fost influențate în mod nemijlocit de lipsa posibilităților de cîștig ale locuitorilor din anumite zone ale țării într-un interval de timp dat. Dintre toate statele Europene, Franța pare a fi țara care a beneficiat cel mai mult de forță de muncă din România. Ancheta efectuată de echipa studentească la Sepreuş, județul Arad, constată că o parte dintre locuitorii comunei plecaseră după război pentru a munci la exploatarea unor păduri în Franța, dar că în anii crizei economice fuseseră nevoiți să revină în patrie⁵⁰. La începutul crizei economice din 1929—1933 organele Ministerului Muncii au încercat să găsească în economia franceză plasamente pentru populația țării noastre ce nu avea posibilități de cîștig. La 6 martie 1929, șeful departamentului muncii, cooperăției și asigurărilor sociale, Ion Răducanu, telegrafia prefecturilor de județe, cerîndu-le să comunice de urgență dacă existau persoane ce doreau să se angajeze la muncă în Franța și să arate numărul acestora, în vederea angajării lor. Adusă la cunoștința autorităților comunale și a sătenilor, telegrama a avut ca rezultat aproape pretutîndeni înscrierea unui număr mai mare sau mai mic de țărani pentru a se deplasa în Franța. Astfel, în județul Tulcea, în comuna Isaccea au cerut

⁴⁴ Idem, dosar 311/1936, f. 22.

⁴⁵ Idem, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 101/1930, f. 2—3.

⁴⁶ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Caraș, dosar 172/1937—1939, f. 44.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 1, 28, 48—49; idem, dosar 29/1929—1944, f. 3 și urm.

⁴⁸ Archiwum Act Nowych w Warszawie, fond Prezydjum Rady Ministrow. Acta grupowe, dosar 94/1935—1936.

⁴⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 68/25/1932, f. 5; 167/27/1939, f. 6; vezi și Rockefeller Foundation Archives, Record Group I.I., Series 783 S, Box. no. 4 (Romania Institute of Social Science, Bucharest, 1926—1937).

⁵⁰ Miron Constantinescu, *Sepreuş. Un sat de agricultori*, în *60 sate românești*, vol. IV, p. 12.

să plece 58 de săteni, în comuna Telița 16, în comuna Meidanchioi 20 etc.⁵¹. Două săptămîni mai tîrziu, la 20 martie 1929, Ion Răducanu reținea însă asupra telegramei din 6 martie, solicitînd prefectilor să ia măsuri urgente pentru a împiedica deplasarea la București a acelor ce se înscriseră să plece cu angajamente de muncă în Franța⁵².

Date fiind numeroasele deplasări la muncă în Franța, la 28 ianuarie 1930 a intervenit între România și Franța un tratat de muncă, semnat la București, și intrat în vigoare la 4 martie același an, cu o durată de aplicabilitate de un an și cu clauza reînnoirii tacite pe încă un an dacă el nu era denunțat de una dintre părți (art. 20), prin care se stabileau condițiile de deplasare la lucru în cele două țări și dreptul Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale de a recruta colective de muncitori pentru Franța (art. 5). Tratatul a fost reînnoit an de an și rezultatul a fost acela că pînă la izbucnirea, în septembrie 1939, a celui de-al doilea război mondial, departamentul muncii a admis plecări din cuprinsul întregii țări la lucru⁵³. Franța a angajat periodic cîteva mii de muncitori români, anul de vîrf fiind 1931, cînd a primit 14 704 persoane⁵⁴.

După Unire nu se mai înregistrează decît accidental plecarea unor persoane de origine etnică română din Transilvania sau Bucovina în Statele Unite ale Americii sau în Canada. Din contra, mulți dintre țărani transilvăneni și bucovineni ce emigraseră pînă la unire s-au întors în patrie. Așa de pildă, pînă în 1938, toți cei 63 de săteni din Căianul Mic, județul Someș, care plecaseră după 1908 în Statele Unite, reveniseră acasă⁵⁵. Cercetările echipei studențești de la Slobozia Pruncului, județul Suceava au constatat că pînă în anul anchetei șase din cei 20 de emigranți se înapoiaseră⁵⁶. După calculele efectuate de Christine Avghi Galitzi, pe baza datelor oficiale ale Statelor Unite ale Americii, rezultă că în perioada 1921—1928 au imigrat 12 144 persoane de origine etnică română din diverse țări și s-au repatriat 19 759 români, ceea ce înseamnă un excident de emigrare din S.U.A. de 7 615 persoane⁵⁷.

⁵¹ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura Tulcea, dosar 699/1929, f. 26—46.

⁵² *Ibidem*, f. 49.

⁵³ „Monitorul oficial”, nr. 51 din 4.III.1930. O situație extrem de critică a fost creată în anii crizei economice românilor plecați la muncă în diferite țări de pe continent. Direcția Generală a Poliției comunica prefecturilor de județe, cu ordinul circular nr. 9246 S/15 februarie 1930, solicitînd să ia măsuri pentru limitarea emigrării, întrucît legațiile României în străinătate întîmpinau dificultăți la repatrierea românilor aflați la muncă în diverse state, deoarece meseriașii și plugarii emigranți nu găseau de lucru în țările în care plecaseră și nici nu aveau mijloace financiare pentru a se întoarce acasă (cf. Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 97/1930, f. 108); Vezi și *Idem*, dosar 64/1939, f. 11.

⁵⁴ Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Cambridge, Harvard University, 1956, p. 183.

⁵⁵ Gh. Reteganul, *Căianul Mic. Un sat de voștinari și străngătoare de lînă din Munții Someșului*, în *60 de sate românești*, vol. V, p. 60—61.

⁵⁶ Mircea Tiriung, *Slobozia Pruncului. Un sat de agricultori din Bucovina*, în *60 sate românești*, vol. IV, p. 108.

⁵⁷ Christine Avghi Galitzi, *op. cit.*, p. 27. După calcule mai recente, numai în anul 1920 s-au întors din întreaga Americă 21 500 de români (cf. Miron Constantinescu, *La migration...*, p. 548).

O bună parte dintre țărani, reîntorcându-se cu bani din Statele Unite, au continuat să trăiască în lumea satului, investind capitaluri însemnate în achiziționarea pământurilor scoase la vânzare. Astfel, foștii emigranți din Căianul Mic⁵⁸ au cumpărat întinse suprafețe de pământ în localitate și în satele vecine: Dobric, Dumbrăvița, Negrileşti și Spermeziu, contribuind la creșterea prețului pământului arabil la 50 000 lei iugărul, iar a terenului arabil de luncă la 70 000—80 000 lei iugărul⁵⁸. La 14 ianuarie 1927, un oarecare Vasile Bar, din Whitman (Statele Unite ale Americii), scria Societății de Credit și Economii „Bihoreana”, din Oradea, că dorea să se repatrieze și să cumpere, prin intermediul acelei bănci, o moșie, evidențiind totodată că mulți români din Bihor vroiau să revină acasă și să achiziționeze pământuri bune în hotarele comunelor Oradea Mare, Seleuș, Sînmartin, Episcopia Mare⁵⁹.

În preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial, o tendință de repatriere s-a manifestat și la o parte dintre evreii plecați în Palestina, care nu renunțaseră la cetățenia română. Consulatul general al României în Palestina, din Ierusalim, comunica Ministerului de Interne, cu adresa nr. 15/C.F., din 1 ianuarie 1939, că, după constatările făcute, majoritatea tinerilor evrei ce părăsiseră țara noastră, legal sau ilegal, erau nemulțumiți de dificultățile ce le întâmpinau în Palestina în legătură cu crearea unei vieți noi și că zilnic se prezentau la Consulat pentru a cere repatrierea. Aproape toți erau plecați în Palestina de bună voie și cu sprijinul aut al organizațiilor evreiești din țara noastră, cât și al autorităților românești. Cum statul român pusesse restricții la repatrierea evreilor români, în Palestina fuseseră create asociații speciale cu sarcina de a înlesni pătrunderea evreilor în România, care-și propuseseră să le procure chiar documente false de călătorie pentru atingerea acestui scop⁶⁰.

Legată de emigrare a fost și acțiunea ce a încercat să o inițieze Reichul german pe linia atragerii conaționalilor din alte țări la muncă în interiorul Germaniei. În iunie și octombrie 1935, în Germania au fost promulgate două decrete-legi care instituiau munca obligatorie pentru toți tinerii germani, în folosul „statului național-socialist”. Față de aceste dispoziții ale Reichului și de propagandă făcută de reprezentanții lui în rîndurile populației de origine germană din diferite state, Ministerul de Justiție din țara noastră a avertizat, prin organele Ministerului de Interne, pe germanii din România că legislația din țara noastră, atunci în vigoare, nu admitea unui cetățean al statului dublă supușenie și că în cazul în care ei ar fi plecat la muncă în Germania riscuau a pierde cetățenia ce o aveau⁶¹.

⁵⁸ Gh. Reteganul, *op. cit.*, p. 60—61; Petru Bartoș, *Un sat expansiv, Căianul Mic din Someș. Fața de azi și evoluția în ultimul secol*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 9—10, septembrie—octombrie, p. 439; Dr. Iosif Jivan, *Regimul proprietăților*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 9—10, septembrie—octombrie, p. 441—442.

⁵⁹ Arh. St. Oradea, fond Institutul de credit și economii „Bihoreana”—Oradea, dosar 198/1927, f. 292—293.

⁶⁰ Arh. St. Iași, fond Inspectoratul Regional de Poliție Iași, dosar 5/1939, f. 581—582.

⁶¹ Idem, fond Prefectura Iași, dosar 16/1936, f. 178. În octombrie 1940, însă, în urma unei Convenții încheiate între statul român și cel german, o parte dintre românii de origine etnică germană au plecat în Germania, stabilindu-se acolo (vezi Arh. St. Suceava, fond Prefectura Rădăuți, dosar 50/1940).

O altă categorie de emigrare a fost aceea a trecerii frauduloase a frontierei. Redusă la număr, la ea erau avizate în special persoane care doreau să se sustragă de la unele obligații față de stat sau societate, persoane urmărite pentru diverse delictе de natură civilă ori penală⁶².

După primul război mondial, organele siguranței românești au utilizat, la fel ca și cele ale altor state, metoda expulzării, care reprezenta un fel de emigrație forțată. Cercetările efectuate evidențiază că expulzările au fost practicate în întreaga perioadă interbelică și că ele erau îndreptate împotriva persoanelor de orice altă cetățenie care contraveneau dispozițiilor legii controlului străinilor⁶³. Fără a avea un caracter eminamente politic, expulzările au fost folosite, totuși, și împotriva unor cetățeni străini care efectuau propagandă revoluționară în țara noastră⁶⁴ și chiar împotriva unor persoane de naționalitate română, precum a fost cazul cu dr. Ecaterina Arbore⁶⁵, pentru cauze similare.

După primul război mondial, din cauza relațiilor internaționale din perioada dată, imigrarea în România a fost extrem de complexă. Singura imigrare dirijată și patronată de stat a fost aceea a românilor macedoneni, care au emigrat din Tracia⁶⁶. La 3 ianuarie 1925, curentul pentru sprijinirea imigrării și așezării românilor macedoneni în Dobrogea s-a cristalizat prin constituirea unui comitet de inițiativă⁶⁷. În urma memoriului prezentat de acest comitet, ministrul agriculturii și domeniilor, Al. Constantinescu, a dispus, cu decizia nr. 6217/1925, între altele, a se înființa, pe lângă Casa Centrală a Împroprietăririi, un birou special pentru verificarea titlurilor de proprietate, a exproprierii și colonizării în Dobrogea care să stabilească terenurile ce urmau a fi rezervate coloniștilor macedo-români și să fixeze, împreună cu delegații acestora, condițiile împroprietăririi⁶⁸.

După cercetarea situației proprietății, ministrul agriculturii și domeniilor a hotărât ca pe jumătate din cele 41 103 ha disponibile să fie împroprietăriți românii macedoneni, după ce dobândeau cetățenia statului nostru. Până în 1929 au fost împroprietăriți 3 076 macedoneni, umplându-se pe această cale golurile lăsate de turcii care emigras de aici. Opera de împroprietărire a românilor macedoneni a grevat bugetul statului cu sume mari, nu numai pentru faptul că el a trebuit să sprijine constituirea gospodăriilor lor, dar și pentru că a plătit valoarea averilor părăsite de ei în Macedonia, care se ridicau la câteva zeci de milioane de drahme⁶⁹.

Cea mai masivă imigrare din perioada interbelică s-a produs din Rusia Sovietică. Imediat după izbucnirea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917 o parte dintre militarii armatei țariste nu s-au mai înapoiat în patrie,

⁶² „Opinia” din 1.XII.1933.

⁶³ Vezi Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 3/1921, f. 31, 140 și urm.; 16/1936, f. 90; Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 761/1919, f. 12.

⁶⁴ „Opinia” din 21.II.1919.

⁶⁵ *Ibidem*; idem, din 20.V.1924; 8.VI.1924; 20.VI.1924.

⁶⁶ Vezi Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 30; Constantin P. Rotaru, *op. cit.*, p. 92.

⁶⁷ Vasile Th. Muși, *Un deceniu de colonizare în Dobrogea Nouă, 1925—1935*, p. 22.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 28—29.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 33.

stabilindu-se în România, unde unii au dobândit ulterior cetățenia română⁷⁰. În anii următori, numeroase persoane de naționalitate rusă, ucraineană, ebraică etc., în marea lor majoritate elemente înstărite, de pe teritoriul statului sovietic, care, fie că au privit cu dușmănie prefacerile sociale și politice din Rusia, fie că au avut de suferit de pe urma revoluției, au trecut în România, direct peste Nistru, prin Bulgaria ori prin Turcia, cu intenția de a rămâne aici sau de a pleca în altă țară, în special în S.U.A., Canada și Mexic⁷¹. O altă categorie de imigranți din Rusia a fost aceea a unor elemente revoluționare, venite cu scopul expres de a desfășura propagandă comunistă în România⁷². În fine, a existat o imigrare a românilor de la est de Nistru, care au trecut în țară pentru a-și reîntregi familiile sau pentru a se stabili în România, pe care o considerau adevărata lor patrie⁷³.

Aceste imigrări au avut, în decursul anilor, intensități diferite, în funcție de cauzele care le-au generat. Ele n-au putut fi în mod practic nici împiedicate, nici controlate, întrucât se efectuau, fără excepție, prin treceri frauduloase de frontieră. Cei mai mulți dintre imigranți s-au așezat în Basarabia, Bucovina și în nordul Transilvaniei, unde adeseori găseau concursul binevoitor al conaționalilor din satele de lângă graniță⁷⁴. Ei s-au stabilit fie la orașe, fie la sate, practicînd meserii dintre cele mai diverse⁷⁵. Pînă în toamna anului 1921 au venit pe teritoriul Basarabiei circa 22 000 de evrei din Rusia Sovietică, din care marea majoritate (18 000) s-au așezat la Chișinău, iar restul la Bălți (2 070), Ismail, Ackerman și în alte orașe. După înregistrarea lor de către organele Ministerului de Interne, aceștia au fost plasați, în noiembrie 1921, de comun acord cu Uniunea Evreilor Pămînteni, în orașele din Muntenia, Oltenia și sudul Moldovei⁷⁶.

Atîta vreme cît între statul român și cel sovietic raporturile de graniță nu fuseseră normalizate, persoanele care reușeau să treacă de pe malul stîng pe cel drept al Nistrului au putut rămîne pe teritoriul României. Dar chiar din vara anului 1919, organele centrale de resort al statului român au ordonat instituțiilor din subordine să dea întregul lor concurs cetățenilor statului sovietic să se repatrieze, dacă ei doreau⁷⁷. La 1 februarie 1924, Comisia Mixtă Centrală Sovieto-Română pentru prevenirea și aplanarea conflictelor de pe Nistru a reușit să ajungă la un acord în această privință. În baza hotărîrii Comisiei Mixte, refugiații ce veneau în mod fraudulos de peste Nistru în România puteau rămîne în țara noastră dacă erau născuți în România, dacă veneau la rude în Basarabia și solicitau cetățenia română,

⁷⁰ Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 533/1919, f. 174 ; 111/1920, f. 41 și 136 ; 217/1920, f. 4—5 ; 218/1920, f. 14—15, 84.

⁷¹ „Opinia” din 1.XI.1920 ; „Socialismul” din 22.III.1921 ; A.U.S.A., R.G.N. 59 ; D.F. 1910—1929 ; 871.56/2 ; *Ibidem*, 871.00B/-.

⁷² „Opinia” din 9.VIII.1932.

⁷³ Vezi Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 52/1923, f. 38.

⁷⁴ Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 167 ; Library of Congress, Washington, Microfilm Collections, Microfilm 2551, no. 366 DR (Nicholas Georgescu-Roegen, Economic and Social Structure of the Romanian Peoples), cadrul 55.

⁷⁵ Vezi Arh. St. Iași, fond Inspectoratul Regional de Poliție Iași, dosar 19/1936, f. 39 și 44 ; 12/1935, f. 99.

⁷⁶ *Idem*, fond Prefectura Iași, dosar 3/1921, f. 481—482.

⁷⁷ Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 533/1919, f. 263.

dacă erau copii ce veneau în Basarabia, în cazul când părinții lor ar fi locuit în această provincie, chiar dacă ei nu ar fi fost născuți aici, și dacă erau români de peste Nistru. Toate celelalte persoane ce nu se încadrau în categoriile de mai sus, care ar fi trecut frontiera după data de 1 februarie 1924 urmau a fi predate Comisiei Mixte Centrale de la Chișinău, inclusiv persoanele urmărite de statul sovietic pentru delictе politice⁷⁸.

După consolidarea orînduirii socialiste pe teritoriul Uniunii Sovietice, emigrarea spre România a scăzut în amploare. Ea a sporit într-o anumită măsură în intensitate în perioada colectivizării agriculturii, când unii români de peste Nistru, nemulțumiți de anumite excese ale autorităților împuternicite să realizeze această operă, au trecut în Basarabia. Numai într-o singură noapte de la sfîrșitul lunii iunie 1931 au venit în Basarabia, pe la Vadul lui Vodă, un număr de 15 români⁷⁹. În aprilie 1932 se aflau la Tighina circa 600 de români de peste Nistru, care au fost plasați în diferite localități din țară⁸⁰.

Reglementarea litigiilor de frontieră româno-sovietice rezolva numai o latură a problemei, aceea a trecerii frauduloase a frontierei după 1 februarie 1924. În privința persoanelor ce imigraseră înainte nu se stabilise nici o măsură. Transfugii din această ultimă categorie nu posedau, în marea lor majoritate, pașapoarte, iar unii dintre ei nici măcar acte de identitate. Așa de pildă, în ianuarie 1924, din cei 23 de refugiați ruși și ucraineni stabiliți în satele județului Iași, numai trei aveau pașapoarte⁸¹. Problema a încercat să o soluționeze Societatea Națiunilor, care a stabilit, în 1928, a se elibera certificate speciale, denumite Certificate dr. Nansen, tuturor emigranților ruși. În spiritul normelor stabilite la Geneva, Ministerul de Externe al țării noastre a fixat statutul definitiv al refugiaților ruși, iar guvernul român a recunoscut consulatului rus de la București și dreptul de a elibera certificate⁸². Regimul certificatelor de identitate tip dr. Nansen a rămas în vigoare pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial și el a fost aplicat atît supușilor ruși, cît și armenilor și turcilor imigrați în România, toți posesorii lor putînd domicilia în țara noastră, cu condiția de a fi profesat o meserie⁸³.

Este necesar de menționat că procesul de imigrare în România prin infiltrații ilegale a fost continuu în perioada interbelică și că el nu s-a efectuat numai din Uniunea Sovietică, ci și din alte state vecine sau chiar mai îndepărtate, în special din Ungaria, Bulgaria și Germania. Se știe că că urma semnării tratatelor de pace de după primul război mondial o parte dintre români au rămas în afara granițelor țării. Din zonele de graniță ale Ungariei unii români au trecut în România, abandonînd gospodăriile lor și stabilindu-se în satele noastre de la graniță, unde au fost împroprietăriți cu loturi de pămînt⁸⁴. Pentru imigranții de altă naționalitate.

⁷⁸ Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 1/1926, f. 184—186.

⁷⁹ „Opinia” din 1.VII.1931.

⁸⁰ Idem, din 6.IV.1932.

⁸¹ Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 9/1924, f. 30.

⁸² Idem, dosar 97/1930, f. 168.

⁸³ Idem, dosar 16/1936, f. 12.

⁸⁴ Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol Arad, dosar 22/1938—1939.

după cercetarea prealabilă a situației fiecăruia, guvernul român a admis majorității zdrobitoare a acestora dreptul de a se stabili în țară și de a exercita profesiunea în care ei erau specialiști⁸⁵. Așa se explică și existența în orașe, în special, dar și în satele noastre a unor cetățeni bulgari, ruși, greci, turci, germani, albanezi etc.⁸⁶. O parte dintre ei, după un număr mai mic sau mai mare de ani, au renunțat la vechea cetățenie, dobândind cetățenia română⁸⁷.

O altă imigrație, mult mai redusă, din cauza controlului efectuat de stat asupra ei, a fost aceea realizată pe cale oficială. În general, cele mai numeroase cereri de imigrare în România aparțineau persoanelor de naționalitate bulgară, maghiară, sîrbă, armeană și elenă⁸⁸. Controlul străinilor efectuat pe baza legislației în vigoare n-a avut efectele scontate în câmpul protejării forței de muncă națională, întrucît societățile găseau suficiente mijloace de a înșela buna credință a membrilor comisiei migrațiilor. Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale arăta la 9 februarie 1924 că, pentru a evita în mod hotărît intrarea lucrătorilor străini în țară în meseriile ce găseau specialiști și la noi, va căuta să limiteze la trei persoane pe întreprindere imigrarea și numai în cazuri speciale, cu avizul comisiei migrațiilor, va permite să fie aduși mai mulți⁸⁹. Unii patroni au reușit însă să angajeze, în pofida acestor măsuri restrictive, un număr superior de muncitori străini față de cel admis teoretic de organele de resort. Așa de pildă, în acel an, 1924, la fabrica „Textila” din Iași fuseseră aduși 15 specialiști austrieci⁹⁰. Pe acest considerent, subsecretarul de stat la Ministerul de Interne, Gh. Tătărescu, comunica Inspectoratelor Industriale că era absolut necesară o limitare a numărului de muncitori străini, întrucît, în ultimul timp, venirea lor în țară lua proporțiile unei adevărate invazii ce punea în pericol ordinea de stat⁹¹.

Datorită modului defectuos în care s-a exercitat controlul intrării străinilor în țară a fost posibil să fie aduși muncitori specialiști în ramuri de activitate în care economia națională dispunea de specialiști autohtoni⁹², sau chiar persoane fără profesii prea bine conturate, ori care practicau meserii ce nu cereau o înaltă calificare. În 1921, de pildă, pe moșia colonelului Neagu, din comuna Mogoșești, județul Iași, îndeplinea funcția de paznic un oarecare Mustafa Omer, cetățean bulgar de naționalitate turcă⁹³, pe moșia Epureni, din comuna Rediul Mitropoliei, județul Iași, a lui I. Murgescu, își exercita meseria de lemnar un supus turc⁹⁴, Gh. U. Negro-

⁸⁵ Arh. St. Iași, fond Inspectoratul Regional de Poliție Iași, dosar 5/1939, f. 651; fond Prefectura Iași, dosar 12/1920, f. 58.

⁸⁶ Idem, fond Prefectura Iași, dosar 3/1921, f. 4 și urm.

⁸⁷ Așa de pildă, un oarecare Barl Ghild, supus rus, rămas din 1917 în România, și domiciliat la Podul Turcului, județul Tecuci, a obținut, în 1929, cetățenia română (idem, fond Inspectoratul Regional de poliție Iași, dosar 19/1936, f. 41). Alte cazuri în idem, fond Prefectura Iași, dosar 10/1932, f. 66; 16/1936, f. 13 și 117; 64/1930, f. 32.

⁸⁸ Dr. Sabin Manuila, *Structure et...*, p. 293.

⁸⁹ Arh. St. Iași, fond Inspectoratul VIII Industrial Iași, dosar 1024/1924, f. 71.

⁹⁰ Idem, fond Prefectura Iași, dosar 9/1924, f. 30.

⁹¹ Idem, fond Inspectoratul VIII Industrial Iași, dosar 1059/1924, f. 26.

⁹² Idem, fond Prefectura Iași, dosar 3/1921, f. 4.

⁹³ *Ibidem*, f. 113.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 375—376.

ponțe avea pe moșiile sale Mărășești, județul Putna, și Umbrărești, județul Tecuci, doi supuși bulgari ca grădinari⁹⁵, iar în județul Tecuci veneau regulat la muncă, în timpul campaniilor agricole, un număr de 16 bulgari⁹⁶; pe moșia lui Mavrocordat, din comuna Dîngeni, județul Botoșani, se stabilesc, în 1925, un supus iugoslav, care a rămas în România, îndeplinind munca de supraveghetor, și care s-a căsătorit ulterior cu o localnică⁹⁷; la Răuseni, județul Botoșani, în 1935, un polonez, supus austriac, era angajat ca muncitor agricol⁹⁸, în comuna Zagorancia, județul Bălți, un cetățean bulgar îndeplinea munca de mecanic și de agricultor⁹⁹. Din cei 158 supuși străini, de origine rusă, italiană, bulgară, poloneză, germană, sîrbă, maghiară, ebraică, elenă, albaneză, domiciliați în anul 1924 în satele județului Iași, cei mai mulți erau grădinari, silvicultori, fierari, servitori, casnici, lăcătuși, agricultori¹⁰⁰.

Mai mult chiar, într-o perioadă în care România nu ducea lipsă de brațe de muncă în domeniul exploatării lemnului, unii proprietari sau antreprenori de păduri angajau în mod constant muncitori din străinătate. Astfel, în septembrie 1921, I.M. Barasch a obținut aprobarea din partea prefecturii județului Iași de a aduce din Polonia 150 de lucrători forestieri pentru exploatarea pădurii sale Popești¹⁰¹, iar în anul 1924 — an în care Ministerul de Interne încerca să limiteze importul de forță de muncă — un alt lot de muncitori polonezi pentru exploatarea pădurii Hîrlău¹⁰². În plină perioadă de criză economică, în 1930, cînd proletariatul agricol din România și românii macedoneni stabiliți în Dobrogea nu-și găseau plasament, Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole s-a opus cu vehemență măsurilor prin care organele Ministerului Muncii au interzis introducerea în țară a lucrătorilor străini specializați în cultura zarzavaturilor¹⁰³.

Privite în timp, procesele de emigrare și de imigrare au fost mult mai intense în primul deceniu postbelic și, în special, în primii ani de după război. Pe măsură ce relațiile internaționale dintre state au intrat pe un făgaș normal, procesele au devenit din ce în ce mai slabe și influențate cu precădere de factorul muncă. Nu posedăm statistici complete pentru mișcarea de emigrare și imigrare ce s-a produs pe toate căile în perioada interbelică în România. Datele furnizate de Comisia migrațiilor a Institutului Central de Statistică se referă în exclusivitate la emigrări și emigrări efectuate pentru angajări în muncă, nu și la cele care s-au efectuat în alte scopuri. Mai mult, nu avem nici o informație care să ne ofere o cifră globală asupra emigrărilor și emigrărilor produse ilegal între cele două războaie mondiale.

Datele statistice arată că emigrările și imigrările făcute pentru muncă au avut o mică amploare în toți anii de după război. În 1926, de exemplu,

⁹⁵ Idem, fond Inspectoratul Regional de Poliție Iași, dosar 19/1936, f. 51.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 58.

⁹⁷ Idem, dosar 12/1935, f. 193—196.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 64.

⁹⁹ Idem, fond Prefectura Iași, dosar 9/1924, f. 2.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 311—312 și 380.

¹⁰¹ Idem, dosar 3/1921, f. 418—419.

¹⁰² Idem, dosar 9/1924, f. 426.

¹⁰³ Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 16/1930, f. 65.

au emigrat 6 960 persoane, din care 6 056 erau muncitori agricoli, iar restul de 904 muncitori industriali calificați sau necalificați; în 1927 au emigrat 4 140 persoane, din care 3 163 de muncitori agricoli și 977 muncitori industriali; în 1928: 6 587, din care 5 478 muncitori agricoli și 1 109 muncitori industriali¹⁰⁴. În primul deceniu postbelic, cei mai mulți dintre emigranți erau de sex masculin, iar pe categorii profesionale: muncitori agricoli, lucrători industriali calificați și lucrători industriali necalificați. După calculele lui C. Stănescu, în perioada 1 ianuarie 1926 — 31 decembrie 1929 au emigrat în Statele Unite ale Americii și în Canada 55 372 de țărani, dintre care 11 709 s-au întors, din diverse motive, în patrie¹⁰⁵. În perioada 1931—1938 au părăsit România 52 164 persoane, dintre care 14 109 erau români, iar 38 055 străini și au venit în țară 36 888 persoane, din care 9 352 români și 27 536 străini. Din cei 14 109 români emigrați, un număr de 1 629 erau muncitori industriali, 1 134 muncitori agricoli, iar restul liber profesioniști sau de profesii neprecizate, iar din străinii plecați din România 8 151 erau muncitori industriali și 8 174 muncitori agricoli ce lucraseră cu contracte în economia țării noastre. Dintre românii ce se întorseseră în patrie în perioada 1931—1938 un număr de 3 060 erau muncitori industriali și 1 023 muncitori agricoli, iar dintre străinii imigrați în România muncitorii industriali se ridicau la 5 924, timp în care numărul muncitorilor agricoli era de 10 238¹⁰⁶.

Cifrele statistice de mai sus evidențiază că dacă în primul deceniu postbelic, datorită urmărilor războiului, muncitorii agricoli din România au avut o oarecare căutare pe piața muncii din alte țări, începînd cu anii crizei economice aceștia nu mai găseau plasament decît în număr foarte redus. Pe de altă parte, în pofida faptului că problema suprapopulației agricole din România căpătase noi dimensiuni, se observă o tendință de creștere a importului de forță de muncă în domeniul agricol. Acest proces apare ca un rezultat nemijlocit al orientării a tot mai multe proprietăți mari spre sistemul de exploatare intensivă.

Dacă avem în vedere întregul proces de emigrare—imigrare din perioada interbelică, inclusiv stabilirea definitivă a unor străini pe teritoriul țării noastre și invers, trebuie precizat că el a avut, în general, o influență restrînsă asupra evoluției populației României, statisticile Ligii Națiunilor stabilind la zero balanța acestuia pentru România¹⁰⁷.

¹⁰⁴ C. Stănescu, *Piața muncii, în Zece ani de politică socială în România, 1920—1930*, București, 1931, p. 203.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 196.

¹⁰⁶ Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 46—47; Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 103/26/1934, f. 3. Detalii în Library of Congress, Washington, Microfilm Collections, Microfilm 2551, no. 113 DR 5 (Otolia Georgescu-Roegen, *The Agricultural Population of Romania, 1953*), cadrele 54 și 57.

¹⁰⁷ Dudley Kirk, *op. cit.*, p. 163.

CAPITOLUL VI

STRUCTURA PROFESIONALĂ A POPULAȚIEI

Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930 reprezintă sursa statistică de bază, și singura de altfel, din perioada interbelică privitoare la structura profesională a tuturor locuitorilor țării. Întocmit după concepțiile statisticii moderne ale epocii, recensământul nu este lipsit, totuși — dacă îl privim prin prisma intereselor urmărite de cercetătorul din domeniul istoriei — de carențe explicabile, carențe ce pun pe cercetător în imposibilitatea de a reconstitui fidel toate laturile sociale ale satului românesc. Din punctul de vedere al ocupației, principala partajare a populației a fost făcută în cele două mari categorii de bază: populația activă și populația pasivă, sau întreținută, recensământul stabilind următoarea repartiție¹:

Categoriile de populație	România		Populație urbană		Populația rurală	
	În mii	%	În mii	%	În mii	%
Populația totală	18 053	100,0	3 632	100,0	14 421	100,0
Populația activă	10 543	58,4	1 824	50,2	8 719	60,5
Populație pasivă	7 510	41,6	1 808	49,8	5 702	39,5

Așadar, din cei 18 053 000 locuitori înregistrați la recensământul din 1930, un număr de 10 543 000 locuitori, sau 58,4%, bărbați și femei, participau efectiv la efortul colectiv al națiunii, iar restul, de 7 510 000 locuitori, sau 41,6%, nu aveau activitate productivă, căzând în sarcina celor dinții. Cea mai mare proporție de persoane active se întâlnea în Transilvania (socoțită, împreună cu Banatul, Crișana și Maramureșul), cu 63,3%; o cotă apropiată de media pe țară, dar inferioară ei, de 56,5%, se înregistra în vechea Românie, iar cea mai mică în Basarabia, cu 55,5%. Amploarea fenomenului

¹ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 70; D. C. Georgescu, *op. cit.* p. 71.

lui din Transilvania era cauzată de faptul că în această provincie, în special în Banat, populația avea, proporțional, un număr mai redus de persoane întreținute și în special de minori, fiind săracă în copii ².

Față de alte țări ale lumii, România avea o populație activă, procentual, mult mai numeroasă ³:

TABELUL Nr. XVI:

Tara	Anul recensământului	Populația totală (în mii)	Populația activă (în procente)
România	1930	18 053	58,4
U.R.S.S.	1926	147 028	57,5
Bulgaria	1926	5 749	56,2
Franța	1934	41 229	52,4
Germania	1933	65 336	49,4
Elveția	1930	4 077	47,6
Anglia	1931	39 948	47,2
Austria	1934	6 760	46,9
Ungaria	1930	8 688	46,0
Japonia	1930	64 450	45,3
Grecia	1928	6 204	44,3
Italia	1931	41 177	41,9
Norvegia	1930	2 814	41,5
Cehoslovacia	1930	14 729	40,2
Olanda	1930	7 936	40,1
Statele Unite ale Americii	1930	122 773	39,8

România deținea primul loc, între cele 16 state luate în comparație, în privința proporției populației active față de totalul populației. Această stare era determinată, în principal, de rolul precumpănitor al agriculturii în economia țării, de faptul că marea majoritate a locuitorilor activau și trăiau din exploatarea solului. În mod particular, fenomenul își găsea explicația în regimul specific de exploatare agricolă din țara noastră, care era un regim de exploatare familială ⁴. În stabilirea numărului populației active a României, la recensământul din 1930 s-a luat în considerație numai populația de la 13 ani împliniți în sus. Or, exploatarea țărănească din România utiliza copii mai mici de 13 ani, uneori, pentru munci relativ dificile ⁵. Dealtfel, nu este întâmplător faptul că și în alte țări cu structură economică asemănătoare țării noastre ponderea populației active se menținea la fel de ridicată.

² Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 18.

³ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 71.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Vezi Arh. St. Cluj, fond Inspectoratul agricol al Reformei agrare Cluj, dosar 10/1935, f. 8.

Concluzii similare se desprind și din analiza comparativă a gradului de ocupație a populației pe sexe, care evidențiază la satele cu economie predominant agrară o pondere mare a populației active de sex feminin ⁶ :

TABELUL Nr. XVII:

Țara	Masculin	Feminin
	Populație activă %	Populație activă %
România	64,8	52,2
U.R.S.S.	63,8	51,6
Bulgaria	61,4	51,0
Franța	68,9	37,1
Germania	65,6	34,1
Japonia	58,9	31,6
Austria	64,7	30,4
Elveția	67,8	28,9
Anglia	69,2	26,9
Grecia	64,1	24,7
Ungaria	69,0	24,0
Norvegia	62,0	22,0
Cehoslovacia	60,2	21,4
Olanda	61,3	19,2
Italia	66,4	18,5
Statele Unite ale Americii	61,3	17,7

Recensământul din 29 decembrie 1930 a repartizat populația țării pe 124 de grupe de profesii ⁷, dintre care cele ce derivau din exploatarea solului și a pădurilor interesează în special tema noastră, prin faptul că ele erau indisolubil legate de lumea rurală. Pe clase mari de profesii și pe medii de locuire, la 29 decembrie 1930, s-a găsit următoarea situație ⁸ (TABELUL Nr. XVIII) :

Fiind un stat cu structură predominant agrară, era firesc ca mediul rural din România, în care majoritatea zdrobitoare a locuitorilor aveau ca principală ocupație agricultura, să dea cea mai ridicată proporție de populație activă. După calcule făcute în zilele noastre rezultă că totalul locuitorilor domiciliați în mediul rural înainte de 1921, care practicau agricultura, se ridicau la peste 80%. Cu toate că după Unire industria s-a dezvoltat, ea n-a fost capabilă să absoarbă o parte prea însemnată din sporul natural de populație rurală, astfel că în anii 1927—1928 totalul locuitorilor rurali ce se îndeletniceau cu exploatarea agricolă a sporit la 83% ⁹. Datele recensământului din 1930 confirmă această stare, arătând că 78,7%

⁶ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 75.

⁷ *Recensământul general...*, vol. X, p. XIX.

⁸ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 72—73.

⁹ V. Anenciuc, *Situația economică-socială a României în perioada 1919—1924*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 4, 1966, p. 136.

TABELUL.

Clasa de profesii	Populația totală			
	total		Urbană	Rurală
	Cifre absolute	%		
TOTAL	18 052 900	100,0	3 632 000	14 420 700
Exploatarea solului	13 070 300	100,0	380 600	12 489 700
Industrie	1 715 000	100,0	919 100	795 900
Comerț — credit	722 100	100,0	482 200	239 900
Transport	505 500	100,0	317 200	188 300
Instituții publice	866 500	100,0	537 600	328 900
Sănătate publică, sport și divertisment	198 600	100,0	139 700	58 900
Alte categorii și nedeclarați	974 900	100,0	655 800	319 100

POPULAȚIA ACTIVĂ :

TOTAL	10 542 900	58,4	1 823 900	8 719 000
Exploatarea solului	8 244 500	63,1	363 700	7 880 800
Industrie	759 100	44,3	426 900	332 200
Comerț — credit	337 400	46,7	223 600	113 800
Transport	179 200	35,5	118 200	61 000
Instituții publice	485 000	56,0	327 800	157 200
Sănătate publică, sport și divertisment	105 400	53,1	78 500	26 900
Alte categorii și nedeclarați	432 300	44,3	285 200	147 100

POPULAȚIA PASIVĂ :

TOTAL	7 510 000	41,6	1 808 300	3 701 700
Exploatarea solului	8 825 800	36,9	216 900	4 608 900
Industrie	955 900	53,7	492 200	463 700
Comerț — credit	384 700	55,3	258 600	126 100
Transport	326 300	64,5	199 000	127 300
Instituții publice	381 500	44,0	209 800	171 700
Sănătate publică, sport și divertisment	93 200	46,9	61 200	32 000
Alte categorii și nedeclarați	542 600	55,7	370 600	172 000

din întreaga populație activă a țării erau angajați în exploatarea agricole, iar la populația activă rurală procentul celor ocupați în exploatarea solului atinge cota de 90,4% din total, prin exploatarea solului autorii recensă-

Nr. XVIII:

Clasa de profesii	Populația totală		
	Total	%	
		Urban	Rural
TOTAL	18 052 900	20,1	79,9
Exploatarea solului	13 070 300	4,1	95,6
Industrie	1 715 000	53,6	46,4
Comerț—credit	722 100	66,8	33,2
Transport	505 500	62,7	37,3
Instituții publice	866 500	62,0	38,0
Sănătate publică, sport și divertisment	198 600	70,4	29,6
Alte categorii și nedeclarați	974 900	67,3	32,7

POPULAȚIA ACTIVĂ :

TOTAL	10 542 900	17,3	82,7
Exploatarea solului	8 244 500	4,4	95,6
Industrie	759 100	56,2	43,8
Comerț—credit	337 400	66,3	33,7
Transport	179 200	65,9	34,1
Instituții publice	485 000	67,6	32,4
Sănătate publică, sport și divertisment	105 400	74,5	25,5
Alte categorii și nedeclarați	432 300	66,0	34,0

POPULAȚIA PASIVĂ :

TOTAL	7 510 000	24,1	75,9
Exploatarea solului	4 825 800	4,5	95,5
Industrie	955 900	51,5	48,5
Comerț—credit	384 700	67,2	32,8
Transport	321 300	61,0	19,0
Instituții publice	381 500	55,0	45,0
Sănătate publică, sport și divertisment	93 200	65,7	34,3
Alte categorii și nedeclarați	542 600	68,3	31,7

mîntului înțelegînd agricultura, viticultura, legumiçultura, horticultura, pomi-cultura, silvicultura, vînatul, pescuitul și creșterea animalelor ¹⁰.

¹⁰ *Recensămîntul general...*, vol. IX, p. 800 ; D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 71.

Socotite pe medii întrunite de locuire și pe provincii, populația activă se diferențiază simțitor ca pondere, în funcție de gradul de dezvoltare al fiecăreia dintre acestea. Astfel, în Oltenia, populația activă angajată în exploatarea solului era, procentual, cea mai ridicată din țară, de 89,2%; urmau Basarabia, cu 86,7%, Moldova, cu 80%, care depășeau media pe țară, Dobrogea, cu 78,2%, apropiată de media României, Transilvania, cu 77,6%, Bucovina și Crișana—Maramureș, cu câte 76,4%, Banatul cu 73,7% și Muntenia, care datorită faptului că poseda câteva mari orașe, puternic industrializate (București, Ploiești, Brăila), avea numai 71,4%¹¹. Dacă luăm în considerație numai lumea satelor, constatăm că ponderea era și mai ridicată. Astfel, pe marile provincii istorice, găsim 87,9% în Vechiul regat, 83,6% în Transilvania, 85,7% în Bucovina și 92,1% în Basarabia¹². În mediul urban, teritoriul cu cea mai numeroasă populație agricolă era reprezentat prin vechea Românie, în care 14,5% din locuitorii orașelor ei trăiau din agricultură, în celelalte provincii ponderea fiind mai mică¹³.

Recensământul indică la populația activă din mediul rural ocupată în agricultură, socotită pe sexe, la femei o cotă de 94,9% din totalul populației rurale de același sex, iar în mediul urban de 31,0%¹⁴. Preponderența femeii în economia agrară este ilustrată și de faptul că, din totalul populației României întrebuințată în exploatarea solului, 50,7% erau femei. Ea apare ca rezultat pe de o parte, al numărului absolut mai mare al femeilor în structura demografică a țării, iar pe de altă parte, ca urmare a faptului că unele dintre persoanele de sex masculin de la sate aveau și alte ocupații în afară de agricultură.

Raportată la celelalte state cu care s-a comparat ponderea populației active totale și pe sexe, în privința populației active interesată în agricultură, România ocupa un loc mai bun, al 14-lea, cu o situație ce o departaja însă puternic de celelalte, astfel¹⁵ (TABELUL Nr. XIX):

Situația apare la fel de defavorabilă României dacă facem comparație între suprafața de teren agricol (arabil, fînețe, pășuni, vii și livezi de pomi) ce revenea pe cap de locuitor agricol în țara noastră, de 1,34 ha, în 1930, și cea din alte state. România era întrecută doar de Bulgaria, cu 0,89 ha, în 1926, care avea de altfel și o pondere mai mare a populației active ocupată în agricultură. În rest, în Iugoslavia revenea, în 1931, o suprafață de 1,49 ha pe cap de locuitor agricol, în Germania 1,56 ha, în 1933, în Ungaria 1,85 ha, în 1930¹⁶.

Angajarea unei părți însemnate a populației României în agricultură n-a fost însoțită în același timp de o valoare ridicată a producției agricole.

¹¹ *Recensământul general...*, vol. IX, p. 800.

¹² Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 18; Ing. I. Measnicov, *Evoluția de după război a proprietății agricole*, în *60 sate românești*, vol. II, p. 18.

¹³ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 19.

¹⁴ Dr. Mitu Georgescu, *Populația în viața economică a României*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 47.

¹⁵ „Conjunctura economiei românești”, București, an. I (1936), nr. 1—2, p. 30; I. Measnicov, *Aspectele statistice ale agriculturii românești*, în „Analele economice și statistice”, București, an. XXIII (1940), nr. 10—12, octombrie—decembrie, p. 8.

¹⁶ *Statistica agricolă a României în 1938*, vol. II, București, 1939, p. 95.

TABELUL Nr. XIX :

Țara	Anul recensământului	Exploatarea solului %
U.R.S.S.	1926	84,9
Bulgaria	1926	80,0
România	1930	78,7
Grecia	1928	53,7
Ungaria	1930	50,8
Japonia	1930	50,3
Italia	1931	47,3
Franța	1934	35,7
Norvegia	1930	35,3
Austria	1934	31,7
Germania	1933	28,9
Cehoslovacia	1930	28,3
Statele Unite ale Americii	1930	22,3
Elveția	1930	21,3
Olanda	1930	20,6
Anglia	1931	5,6

G. N. Gologan menționa, la 21 februarie 1934, cu o anumită tentă de exagerare, într-un memoriu trimis de la Londra regelui, privitor la reconstrucția țării, că la noi o populație rurală compusă din 85% din locuitorii țării muncea pentru o hrăni restul de 15% ce forma populația orașelor¹⁷. Într-adevăr, dacă avem în vedere exportul redus de produse agro-alimentare din mulți ani ai perioadei interbelice și corectăm cu câteva unități procentele de mai sus, putem afirma că observația lui nu este prea departe de adevăr. Dealtfel, deși 4/5 din populația țării se ocupau cu agricultura și silvicultura, aceste ramuri au contribuit la venitul național totdeauna cu cote mult mai mici, astfel, cu 63,4%, în 1928, cu 57,0%, în 1929, cu 52,9%, în 1934, cu 57,4%, în 1936, cu 54,9%, în 1937, cu 49% în 1939¹⁸.

Trebuie adăugat că, deși o pondere mare din populația satelor lucra la câmp pentru o producție agricolă relativ mică, eforturile depuse de țărani în această direcție rămâneau în mod constant mari, datorită slabei înzestrării cu inventar a gospodăriilor lor. Dealtfel, munca în câmpul agriculturii, în sistemul practicat în perioada interbelică, a constituit unul din factorii

¹⁷ Arh. Sa. București, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 8/1934, f. 6.

¹⁸ Idem, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 11/1932, f. 1; I. Meșnicov, *op. cit.*, p. 11; N. N. Constantinescu și V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România, București*, Edit. politică, 1962, p. 89; Joseph S. Rouček, *Central Eastern Europe. Crucible of World Wars*, New York, Prentice Hall, Inc., 1946, p. 639, Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 160.

importanți ce au influențat starea sănătății la sate. Dacă se aveau în vedere bărbații adulți, condițiile ei nu erau dificile atât prin greutatea și cantitatea muncii, care erau grele și multe prin definiție, cât prin dezechilibrul în intensitatea muncii de-a lungul anului. Efortul țaranului nu era repartizat uniform pe anotimpuri. Iarna se caracteriza printr-o inactivitate aproape totală, la care se adăuga traiul în aerul confinat al unei locuințe aglomerate, după care urma brusc munca agricolă, un mare număr de ore pe zi; un efort susținut din primăvară pînă în toamnă, avînd drept rezultat o diminuare vădită organică, ce-și găsea expresia în scăderea greutății corporale. Pentru femei, situația era și mai grea. Munca agricolă, pe lîngă factorul de surmenaj fizic pe care îl reprezenta, diminuea biologia femeii prin faptul că era o muncă în afară de cămin. În primul rînd, suferea prin aceasta eugenia copilului sugar; în al doilea rînd, la munca agricolă se adăugau muncile casnice, grele de asemenea. În fine, se adăuga creșterea copiilor, în condiții care, la rîndul lor, acționau disgenic; era — nota G. Banu — un adevărat cumul de factori care diminueau vitalitatea femeii rurale (lipsa de asistență preventivă și curativă, sarcini, faceri și alăptări repetate, lipsă de cultură). În mediul rural, deosebit de gravă, din punctul de vedere al muncii agricole, era și problema copilului muncitor. Munca precoce agricolă, nefrecventarea școlii, subalimentația și deficiența îmbrăcăminții, alteori transplantate în mediul suburban sau urban (ucenicie) erau tot atîtea elemente cu acțiune vădit disgenică¹⁹.

Coroborarea datelor recensămîntului general al populației României din 1930 cu informațiile de epocă, mai apropiate sau mai îndepărtate de data recensării locuitorilor, impune unele observații la adresa recensămîntului și evidențierea aspectelor pe care statistica, în general, nu le poate prinde. În 1930, locuitorii au fost înregistrați după propriile lor declarații, astfel că ei au putut comunica — dacă doreau — una din îndeletnicirile secundare ca fiind principală. Nu cunoaștem măsura în care ei au recurs la asemenea practici, dar cert este faptul că mulți dintre locuitori nu erau legați în mod exclusiv de o singură activitate productivă. Această stare a familiilor cu ocupații duble sau chiar multiple este întîlnită în toate straturile societății românești din perioada interbelică. În sprijinul aserțiunii noastre vom uza numai de exemple ale unor familii interesate și în agricultură.

Cei mai mulți dintre moșieri, domiciliind la orașe, nu-și trăgeau în exclusivitate veniturile din exploatarea propriilor pămînturi, fiind concomitent și industriași, bancheri, funcționari, ofițeri de carieră etc. Prinții Barbu Știrbey și C. Basarab-Brîncoveanu, doi dintre cei mai reprezentativi moșieri ai țării²⁰, proprietari de moșii în mai multe județe, formînd adevărate lati-

¹⁹ Dr. G. Banu, *Probleme de eugenie...*, p. 137—138.

²⁰ Arh. St. București, fond Creditul Funciar Rural, Serviciul Contencios, dosar 3672/1923, f. 1—7; 4128/1923, f. 1; 4282/1923, f. 1.

fundii, posedau, pe de altă parte, mari investiții de capital în organizațiile bancare și în industrie, ramuri în care ei erau la fel de puternic ancorați²¹. Margareta și Eduard de Burbure stăpâneau moșia Dersca, județul Dorohoi, o fabrică de spirt și o moară sistematică pe aceeași proprietate, care prelucrau produsele agricole ale moșiei²², generalul C. Ștefănescu-Amza, din București, posedă moșii în județele Olt și Teleorman²³; un oarecare Marin Trandabura, ofițer de carieră, cu domiciliul în Sibiu, era posesor a 100 ha în comuna Bora, județul Ialomița²⁴. În județele Rădăuți și Storojineț mulți dintre proprietarii de moșii se îndeletniceau cu prioritate cu cămăta și cu comerțul, iar agricultura reprezenta pentru ei o ocupație secundară²⁵. În 1932, moșierul Anghel Capră deținea patru mari moșii în județele Teleorman, Ilfov și Vlașca, a căror valoare, socotită împreună cu inventarul modern de pe ele și cu morile avute, era de 53 500 000 lei; deosebit de acestea, el mai posedă o sumă de 21 700 000 lei, sub formă de acțiuni subscrise la bănci și în industrie²⁶.

Tendința de a posedă concomitent și pământuri și bunuri urbane sau de a profesa în diverse ramuri de activitate fără legătură cu agricultura n-a fost specifică numai moșierimii. Ea se întilnește și la alte categorii de proprietari cu întinderi de pământ mai reduse. În general, nu se cunoaște în ce măsură a fost precumpănitor procesul de achiziție a bunurilor rurale de către burghezia urbană sau cel al pătrunderii elementelor de la sate în lumea economică și administrativă a orașelor. Se știe că prin reforma agrară din 1921 au fost împroprietăriți numeroși funcționari, de la sate și de la orașe, cu loturi mai mici sau mai mari, care le sporeau în mod simțitor veniturile. Astfel, pînă în 1933, în județul Iași obținuseră pământ 180 de persoane, care exercitau profesii de învățători, preoți, agenți sanitari, agenți veterinari, picheri, acari, mecanici și cantonieri la căile ferate, funcționari la poștă, la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, pădurari²; o parte dintre locuitorii orașului Huși au fost împroprietăriți pe moșia Pogănești, din comuna Stăniilești și la Epureni, județul Fălciu²⁸.

Probabil că o altă categorie s-a format din rîndul persoanelor care s-au stabilit ca funcționari sau care au devenit muncitori în diferite orașe, păstrîndu-și concomitent pămîntul deținut la sate, iar o alta din rîndul burgheziei urbane care a dobîndit prin cumpărare sau pe alte căi imobile rurale. Asemenea elemente cu interese atît în economia satului, cît și în cea a orașului sînt atestate documentar, fără a se putea preciza însă originea socială inițială a persoanei respective. Așa de pildă, în 1929, un agronom, din Brăila, deținea 5 ha de teren pe moșia Izlazu, comuna Nedelcu-Chercea, județul

²¹ Idem, fond „Banca Ilfov”, S. A., București, registrul 6/1919—1948, f. 2; Ministerul Industriei și Comerțului, *Indicatorul industriei românești*, 1923, București, 1925, p. 445.

²² Arh. St. București, fond Creditul Funciar Rural, Serviciul Contencios, dosar 3852/1923, f. 4 și urm.

²³ Idem, dosar 3027/1920, f. 1; 303C/1920, f. 1.

²⁴ Idem fond Banca agronomilor, S. A., București, dosar 31/1938—1939.

²⁵ Idem, fond Comitet agrar, jud Rădăuți, dosar 1/1923, f. 3—4; 1/1926, f. 1—2, 16—17.

²⁶ Idem, fond Casa rurală, dosar 66.

²⁷ Arh. St. Iași, fond Consilierat agricol Iași, dosar 1/1933, f. 6 și urm.

²⁸ Arh. St. Vaslui, fond Prefectura Fălciu, dosar 3/1925, f. 19—20; 7/1925, f. 19; 45/1939.

Brăila²⁹. În 1939, Anghel Alexandru, funcționar din București, posedă trei pogoane arabile în comuna Butoiești, județul Mehedinți. Ion Bădescu, inginer agronom, inspector în Ministerul Agriculturii și Domeniilor, cu domiciliul în București, avea trei ha și o casă în comuna Cernaia, județul Mehedinți, Aleonte Costache, din comuna Bolintinu, județul Ilfov, posedă aici opt ha și era concomitent cazangiu la Atelierele C.F.R. din București, Drăgoi Grigore îndeplinea funcția de gardian public în Capitală și stăpânea pământ la Broșteni, județul Gorj, comerciantul Ion Stănescu, din București, posedă în comuna Hotarele, județul Ilfov, 2.1 000 ha arabile și vie și un loc de casă³⁰.

Este interesant de observat venitul redus obținut adeseori din cultura pământului în comparație cu cel încasat din alte ocupații. În 1939, un strungar din București, cu trei pogoane de pământ în comuna Socariciu, județul Ialomița și casă în capitală, obținea un venit anual de 60 000 lei din munca prestată la fabrică și numai 15 000 lei din exploatarea pământului; un funcționar de la Direcția Generală de Gaz și Electricitate din București realiza un venit anual de 110 000 lei din salariu, iar din cei 12 000 m.p. de vie, proprietatea lui, și cei 12 000 m.p. de vie luată în arendă în comuna Vărsături județul Putna, un venit anual de numai 60 000 lei; în schimb, un avocaț din București, cu patru ha în comuna Cojarca, județul Dâmbovița, încasa din exploatarea lor un venit anual de 200 000 lei, iar practica avocaturii numai 120 000 lei³¹.

Cea mai dezbătută problemă din punctul de vedere al structurii profesionale a populației rurale este aceea a muncitorilor agricoli. Contemporanii și cercetătorii zilelor noastre au făcut eforturi pentru a stabili cât mai aproape posibil de realitate numărul persoanelor cuprinse în această categorie socială, dar încercările lor n-au fost fructuoase. Reluând în studiu problema, trebuie să spunem de la început că la stabilirea numărului de muncitori agricoli din România dificultățile sînt de neînălăturat. După datele recensămîntului din 1930, numărul acestora, împreună cu acela al muncitorilor forestieri, depășea cifra de 500 000, fără întreținutii ce cădeau în sarcina lor și în afara celeilalte categorii de angajați sezonieri, destul de frecvent întîlnită în exploatarea agricole de întindere mijlocie³². Din combinarea datelor Recensămîntului general al populației din 1930 cu cele ale Statisticii Ministerului Agriculturii și Domeniilor din același an rezultă că, în 1930, existau 2 773 769 agricultori capi de familie, la care reveneau pe provincii următorii muncitori agricoli: ³³ (TABELUL Nr. XX):

În epocă n-a existat o concepție unitară asupra termenului, astfel că în timp ce unele organe agricole sau administrative au inclus în rîndul muncitorilor agricoli numai acele persoane care locuiau în mediul rural și nu aveau nici o palmă de pământ, agonisindu-și mijloacele de trai prin închirierea forței de muncă, altele au înscris în categoria de mai sus și familiile țărănești cu loturi mai mici sau mai mari de pământ, care-și procu-

²⁹ Arh. St. București, fond Banca agronomilor, S.A., București, dosar 126/1929, f. 3.

³⁰ Idem, dosar 31/1938—1939.

³¹ *Ibidem*. Alte cazuri în dosarele 32/1940—1941; 35/1941—1942.

³² Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 77.

³³ Ing. I. Measnicov, *Evoluția de după război...*, p. 18.

TABELUL Nr. XX :

Provincia	Total agricultorii activi	Muncitori agricoli	
		Cifre absolute	%
ROMÂNIA	2 773 769	469 009	16,7
Oltenia	287 207	19 222	6,7
Muntenia	531 527	118 643	22,3
Dobrogea	110 135	16 425	14,9
Moldova	383 107	31 334	8,2
Basarabia	502 749	18 077	3,6
Bucovina	124 743	22 624	18,1
Transilvania	498 215	106 815	21,4
Banat	147 215	45 838	31,0
Crișana-Maramureș	188 338	85 031	45,1

rau o parte din venituri prin angajarea temporară a lor și a membrilor familiilor lor la diverși moșieri, chiaburi, țărani sau instituții proprietare, alții au înglobat chiar și pe acei săteni care lucrau o bună parte a anului în exploatarea forestiere sau în diferite întreprinderi industriale, iar alții întreaga populație de la sate care se ocupa cu agricultura³⁴.

Cert este faptul că în toate comunele țării au existat persoane care nu-și puteau asigura traiul din venitul exploatarei, fiind nevoite să-și sporească bugetele pe alte căi. Dintre aceștia, numai o parte găseau plasament în domeniul agricol în localitățile de baștină sau în cele vecine. În primii ani postbelici, când lipsa brațelor de muncă din agricultură se resimțea, ca efect al pierderilor umane din perioada războiului, marile proprietari nu numai că absorbeau întregul surplus de populație din satele din jur, dar uneori moșierii nu puteau nici măcar să-și lucreze în întregime proprietățile din cauza insuficienței brațelor de muncă³⁵. Acest proces, care a durat numai câțiva ani, a revenit ulterior la vechiul cadru din perioada anterioară războiului, ba, chiar a căpătat amploare mai mare, astfel că piața muncii în domeniul agricol a devenit din ce în ce mai favorabilă cererii. În unele județe, în special în cele din zonele de șes cu populație rară, precum Ialomița, Timiș-Torontal, Arad și altele, marii proprietari angajau în mod curent lucrători salariați din alte regiuni. Așa de pildă, în toamna anului

³⁴ Așa de pildă, în răspunsul dat Inspectoratului agricol al Reformei agrare din Cluj cu privire la situația din 1935 de către Serviciile agricole județene, cele din județele Someș și Năsăud incluseseră în acel calcul numai pe muncitorii agricoli propriu-ziși, adică 13 200 și, respectiv, 11 000 de persoane, Serviciul agricol al județului Satu Mare inserase 98 302 țărani (bărbați, femei și tineri de peste 12 ani), adică pe toți acei ce recurgeau la angajări pentru muncă și pe alte proprietăți, iar în județul Cluj circa 190 000 de țărani, adică pe toți agricultorii județului (Arh. St. Cluj, fond Inspectoratul agricol al Reformei agrare Cluj, dosar 10/1935, f. 4 și urm.). În 1929, în județul Buzău, numărul muncitorilor agricoli era apreciat la 52 547 (cf. Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă Buzău, dosar 28/1929, f. 25 și urm.).

³⁵ Detalii în Arh. St. Craiova, fond Dăminele Coroanei Segarcea, dosar 34/1920.

1931, în județul Ialomița, moșierul N. Seceleanu adusese din județul Buzău, pe moșia Mărculești, 100 de lucrători agricoli; în decembrie același an alți 117 din județul Buzău și din Transilvania; tot din județul Buzău avea angajați Zelu Popa 80 de muncitori agricoli și H. N. Popp 85 pe moșiile lor din Lăteni; Aurel Popa 50 pe moșia Seceleanu și 60 pe moșia Mărculești, C. D. Delescu 60 pe moșia Maltezi-Cegani, C. V. Popescu 30 pe moșia Balancea, din comuna Bucu, C. V. Gheorghiu 100 pe moșia Bordușanii Mici—Lăteni, luată de el în arendă; în același an, Aurel Pană avea angajați pe moșia Frățilești 200 de muncitori agricoli din județul Prahova și 195 din județul Buzău, Matei Ghica Cantacuzino 50 de muncitori agricoli din județul Prahova pe moșia Milosești, C. Prilogeanu 20 de lucrători agricoli din județul Prahova pe moșia Ghimbășani, iar Mihai Eremie 50 de țărani din județul Argeș pe moșia sa Dragalina³⁶. În 1932, Anghel Capră utiliza pe moșiile stăpinite în județul Vlașca locuitori aduși din șapte comune ale județului Teleorman³⁷. Țăranii din satele situate în zona deluroasă a județului Olt lucrau frecvent în campaniile agricole în satele de șes ale județului și pe marile proprietăți din județul Ilfov³⁸. Anchetele serviciilor agricole județene și ale altor instituții realizate în diferiți ani probează că și în județe din zone de deal sau chiar de munte se făcea uz pe scară relativ largă de forță de muncă salariată, procurată din regiuni învecinate sau chiar mai îndepărtate. Astfel, în județul Sibiu lucrau în timpul campaniilor agricole țărani din județul Vâlcea³⁹, în județul Dorohoi din Basarabia și din Bucovina⁴⁰, în județul Tutova din sudul Basarabiei și din Transilvania⁴¹, iar în județul Iași din județul Suceava⁴².

Nu trebuie trasă concluzia că județele cu import mare de forță de muncă absorbau în câmpul agricol întreaga populație locală. Unii mari proprietari preferau lucrători agricoli din regiuni mai îndepărtate fie pentru prețurile mai mici pe care ei le plăteau, fie pentru calificarea acestora. Astfel, în ara anului 1939, locuitorii din comuna Băneasa, județul Ilfov, solicitaseră administrației moșiei regale 75—80 lei pe zi pentru munca la grădina de zarzavat de la Băneasa, dar conducerea moșiei a angajat cu ziua, pe prețul de 25 de lei și mâncare, lucrători din comuna Bălenii, județul Dimbovița, iar la moșia Mănăstirea 100 de țigani⁴³.

În condițiile în care localnicii nu găseau posibilități de câștig în satele sau în comunele învecinate, dintr-una din cauzele de mai sus, ei le căutau în alte regiuni. În comuna Stoești, județul Tutova, majoritatea țăranilor erau angajați pe moșia din localitate; cei ce nu reușeau să obțină de muncă aici lucrau pe moșiile vecine: Banca, Potîrlaci, Miclești, Strîmtura, restul se deplasau la muncă la sonde la Moinești, Ploiești și Cîmpina, la

³⁶ Arh. St. Călărași, fond Camera agricolă Ialomița, dosar 42/1931, f. 2 și urm.

³⁷ Arh. St. București, fond Casa rurală, dosar 66.

³⁸ Arh. St. Slatina, fond Camera agricolă Olt, dosar 17/1941.

³⁹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Sibiu, dosar 41/1930—1937, f. 48.

⁴⁰ Idem, jud. Dorohoi, dosar 114/1935—1936, f. 43—44.

⁴¹ Arh. St. Vaslui, Monografia județului Tutova, p. 23.

⁴² Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 208/1941, f. 104 și urm.

⁴³ Arh. St. București, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 194/1939, f. 66, 726 și 844.

construcția tunelelor de pe Valea Prahovei, la vii în regiunile Panciu și Odobești, iar o bună parte intrau argați la stîne⁴⁴. Șesul județului Arad era, în general, importator de forță de muncă. Locuitorii din regiunea agricolă Chișineu-Criș, care nu-și puteau asigura traiul din exploatarea pădurilor din împrejurimi, în număr de circa 1 500—2 000 de țărani, mergeau la lucru la oraș sau se angajau prin învoieli la moșieri și chiaburi⁴⁵. Dar chiar din unele sate de cîmpie ale județului o parte dintre țărani își procurau mijloace de trai prin munca prestată în alte regiuni. Astfel, dintr-un sat tipic de agricultori, precum Sepreș, mulți săteni lucrau ca servitori în orașe mari, alții în Banat, pe moșia lui Ștefan Tisza, iar alții plecaseră la exploatarea de păduri în Franța⁴⁶.

Nu rare ori proprietarii unor moșii făceau apel la muncitori agricoli din alte județe cu populație rară, ca și din celelalte de altfel, pentru calificarea pe care aceștia o aveau în diferite compartimente ale agriculturii. Așa de pildă, în 1938, pe moșia regală Mănăstirea, județul Ilfov, care era exploatăată după toate regulile tehnice ale epocii, lucrau 55 de persoane aduse din județele Arad, Bălți, Brașov, Ciuc, Cîmpulung, Covurului, Dolj, Hotin, Ialomița, Ilfov, Muscel, Rîmnicu Sărat, Prahova, Satu Mare, Sibiu, Teleorman, Tighina, Tîrnava Mică, Tutova și Turda, iar în toamna anului 1939 la ferma Spantov, a aceleiași moșii, 21 de lucrători din județul Tighina, angajați cu luna⁴⁷. În rest, pentru munci care nu solicitau calificare, erau aduși muncitori plătiți cu ziua sau cu luna din regiuni cu surplus de forță de muncă⁴⁸.

Izvoarele documentare atestă un amplu proces de deplasare a numeroși țărani în timpul campaniilor agricole în sate ori în județe învecinate sau chiar în alte provincii. Cei ce nu reușeau să se angajeze ca lucrători salariați sau cu contracte de învoieli la proprietarii funciari locali care-și exploatau terenurile cu muncă salariată ori prin învoieli agricole se vedeau nevoiți, în timpul muncilor agricole să se îndepărteze de locul unde-și aveau sediul gospodăriei și să muncească la alți mari proprietari. În județul Cluj, de pildă, din cei 190 000 de țărani, circa 150 000 lucrau în județ, restul de 40 000, din zonele cu pămînt mai puțin, după ce terminau lucrările agricole de acasă, se deplasau la munci în județele Bihor, Mureș, Sălaj, Someș⁴⁹; în același an, 1935, în județul Someș existau 13 200 de muncitori agricoli, din care circa 70% erau folosiți în interiorul județului, restul plecînd la munci în județele Brașov, Ialomița, Prahova, Putna, Rădăuți, Suceava, Timiș-Torontal și altele⁵⁰.

În general, țăranii încercau să-și sporească veniturile bugetelor lor prin angajarea la întreprinderi industriale din împrejurimi; dacă nu exista asemenea fabrici sau dacă nu le asigurau posibilități de încadrare, ei preferau

⁴⁴ Mircea Tiriung, Marin Dobre și Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 61—62.

⁴⁵ Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol Arad, dosar 13/1935, f. 24—25.

⁴⁶ Miron Constantinescu, *Sepreș...*, p. 12.

⁴⁷ Arh. St. București, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 292/1938, f. 19—20 și 48.

⁴⁸ Idem, dosar 194/1939, f. 66, 726 și 844.

⁴⁹ Arh. St. Cluj, fond Inspectoratul regional al Reformei agrare Cluj, dosar 10/1935, f. 15.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 20—24.

exploatările agricole din zonă și numai în ultimă instanță se depărtau de propriile gospodării, angajându-se la exploatarea agricole în alte județe sau provincii, ori în întreprinderi industriale situate la mari distanțe. În județul Maramureș, majoritatea populației ce nu-și găsea plasament în agricultură lucra la minele de sare de la Coștui și Ocna Șugatag și la exploatarea de pirită de la Borșa. Cum acestea și exploatarea pădurilor nu absorbeau decât o parte din suprapopulația agricolă a județului, mulți țărani plecau, în tot cursul anului, în țară, prestînd alte munci⁵¹. Din cei 98 302 țărani din județul Satu Mare (bărbați, femei și tineri de peste 12 ani), care-și închiriau în anul 1935 forța de muncă, în timpul verii numai circa 90 000 erau utilizați pe loc, restul plecau ca servitori în diferite orașe, iar iarna și dintre ceilalți mulți se deplasau în alte județe la lucru⁵². În comuna Obreja, județul Romanați majoritatea țăranilor neîmproprietăriți erau angajați în sezonul muncilor agricole de vară la schelele petroliere⁵³.

Trebuie precizat că nu toți locuitorii satelor aflați în căutare de lucru reușeau să-și închirieze forța de muncă. O atare situație rezultă cu claritate din datele oficiilor publice de plasare. Astfel, în 1926¹ au făcut asemenea oferte 25 559 persoane, fiind plasați 19 544 lucrători agricoli, în 1927 : 22 885, din care au fost plasați 18 318, în 1928 au fost 27 188 de oferte și 24 603 angajări, în 1934 : 18 606 oferte și 17 033 de persoane plasate, iar în 1935 cifrele au fost de 17 492 și, respectiv, de 16 586⁵⁴. Dar, de fapt, numai o mică parte din totalul muncitorilor agricoli apelau la oficiile publice de plasare, întrucît marea majoritate încercau să trateze direct cu moșierii sau cu administratorii lor. După datele recensămîntului agricol din 6 aprilie 1941 ar rezulta că numai 80% din țăranii săraci (afară de muncitorii agricoli) își găseau de lucru în alte părți decât comuna de domiciliu, în cifre absolute aceștia reprezentînd circa 70 000 de țărani⁵⁵.

În decursul anilor, unii dintre sătenii care se deplasau sistematic la muncă în alte localități sau regiuni se stabileau definitiv acolo⁵⁶. În vara anului 1940, de exemplu, în comuna Tâmașda, județul Bihor se aflau 23 de persoane venite din comunele de munte ale județului — Valea Neagră, Teleac și altele — care se căsătoriseră cu fete de-ale localnicilor, toți aceștia fiind lipsiți de orice avere și neavînd nici un petec de pămînt⁵⁷.

O categorie distinctă a țăranilor era reprezentată prin muncitorii forestieri, întilniți, de regulă, în regiunile împădurite, unde pămîntul culti-

⁵¹ Idem, dosar 11/1935, f. 30. Cercetările întreprinse, în 1935, de echipa studențească la Cuhea, același județ, relevau că țăranii de aici erau foarte săraci, că ei căutau de lucru la pături, la drumuri, în fabrici și că, în afară de aceștia, anual, circa 40—50 de persoane, între care foarte multe femei, plecau la secerat în cete în județele Năsăud, Someș și altele (Florea Florescu, *Cetele de secerătoare din Cuhea — Maramureș*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 11—12, noiembrie—decembrie, p. 508—511).

⁵² Arh. St. Cluj, fond Inspectoratul regional al Reformei agrare Cluj, dosar 10/1935, f. 8.

⁵³ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Romanați, dosar 55/1930—1932, f. 113.

⁵⁴ „Anuarul statistic al României, 1926”, București, 1927, p. 238—239; idem, 1935 și 1936, p. 176; idem, 1939 și 1940, p. 338—343.

⁵⁵ Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Edit. Academiei, 1956, p. 97.

⁵⁶ Arh. St. Vaslui, Monografia județului Tutova, p. 19.

⁵⁷ Arh. St. Cluj, fond Rezidența Ținutului Someș, dosar 83/1940, f. 2.

vabil era puțin sau lipsea în totalitate. Pretutindenii în regiunile pasive din punct de vedere agricol, principalele ocupații ale locuitorilor erau creșterea vitelor și munca la exploatarea pădurilor ori în fabricile de cherestea. Populația din aceste zone lucra în mod obișnuit în apropierea locului de baștină, dar în perioadele când acestea nu ofereau locuitorilor posibilități de muncă, ei se deplasau temporar în alte județe sau chiar în alte provincii. În anul 1918, pe moșia regală Broșteni, județul Suceava, erau angajați în total 6 300 de oameni din regiune, dintre care circa 1 500 lucrau la exploatarea pădurilor, alți circa 1 500 la fabrica de cherestea „Moldova”, iar 2 161 persoane din Broșteni și 1 195 din Crucea lucrau pe moșie⁵⁸, care avea un pronunțat caracter pastoral. Între cele două războaie mondiale exploatarea și transportul lemnului pe Domeniul Coroanei Mălini, județul Baia S-au efectuat cu forța de muncă și cu vitele țăranilor din satele vecine⁵⁹. În toamna anului 1921, I. M. Barasch folosea la exploatarea pădurii Popești, județul Iași 50 de lucrători, dintre care 44 erau aduși din Bucovina și numai șase din împrejurimi⁶⁰. Întreprinderile forestiere și carierele de bazalt din județul Brașov utilizau cu precădere muncitori aduși, prin agenții lor, de la mari distanțe: din județele Bihor, Maramureș, Satu Mare și altele⁶¹.

Ca și în cazul muncitorilor agricoli, și în acela al muncitorilor forestieri, nu se poate stabili numărul lor exact. Cifrele oficiale au avut în vedere numai personalul permanent, care era cu mult sub numărul de persoane ce lucrau anumite perioade dintr-un an la exploatarea pădurii⁶². Numărul de circa 200 000 propus de unii autori pentru perioada de la sfârșitul primului război mondial⁶³ pare exagerat, neputând fi acceptat.

Este neîndoielnic faptul că în primii ani de după Unire, ca urmare a sporirii cererilor de materiale lemnoase pentru reconstrucția țării și pe piața externă, industria lemnului s-a dezvoltat, absorbind un număr tot mai mare de brațe de muncă. Dar, cu începere din 1926 se înregistrează un declin al acestei ramuri, concretizat în scăderea numărului de muncitori utilizați, ca rezultat al diminuării procesului de defrișări. Numărul muncitorilor forestieri propriu-zis și a sporit de la 43 722, în 1922, la 56 618, în 1925; după această dată, el scade an de an, ajungând, în 1928, la numai 35 805, iar împreună cu personalul administrativ și tehnic sporul a fost pe aceeași ani de la 47 791 la 60 638, iar scăderea a ajuns, în 1928, la 39 742⁶⁴. Cifrele par a fi sub valoarea reală, ele încorporând de fapt numai pe muncitorii fabricilor de cherestea, nu și pe cei ce lucrau în păduri.

În urma diminuării producției, unele întreprinderi și-au redus activitatea ori au dat faliment⁶⁵. O situație deosebit de critică a apărut în Valea Mure-

⁵⁸ Arh. St. București, fond Casa regală Ferdinand, dosar 156/1918, f. 372.

⁵⁹ Idem, fond Comitet agrar, jud. Suceava, dosar 2/1923, f. 1 și urm.

⁶⁰ Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 3/1921, f. 418—419.

⁶¹ Arh. St. Cluj, fond Prefectura Cluj, dosar 69/1937.

⁶² „Anuarul statistic al României, 1939 și 1940”, București, 1941, p. 480—493.

⁶³ C. Cușnir-Mihailovici, dr. Fl. Dragne, dr. Gh. Unc, *Mișcarea muncitorească din România. 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român*; București, Edit. politică, 1971, p. 132.

⁶⁴ „Anuarul statistic al României, 1939 și 1940”, p. 480—493. După datele recensământului din 1930, numărul muncitorilor angajați în industria lemnului ar fi fost de 249 149 (*Recensământul general...*, vol. V, p. XIV).

⁶⁵ „Dimineața” din 27.V.1927.

șului, unde, pînă în primăvara anului 1927 își încetaseră activitatea 25% din fabricile de cherestea⁶⁶. Criza forestieră a atins ulterior și alte regiuni. Astfel, în ianuarie 1928, pe Valea Bistriței zece fabrici de cherestea își încetaseră activitatea, iar în Bucovina aproape 40% din numărul lor⁶⁷. Ca efect al crizei, în vara anului 1927 peste 10 000 de muncitori forestieri din județul Maramureș erau în căutare de lucru în industria forestieră a Vechiului regat⁶⁸.

Aproape pretutindeni zonele împădurite au absorbit o parte însemnată din surplusul forței de muncă de la sate ale regiunii din jur sau din localități mai îndepărtate. În regiunea agricolă Sebeș, județul Arad, de pildă, circa 50% din țărani cu proprietăți mai mici de 10 ha își completau veniturile prin lucrul în industria lemnului, dar mulți dintre aceștia se învoiau concomitent și la moșieri sau la chiaburi⁶⁹. În județul Năsăud existau, în 1935, circa 11 000 persoane considerate muncitori agricoli, dar toate acestea își găseau întrebuintări la muncile agricole și la industrializarea lemnului; mai mult, în regiunile săsești și la exploatările forestiere erau utilizați lucrători din alte județe⁷⁰. Ancheta efectuată în vara anului 1936 la Șanț, județul Năsăud, în 22 de exploatări agricole cu suprafețe între 0 și 20 ha, a stabilit că proprietarii gospodăriilor cu mai puțin de 3 ha se îndepărtau de exploatare, muncind lăateralnic la fabrici de cherestea, iar pămîntul lor era lucrat de soții și de zilieri⁷¹.

Ca și în cazul muncitorilor agricoli, și la categoria muncitorilor forestieri se constată, de-a lungul anilor, o disproporție între ofertă și cerere. Datele oficiale înregistrate la oficiile publice de plasare arată că în 1926, la categoria muncitorilor de pădure, s-au făcut 35 453 oferte și s-au obținut doar 23 888 plasamente; în 1927 s-au înregistrat 10 402 și, respectiv, 6 827 cazuri, iar în 1928 cererile au fost în număr de 17 165, iar plasările de 12 283⁷². Situația nu s-a ameliorat nici în anii următori, după ce economia forestieră a ieșit din criză, decalajul menținându-se aproape la fel de mare. Astfel, în 1934, față de 8 435 de oferte, s-au obținut plasări numai la 6 797 persoane, iar în 1935, din 13 084 numai la 10 711⁷³.

Locuitorii satelor montane aveau, în general, cunoștințe foarte reduse despre agricultură, motiv pentru care ei erau rar angajați pe marile proprietăți și atunci pentru munci specifice preocupărilor lor. Cum în unele regiuni pădurile nu mai ofereau posibilități permanente de exploatare, asigurarea unui minimum de venit în teritoriile respective devenea o problemă dintre cele mai complicate. O situație specială din acest punct de vedere, aproape permanentă între cele două războaie mondiale, s-a întîlnit în ținuturile

⁶⁶ Idem, din 28.V.1927.

⁶⁷ „Argus” din 7.I.1928.

⁶⁸ „Viitorul” din 3.VI.1927.

⁶⁹ Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol Arad, dosar 13/1935, f. 24—25.

⁷⁰ Arh. St. Cluj, fond Inspectoratul regional al Reformei agrare Cluj, dosar 10/1935, f. 4.

⁷¹ D. Țiculescu, *Cheltuielile sâtenilor pe piață*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 2—3, februarie—martie, p. 106.

⁷² „Anuarul statistic al României, 1926”, p. 238—239; idem, 1939 și 1940, p. 338—343.

⁷³ Idem, 1935 și 1936, p. 176.

locuite de moți. Locuitorii Munților Apuseni aveau cea mai precară stare materială din țară. Multe dintre comunitățile rurale în care ei trăiau erau așezări extrem de mici, situate la mari depărtări de căile de acces și de centrele urbane. Principala ocupație a populației din aceste sate o forma exploatarea și prelucrarea lemnului, iar în câteva dintre ele o parte dintre locuitori se îndeletniceau și cu creșterea vitelor⁷⁴.

Defrișările continue efectuate în ultimele veacuri secătuiseră numeroase masive păduroase, astfel că odată cu ele dispăruse și principalul izvor de câștig al moților din împrejurimi. După Unirea Transilvaniei cu România, Consiliul Dirigent a hotărât, în 1919, crearea unui Comisariat General al Munților Apuseni⁷⁵, care și-a desfășurat activitatea în întreaga perioadă interbelică, cu rezultate destul de modeste pe linia realizării scopului primar, acela al ameliorării traiului locuitorilor, și care în deceniul al patrulea al secolului nostru devenise o instituție căzută în desuetudine⁷⁶. Este drept că din partea Comisariatului n-au lipsit propuneri concrete în vederea gășirii posibilităților de lucru pentru moți, dar ele nu s-au aplicat⁷⁷. Cum aproape an de an moții nu aveau cu ce să-și asigure traiul, statul a fost forțat de împrejurări să-i aprovizioneze cu porumb pe credit și să recupereze sumele prin prestațiile în muncă ale locuitorilor la diverse lucrări publice⁷⁸. Dar, o asemenea măsură se aplica, de regulă, în toate regiunile deficitare din punct de vedere agricol în anii secetoși sau cu inundații⁷⁹.

În lipsă de posibilități de câștig, moții și-au creat în mod sistematic un mijloc de existență din tăieri ilegale de păduri, efectuate atât în cele tinere, cât și în cele bătrâne, indiferent cui aparțineau ele, tăieri ce depășeau posibilitățile anuale de regenerare a masei lemnoase. Încercările autorităților silvice și ale jandarmeriei de a opri pe sătenii de la delictele silvice n-au avut efect. Mai mult, în 1936, din cauza stării lor mizere, moții s-au răscolat obligînd factorii de răspundere — pentru a salva de la distrugere totală domeniile forestiere — să repună în discuție soarta lor⁸⁰. Ca urmare, cu începere din anul 1937, pînă în 1941 inclusiv, la propunerea Comisariatului Moților, Consiliul de Administrație al Căilor Ferate Române a aprobat sătenilor din Munții Apuseni reduceri de 50%, pentru ei și pentru cerealele ce le procurau, la transportul pe căile ferate, iar diferența a fost suportată de Ministerul Finanțelor⁸¹. În vara și în toamna anului 1939, administrațiile de plasă din teritoriile în care trăiau moții au analizat din nou, la fața locului, împreună cu factorii locali și cu conducerea instituțiilor regionale, starea de lucruri din satele respective și mijloacele pentru ameliorarea ei. Cum aici natalitatea era foarte mare, iar situația economică a locuitorilor dezastruoasă, împingînd pe moți la distrugerea pădurilor, pentru îmbunătățirea situației lor materiale, Direcția a IX-a Regională silvică Cluj propu-

⁷⁴ Arh. St. Cluj, fond Prefectura Cluj, dosar 69/1938 ; 131/1939, f. 1 și urm.

⁷⁵ Dr. Ion L. Ciomac și Valeriu Popa-Necșa, *op. cit.*, p. 15.

⁷⁶ Detalii în Arh. St. Cluj, fond Prefectura Cluj, dosar 132/1939, f. 3—5.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Idem, dosar 31/1935.

⁷⁹ Vasile Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, București, Edit. Academiei, 1975, p. 94.

⁸⁰ Arh. St. Cluj, fond Prefectura Cluj, dosar 69/1938.

⁸¹ Idem, dosar 87/1940.

nea rezidentului Ținutului Someș, în raportul nr. 13 752 din 5 august 1939, să găsească, împreună cu autoritățile administrative județene, silvice, miniere, industriale și comerciale din regiune posibilități de plasare a moșilor în întreprinderi și de creare a noi fabrici pentru ei, căci, în caz contrar, pădurile vor fi defrișate și mai mult de către localnici, iar starea economică a moșilor se va înrăutăți din zi în zi⁸². Nici după aceste consfătuiri nu s-a întreprins ceva pozitiv pe linia asigurării unor posibilități de câștig pentru populația din Munții Apuseni.

Două categorii distinse în rîndul populației rurale, fără o pondere prea mare în structura profesională a satului, erau formate din arendași și arendațori. Arendașia era practică în toate categoriile de proprietăți agricole, indiferent de întinderea lor, iar la ea participau numeroase persoane din mediul rural și, uneori chiar, urban. Cînd avem în vedere această ocupație, trebuie să precizăm că în foarte puține cazuri arendașii ori arendațorii își trăgeau în exclusivitate veniturile din aceste îndeletniciri. În general, multe persoane obțineau doar un supliment în bugetele familiilor lor, iar altele își procurau cea mai mare parte din venituri pe această cale⁸³. Existau țărani din zonele cu puțin pămînt cultivabil care luau an de an în arendă terenuri arabile în județe de șes sau de deal. Așa de pildă, în anul 1931, moșia Mascutul, din comuna Deleni, județul Botoșani, a lui Simca Șmilovici, era dată în arendă unui număr de 92 de țărani din comunele Neagra Șarului, județul Cîmpulung, Tătăruși și Udești, județul Baia și Deleni, județul Botoșani⁸⁴. În 1941, mai mulți țărani din satele de deal și de muște ale Moldovei aveau luat pămînt în dijmă în județul Iași. Astfel, grupe de săteni din comunele Boroaia, județul Baia, Grumăzești și Filioara, județul Neamț erau angajați în dijmă pe moșia Erbiceni, din Pipirig și Grumăzești, județul Neamț, la Podu Iloaiei, din Cristești, județul Baia, la Războieni, din Boroaia la Hodora, din Bistricioara și Pipirig, județul Neamț la Sinești, din Gherăești, județul Roman la Prigoreni etc.⁸⁵.

Datele Recensămîntului general al populației României, cercetările echipelor studențești, materialele de arhivă și alte informații documentare evidențiază că structura profesională a populației era complexă, o parte din locuitorii de la sate fiind indisolubil legați de industrie, de comerț, de funcții administrative și de alte îndeletniciri neagricole. Această stare se degajă clar din analiza pe medii de locuire a situației profesionale a locuitorilor⁸⁶ (TABELUL Nr. XXI):

În conformitate cu datele recensămîntului din 1930, peste un milion de locuitori rurali, membri activi, aveau în acel an alte ocupații decît agricultura. În acel milion intrau muncitorii industriali, muncitorii forestieri și

⁸² Idem, dosar 131/1939, f. 1. Concluzii similare se desprindeau și din rapoartele celorlalte instituții și ale administrațiilor de plasă (*Ibidem*, f. 5—17).

⁸³ Așa de pildă, în 1939, un oarecare Ștefan Andreescu, agricultor din comuna Lipcani, județul Hotin, proprietar a 12 ha, ȳinea în arendă o întindere de 30 ha (Arh. St. București, fond Banca agronomilor, S.A., București, dosar 31/1938—1939).

⁸⁴ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 108/1931, f. 310—311.

⁸⁵ Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 208/1944, f. 104 și urm.

⁸⁶ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 76—77. Datele recensămîntului din 1930 sînt confirmate, în mare măsură, de anchetele echipelor studențești (vezi Mircea Tiriung, *Slobozia Pruncului...*, p. 116; Helmut Haufe, *op. cit.*, p. 284).

TABELUL Nr. XXI:

Situția în profesie	Țara întreagă		Populație urbană		— Populație rurală	
	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%
POPULAȚIE TOTALĂ	18 052 900	—	3 632 200	—	14 420 700	—
POPULAȚIE ACTIVĂ	10 542 900	100,0	1 823 900	100,0	8 719 000	100,0
1. Proprietari, rentieri, pensionari	200 300	1,9	128 100	7,0	72 200	0,8
2. Pers. lucrind pe cont propriu (patroni)	3 321 000	31,5	327 200	17,9	2 992 800	34,3
3. Liber profesioniști	42 000	0,4	25 100	1,4	17 100	0,2
4. Salariați	1 022 700	9,7	589 400	32,3	433 200	5,0
5. Ucenici	94 000	0,9	69 300	3,8	25 600	0,3
6. Alții	917 200	8,7	316 800	17,4	600 400	9,6
7. Membrii familiei (auxiliari)	4 649 400	44,1	195 600	10,7	4 453 800	51,1
8. Servitori	295 200	2,8	172 400	9,3	122 800	1,4
POPULAȚIE ÎNTREȚINUTĂ	7 510 000	—	1 808 300	—	5 701 700	—

alții⁸⁷. Datele recensământului arată că dintr-un total de 273 227 de întreprinderi industriale, comerciale, bancare, 121 767, sau 44,6% constituiau unități economice cu o singură persoană⁸⁸. Repartiția pe medii evidențiază o mai mare concentrare a întreprinderilor la orașe, față de mediul rural, în situația întreprinderilor cu un număr mai mare de muncitori. Pe ansamblu însă raportul era favorabil satului. Față de totalul întreprinderilor, în cifre absolute, 122 477 erau plasate în mediul urban, adică 44,8% din cele 273 227, iar 150 750, sau 55,2%, în mediul rural. Analiza pe medii a categoriilor de întreprinderi duce la concluzia că satul deținea majoritatea în industrie, cu 59,8%, și în comerț, cu 52%⁸⁹. Dar, dacă avem în vedere repartiția pe medii a întreprinderilor în raport cu populația, situația apare defavorabilă satului. Raportul dintre populația urbană și rurală a României era, în 1930, de 1 : 4 (20,2% populație urbană și 79,8% populație rurală), iar la întreprinderile de toate categoriile, pe medii, de numai 1 : 1,2⁹⁰.

⁸⁷ Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 8.

⁸⁸ *Recensământul general...*, vol. X, p. XX.

⁸⁹ *Ibidem.*

⁹⁰ *Ibidem.*

Corelația dintre industrie și exploatarea solului indica un raport invers proporțional între ele: provinciile cu cel mai scăzut procent de populație activă agricolă aveau o pondere ridicată a locuitorilor ocupați în sfera industrială. Pe medii întrunite, cea mai importantă pondere se întâlnește în Banat, unde 73,70% din populație era angajată în exploatarea solului și 11,20% în industrie, în Transilvania cotele erau de 77,60% și 9,40%, în Crișana—Maramureș de 76,40% și, respectiv, 8,60%, în Bucovina de 76,40% și 7,50%, în Muntenia de 71,40% și, respectiv, 9,60% etc.⁹¹ În cazul populației rurale, 8,90% din rîndul ei în vechea Românie, 6,90% în Transilvania și 20% în Basarabia trăiau din industrie, cu precădere din exploatarea lemnului, și meserii. Or, la orașe proporția acestor ocupații angaja în Transilvania 29,80% din locuitorii lor, iar în Basarabia 22,40%. Dintre toate provinciile, cel mai ridicat grad de industrializare îl prezentau Transilvania și Bucovina; industria fiind concentrată în județele Arad, Caraș, Severin, Cernăuți, Timiș-Torontal și altele⁹². În Bucovina, multe din întreprinderile industriale care prelucrau produse agricole, precum fabrici de spirit, de zahăr, de amidon etc., aparțineau proprietarilor rurali și erau plasate în sate sau în târgușoare⁹³.

Meșteșugarii erau întâlniți în orice comunitate rurală, dar numărul lor era, în general, destul de mic⁹⁴. În aproape toate satele, cu excepția unor cătune, tîmplarul, fierarul, croitorul și alte câteva categorii de meseriași erau nelipsiți. Anchetele echipelor studențești au găsit în multe localități rurale o oarecare specializare pe anumite meșteșuguri, care se practicau pentru a răspunde cererilor dintr-o zonă geografică relativ întinsă. Așa de pildă, la Mocod, județul Năsăud, dintr-o populație de 946 de suflete care trăia aici și avea ca îndeletnicire creșterea vitelor, un număr de 13 capi de familie erau concomitent și proprietari de piue de sumani⁹⁵.

Comerțul reprezenta o proporție extrem de scăzută, chiar și în mediul urban, cu excepția Basarabiei, care dădea cea mai ridicată pondere, de 14,10%, la orașe. În schimb, în mediul rural cu el nu se ocupa decît 1,50% din populație⁹⁶. Pentru sporirea veniturilor lor, familiile țărănești recurgeau la diverse activități productive ce derivau sau nu din agricultură, ale căror produse le comercializau în alte regiuni. Asemenea ocupații erau specifice locuitorilor din satele cu pămînt puțin și cu posibilități de cîștig foarte reduse. Așa de pildă, locuitorii din comuna Greci, județul Vîlcea se ocupau în mod frecvent cu transportul varului și sării⁹⁷. Cercetările efectuate în vara anului 1936 la Vidra, în Munții Apuseni, au stabilit că, din cei 283 de capi de familie, un număr de 263, sau 83,67% dintre ei, plecau tot timpul anului prin țară cu ciubere și vase, cu var și cărbune de lemn, produse de dîșii, de pe urma cărora obțineau venituri probabile, dar uneori rentabile. Ocu-

⁹¹ Idem, vol. IX, p. 800; Dr. Mîtu Georgescu, *op. cit.*, p. 50—51.

⁹² Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 19.

⁹³ Idem, fond Casa rurală, dosar 177; Ion Scutaru, *Aspecte din agricultura Bucovinei*, în „Viața agricolă”, an. XX (1929), nr. 9—10 din 1—15 mai, p. 339.

⁹⁴ Vezi Mircea Tîriung, Marin Dobre și Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 61—62; Mircea Tîriung, *op. cit.*, p. 116.

⁹⁵ Gh. Reteganul și V. Zinvelui, *Mocodul. Un sat de cultivatori de ceapă și producători de pînură*, în *60 sate românești*, vol. V, p. 71 și 82.

⁹⁶ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 19.

⁹⁷ Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 568/1919, f. 24.

pațiile lor principale erau prelucrarea lemnului și comerțul ambulant. Comuna Vidra avea 532 capi de familie, iar din 510 capi de familie anchetați, 77% călătoreau prin țară. Cei ce nu făceau asemenea deplasări erau, în general, funcționari. În Vidra de Mijloc, de pildă, numai 2,5% din cei ce nu făceau deplasări în scopuri comerciale nu erau funcționari⁹⁸. La Spineni, județul Olt, ancheta sociologică a echipei studențești din același an a constatat că o bună parte din localnici practicau marchitânia⁹⁹. La ancheta din vara anului 1938 de la Căianul Mic, județul Someș s-a găsit că, din cei peste 1100 locuitori, 199 lucraseră în afara satului. Cei care pînă la primul război mondial fuseseră în America lucrau acum la exploatarea petroliere. Mulți localnici aveau însă ca ocupații anexe voștinăritul și strînsul lînei ori brînzei, pe care le procurau din alte sate ale Transilvaniei, în special din zona de cîmpie. În 1938 aveau asemenea îndeletniciri 131 familii, din care șapte erau bogate, 23 mijlocașe, 98 sărace și trei de țigani. Doar 132 familii din sat, adică jumătate din totalul familiilor, nu plecau la strîns lînă. Lîna procurată o prelucrau în gospodărie pentru nevoile proprii, iar unele familii o revindeau în alte regiuni. Concomitent, sătenii ce se deplasau în scopuri comerciale duceau, în special în Cîmpia Ardealului, linguri, zadii, fuse lucrate de ei, ceapă, usturoi, cultivate pe propriile loturi, și iască strînsă din pădure. Deși nu posedau prea mulți stupi, o parte dintre localnici aveau ca ocupație hoștinăritul, făcînd comerț cu produse apicole. În cursul anului 1937 un număr de 111 capi de familie efectuaseră 277 de drumuri cu asemenea produse în nordul Transilvaniei, în Bucovina și chiar în Basarabia¹⁰⁰. Cercetările întreprinse în iarna anului 1935/1936 la Bălcești, județul Vîlcea au constatat că anual circa 300 de bărbați, sau 70% din populația totală a acestui tîrgușor, mergeau la orașe ca precupeți. Vara ei se duceau la București, unde vindeau zarzavaturi, iar iarna la Brăila și Galați, unde se îndeletniceau cu comerțul de iaurt și cărbuni¹⁰¹. Dealtfel, în patru din cele 55 de sate cercetate în 1938 de echipele studențești s-a găsit că locuitorii aveau ca ocupație principală sau secundară comerțul ambulant¹⁰².

Datele recensămîntului din 1930 probează că aproape jumătate din populația activă a țării, adică 44,4% pe țară, iar în mediul rural mai mult de jumătate, procentual 51,1%, o forma categoria auxiliarelor, în care intrau membrii de familie ce nu aveau răspunderea unei întreprinderi pe cont propriu. Aceștia ajutau însă în mod efectiv capul familiei în exercitarea profesiei lui, contribuind în mod efectiv la sporirea venitului exploatarei. Auxiliarii erau frecvent înțîlniți în exploatarea agricole și, uneori, în comerțul de amănunt, mai cu seamă în lumea satelor¹⁰³.

⁹⁸ Florea Florescu, *Vidra, un sat de moți*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 7—8, iulie—august, p. 303—303; idem, *Vidra. Un sat de moți negustori și meșteșugari ambulani*, în *60 sate românești*, vol. V, p. 117—121.

⁹⁹ V. Opreșcu-Spineni, *Emigrarea la orașe a locuitorilor din Spineni — Olt*, în „Sociologie românească”, an. IV (1939), nr. 1—3, ianuarie—martie, p. 60—67.

¹⁰⁰ Gh. Reteaganul, *Căianul Mic. Un sat de voștinari...*, p. 44—45 și 60; Gh. Reteaganul și Gh. Bucurescu, *Ocupațiile anexe ale locuitorilor din Căianul Mic, Someș*, în „Sociologie românească”, an. IV (1939), nr. 1—3, ianuarie—martie, p. 60—67.

¹⁰¹ Magdalena Livezeanu, „*Oltenii de la Bălcești — Vîlcea*”, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 5—6, mai—iunie, p. 251—255.

¹⁰² D. Gusti, *Starea de azi...*, în „Sociologie românească”, p. 432.

¹⁰³ Dr. Mitu Georgescu, *op. cit.*, p. 54.

În fine, cîteva categorii, precum *alții*, în care intrau funcționarii particulari, armata și cei angajați în transporturi, cu 8,7% din totalul populației active a țării și cu 9,6% din cel al satelor, salariații, cu 9,7% pe țară și 5,0% în mediul rural și servitorii, care reprezentau 2,8% din populația activă a României și 1,4% din cea activă a mediului rural, erau mai bine reprezentate în structura populației țării. Celelalte categorii, precum liber profesioniștii, rentierii, pensionarii, ucenicii și altele aveau o pondere destul de redusă, atît la orașe, cît, mai cu seamă, la sate ¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 76—77.

CAPITOLUL VII

LOCUL ȚĂRĂNIMII ÎN PROCESUL DE URBANIZARE DIN ROMÂNIA

După primul război mondial, problema dezvoltării industriale a României a devenit un subiect larg dezbătut în sînul cercurilor economice, politice și în rîndul specialiștilor din țara noastră. Adepții tezei industrializării socoteau acest proces ca deosebit de important pentru atenuarea dependenței economice a României față de capitalul străin, pentru o valorificare mai avantajoasă a resurselor naționale și pentru extinderea pieței interne¹.

În condițiile din primii ani postbelici, cînd cercurile guvernante căutau soluția chestiunii agrare în exproprierea marilor proprietăți funciare rurale și în împrumptarea țăranilor, adepții industrializării o considerau și un remediu pentru ameliorarea stării de lucruri de la sate, prin atragerea spre întreprinderile industriale a celor ce nu ar fi beneficiat de pămînt prin reforma agrară și a surplusului de forță de muncă din agricultură, în general. Ideea, susținută deopotrivă de reprezentanți ai diverselor grupări politice ale vremii, ca și de specialiști, pornea de la realitatea că prin reforma agrară din 1921 o parte dintre țărani ar fi rămas neîmprumptări și, ca urmare, fără posibilități de a realiza venituri din agricultură. Dintre toți, cel mai clar au exprimat punctul de vedere al industrializării ca remediu pentru absorbirea de către orașe a țăranilor fără pămînt reprezentanții Partidului Național-Liberal, chiar și cei cu interese în agricultură, aceștia din urmă pe considerentul că, transformînd exploatarea lor în adevărate ferme furnizoare de materii prime pentru industria alimentară, aveau ei înșiși nevoie de forță de muncă pentru întreprinderile lor².

Ștefan Zeletin, pornind de la constatările Ministerului Agriculturii și Domeniilor potrivit cărora la încheierea lucrărilor de reformă agrară ar fi rămas neîmprumptări 450 000 de țărani, scria, în 1924, că în România

¹ I. Saizu, *Opinii din perioada 1922—1928 privitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol”, Iași, 1972, p. 381—401.

² Avem aici în vedere pe marii proprietari funciari rurali din familiile Alimăneș-tianu, pe principele C. Basarab-Brâncoveanu și pe alții.

criza agrară nu se putea lecu prin împărțirea pământului la săteni, căci oricât pământ li se va da acestora, el va avea soarta de la 1864, adică se va pulveriza după câteva generații, iar țărănimia tot nu va avea pământ suficient. Criza noastră agrară — declara el, absolutizând importanța industrializării în soluționarea problemei agrare — va dispărea de la sine prin dezvoltarea economiei naționale. Industria va genera o mare nevoie de brațe de muncă, brațe ce vor fi acoperite prin „exodul rural” ce va merge în industrie³. Reluând un an mai târziu aceeași idee, el scria că numai industrializarea avea capacitatea de a transforma țăranul în salariat, de a atrage spre oraș suprapopulația din mediul rural⁴.

Este necesar de menționat că chiar și cei mai marcanți reprezentanți ai moșierimii s-au pronunțat pentru dezvoltarea industriei naționale — în special a ramurilor prelucrătoare de produse agricole — în care vedeau un remediu al problemei agrare. „Trebuie să recunoaștem însă — se arăta în Darea de seamă a Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole pe 1923 — că excedentul de nașteri la populațiunea rurală poate să îngreuneze în viitor problema socială în agricultură și preocuparea intensificării atît a industriilor existente, cît și crearea de noi industrii este justificată. Trebuie, în primul rînd, să ne îndreptăm spre o industrializare metodică și trainică a tuturor produselor noastre agricole”⁵.

În anii următori, pe măsură ce problema suprapopulației agricole se agrava, industrializarea era tot mai mult indicată, nu numai de reprezentanții Partidului Național-Liberal, ci și de teoreticienii altor partide, ca o soluție a acesteia. „Agricultura — scria Al. Alimăneștianu — chiar fără întrebuițarea mașinismului, ceea ce ar fi o greșală, nu va putea utiliza brațele de la sate și este o datorie a noastră ca surplusul să-l ocupăm în industrie și în comerț”⁶. Madgearu nota că în regiunile cu populație densă, în care împroprietărirea se făcuse pe loturi mici, neeconomice, în situația de atunci a plugăriei, era de la sine înțeles că parcelarea prin succesiune — chiar mărginită la 2 ha la șes și la un ha la munte — avea să-și producă în parte efectul dacă populația rurală nu va fi avut la îndemîină ocupații anexe sau nu ar fi fost absorbită în industrie ori în alte ocupații⁷.

Deși industrializarea oferea unele speranțe pentru atenuarea problemei agrare în România, obiecțiile față de această soluție n-au lipsit totuși. S-a afirmat că exodul populației rurale spre industrie ar fi putut avea mai de-

³ Șt. Zeletin, *Iarăș criza rurală*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. I (1924), nr. 4 din 25 iunie, p. 69—70.

⁴ Idem, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 203.

⁵ Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 10/1924, f. 2. Puncte de vedere asemănătoare au fost exprimate și de specialiști. În 1919, I. Enescu, care îndeplinea funcția de subdirector la Stațiunea agronomică, observa că pierderile umane datorate războiului determinaseră o micșorare sensibilă a numărului de brațe de muncă. Cu toate acestea, el se pronunța împotriva împroprietării orfanilor de război, care ar fi trebuit orientați spre meserii. În același timp, populația validă care nu ar fi beneficiat de pământ de pe urma reformei agrare — preconiza el — trebuia să-și găsească utilizare fie ca muncitori agricoli, fie în industrie (cf. I. Enescu, *op. cit.*, p. 37, 43—45).

⁶ Al. Alimăneștianu, *Indrumări*, în „Democrația”, București, an. XV (1927), nr. 2, februarie, p. 49.

⁷ V. N. Madgearu, *Agrarianism...*, p. 44.

grabă un efect negativ decât pozitiv pentru dezvoltarea agriculturii⁸. Acest punct de vedere exprima opiniile moșierimii române interesată în dezvoltarea capitalistă a agriculturii și în crearea unei clase cuprinzătoare de muncitori agricoli, cu care să-și poată cultiva pământurile rămase după expropriere. În acest sens, marii proprietari funciari rurali au acționat chiar în perioada legiferării reformei pentru a da legislației agrare un conținut cât mai convenabil posibil pentru ei. Nu este întâmplător faptul că legile din 1918—1921 obligau țăranul împroprietarit să-și cultive singur lotul primit prin reformă, să domicilieze în localitatea în care avea pământul și că îi îngreădeau posibilitățile de vânzare. Din acest punct de vedere, împroprietărirea se dovedise — așa cum observa un contemporan — o soluție mai favorabilă proprietarului decât țăranului. Împroprietărindu-l pe țăran moșierul îl lega în realitate de pământ și îl ținea de fapt într-o stare de permanentă dependență⁹. M. Chirițescu-Arva scria, în 1935, că dependența țăranimii devenise mai puternică după reforma agrară, căci, dacă pînă la împroprietărirea din 1921 țăranul se putea transforma în proletar industrial, acum odgonul puternic care îl reprezenta lotul de împroprietărare — deși avea o funcție de producție destul de efemeră — era mai greu de rupt¹⁰.

Pe de altă parte, s-au manifestat și unele rezerve pentru strămutarea locuitorilor de la sate spre centrele urbane, spre industrie, meșteșuguri și comerț, pe considerentul că pe această cale s-ar fi creat probleme de ordin economic-social, provocate de șomajul industrial, specific unor perioade, cu grelele și cu dezavantajele ce decurgeau pentru stat din asemenea probleme¹¹.

După Unirea din 1918, Partidul Național-Liberal a preconizat și a încercat să înfăptuiască un amplu program de industrializare a țării, program sprijinit parțial sau în întregime și de alte grupări politice ale vremii. Realizarea lui la cotele prevăzute nu a fost posibilă din cauza insuficienței capitalului autohton, fapt ce a impus apelul la capitalul străin. Acesta din urmă s-a do edit a fi greu de obținut fără concesiile împovărătoare care să fi compensat riscurile create prin instabilitatea leului și de politica financiară șubredă a unor guverne. Leul a fost stabilizat în februarie 1929, din împrumutul de 100 000 000 de dolari, dar această cucerire a fost anihilată o perioadă de câțiva ani de depresiunea economică din perioada imediat următoare¹².

Cu toate dificultățile cărora economia românească a trebuit să le facă față, sectorul industrial s-a dezvoltat pînă la izbucnirea crizei economice, în 1929, sub raportul numeric al întreprinderilor, al capitalurilor investite, al forței motrice și al numărului de muncitori. După o perioadă de regres în unele ramuri sau de stagnare în altele, începînd din anul 1934, industria României cunoaște o nouă perioadă de progres, mai accentuat decât în

⁸ Vezi George D. Jackson Jr., *Comintern and Peasant in East Europe. 1919—1930*, Columbia University Press, New York and London, 1966, p. 240.

⁹ Șt. Antim, *Problema rurală. Exproprierea. Datoriile agricole*, București, 1932, p. 40.

¹⁰ M. Chirițescu-Arva, *Organizarea producției în statul țăranesc*, București, Cartea românească, 1935, p. 4.

¹¹ Șt. Antim, *op. cit.*, p. 41; Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 153 și 168.

¹² George D. Jackson Jr., *op. cit.*, p. 240.

primul deceniu postbelic, care a cuprins toate compartimentele și mai cu seamă pe cel al industriei grele¹³.

Ca urmare a dezvoltării industriei românești a sporit și numărul muncitorilor. După calculele lui N. N. Constantinescu, la sfârșitul primului război mondial industria prelucrătoare — mică, mijlocie și mare — din România utiliza aproape 400 000 de muncitori¹⁴. În 1937, numai în întreprinderile industriale particulare lucrau 503 490 muncitori¹⁵. Procesul industrializării a avut drept efecte o spörire a populației orașelor, prin atragerea spre întreprinderile industriale nou create a forței de muncă disponibilă de la sate, dezvoltarea sectoarelor auxiliare activității productive și a celor de utilitate publică. Întreprinderile industriale înființate între cele două războaie mondiale în România au fost plasate, în marea lor majoritate, în orașe mari sau în centre mijlocii ori mici situate în apropierea surselor de materii prime și numai o parte neînsemnată dintre ele au fost create la sate.

Din lipsă de date statistice comparabile pentru perioada de referință nu se poate stabili cu exactitate numărul țăranilor absorbiți de oraș ca rezultat al procesului de industrializare a țării. Cifrele statistice privitoare la evoluția clasei muncitoare din România se referă la situația globală a muncitorilor. Or, unele întreprinderi industriale și-au completat forța de muncă atât din mediul urban cât și din cel rural, iar altele au fost create direct la sate¹⁶. Se adaugă faptul că fenomenul de urbanizare realizat prin imigrarea spre oraș a țăranilor n-a fost determinat numai de procesul industrializării, ci și de dezvoltarea comerțului, a transporturilor, a meșteșugurilor, a administrației și a altor compartimente, a căror capacitate de absorbție este și mai greu de stabilit.

Fenomenul mobilității spațiale din România perioadei interbelice a fost puțin cercetat atât în epocă, cât și în ultimele decenii. Studiile privitoare la evoluția acestui proces aparțin nu istoricilor, ci sociologilor, economiștilor sau statisticienilor, majoritatea lor fiind limitate la zone geografice relativ mici, iar cele care au în vedere întreaga țară se referă la perioade scurte de timp, astfel că o analiză de ansamblu a gradului de urbanizare dintre cele două războaie mondiale în România lipsește.

Din punct de vedere statistic, creșterea populației urbane poate fi evidențiată prin compararea datelor privitoare la mișcarea naturală a populației, care cuprind sporul natural anual pe țară, pe județe și pe localități, cu cele ale recensămintelor generale ale populației României, care înregistrează nu numai patrimoniul demografic al țării în momentul respectiv, ci și mutațiile petrecute de la un recensământ la altul în sînul lui prin migrații interne sau externe. În cazul nostru, dificultatea acestei metode sur-

¹³ Detalii în I. Saizu, *Industria României între anii 1922 și 1928*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, 1978, p. 98; Ion Veverca, *Industria, în Aspecte ale economiei românești*, 1939, p. 456—478.

¹⁴ N. N. Constantinescu, *Situația clasei muncitoare din România, 1914—1944*, București, Edit. politică, 1966, p. 103—104.

¹⁵ *Ibidem*, p. 287.

¹⁶ Vezi Ministerul Industriei și Comerțului, *op. cit.*, p. 1 și urm.; D. Șandru, *The Growth of Roumania's Urban Population between the Two World Wars through Peasant Immigrations*, în „Nouvelles Études d'histoire”, vol. VI₂, Bucarest, Edit. Academiei, 1980, p. 170.

vine din faptul că nu posedăm, pentru perioada dată, recensăminte ale căror cifre, să fie, în totalitatea lor, comparabile. Pentru primii ani de după Unire, numărul locuitorilor țării a fost stabilit în baza unor calcule la care natalitatea și mortalitatea generală din anii războiului — neînregistrate atunci — au fost fixate la valori aproximative, prin comparație cu ratele anuale din perioada anterioară¹⁷. Compararea datelor recensământului general al populației României din 29 decembrie 1930 cu cifrele anului 1920 — primul care înregistrează populația țării în hotarele postbelice — sau cu cele ale recensămintelor mai vechi are valoare relativă și ne poate duce la erori mai mult sau mai puțin substanțiale. Aceași situație se creează și în cazul comparației dintre datele recensământului din 6 aprilie 1941, care înglobează numai o parte din suprafața țării, cu cele ale recensământului din 29 decembrie 1930.

Statisticile privitoare la mișcarea naturală a populației României din perioada interbelică evidențiază că în mediul urban procesul reproducerii biologice a fost lent, iar în unele cazuri incapabil de a compensa pierderile suferite prin mortalitatea generală, timp în care capacitatea vitală a satului din punctul de vedere al sporului natural a fost ridicată. În perioada interbelică, în mediul urban din România natalitatea, socotită la mia de locuitori, a fost în permanență mai scăzută decât cea a mediului rural. Astfel, la orașe, ea a oscilat în jurul ratei de 20 la mie pe an, atingînd maxima de 23,6, în 1930, și minima de 19,7, în 1920, pe cînd la sate ea n-a scăzut, pînă în 1939, sub 30 la mie, menținîndu-se în jurul ratelor de 35—40 la mie, cu maxima de 44,2, în 1921, și cu minima de 29,9 la mie, în 1939¹⁸.

Dar, în mediul urban mortalitatea generală se apropia de valoarea înregistrată la sate, fiind cu puțin mai redusă, astfel că sporul natural al populației orașului rămînea an de an nesemnificativ. În perioada 1920—1939 excedentul natural al populației României a fost în medie pe an de 227 126 de suflete, sau de 12,2 la mie; cel mai mare excedent s-a înregistrat în 1930, de 278 627 locuitori, sau 15,6 la mie, iar cel mai mic, de 124 730, sau 8,0 la mie, în 1920. În același interval de timp, la sate, populația a crescut prin spor natural cu o medie anuală de 214 231 de suflete, sau cu 15,0 la mie; sporul natural maxim, de 225 945 locuitori, sau 18,5 la mie, a fost atins în anul 1921, iar cel minim, de 119 919, sau 9,9 la mie, în 1920. În mediul urban, sporul natural al populației a fost, în media anilor 1920—1939 de 12 895 de suflete, sau 3,6 la mie pe an, cu o rată de creștere maximă de 6,4 la mie, sau cu 22 358 de suflete, în 1921, și cu minima de 1,4 la mie, în anii 1920 (4 811 suflete) și 1935 (5 117 suflete)¹⁹.

La rata medie anuală a sporului populației României au contribuit în mod efectiv în special orașele vechii României, Basarabiei și Bucovinei și numai cîteva centre urbane ale Transilvaniei. Astfel, de la recensămîntul din 1930 pînă la 1 iulie 1937, populația orașului București a crescut pe cale naturală cu 12 897 suflete, sau cu 2,00% în total, cea a Iașilor cu 2 057 locuitori, sau cu 2,00%, a Rîmnicului Sărat cu 303, sau cu 2,00%, a Tecu-

¹⁷ Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 91.

¹⁸ Calculat pe baza datelor publicate de Institut-Central de Statistique, *op. cit.*, p. 37—40.

¹⁹ *Ibidem.*

ciului cu 500, sau cu 2,90%, a Brașovului cu 1792, sau cu 3,00%, a Sibiului cu 1641, sau cu 3,30%, a Bacăului cu 495, sau cu 1,60%, a Brăilei cu 408, sau cu 0,60%²⁰. În același timp, numeroase orașe ale Transilvaniei și chiar câteva din celelalte provincii au avut o rată negativă a sporului natural. Populația orașului Lugoj a scăzut cu 1163 locuitori, sau cu 4,90% din total, cea a Zalăului cu 376, sau cu 4,60%, a Timișoarei cu 1887, sau cu 1,60%, a Aradului cu 1210 suflete, sau cu 1,60%, a Oradei cu 1251, sau cu 1,50%, a Turnului Severin cu 246, sau cu 1,20%, a orașului Alba Iulia cu 28, a Devei cu 113, a Bistriței și Rădăuților cu câte șase locuitori etc.²¹.

Cercetările întreprinse de demografi au condus la concluzia că în decurs de 60—80 de ani populația orașelor se schimba aproape complet. În metropolele cu industrie dezvoltată de-abia se mai găseau la recensământele 2—30% din familii ce aveau o vechime mai mare de 3—4 generații, adică de 60—80 de ani. În general, viteza de dispariție a populației în orașe era direct proporțională cu mărimea acestora²². S-a apreciat de către demografi că dacă populația urbană s-ar fi recrutat numai din noii născuți ai orașelor, în câteva decenii acestea ar fi devenit aproape pustii²³. Or, nașterile mult mai frecvente de la sate nu numai că acopereau pierderile suferite prin mortalitate, dar asigurau un excedent natural însemnat, din care o parte rămânea la sate, întărind populația rurală, iar o alta, mergînd la orașe, completeau golul și măreau numărul locuitorilor centrelor urbane.

În decursul celor două decenii pe care le avem în vedere, totalul sporului natural al populației rurale a fost de 4 284 624 locuitori, iar al celei urbane de 257 898. Pe această cale, populația rurală a țării a crescut de la 12 087 612 locuitori, în 1920, la 16 372 236, în 1939, cea urbană de la 3 453 812 la 3 711 710; iar cea a întregii țări de la 15 541 424 la 20 083 946. Așa cum s-a mai menționat, unele dintre datele Anuarelor statistice cu privire la cifra probabilă a populației la 1 iulie al fiecărui an conțin erori destul de mari. În afară de acestea, mai trebuie avută în vedere și modificarea cifrei populației prin migrațiile externe. În România perioadei interbelice a existat aproape an de an un echilibru între emigrare și imigrare. În anumite perioade însă, amploarea unuia sau altuia din cele două procese a fost mai mare, determinînd modificări în situația numerică a locuitorilor satului, orașului și țării²⁴.

Datele Recensământului general al populației României din 29 decembrie 1930 arată că, din cei 18 057 026 locuitori ai țării, 13 773 303 locuitori, sau 76,30% din totalul populației rămăsese în locul în care se născuse, restul se stabilise, fie în alte sate, fie, mai cu seamă, la orașe²⁵. Recensământul din 1930 evedențiază că cele 172 orașe ale României primiseră pînă în acel an din alte părți o cotă de 48,50% din populația lor²⁶. Pe categorii de orașe

²⁰ *Enciclopedia României*, vol. II, p. 529, 539, 544, 554, 634, 656, 663, 684.

²¹ *Ibidem*, p. 525—526, 533, 642, 655, 687, 694, 697.

²² Dr. Sabin Manuila, *Structure etc...*, p. 286.

²³ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 303/30, f. 1; 88/25/1934, f. 7.

²⁴ Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 46—47; „Dimineața” din 3.III.1927.

²⁵ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 83/25/1933, f. 7—8; *Recensământul general...*, vol. IV, p. XXXIV—XXXV.

²⁶ D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 79.

și pe provincii, procesul de primenire a populației urbane a cunoscut diferențieri mari, în funcție de specificul demografic al fiecărui centru urban și a zonei adiacente, de evoluția lui economică și de alți factori. La recensământul din 1930, în majoritatea localităților mari ale țării peste 50% din locuitorii lor erau veniți din satele diferitelor provincii, astfel că, de fapt, jumătate din populația localităților din această categorie se primenea într-o singură generație. De la recensământul din 1912 pînă în 1930, populația Capitalei a sporit cu 297 719 locuitori, adică aproape s-a dublat, dar dintre locuitorii ei abia 15,10% erau născuți în București, restul, de 84,90%, proveneau de la sate sau din alte orașe²⁷. În 1930, cele opt municipii ale Transilvaniei aveau o populație de 550 881 locuitori. Dintre aceștia, doar 203 891 erau născuți în orașele respective, dar în cifra de mai sus se includeau și copiii celor ce emigraseră după 1910, adică acei copii ai părinților neautohtoni, astfel că 63% din locuitorii celor opt municipii erau exogeni²⁸. La Oradea, populația indigenă reprezenta 35%, iar cea venită din alte părți 65% din totalul locuitorilor municipiului; în același an, 1930, populația indigenă născută în satele județului Bihor și recensată în localitatea de naștere reprezenta 78% din total.²⁹ În orașele din Banat, populația venită din alte sate reprezenta 2/3 din totalul locuitorilor acestora³⁰.

Analiza evoluției populației Transilvaniei de la sfîrșitul veacului trecut pînă la recensământul din 29 decembrie 1930 probează cu date evidente procesul de urbanizare prin contribuția populației rurale. Dacă avem în vedere rata mică a natalității din orașele Transilvaniei, în raport cu cea de la sate, trebuie să notăm că populația urbană s-a dezvoltat cu precădere prin absorbția locuitorilor rurali. Compararea situației demografice a vechilor districte și a capitalelor lor evidențiază un asemenea fenomen. Astfel, în deceniul 1901—1910 sporul natural la mia de locuitori în districtul Bihor a fost de 14,1, iar în orașul Oradea de 0,5, timp în care sporul real la mia de locuitori s-a ridicat în district la numai 10,4‰, pe cînd în centrul administrativ al acestuia el a fost de 27,9‰. Rezultă că în cei zece ani populația districtului a scăzut cu 4,5 la mia de locuitori, iar a Oradei a sporit cu 27,4. În districtul Arad sporul natural a fost de 11,1 la mie, față de orașul cu același nume, care a avut doar 3,8, dar sporul real la mia de locuitori a ajuns în district la 6,5, iar în municipiu la 12,3‰, astfel că populația districtului înregistrase un deficit de 4,6‰, pe cînd cea a orașului un excedent de 8,5‰. Fenomenul a fost asemănător și în celelalte regiuni ale provinciei. Datorită similitudinii procesului, în deceniul 1901—1910 în districtul Timiș populația a scăzut cu 4,9‰, iar în orașul de reșe-

²⁷ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 83/25/1933, f. 6; 88/25/1934, f. 6—7; 96/26/1934, f. 9. La recensământul din 1941, din totalul locuitorilor Capitalei numai 31% erau născuți în București (cf. A. Golopenția și D. C. Georgescu, *Populația Republicii Socialiste România*, București, 1948, p. 15; Library of Congress Washington, Microfilm Collections, Microfilm 2551 no. 113 DR 5 (Otilia Georgescu-Roeger, *The Agricultural Population of Romania*, 1953), cadrul 49.

²⁸ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 286—287.

²⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 60/25/1931, f. 26.

³⁰ D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 79.

dință, Timișoara, a crescut cu 19,3‰; în districtul Cluj deficitul era de 2,5 la mia de locuitori, pe cînd orașul realizase un spor de populație de 17,2‰; în districtul Mureș s-a înregistrat un deficit de 3,9 locuitori la mie, iar în orașul Tîrgu Mureș un spor real de 27,4‰³¹. Analiza situației din deceniul 1911—1920 a aceluiași zone geografice probează un proces asemănător, cu mici deosebiri în privința cotelor de creștere sau de deficit real pe municipii și pe districte. În decurs de jumătate de veac, din 1871 pînă în anul 1920, populația districtelor a crescut cu 22,9‰ în Bihor, cu 14,3‰ în Arad, cu 5,5‰ în Timiș, cu 25,6‰ în Cluj și cu 23,5‰ în Mureș, timp în care sporul orașelor a fost de 137,2‰ în Oradea, de 90,9‰ în Arad, de 156,6‰ în Timișoara, de 216,6‰ în Cluj și de 144,4‰ în Tîrgu Mureș³². Pe întreaga provincie a Transilvaniei, socotită împreună cu Banatul, Crișana și Maramureșul, între anii 1871 și 1900 sporul populației orașelor prin mișcarea naturală și mobilitatea internă a fost de 68,9‰, iar între anii 1901 și 1930 de 190‰, timp în care la sate sporul a fost de 15,3‰ în primele trei decenii și de 27,1‰ în ultimele trei³³.

Analiza structurii etnice a satelor Transilvaniei arată că în 1910 în aproape fiecare comunitate rurală, chiar și în cele românești, existau familii de maghiari. În 1930, micile grupări de săteni unguri nu mai figurau în satele respective³⁴, aceștia stabilindu-se în orașe. Dealtfel, datele statistice probează că atît înainte cît și după primul război mondial, odată cu românii, numeroși maghiari, secui și sași s-au deplasat în zonele de peste Carpați, în orașele vechii României³⁵. Recensămîntul din 1930, de pildă, a înregistrat numai în Oltenia peste 13 000 de persoane venite din Transilvania, plasate în special în județele Dolj și Romanai³⁶.

În perioada de la sfîrșitul primului război mondial pînă la recensămîntul din 1930 cel mai rapid ritm de creștere a populației urbane prin absorbția locuitorilor de la sate s-a înregistrat în Transilvania, ca rezultat al unui proces mai intens de dezvoltare a industriei³⁷. Creșteri substanțiale se observă și la cîteva orașe mari din Muntenia, efectuate nu numai prin atragerea forței de muncă a satelor, ci și prin încorporarea în componența lor a unor localități rurale din împrejurimi. În jurul anului 1930, populația orașului București, de pildă, a crescut pe această cale cu 61 700 locuitori, iar cea a Brăilei cu 23 200 locuitori³⁸.

Trebuie menționată apoi populația flotantă a orașelor, din care cea mai mare parte se stabilea definitiv în ele, după o perioadă mai mică sau mai mare de timp. Recensămîntul general al populației din 1930 găsisse în această situație 242 616 persoane, din care bărbații reprezentau circa două treimi, adică 160 662 persoane³⁹.

³¹ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 60/25/1931, f. 27—28.

³² *Ibidem*, f. 28.

³³ Idem, doc. 96/26/1934, f. 9—10.

³⁴ Dr. Sabin Manuila, *Demografia rurală...*, p. 166.

³⁵ *Ibidem*, p. 169; Dragoș Bugă, *op. cit.*, p. 63.

³⁶ Dragoș Bugă, *Populația Olteniei în secolele XIX și XX*, în „Revista de statistică”, nr. 7, 1967, p. 59.

³⁷ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 168.

³⁸ Dragoș Bugă, *Populația orașelor Munteniei și Olteniei...*, p. 63.

³⁹ *Recensămîntul general...*, vol. I, p. XLVI.

Pe ansamblu însă, pînă în 1930, procesul de urbanizare din România n-a atins asemenea proporții încît să soluționeze problema surplusului de brațe de muncă de la sate. Cu toate că media locuitorilor orașelor proveniți din mediul rural s-a păstrat aproape de 50%, din cauza dezvoltării relativ lente a industriei în raport cu starea demografică a țării, sporul procentului populației urbane în structura întregii populații a țării între anii 1859 și 1939 a fost de numai 5,39%, ponderea locuitorilor urbani crescînd de la 14,81% la 20,20%, astfel că, de fapt, orașul românesc n-a dislocat spre el mase mari de țărani⁴⁰.

Datele recensămîntului din 1930 reflectă în bună măsură, din punct de vedere statistic, fenomenul de transferare a sătenilor spre orașe într-o perioadă caracterizată prin apariția de noi întreprinderi industriale. Odată cu izbucnirea crizei economice, în anul 1929, tendința de industrializare a țării a fost încetinită, dar nu suprimată. În condițiile în care, după 1929, șomajul în rîndul muncitorilor industriali căpăta proporții, orașul n-a mai fost capabil să atragă forță de muncă de la sate. Pe considerentul că industria națională nu putea să ofere de lucru nici măcar locuitorilor orașelor, Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale a solicitat instituțiilor administrative județene să ia măsuri pentru a împiedica transferul de populație rurală la orașe, motivînd că, prin venirea ei, s-ar fi agravat șomajul în rîndul muncitorilor industriali. Aceste dispoziții au fost reînnoite an de an, pînă în 1936 inclusiv⁴¹. Începînd din 1937, interdicția n-a mai rămas în vigoare, ca urmare a redresării economice a țării și a dezvoltării într-un ritm mai accentuat a industriei, astfel că transferul sătenilor spre întreprinderi industriale sau comerciale a intrat pe vechiul făgaș, înregistrînd însă proporții mai mari comparativ cu deceniul anterior.

Recensămîntul din 1941, fiind executat numai pe teritoriul din acel an al României, nu permite precizarea, la nivelul întregii țări, a gradului de urbanizare din cei peste zece ani scurși după 1930. Pentru localitățile recensate la 6 aprilie 1941 se poate stabili, pe baza diferenței dintre numărul locuitorilor constatat atunci și populația probabilă la aceeași dată, sporul migratoriu acumulat — negativ sau pozitiv — față de 29 decembrie 1930. În aproape toate orașele în care comparația a fost posibilă s-au găsit creșteri substanțiale de populație realizate prin absorbția unor locuitori de la sate. Față de 1930, în 1941, de pildă, Brașovul a sporit cu 25 323 locuitori, timp în care sporul lui natural n-a fost decît de 17 590 locuitori⁴². În aceeași perioadă, populația Constantei a crescut cu 20 900 locuitori, din care 17 000 reprezentau sporul adus de săteni⁴³. Față de o medie anuală a spo-

⁴⁰ Vezi Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 8—10; Ing. Ioan C. Vasiliu, *Disponibilitățile de muncă omenească și animală în agricultura României*, București, 1945, p. 13; Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. 2, Agricultură, economie rurală, cooperatie, București, 1943, p. 313.

⁴¹ Vezi Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol Arad, dosar 7/1934, f. 3; Arh. St. Bacău, fond Prefectura Roman, dosar 17/1934, f. 492; Arh. St. Alba Iulia, fond Serviciul agricol Alba, dosar 3/1934, f. 2 și 118; 10/1935, f. 1; 6/1936, f. 1.

⁴² T. Magda, *Evoluția numerică a populației din Țara Birsei*, în „Revista de statistică”, nr. 7, 1967, p. 98.

⁴³ Ing. I. Measnicov, *Contribuții la studiul migrațiilor interne*, în „Revista de statistică”, nr. 8, 1968 p. 54.

rului natural al populației Capitalei, de 2 221 locuitori, creșterea reală anuală a fost de aproape 35 000 de locuitori⁴⁴, astfel că într-un singur an se stabileau în București în medie aproape 33 000 persoane. În perioada 1930—1941 Turnu Severin a avut un spor natural negativ, dar populația lui a crescut prin venirea unor locuitori din mediul rural cu 9 369 locuitori. Creșteri substanțiale s-au înregistrat și în orașele Ploiești, Arad, Timișoara, Reșița, Brăila, Buzău și altele⁴⁵.

Din anul 1930 pînă în 1941, sporul populației orașelor României prin deplasări interne a fost de 14,4%, cu mari diferențieri de la o provincie la alta. Astfel, populația orașelor Transilvaniei de sud a crescut cu 26,2%, a Banatului cu 23,3%, pe cînd a Moldovei cu numai 4,6%⁴⁶. Între recensămintele din 1930 și 1941 ritmul mediu anual de dezvoltare a orașelor a fost de 2,2%⁴⁷. În micile orașe, mai ales în cele din Vechiul regat, creșterea populației a fost foarte mică, cu un ritm de numai 0,2% pe an, față de media de creștere a orașelor mari și mijlocii, de 3,6%⁴⁸. După calculele lui I. Measnicov, la 6 aprilie 1941, populația orașelor înregistra, comparativ cu datele mișcării naturale a populației de la 1 ianuarie 1941, un plus de 603 000 locuitori, timp în care cea a satelor dădea un minus de 369 000 locuitori. Din cei aproximativ 603 000 locuitori veniți de la sate la orașe, 328 600 s-au mutat în București, direct sau prin intermediul altor orașe. Dar orașul n-a reușit să absoarbă decît o parte din surplusul forței de muncă de la sate. Ca urmare, populația rurală a continuat să crească, cel mai mare spor avîndu-l Moldova, iar cel mai mic Banatul⁴⁹.

Aproape pretutindeni perioada 1930—1941 a cunoscut un ritm mai intens de urbanizare față de deceniile anterioare. În perioada 1899—1930, în județul Rîmnicu Sărat populația rurală a înregistrat un spor de 37%, iar cea urbană de 13%; de la 1930 pînă la 1941, sporul populației urbane a atins 37%, pe cînd cel al populației rurale numai 16%⁵⁰. Față de perioada 1912—1930, cînd ritmul mediu anual de creștere a populației Capitalei a fost de 2,90%, în anii 1930—1941 el s-a ridicat la 4,30%, rata anuală a creșterii populației Bucureștiului fiind depășită în Europa numai de orașele Moscova și Leningrad⁵¹.

Este necesar de menționat apoi că de la un recensămint la altul s-au produs modificări în structura multor localități, prin trecerea unor sate în rîndul orașelor, ca urmare a dezvoltării lor economice și urbanistice,

⁴⁴ Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 41; *Recensămîntul general al României din 1941...*, p. 1 și urm.

⁴⁵ *Recensămîntul general al României din 1941...*; Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 54. Din 1930 pînă în 1941, populația orașului Ploiești a crescut numai pe calea încorporării unor localități rurale cu 9 400 locuitori (cf. Dragoș Bugă, *op. cit.*, p. 63); Dudley Kirk, *op. cit.*, p. 34.

⁴⁶ Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁷ G. Retegan, *Evoluția populației urbane a României*, în „Revista de statistică”, nr. 7, 1965, p. 65.

⁴⁸ Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 55.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 54—55. Diferența de 234 000 de persoane se datora refugiaților din Transilvania de Nord.

⁵⁰ R. Cresin, *Evoluția gospodăriilor sărănești pe teritoriul fostului județ Rîmnicu Sărat în perioada 1859—1941*, în „Revista de statistică”, nr. 6, 1957, p. 41.

⁵¹ Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 54; Dudley Kirk, *op. cit.*, p. 34.

precum, în 1930, Adjud, Băilești, Beiuș, Blaj, Huedin, Lipova, Pucioasa, Săveni, Vatra Dornei etc., iar în 1941, Predeal, Fălcu, Băile Slănic și altele și a unor orașe în rîndul satelor, prin diminuarea sau pierderea funcțiilor lor economico-sociale, între care notăm, în 1930, Mahmudia, Chi-lia Veche, Ioan Corvin, Ocna Sibiului, iar în 1941, Lupeni și faptul că unele orașe, în special din categoria celor mici, precum Babadag, Abrud, Hîrșova, Odorheiu Secuiesc, Plenita, Tîrgu Frumos și altele au cunoscut scăderi absolute în numărul locuitorilor lor⁵².

În general, se cunosc destul de sumar elementele caracteristice ale deplasării populației rurale a României către orașe. O categorie socială a cărei orientare spre mediul urban a fost permanentă între cele două războaie mondiale era reprezentată prin tinerii absolvenți ai diferitelor școli medii sau superioare ce pătrundeau în aparatul administrațiilor județene⁵³. În legătură cu alte categorii de orașeni proveniți din mediul rural posedăm doar informații ale anchetelor sociologice întreprinse de echipele studențești după 1934. Știri dispersate apar și din fondurile arhivelor centrale sau locale, dar aproape nici una dintre ele nu este utilizabilă din cauza lipsei de claritate a acestora.

Echipele studențești au constatat, în marea majoritate a localităților cercetate, fenomenul de deplasare a sătenilor către oraș, concretizat în stabilirea temporară sau definitivă în diferite centre urbane a unor persoane de la țară, lipsite de posibilități de câștig în locul de baștină. Așa de pildă, ancheta din iarna anului 1935/1936 de la Bălcești, județul Vâlcea a găsit că circa 40% din cei 300 localnici ce plecau în fiecare an la București, Brăila și Galați, ca precupeți, se stabileau definitiv în oraș⁵⁴. Cercetarea sociologică din vara anului 1936 de la Spineni, județul Olt a constatat că numeroși săteni, după ce terminau arăturile de toamnă, plecau, în cea mai mare parte, la București, unde lucrau ca angajați cu luna la parcuri, la grădini, la fabricile de bere, iar primăvara numai unii dintre ei se reîntorceau acasă⁵⁵. Mulți locuitori din Arcani, județul Gorj lucrau la schelele petroliere și în diferite fabrici, deplasările lor fiind înregistrate în întreaga perioadă de după legiferarea reformei agrare pînă la data anchetei, vara anului 1937. Dintre țărani plecați la orașe, doar o parte mai reveneau în sat. Numai în București se stabiliseră 20 de persoane, care lucrau ca hamali⁵⁶.

Fenomenul de transfer al țăranilor la orașe n-a cuprins numai satele de munte și de deal, unde populația era relativ deasă în raport cu întinderea terenului cultivabil și unde deplasarea spre mediul urban era, în general, destul de intensă. Ea este atestată documentar și pentru satele de șes ale țării, chiar și din regiunile cele mai slab populate. Așa de pildă, mulți dintre locuitorii comunei Sepreș, județul Arad plecaseră la Bucu-

⁵² *Ibidem*, p. 52; Vasile Cucu, *Orașele României*, București, Edit. științifică, 1970, p. 228—233; *Recensămîntul general al României din 1941...*, p. 1 și urm.

⁵³ Vezi I. „Opinia” din 25.VI.1932; Arh. St. București, fond Banca agronomilor, S. A., București, dosar 126/1929, f. 3; 31/1938—1939.

⁵⁴ Magdalena Livezeanu, *op. cit.*, p. 251—255.

⁵⁵ V. Oprescu-Spineni, *op. cit.*, p. 184.

⁵⁶ Ion I. Berca, *Mișcarea spre orașe a locuitorilor din Arcani-Gorj*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 9—10, septembrie—octombrie, p. 467.

rești sau la Craiova, unde se angajaseră ca servitori, în afară de acei săteni ce se deplasau la orașe pe perioade mai scurte de timp⁵⁷. Dintr-o populație de 1 801 locuitori, câți avea în anul 1938 satul Perieți, județul Ialomița, de la sfârșitul primului război mondial pînă la data anchetei, un număr de 150 de localnici se stabiliseră la București, Călărași și Brăila, ca negustori, ca meseriași ori ca muncitori⁵⁸.

Anchetele efectuate de echipele studențești ne indică și cîteva localități în care după primul război mondial tendința de strămutare a țărănilor spre orașe a fost extrem de redusă sau în care ea n-a existat. Sătenii din Slobozia Pruncului, județul Suceava, găsind de lucru pe proprietățile Fondului bisericesc și, cu ziua, la calea ferată, plecau în număr foarte mic în căutare de câștig spre centrele urbane⁵⁹. La Cîrligele, județul Rîmnicu Sărat, din 1921 pînă în 1938, nici un țăran nu se mutase la oraș. Cauzele acestei stări erau găsite de autorul anchetei în ocupația de podgoreni a localnicilor și în faptul că întreaga populație a satului putea să-și procure mijloace pentru asigurarea traiului la muncile prestate în hoțarul comunei⁶⁰.

În România perioadei interbelice se constată și o deplasare de la orașe către sate, reprezentată prin funcționari, intelectuali, meseriași și persoane de alte profesii care, găsind condiții prielnice exercitării profesiei lor în mediul rural, s-au stabilit acolo⁶¹. Acestora li se adaugă țărani întorși în unele sate din emigrațiile externe antebelice⁶². Procesele au fost însă nesemnificative, atît pe spații geografice, cît și în timp, neavînd influență asupra modificării ponderii populației pe medii de locuire.

În concluzie, în perioada dintre cele două războaie mondiale, procesul stabilirii țărănimii la orașe n-a fost uniform în intensitate. În primul deceniu postbelic orașele au avut o capacitate destul de redusă de absorbție, datorită ritmului mai lent de dezvoltare a industriei lor. În perioada 1929—1933, mișcarea sătenilor spre centrele urbane a fost stînjinită de consecințele crizei economice. Ea a cunoscut un tempou mai alert după anul 1934. Cu toate acestea, orașul n-a fost capabil să absoarbă întregul spor al populației rurale, astfel că aceasta a continuat să dețină o pondere din ce în ce mai mare în structura populației țării.

⁵⁷ Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 12.

⁵⁸ Ovidiu Birlea și Gh. Reteganul, *Perieți. Un sat de muncitori agricoli din Ialomița* în *60 sate românești*, vol. IV, p. 35.

⁵⁹ Mircea Tiriung, *Slobozia Pruncului...*, p. 116.

⁶⁰ Gh. Reteganul, *Cîrligele...*, p. 18.

⁶¹ Dr. Sabin Manuila, *op. cit.*, p. 169.

⁶² Vezi Mircea Tiriung, *op. cit.*, p. 108; Gh. Reteganul, *Căianul Mic. Un sat de voștinari...*, p. 60—61.

CAPITOLUL VIII

PROBLEMA SUPRAPOPULAȚIEI AGRICOLE ÎN ROMÂNIA

După reforma agrară din 1921, în condițiile unui progres lent al agriculturii românești, problema suprapopulației agricole din țara noastră s-a impus din ce în ce mai mult atenției contemporanilor. Chestiunea a fost dezbătută sub toate aspectele: cauze, consecințe și modalități de îndreptare, evidențiindu-se implicațiile ei asupra evoluției agriculturii, a industriei și a stării sociale a satului românesc din perioada interbelică.

Pînă la primul război mondial, datorită practicării unei agriculturi extensive și dezvoltării relativ lente a industriei, capacitatea de muncă a unei părți însemnate a locuitorilor rurali era incomplet folosită. Reforma agrară din 1921, înfăptuită într-o perioadă cînd populația țării scăzuse, ca urmare a marilor pierderi umane suferite în anii războiului, a realizat o oarecare concordanță între suprafața de pămînt cultivabil și forța de muncă existentă în agricultură, fără a soluționa însă problema¹, dar echilibrul a fost rupt după un scurt timp și disproporția dintre cei doi factori s-a adîncit treptat, treptat.

Populația rurală a României a sporit cu o cadență anuală de circa 230 000 de locuitori pe an, de la 12 087 612 locuitori, în anul 1920, la 16 312 136, în 1939. Paralel cu sporul absolut al populației rurale din România are loc o creștere însemnată a suprafeței cultivabile, de la 38% din totalul solului țării, cît reprezenta în perioada 1921—1925, la 47,2%, în 1937². Această creștere s-a făcut, atît prin punerea în circuitul culturii a unor terenuri pînă atunci nefolosite, cît, mai ales, prin reducerea întinderii pămînturilor destinate pentru fînețe și pășuni. Creșterea suprafeței cultivabile a fost însă inferioară sporului populației rurale.

În 1930, la o suprafață cultivabilă de 17 524 227 ha reveneau 13 070 300 locuitori ce aveau ca ocupație agricultura, aceștia reprezentînd 72% din populația României, dintre care 12 489 700 trăiau la țară³. Suprafața medie de teren cultivabil ce revenea pe cap de locuitor agricol era de 1,34 ha,

¹ George D. Jackson Jr., *op. cit.*, p. 240.

² Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei...*, p. 29.

³ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 29; 204/28/1940, f. 28; Wilbert E. Moore, *Economic Demography of Eastern and Southern Europe, League of Nations*. Geneva, 1945, p. 26.

cu diferențieri pe provincii, maxima fiind în Dobrogea, cu 2,31 ha pe locuitor agricol, iar minima în Bucovina, cu 0,83 ha cultivabile⁴. În 1930, la km p de suprafață cultivabilă reveneau 81,59 locuitori rurali; opt ani mai târziu, în 1938, numărul lor a sporit la 82,4⁵, menținându-se în jurul limitei de 82 și în anii următori. Densitatea populației rurale agricole — rezultată din raportul dintre locuitorii satelor ce se ocupau cu agricultura, împreună cu întreținuții lor și suprafața cultivabilă — era însă, în 1938, de 116,3 locuitori pe km p⁶. Dintre toate provinciile, cele mai suprapopulate rămăneau Bucovina și Transilvania. Deși în Transilvania densitatea, socotită pe medii întrunite, era inferioară mediei țării, fiind de numai 54,2 locuitori pe km p, față de 61,2, cât era ea pe România, aceasta apărea din punct de vedere agricol mult mai suprapopulată, din cauza capacității reduse de absorbție a terenului cultivabil⁷. Pe de altă parte, ponderea populației active ocupată în agricultură, care era, în 1930, de 78,2%, a sporit continuu până la al doilea război mondial⁸.

După război, aceste fenomene au reținut, din mai multe motive, atenția contemporanilor. În primul rând, în condițiile dreptului de proprietate și de succesiune existent în România, creșterea populației rurale pe unitatea de suprafață cultivabilă adâncea procesul de pulverizare a loturilor peste limita exploatarii lor raționale; în al doilea rând, surplusul de populație agricolă nu permitea folosirea completă a brațelor de muncă din agricultură; în fine, aceste cauze mențineau deschisă și agravau, la rîndul lor, problema agrară din România⁹.

Economistii au apreciat, ținând seama de nivelul mediu al rentabilității agriculturii și de numărul mediu de persoane din gospodăria țărănească, minimum necesar de pământ pentru asigurarea întreținerii, pe baze independente, a unei familii rurale la 5 ha¹⁰. Indiferent ce titulatură i s-a dat acestuia: *lot tip economic, bun de familie, bun indivizibil, proprietate bazată pe muncă*, elementele de calcul au condus în mod aproape invariabil pe economiști la cifra de mai sus. De aici, apărea însă o contradicție evidentă între soluția preconizată, de a se asigura familiei rurale cel puțin 5 ha cultivabile, și politica agrară a cercurilor conducătoare din România. Prin legile de reformă agrară din 1920—1921 lotul maxim de împrăștiere era fixat la 5 ha¹¹. Or, această întindere reprezenta suprafața minimă necesară întreținerii familiei țărănești.

⁴ Idem, doc 204/28/1949, f. 28; Ing. I. Measnicov, *Aspectele statistice...*, p. 29.

⁵ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 204/28/1940, f. 25—26; Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 26 și 35.

⁶ Gh. Brînzescu, *op. cit.*, p. 219.

⁷ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 30.

⁸ Vezi Ion Vasiliu, *Agricultura*, în *Aspecte...*, p. 53—54; Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, București, Cartea românească, 1946, p. 64.

⁹ Vezi D. Șandru, *Problema comasării micii proprietăți din România între cele două războaie mondiale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, 1969, p. 36—46.

¹⁰ Vezi N. Cornățeanu, *Reforma agrară și gospodăria noastră agricolă*, București, Cartea românească, 1930, p. 31—33; Valeriu Bulgaru, *op. cit.*, p. 84.

¹¹ Vezi „Monitorul oficial”, nr. 82 din 17.VII.1921.

Pe de altă parte, solul cultivabil al țării era insuficient pentru traducerea în fapt a unei asemenea soluții. Partidele politice din România, care în perioada discutării proiectelor de reformă agrară făcuseră propagandă pe tema împrumptării tuturor țăranilor pe loturi de minimum 5 ha cunoșteau încă de pe atunci caracterul nerealist al acestei lozinci. Faptul explică, între altele, de ce soluția lotului minim indivizibil de 5 ha nu a găsit prea mulți aderenți în cercurile guvernante din România. Deși înfăptuirea împrumptării tuturor țăranilor pe lotul tip de 5 ha, în condițiile date ale României, era irealizabilă, promotorii acestei idei au meritul că au evidențiat caracterul incomplet al reformei agrare și faptul că o mare parte din familiile țărănești nu își puteau asigura întreținerea din exploatarea lotului de împrumptare¹².

Un alt remediu împotriva divizibilității și parcelării lotului țăranesc a fost căutat în modificarea dreptului de succesiune, prin care să se permită lăsarea întregului pământ moștenire numai unuia dintre fii: celui mai mare, sau celui apreciat că va putea munci pământul în condiții mai bune. Legislația agrară din perioada interbelică a inserat câteva norme de asemenea natură, dar acestea nu s-au aplicat¹³. Chiar dacă ele s-ar fi tradus în fapt, problema nu se putea rezolva pe această cale. Atât timp cât proprietățile țăărănești erau fărâmițate în loturi minuscule, instituirea moștenitorului unic ar fi putut numai să oprească la un anumit stadiu fenomenele de divizibilitate și de parcelare.

Paralel, s-a căutat soluția în diferențierea din punct de vedere economic a țăranimii. Legilor agrare li s-au adus ca principală acuzație faptul că au admis drept criteriu de preferință la împrumptare pe cel social și nu pe cel economic¹⁴. Criticile pe această temă au devenit, în cursul anilor, cu atât mai numeroase cu cât rezultatele generale ale agriculturii erau sub posibilitățile ei reale și cu cât tot mai multe gospodării țăărănești se ruinau. G. Ionescu-Șișești propunea, în 1940, instituirea unor măsuri legislative speciale care să favorizeze diferențierea țăranimii și să stăvilească, paralel, fărâmițarea loturilor. Pe de o parte, — scria el — să se încurajeze bunii agricultori spre a putea cumpăra pământ, iar, pe de alta, să se sprijine, fără nici un sentimentalism, crearea unei clase de lucrători agricoli, căci, pe această cale, s-ar consolida țăranii pe proprietățile lor, ca și clasa celor angajați în agricultură ca muncitori salariați, iar o parte din categoria acestora din urmă ar merge la oraș, în industrie¹⁵.

Clasele conducătoare din România au încurajat o asemenea politică, prin legile privitoare la circulația bunurilor rurale, dar efectele ei s-au

¹² Virgil N. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția...*, p. 291—292; D. I. Țiculescu, *Lotul tip economic*, București, 1943, p. 9; Mircea Georgescu, *Politica noastră agrară și legile de ocrotire socială*, Cluj, 1937, p. 11.

¹³ Detalii la G. Ionescu-Șișești et N. Cornățianu, *op. cit.*, p. 88; Andrei Rădulescu, *Dreptul și proprietatea rurală*, București, Cuvîntul românesc, 1940, p. 32—34; D. Șandru, *Reforma agrară...*, p. 280—284.

¹⁴ Valeriu Bulgaru, *Fenomenul agrar*, Iași, Brawo, 1936, p. 21; C. Argetoianu, *Chestia agrară*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. I (1924), nr. 1, din 1 mai, p. 4; I. D. Barzan, *Reforma agrară*, în „Democrația”, București, an. XIII (1925), nr. 7—8, iulie—august, p. 68.

¹⁵ G. Ionescu-Șișești, *Problema decăderii agriculturii țăărănești prin pulverizarea excesivă a proprietății*, în „Viața agricolă”, an. XXXI (1940), nr. 6, iunie, p. 165.

concretizat în agravarea chestiunii. La sate s-a produs, într-adevăr, un proces de diferențiere socială: pe de o parte, au sporit puterea economică și ponderea numerică a chiaburimii, iar pe de alta, a crescut, într-un ritm mult mai intens, numărul familiilor care dispuneau de loturi din ce în ce mai reduse¹⁶, fie din cauza vânzărilor, fie, mai ales, din cauza succesiunilor. Nici agricultura și nici industria națională din perioada interbelică nu au putut să absoarbă decât o parte din populația rurală ce nu-și asigura întreținerea din exploatarea propriului pământ, iar urmarea firească a acestor stări a fost agravarea fenomenului de suprapopulație agricolă.

Discuțiile pe tema folosirii incomplete a capacității de muncă a țărănimii au fost deschise la numai câțiva ani după legiferarea reformei agrare din 1921. Pentru prima dată după război, Al. Alimăneștianu încerca analiza disponibilului de brațe de muncă din agricultură, folosind datele anului 1923 privitoare la suprafețele cultivate. Nedispunând de statistici precise în legătură cu populația agricolă, el aprecia la 12 744 960 de persoane populația validă a satelor ce lucra efectiv în agricultură. Cifra indicată de el este exagerată, depășind populația totală a satelor din acel an. Socotind raportul dintre numărul zilelor ce se puteau efectua într-un an de către locuitorii valizi ai satelor care aveau ca ocupație agricultura, de 120 de zile, în raport cu necesarul de zile de muncă dintr-un an pentru cultivarea întregii suprafețe însămiștate, el stabilea la 882 294 908 zilele de muncă ce rămăneau nefolosite, a căror valoare, socotită la numai 20 de lei ziua, nu la 40 de lei cum se plătise în campaniile agricole ale anului 1923, echivala cu 17,6 miliarde lei¹⁷. Dacă păioasele care s-au cultivat în acel an ar fi fost lucrute cu mașinile ar mai fi rezultat o economie de 64 598 760 de zile-muncă¹⁸. În ciuda faptului că Alimăneștianu considera destul de grav fenomenul existenței surplusului de brațe de muncă din agricultură, el se pronunța pentru introducerea mașinilor agricole, ca un remediu împotriva concurenței cerealelor străine¹⁹. Ca soluții în problema suprapopulației el preconiza necesitatea educării țaranului pentru muncă în industria casnică; întocmirea unui program de lucru pentru industrie pe regiuni, în funcție de condițiile concrete din fiecare zonă; organizarea și procurarea de credite ieftine, în cantități suficiente și la timpul oportun pentru comercializarea la prețuri avantajoase a produselor acestor industrii²⁰. Reluând, în 1930, cercetarea problemei, pe baza datelor din 1926, Alimăneștianu aprecia că valoarea zilelor de muncă nefolosite de țărani pe întreaga durată a anului se ridica la 25 miliarde de lei, sumă ce echivala cu totalul depunerilor spre fructificare aflate în 1930 la institutele de credit din țară²¹.

¹⁶ Vezi D. Șandru, *op. cit.*, p. 272; Roman Cresin, *Recensămîntul agricol...*, p. 8, 14—15.

¹⁷ Alexandru Alimăneștianu, *Organizarea muncii rurale*, în „Democrația”, București, an. XV (1926), nr. 10—12, octombrie—decembrie, p. 70—71; vezi și A. Frunzănescu și Gh. Dumitrașcu, *Munca omenească folosită în agricultura noastră*, în „Agricultura nouă”. Cluj, an VII (1940), nr. 1, ianuarie, p. 3.

¹⁸ Alexandru Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 72.

¹⁹ *Ibidem*, p. 79.

²⁰ *Ibidem*, p. 81.

²¹ Idem, *Din nevoile agriculturii*, București, 1930, p. 45—46.

În 1933, Grigore Manoilescu, raportînd locuitorii activi din agricultura României (bărbați, femei și copii, cuprinși între vîrsta de 15 și 60 de ani) la totalitatea terenului arabil, obținea o medie de 1,7 ha de pămînt pe cap de locuitor agricol activ și, considerînd că o persoană putea exploata anual 4 ha, conchidea că 4,5 milioane de muncitori agricoli, sau 58% din populația ce se ocupa cu agricultura, erau utilizați în plus la exploatarea solului²². El aprecia că chiar în timpul campaniilor agricole circa 4,4 milioane de oameni erau rău folosiți în agricultură²³. Deosebit de grav considera Manoilescu șomajul hibernal, timp în care săteanul nu producea aproape nimic. În unele regiuni mai sărace, în special în cele de la munte, șomajul hibernal tindea a se transforma în șomaj permanent și total, muncitorul neputînd găsi de lucru nici în perioada campaniilor agricole. „Dacă șomerii nu mpr de foame — scria el — nu este mai puțin adevărat că șomajul în România este tot atît de grav pentru că, în ce privește imensa masă a locuitorilor agricoli, el e cronic și structural”²⁴.

În 1935, A. Frunzănescu a publicat un studiu relativ la aceeași chestiune, pe baza datelor culese în 1933 împreună cu I. C. Vasiliu. Energia de muncă era evaluată la 1 865 101 000 zile lucrătoare, în vreme ce pentru întreținerea culturilor agricole din întreaga țară (suprafața cultivată, întreținerea vitelor, a viilor, a fînețelor și altele) erau necesare 814 420 868 zile-muncă, socotite a zece ore ziua. Rezulta, din diferența dintre cele două cifre, un număr de 1 050 671 132 zile nefolosite anual, care echivalau cu 56,34% din totalul energiei de muncă²⁵. Dat fiind faptul că potențialul pămîntului putea fi cu greu mărit, pe cînd posibilitățile de muncă de la sate erau în continuă creștere, Frunzănescu preconiza căutarea unor soluții urgente pentru evitarea șomajului cronic ce putea prezenta forme grave cu consecințe pe plan economic și social. El se pronunța, categoric, împotriva introducerii mașinilor, care ar fi dus la eliminarea unui mare număr de brațe de muncă. „Cu cît energia de muncă omenească va fi mai puțin folosită, introducerea mașinismului va cauza prejudicii social-economice mai grave, exceptînd cazul cînd acele brațe de muncă vor găsi o altă întrebuințare (subl. aut.)”²⁶.

Cinci ani mai tîrziu, A. Frunzănescu reia cercetarea problemei, împreună cu Gh. Dumitrașcu, pe baza datelor oferite de Direcția Economică Agrară din Ministerul Agriculturii și Domeniilor, pentru anul 1938. Elementele de calcul se referă la cele 24 313 397 ha cultivabile (inclusiv pădurile) și la creșterea vitelor, activități pentru care erau necesare 898 151 753 zile-

²² Manoilescu calcula la 8 milioane locuitorii rurali activi ai României (Grigore Manoilescu, *Șomeuri și șomaj*, București, Tip. Universul, 1933, p. 6—7). Cifra menționată a fost înșușită ulterior de numeroși cercetători ai realităților agrare Vezi D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 79; Biblioteca Centrală de Stat, fond Al. St. Georges, Pac. XCIV, dosar 10, f. 14.

²³ Grigore Manoilescu, *op. cit.*, p. 6.

²⁴ *Ibidem*, p. 6—7.

²⁵ Dr. A. Frunzănescu, *Munca omenească în actuala conjunctură agricolă*, București, 1935, p. 11—14. Virgil Madgearu aprecia acest studiu drept prima evaluare făcută în această direcție pe baze științifice. Dealtfel, el reproduce, atunci cînd studiază fenomenul presiunii demografice rurale din România, concluziile la care a ajuns, în 1935, Frunzănescu, cu singura deosebire că el apreciază la numai 200 000 numărul persoanelor ce nu-și găseau întrebuințare în agricultură (Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei...*, p. 48—53).

²⁶ Dr. A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 5

lucru. Calculul era făcut la populația rurală din 1930, încorporându-se copiii de la 12 ani în sus pînă la locuitorii de 65 de ani. Copiii între 12 și 19 ani erau socotiți ca efectuînd 0,5 din ziua de muncă a unui bărbat adult, iar femeile 0,75. De aici rezultau 8 035 811 zile-om, ce s-au înmulțit cu 240 zile lucrătoare dintr-un an²⁷. Față de cele 1 928 594 640 de zile potențiale de muncă, rămîneau disponibile 1 030 442 887 zile. Așadar, în 1938, se foloseau, procentual, numai 45,36% din totalul energiei de muncă de care dispunea satul românesc. Dacă se admitea că zilele de muncă folosite la lucrările casnice din exploatare ar fi reprezentat încă o cotă de 10% pe an din totalul zilelor potențiale, adică 192 859 464 zile, ar fi reieșit un total de 1 091 011 217 zile întrebuițate. Cu tot acest adaos, mai rămîneau disponibile 837 583 423 zile de lucru, sau 43,44%²⁸.

În fine, în 1945, I. C. Vasiliu studiază problema, pe baza datelor oferite de Recensămîntul din anul 1941. România avea, în hotarele de atunci, 13 537 757 locuitori, din care 10 238 255 formau populația rurală. S-a considerat că cei 5 815 427 lucrători valizi — copii peste 12 ani, bărbați și femei pînă la 64 de ani — dispuneau de capacitatea de a efectua — socotite la 277 de zile lucrătoare pe an — un total de 1 041 112 119 unități de zile-muncă. Pentru exploatarea solului, inclusiv a pădurilor, creșterea animalelor și alte lucrări anexe erau necesare 521 300 000 de zile. Astfel, populația agricolă muncitoare folosea pe an numai 50,1% din totalul energiei sale de muncă, în timp ce restul de 49,9%, în cifre absolute, 2 297 867 locuitori bărbați, rămîneau într-un șomaj specific agriculturii. Nici chiar în perioada lunilor de vară și de toamnă, de muncă intensă, nu puteau fi absorbite toate brațele de muncă existente, ci numai 89,7% din totalul lor. Rezultă că 10,3% din capacitatea de muncă, adică 468 710 locuitori bărbați erau nevoiți să șomeze chiar în campaniile agricole, dacă nu găseau utilizare în industrie. Ca și Grigore Manoilescu, Vasiliu atrăgea atenția asupra șomajului agricol sezonier hibernal, cu slabe posibilități de înlăturare²⁹.

Studiile efectuate de unii dintre cercetătorii străini asupra realităților agrare românești, atît cele ce au avut la bază datele autorilor români mai sus citați, cît și cele ce s-au întemeiat pe statisticile agricole internaționale, ajung la concluzii similare. Marjus Gormsen evidențiază surplusul de populație rurală din România ce nu-și găsea ocupație nu numai iarna, ci chiar și în cea mai mare parte a anului³⁰. George J. Jackson Jr. estima, pe baza datelor din 1930, surplusul populației agricole din România la 23,1% din totalul ei, cu o pondere foarte ridicată în Bucovina, unde surplusul reprezenta

²⁷ A. Frunzănescu și Gh. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 24—25.

²⁸ *Ibidem*, p. 25—29. Cu privire la această problemă vezi și Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 48—53; Dr. Gh. Mantu, *Agricultura românească și criza economică*, în *Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale*, București, Tip. Bucovina, 1937, p. 185—187; Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, p. 313; Henry L. Robert, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Archon Books, 1969, p. 48—50.

²⁹ Prin comparație cu populația rurală a vechiului teritoriu al României, consemnată la recensămîntul din 1930, I. C. Vasiliu o stabilea la 11 638 481 locuitori agricoli (vezi ing. Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 11 și urm.).

³⁰ M. Gormsen, *Studiu critic asupra cooperației românești*, în „Independența economică”, București, an. XXIII (1940), nr. 3—4, mai—august, p. 15.

58,00%, și mai mică în celelalte provincii: de 24,60% în Transilvania, de 23,20% în Vechiul regat și de 12,00% în Basarabia³¹.

Toate studiile prezentate mai sus indică un procent ridicat al forței de muncă rămasă neutilizată în anii la care se referă. Ele au avut în vedere cultura extensivă din agricultura românească a aceluși timp, o zi lungă de muncă, de cel puțin zece ore, și folosirea forței de muncă a copiilor de la vârsta de 12 sau de la 15 ani în sus, ceea ce făcea ca disponibilul forței de muncă să fie apreciat la circa jumătate din totalul luat în calcul.

Cauza principală a folosirii incomplete a capacității de muncă din agricultura României a fost căutată de cercetătorii din acea epocă în sporul natural al populației rurale, care concentra un număr din ce în ce mai ridicat de locuitori pe km. p. de suprafață cultivabilă și care ar fi dus la o fărâmițare excesivă și neeconomică a proprietății. Nicolae Cornățeanu aprecia, pe baza datelor oferite de statisticile Institutului Internațional de Agricultură, că România posedă, în comparație cu alte state europene, un număr ridicat de locuitori pe km p. de suprafață cultivabilă³². Într-adevăr, dacă avem în vedere aceste cifre, situația apare nefavorabilă României, dar faptul nu explică de ce în alte țări cu concentrație mare de populație rurală, cu numai câteva procente sub cea a României, precum Norvegia sau Polonia, nu s-a ridicat cu atâta acuitate ca în țara noastră problema utilizării forței de muncă din agricultură. Explicația acestei cauze a fost găsită în mod real, dar parțial, în sistemul de cultură extensivă, cu un pronunțat caracter cerealier, cu o slabă dezvoltare a creșterii vitelor și cu o rentabilitate redusă³³.

Mulți contemporani au văzut o corelație directă între cultura intensivă, care putea atrage mai multe brațe de muncă disponibile, și folosirea unei părți însemnate din sporul populației rurale³⁴. N. Cornățeanu remarcă, în 1929, comparând necesarul de muncă dintr-o exploatare agricolă mică în care se practica o cultură intensivă, cu una cu o cultură extensivă, similară ca întindere, că, în timp ce în prima rămăneau disponibile numai 64,6 zile, în cea de-a doua zilele de muncă neutilizate se ridicau la 144,5³⁵. Pornind de la această realitate, specialiștii contemporani ai problemei agrare au căutat soluția în intensificarea agriculturii, prin schimbarea caracterului predominant cerealier al culturii țărănești, prin cultivarea unor plante cu o rentabilitate mai ridicată, prin zootehnicizarea culturii țărănești, prin crearea unor gospodării anexe, prin lucrări de ameliorare a solului, toate acestea urmărind să absoarbă o parte din brațele de muncă nefolosite în agricultură³⁶.

³¹ George D. Jackson Jr., *op. cit.*, p. 238.

³² Nicolae Cornățeanu, *Cercetări asupra rentabilității agriculturii țărănești*, București, 1935, p. 115—117.

³³ Ing. Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 11—13; Dr. Gh. Mantu, *op. cit.*, p. 187.

³⁴ Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, Tip. Gutenberg, 1920, p. 137, 142—143; V. N. Madgearu, *Agrarianism...*, p. 43.

³⁵ Vezi Nic. D. Cornățeanu, *Organizarea muncii în agricultură*, „Oltenia”, 1929, p. 20 și urm.

³⁶ Vezi Virgil Madgearu, *Orientarea agriculturii românești*, în „Viața agricolă”, an. XXII (1931), nr. 5—6 din 1—15 martie, p. 102—105; G. Cipăianu, *Combaterea crizei agricole prin raționalizarea producțiunii*, București, „Oltenia”, 1931, p. 5—9 și 21; N. O. Popovici-Lupa, *Chestia țărănească*, în „Agricultura nouă”, Cluj, an. V (1938), nr. 5, mai, p. 106—107.

Intensificarea agriculturii țărănești, ca o soluție a problemei suprapopulației agricole, avea în vedere, la cei mai mulți dintre susținătorii acestei idei, un grad atât de înalt, încât, prin folosirea tehnicii celei mai moderne, să se permită nu numai exploatarea pământului, ci și industrializarea produselor lui. Pe lângă faptul că un număr tot mai ridicat de brațe de muncă și-ar fi găsit, pe această cale, utilizare în agricultură, intensificarea culturii solului ar fi contribuit la sporirea randamentului agriculturii, la ridicarea standardului de trai al țărănimii, la lărgirea pieței interne și la asigurarea unui debușeu mai favorabil pentru produsele românești pe piața mondială³⁷.

Utilizarea mașinilor și a muncii salariate în agricultura României, recunoscută ca necesare, au întâmpinat însă suficiente rezerve din partea unor specialiști, care considerau că apelul la ele nu ar fi dus decât la o sporire a disponibilului de brațe de muncă³⁸. În viitor — scria Cornățeanu — se va accentua tot mai mult diferența dintre mașinism și brațele țărănimii, care vor crea posibilități nebănuite pentru intensificarea muncii omeneste și limitarea mașinismului la acele munci care sînt cu totul superioare brațelor. Pentru a evita șomajul agricol, va trebui să excludem mașinismul. Chiar marea proprietate — conchidea el — va trebui să cumpănească îndelung introducerea oricărei mașini, în fața brațelor ce i se vor ivi, din zi în zi mai numeroase³⁹.

Pentru a asigura o rentabilitate mai ridicată a agriculturii, o parte din țărani au pășit pe calea intensificării culturii, care determina o mai largă utilizare a forței de muncă din mica gospodărie. Tendința spre intensificarea agriculturii este concretizată prin reducerea suprafeței cultivată cu cereale, în favoarea unor plante mai rentabile. Proporția suprafeței cultivată cu cereale scade, de la 87,1% din totalul cultivabil, în anii 1921—1925, la 82,4%, în 1937, în folosul plantelor industriale. Dar, cu toate că în acest interval de timp suprafața însămintată cu plante alimentare și industriale și cu finețe cultivate a cunoscut o creștere mai rapidă decât a altor culturi (cultura plantelor industriale s-a dublat, a finețelor cultivate s-a mărit cu 60%, iar a plantelor alimentare cu 40%), aceste plante, caracteristice culturii intensive, ocupau în 1937 doar 12,5% din suprafața arabilă⁴⁰. Astfel, intensificarea agriculturii pe suprafețe reduse de teren n-a putut atrage pe scară largă disponibilul forței de muncă rezultat din sporul natural al populației.

³⁷ Vezi Ernest Grințescu, *Mărirea producției*, București, 1934, p. 4; Alexandru Alimăneșcianu, *Probleme economice*, București, 1940, p. 100—101; Gh. Bungescu, *Mașinismul în agricultura de astăzi și de mâine*, în „Viața agricolă”, an. XXIV (1933), nr. 1, ianuarie, p. 23—25; D. G. Chițoiu, *Industrializarea agriculturii noastre*, București, „Oltenia”, 1931, p. 3—24; Ing. C. Ianculescu, *Problemele agrare și dezvoltarea industrială a României*, București, 1934, p. 72; C. Grigoriu, *Mașinismul în agricultura noastră*, în „Viața agricolă”, an. XXII (1931), nr. 9—12 din 1 mai—15 iunie, p. 263 și urm.; Joseph S. Rouček, *op. cit.*, p. 638.

³⁸ A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare...*, p. 143; Aurelian Pană, *Agricultura românească în noul cadru european*, București, 1942, p. 8.

³⁹ N. Cornățeanu, *Tractorul și secerătoarea trierătoare în agricultura noastră*, București, 1933, p. 52—54; idem, *Criza agricolă și criza agrară*, în *Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale*, București, Tip. Bucovina, 1937, p. 75.

⁴⁰ Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei...*, p. 29.

O altă soluție propusă a fost aceea a atragerii unei părți a țărănimii în procesul exploatării capitaliste industriale, care trebuia să se producă paralel cu intensificarea agriculturii⁴¹. „Reforma agrară fixează proprietatea rurală numai în mâna unei părți a populației. Ce se face cu surplusul ei? — se întreba Vintilă Brătianu, în ședința din 22 decembrie 1926 a Camerei Deputaților. Trebuie să ne gândim la viitorul ei și viitorul ei este în propășirea industriei, a meseriei și a comerțului“⁴². Manifestul program al Partidului Național Liberal, din 1—4 mai 1930, evidențiind necesitatea dezvoltării industriei, considera această acțiune nu numai ca o măsură generală menită să pună în valoare bogățiile neexploatate pînă atunci, ci și pe cele create prin activitatea agricolă și să asigure, concomitent, un debrășeu brațelor de muncă nefolosite în agricultură⁴³.

Ideea se întilnește și la național-țărăniști, care susțineau că agricultura era principala industrie a României⁴⁴, avînd însă un caracter mai limitat, întrucît soluția plasării proletariatului agricol era căutată, după organizarea muncitorilor din agricultură, ca un ultim refugiu pentru cei necuprinși în această sferă, într-o industrie casnică, ce trebuia creată⁴⁵. Restrîngerea de către național-țărăniști a cadrului chestiunii la organizarea muncitorilor agricoli a fost combătută de contemporani cu argumente ce veneau să sublinieze, pe de o parte, inconsistența teoriilor asupra primatului țărănimii, iar pe de alta, necesitatea industrializării țării. La noi — scria, în 1934, C. Ianculescu, criticînd teoria statului țărănesc — problema agrară nu se va mai pune atunci cînd cultura pămîntului nu va mai fi ocupația a peste 80% din populația țării. De aceea, trebuie să îndreptăm surplusul populației agricole spre alte terenuri de activitate, pentru a împiedica o fărîmițare prea mare a lotului țărănesc. Așadar, — conchidea el, exagerînd, totuși, importanța industrializării în soluționarea problemei agrare — nici stat agrar, nici stat țărănesc nu sînt o soluție. Rezolvarea problemei agrare nu se poate face decît pe calea industriei⁴⁶.

Dar superpresiuena densității populației pe unitatea de suprafață nu a putut fi rezolvată prin plasarea surplusului de brațe de muncă în industria națională. După reforma agrară din 1921, tendința „sustragerii populației de la agricultură și îndreptarea ei spre îndeletniciri comerciale și industriale“⁴⁷ — cum caracteriza Lenin acest proces — a fost evidentă în România, dar ritmul slab de dezvoltare a industriei naționale făcea ca numărul

⁴¹ Idem, *Agrarianism...*, p. 43; Alex. Constantinescu, *Reforma agrară*, în „Democrația“, București, an. XI (1923), nr. 4, aprilie, p. 15; Const. Garoflid, *Un program agrar*, „Triumful“, 1923, p. 4; Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burghezicii românești*, București, 1942, p. 131; Șt. Zeleletin, *op. cit.*, p. 213—214.

⁴² „Dezbaterile Adunării Deputaților“, ședința din 22.XII.1926, p. 707.

⁴³ Biblioteca Centrală de Stat, fond Al. Șt. Georges, XLV, dosar 4, f. 88.

⁴⁴ An. Gusti, *Țărănimea și capitalismul*, în *Scrieri sociale, politice și economice*, București, 1940, p. 157.

⁴⁵ Biblioteca Centrală de Stat, fond Al. Șt. Georges, Pachet CXCIV, dosar 10, f. 13—14 și 19; vezi și I. Mihalache, *Adîncind brazda, Cuvîntare rostită la Congresul Tineretului Național-Țărănesc al organizației din Muscel în 10 septembrie 1933*, București, 1933, p. 22—23.

⁴⁶ Ing. C. Ianculescu, *op. cit.*, p. 39.

⁴⁷ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Ed. a II-a, Edit. politică, 1961, p. 560.

țărănilor atrași în procesul exploatării industriale să fie redus⁴⁸. Fenomenul de absorbție a plusului de populație de la sat de către orașul industrial nu avea capacitate suficientă de ușurare a presiunii demografice în creștere pe unitatea de suprafață productivă și rezultatul a fost sporirea numărului de țărani rămași fără posibilități de muncă și de câștig. Datele statistice înregistrează un subțire exod rural spre oraș, insuficient însă pentru a ușura presiunea demografică rurală.

Suprapopulația agricolă avea în țara noastră un caracter relativ, fiind generată — așa cum observa Costin Murgescu — de însăși dezvoltarea capitalistă a agriculturii și a întregii economii naționale, de concentrarea proprietății funciare în mâinile moșierilor și chiaburilor și de pauperizarea țărănimii și, pe de altă parte, agravată de slaba dezvoltare a industriei României care împiedica atragerea unei părți din populația de la sate în procesul exploatării capitaliste industriale, de împletirea relațiilor de producție capitaliste din agricultură cu relații semifeudale, ce ducea la intensificarea maximă a muncii țărănești, de exploatarea pe scară foarte largă a muncii femeilor și copiilor în agricultură⁴⁹.

În condițiile în care nici intensificarea agriculturii și nici industria națională nu au creat posibilități de utilizare a unei părți mai consistente din surplusul forței de muncă și în care nici țărăanii nu își puteau asigura întreținerea din veniturile realizate de pe loturile de împroprietărire, această populație a constituit o forță de muncă abundentă care a stat la dispoziția moșierilor și chiaburilor, dar care, cu toată dezvoltarea capitalistă a agriculturii, nu a fost absorbită în întregime pe această cale⁵⁰.

Dacă ar fi să dăm crezare unor economiști burghezi care afirmau că reforma agrară din 1921 a favorizat în mod conștient posibilitățile de creare a gospodăriilor țărănești pitice, ca satelite ale exploatărilor mari și mijlocii, pentru a asigura acestora din urmă mijloace de muncă în vederea exploatării pământurilor lor⁵¹, ar însemna să tragem concluzia că reforma nu a urmărit o generalizare a relațiilor de producție capitaliste în agricultura României. Or, dezvoltarea pe linia capitalistă a agriculturii românești a constituit una din sarcinile importante ale reformei agrare.

Fără îndoială că prin caracterul limitat al reformei agrare s-a creat aproape pretutindeni o corelație între acesta și dependența economică a unei părți a țărănimii față de gospodăria mare și mijlocie, asupra căreia contem-

⁴⁸ În general, în jurul marilor orașe o parte dintre țărani reușeau să se angajeze, temporar sau permanent, ca muncitori sau ca funcționari, dar mulți dintre aceștia continuau să păstreze pământurile avute în proprietate și puternice legături cu agricultura (Arh. St. București, fond Banca agronomilor, S. A., București, dosar 31/1938—1939; Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol Arad, dosar 13/1935, f. 15—16).

⁴⁹ Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 98. Vezi detalii în legătură cu caracterul relativ al suprapopulației la Fergus Chalmers Wright, *Population and Peace. A Survey of International Opinion and Claims for Relief from Population Pressure*, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1972, p. 66 și urm. Leo Pasvolksy, *Economic Nationalism of the Danubian States*, London, John-Reprint Corporation, 1972, pp. 440—442, observa că România nu era suprapopulată în raport cu vestul și centrul Europei, dar că în raport cu agricultura țării populația apărea prea numeroasă.

⁵⁰ Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 97 și 100; D. Gusti, *Starea de azi...*, în „Sociologie românească”, p. 432; Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 59.

⁵¹ Vezi V. N. Madgearu, *op. cit.*, p. 41—42; Mitiță Constantinescu, *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, Bucarest, 1925, p. 316.

poranii au atras atenția, chiar de la început, factorilor responsabili: „Exproprierea avînd deocamdată un adînc caracter de menajare a mării proprietăți, prin faptul că mai rămîne o foarte mare cotă de teren arabil în mîna acesteia, în afară de păduri, apă etc. — scria în acest sens un sociolog la numai puțin timp după promulgarea legii agrare — înseamnă că acțiunea de spoliere a acesteia se va întinde nu numai asupra țărănimii neîmproprietărită, ci și asupra celei împroprietărite, mai ales că sînt regiuni unde terenul de împroprietărire fiind insuficient, lotul de împroprietărire s-a prevăzut sub minimul stabilit de lege (sub 5 ha). Marea proprietate, ajutată de cea mijlocie — existență sau creată — va avea încă destule mijloace de aservire, care vor stînjeni țărănimea în dispozițiile — și așa destul de modeste — de progres tehnic și economic”⁵². Madgearu remarca, în același sens, că desființarea legală a raporturilor de muncă existente în satul românesc nu putea deveni o realitate decît în cazul în care pămîntul nu rămînea un mijloc de dominare și de exploatare⁵³.

Or, prin reforma agrară din 1921 marea proprietate nu a fost desființată, iar țărănimea n-a fost împroprietărită cu loturi de întînderi capabile să-i asigure independența economică. Această stare a proprietății funciare rurale din România perioadei postbelice a influențat persistența resturilor semifeudale în raporturile dintre moșieri și țărani. Aproape pretutindeni a existat o corelație strînsă între disponibilul de brațe de muncă din agricultură și felul de exploatare a pămîntului. Fenomenul suprapopulației agricole a constituit o cauză care a favorizat persistența acestor raporturi anacronice și agravarea procesului de exploatare a țărănimii. Lucrînd la Gurasada, județul Hunedoara, echipa studențească a Institutului Social Român remarca, într-un raport din 1937, dependența directă dintre numărul țăranilor fără pămînt și clauzele învoielilor agricole. „Fiind mulți, se concurează între ei și sînt nevoiți să accepte condițiuni de lucru dintre cele mai grele. Astfel fiind stările de lucruri, existența lor se scurge greu și calea spre progres și civilizație le este închisă”⁵⁴. Pe de altă parte, în zonele în care țăranii aveau posibilități mai lesnicioase de cîștig decît cele din agricultură, moșierii au fost nevoiți să-și exploateze pămînturile în regie proprie și să utilizeze pe scară largă mașinile și munca salariată⁵⁵.

La rîndul ei, densitatea ridicată a locuitorilor agricoli a determinat un cîștig redus al țăranului, comparativ cu munca prestată de el⁵⁶. Madgearu remarca, pe bună dreptate, că în România surplusul de populație stătea într-un raport de cauzalitate cu posibilitățile de cîștig ale micului producător rural și că fenomenul suprapopulației agricole influența chiar asupra scăderii salariilor lucrătorilor agricoli din zonele cu populație rară, din cauza

⁵² C. Mihăilescu, *Intervenția de stat în îndrumarea tehnică a agriculturii noastre*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, București, an. IV (1922—1923), nr. 4—5, p. 538

⁵³ Virgil N. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția...*, p. 277J278 și 288.

⁵⁴ Arh. St. Deva, fond Consilierat agricol Hunedoara, dosar 33/1937, f. 42.

⁵⁵ Vezi Arh. St. Călărași, fond Camera agricolă Ialomița, dosar 42/1931, f. 1 și urm.; Arh. St. Slatina, fond Camera agricolă Olt, dosar 14/1928; 38/1930, f. 180—186; Arh. St. Buzău, fond Camera agricolă Buzău, dosar 52/1939.

⁵⁶ Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol Arad, dosar 13/1935, f. 15—16; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Dorohoi, dosar 114/1935—1936, f. 41 și urm.

angajării unor muncitori agricoli din regiunile cu surplus de populație⁵⁷, iar Sabin Manuila găsea că salariile muncitorilor agricoli reprezentau „cea mai mare problemă socială a României“⁵⁸.

S-a menționat că în perioada interbelică țărănimea din România nu își putea fructifica întreaga capacitate de muncă. Faptul că în calcule au fost incluși întotdeauna și copiii impune o corectare a concluziilor tuturor autorilor care apreciază la circa jumătate din totalul disponibil forța de muncă neutilizată în agricultură. În România, întrebuintarea copiilor la lucrările agricole în gospodăriile țărănești proprii sau pe proprietățile mari și mijlocii exploatare cu muncă salariată sau prin sistemul dijei a fost un fapt curent. Menționăm că legislația din perioada interbelică nu cuprinde nici o dispoziție privitoare la limita de vârstă pentru copiii ce puteau să lucreze în agricultură⁵⁹. Proiectul de convenție adoptat de Conferința Internațională a Muncii în cea de-a treia sesiune ținută la Geneva, în octombrie 1921, stabilind vârsta de admitere a copiilor la muncile agricole, propunea țărilor membre să țină seama, la elaborarea legislației, de recomandările lui⁶⁰. În Expunerea de motive a legii din 30 aprilie 1925, privitoare la adoptarea acestui proiect, se arată că obligativitatea învățământului, impunând frecvența la școală, sub sancțiuni riguroase, pînă la vârsta de 14 ani, prin această măsură s-ar fi creat un regim de protecție chiar mai înaintat decît cel din proiectul de convenție⁶¹. Problema admiterii muncii de noapte a copiilor pînă la o anumită vârstă nici n-a fost luată în dezbateră cu prilejul discuției proiectului legii pentru ocrotirea muncii minorilor și femeilor și pentru stabilirea duratei muncii, care, la 13 aprilie 1928, a devenit lege⁶², întrucît legiuitorul considera ca încetățenit obiceiul de a se lucra la cîmp de la răsăritul și pînă la asfințitul soarelui și că după asfințit nici măcar adulții nu mai puteau lucra la cîmp⁶³.

Utilizarea pe scară largă la muncile agricole a copiilor, ca și a femeilor dealfel, a influențat asupra scăderii salariului plătit, în general, în agricultură⁶⁴. Dacă avem în vedere și faptul că o mare parte din muncitorii agricoli nu găseau de lucru în tot timpul anului, ci numai în perioada campaniilor agricole, și nici atunci totdeauna, vom putea înțelege de ce țărănimea fără pămînt sau cu loturi mici de teren avea un standard de viață foarte scăzut⁶⁵. Firește că la menținerea nivelului de trai modest au contribuit o mulțime de factori și că el n-a fost determinat în exclusivitate de

⁵⁷ Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei...*, p. 38.

⁵⁸ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 167/27/1939, f. 7.

⁵⁹ Mircea Georgescu, op. cit., p. 52—54; D. Sandru, *Considerații privitoare la problema suprapopulației agricole din România între cele două războaie mondiale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol“, Iași, 1978, p. 90—91.

⁶⁰ Stelian I. Marinescu, *Forurile internaționale și ocrotirea muncitorilor agricoli*, București, 1945, p. 31 și urm.

⁶¹ Mircea Georgescu, op. cit., p. 47—49.

⁶² „Monitorul oficial“, nr. 85 din 13.IV.1928.

⁶³ Mircea Georgescu, op. cit., p. 47—49; G. Tașcă, *Politica socială a României (Legislația muncitorească)*, București, 1940, p. 287—288.

⁶⁴ Costin Murgescu, op. cit., p. 98.

⁶⁵ Detalii în D. Gusti, op. cit., p. 432; Constantin Ștefănescu, *Munca în viața economică*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 72; Al Barbat, *Studiul economic al satului Drăguș-Făgăraș*, București, 1941, p. 8 și urm.

superpresiunea densității locuitorilor agricoli pe unitatea de suprafață cultivabilă.

Cu începere din anul 1938, problema suprapopulației agricole din România va intra în dezbatere în legătură nemijlocită cu problema structurii proprietății funciare rurale. Acest nou cadru de discuție s-a conturat după ce național-tărăniștii au impus în program necesitatea altei reforme agrare și după ce rezultatele cercetărilor echipelor studențești au scos în relief starea proprietății țărănești. Poziția de apărare a moșierimii împotriva curentului favorabil exproprierii a antrenat acum în discuție reprezentanți dintre cei mai marcanti ai acesteia, printre care amintim pe Const. Garoflid, Andrei Corțeanu, N. Cornățeanu și alții. În studiul *Menirea proprietății mijlocii și mari*, publicat în anul 1938, Garoflid, recunoscând acuitatea suprapopulației agricole, căuta remediul ei nu într-o nouă împărțire a pământului, ci în orientarea muncitorilor agricoli, în primul rând, spre proprietățile mari și mijlocii, care ar deveni, cu timpul, adevărate fabrici și unde ei ar putea obține salarii mai ridicate, ori în industrie. Exproprieria — conchidea Garoflid — ar însemna „un adevărat dezastru”, căci ar duce la desființarea mijloacelor de trai ale muncitorilor agricoli⁶⁶. A. Frunzănescu scria, un an mai târziu, că, în condițiile în care nu mai exista pământ de distribuit la țărani, surplusul de brațe de muncă trebuiau să i se găsească alte utilizări⁶⁷.

Reține, de asemenea, atenția, pentru punctul de vedere al moșierimii în problema utilizării incomplete a forței de muncă din agricultură, discursul ținut de Andrei Corțeanu în ședința Senatului din 15 aprilie 1940, discurs ce exagera în mod deliberat datele chestiunii, spre a-i servi ca argument împotriva ideii de exproprierie. După ce menționa că în decurs de 20 de ani populația țării crescuse cu patru milioane de locuitori, care veneau „să ceară dreptul la existență pe pământ”, și că, după două decenii de la marea împroprietărire, România avea iar milioane de țărani fără pământ și fără altă întrebuințare, se întreba cum se va pune atunci problema, căci problema — declara el — se pune iar. Dar acum — răspundea Corțeanu — nu mai avem teren de rezervă. Marea proprietate ce a mai rămas trebuie păstrată, căci ea face agricultura rațională și asigură hrana orașelor⁶⁸. Cu toate că se pronunță hotărât împotriva exproprierii, ca soluție de atenuare a suprapopulației agricole, Corțeanu recunoaște, totuși, starea precară a locuitorilor rurali lipsiți de posibilități de câștig: „Sînt, după socotelile mele, 5—6 milioane de oameni la țară, în stare de a munci, bărbați și femei, dar care n-au întrebuințare utilă în agricultură, ci tocmai dimpotrivă, și care dacă ar câștiga numai cîte 20 lei pe zi, 300 de zile pe an, ar încasa anual 36 miliarde lei, adică tocmai cu ce să-și plătească hrana pe care astăzi ei n-o mănîncă și pe care noi o exportăm, fiindcă flămînzii noștri rurali n-au cu ce plăti”⁶⁹.

⁶⁶ Constantin Garoflid, *Menirea proprietății mijlocii și mari*, București, „Lupta”, 1938, p. 21—22.

⁶⁷ A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 135.

⁶⁸ Andrei Corțeanu, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 42—43. Chiar G. Ionescu-Șișești s-a pronunțat împotriva exproprierii, în spiritul de mai sus (vezi G. Ionescu-Șișești, *Le nouvel aspect du problème agraires en Roumanie*, în „Archives pour la science et la réforme sociales”, Bucarest, XVI-^e année (1943), nr. 1—4, p. 263).

În concluzie, în România problema suprapopulației agricole a fost agravată de nivelul general de dezvoltare economică a țării, care nu a fost capabil să absoarbă în industrie întregul surplus al țăranilor ce nu-și găseau utilizare în agricultură. La rîndul ei, problema suprapopulației a contribuit la complicarea chestiunii agrare, evidențiind necesitatea soluționării ei definitive. În perioada dintre cele două războaie mondiale, economiștii burghezi, preocupați de realitățile satului românesc, au urmărit cu atenție toate fenomenele pe care le-au cunoscut agricultura și producătorii rurali. Străduința spre înțelegerea și soluționarea lor a fost constantă la cei mai mulți dintre ei. În acest cadru, de o atenție deosebită s-a bucurat studiul problemei suprapopulației agricole. Este meritoriu faptul că chestiunea a fost analizată, în marea majoritate a cazurilor, în conexiunea factorilor care au generat-o și care au contribuit la agravarea ei. Remediile propuse nu puteau să o soluționeze complet, atît timp cît nu se rezolva criza regimului agrar din România. Studiile despre problema suprapopulației agricole atrag însă atenția, în mod direct sau indirect, asupra acestei necesități imperioase.

CAPITOLUL IX

REGIMUL ALIMENTAR AL POPULAȚIEI RURALE

Una din principalele probleme ale populației rurale, cu implicații nemijlocite asupra stării generale a sănătății și asupra evoluției locuitorilor din punct de vedere biologic, a fost cea a alimentației. Numeroasele anchete întreprinse după 1930 la sate din inițiativa Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, în perioada 1935—1938 de către Institutul de Științe Sociale al României, prin intermediul echipelor studențești, constatările autorilor micromonografiilor comunelor redactate în anii 1937—1938 și alte cercetări de teren au scos în evidență caracteristicile de bază ale alimentației populației rurale, unii autori încercând să stabilească și legăturile firești dintre carențele ei și starea biologică a locuitorilor de la sate. Concluzia generală ce se desprinde din toate studiile publicate pe această temă este aceea că aproape pretutindeni în România porumbul constituia baza alimentației țaranului. Porumbul intra în hrana locuitorilor din Vechiul regat în proporții de 70—96% din totalul produselor cerealiere consumate. În Bucovina, Dobrogea, Transilvania și sudul Basarabiei el nu depășea decât rareori 50%, fiind parțial înlocuit cu grâu ori secară¹.

Și în regiunile de peste munți, în afară de cele puternic industrializate, țaranul român se alimenta cu cantități însemnate de mămăligă. Spre deosebire de cel din Vechiul regat, el o consuma însă numai la anumite mâncăruri. Excepție făceau locuitorii unor sate de munte din Maramureș, unde, ca și în vechea Românie, mălaiul reprezenta temelia hranei². În Vechiul regat și în câteva regiuni din Basarabia mămăliga se consuma în fiecare zi și cu toate alimentele, chiar cu legume verzi și murate, cu fructe, cu ciorbe, pierzând calitatea de complement al anumitor mâncăruri și devenind un aliment de necesitate, care domina cu totul rația din punct de vedere caloric³. Doctorii M. Enescu și A. Radenschi au găsit în Moldova localități în care țaranul consuma, sub formă de mămăligă, cantități enorme de porumb (peste 1 200 grame, reprezentînd ușor 4 000—5 000 de calorii). Cercetările lui M.

¹ Dr. I. Cludian și dr. D.C. Georgescu, *Pregătirea alimentelor în gospodăria rurală*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6 ianuarie—iunie, p. 416.

² Petre Lenghel-Izanu, *Alimentația și îmbrăcămintea la Birsana, Maramureș*, în „Sociologie românească”, an. IV (1939), nr. 4—6, aprilie—iunie, p. 272—273.

³ Dr. I. Cludian și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 420.

Enescu, din 1920, din județul Roman și ale profesorilor Al. Slătineanu, I. Alexa și Aycroyd, de la Tomești, județul Iași, de după 1929, au constatat că alimentul de bază, porumbul, ajungea să fie consumat în zilele de mare efort fizic pînă la impresionanta cifră de trei kg pe zi⁴.

Pe această cale se acoperea necesarul de calorii fiziologice și nete ale persoanelor ce prestau munci grele. Monotonia hranei ce se întîlnea în multe din satele noastre, transformată adeseori în monofagism maidic, avea repercusiuni asupra metabolismului. Iuliu Nitzulescu evidenția un caz din comuna Oșoi, județul Iași, unde o familie se hrănea aproape în mod curent în timpul cu mămăligă, sarmale umplute cu crupe de porumb și stropite cu ulei. Abatererea de la acest regim se întîlnea numai în timpul verii, cînd ea completa regimul alimentar cu suplimente de lapte sau de legume, și, eventual, cu carne la sărbătorile mari⁵.

Mămăliga era, prin excelență, „mîncarea caldă“, care înlocuia alimentele ce lipseau⁶. Echipa studentească a Fundației regale care a lucrat la Stoești, județul Tutova a observat că țărani de aici mîncău prost și inferior și că mămăliga era alimentul tuturor anotimpurilor, cele mai frecvente mîncăruri fiind compuse, la majoritatea locuitorilor, din chisăliță (fiertură de prune, corcodușe și cireșe) cu mămăligă, în timpul verii, mămăligă prăjită cu sare și cu oțet sau mămăligă cu usturoi pisat și murături, în timpul iernii. Mălaiul pe care ei îl foloseau era adeseori amestecat cu orz, degradîndu-se⁷.

În anii de recoltă proastă, mai ales în zonele relativ secetoase (județele Tutova, Roman, Fălciu, Suceava și provincia Basarabia), făina de porumb era combinată sau înlocuită cu făină de orz, fiind, ca și cea de porumb, o hrană de necesitate⁸.

Excesul de porumb în alimentația populației, în dauna altor alimente, influența metabolismul, iar un regim alimentar ce se sprijinea atît de mult pe această cereală era, din mai multe cauze, deficitar. Porumbul, prin el însuși, este un aliment incomplet, deoarece îi lipsesc acizi aminizați esențiali unei bune nutriții, ca triptofanul și lisina, și vitaminele necesare creșterii, ca și cele pentru combaterea rahitismului și xeroftalmiei⁹. Prof. dr. I. I. Nițescu a observat, în urma cercetărilor din anii 1914—1915, 1931—1932 și 1934, că, de regulă, consumul excesiv de porumb se solda cu un bilanț negativ de calciu și fosfat, avînd un efect demineralizant-rahitogen¹⁰. În afară de orice problemă de echilibru alimentar — observa Iuliu Nitzulescu — regimul maidic avea două carențe capitale: insuficiența albuminelor biologice com-

⁴ Dr. M. Enescu, *Alimentația populației rurale din Moldova*, în „Revista de igienă socială“, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 345—347; Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *Metabolismul alimentației populației rurale*, în „Revista de igienă socială“, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 295; Dr. Ioan Claudiu, *Alimentația poporului român în cadrul antropologiei și istoriei economice*, p. 138.

⁵ Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *op. cit.*, p. 295.

⁶ Dr. I. Claudiu și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 420.

⁷ Mircea Triung, Marin Dobre și Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 63.

⁸ Dr. I. Claudiu și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 420.

⁹ Prof. C. Jornescu, *op. cit.*, p. 408; Dr. D.C. Georgescu, *Nivelul și compoziția alimentației populației noastre rurale pe provincii*, în „Revista de igienă socială“, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 317.

¹⁰ Prof. dr. I.I. Nițescu, *Porumbul ca aliment demineralizant*, în „Revista de igienă socială“, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 356—357.

plete și sărăcia de calciu, în plus, el era bogat în unele vitamine și prea sărac în altele ¹¹.

Uneori, porumbul era consumat în cantități insuficiente, alteori stricat. Hrana cu porumb încins și stricat a fost asociată cu pelagra, care se manifesta prin erupții și tulburări nervoase ce puteau produce chiar moartea. Analizele specialiștilor au dus la concluzia că pelagra era rezultatul lipsei vitaminei G din porumb, din care cauză ea a și fost numită *vitamina antipelagrosă*. Proportia mai ridicată de pelagroși din Moldova, provincie în care locuitorii consumau cele mai mari cantități de porumb din întreaga țară, constituia un indiciu în acest sens ¹². Cercetările lui I. I. Nițescu, Gh. Proca, Iuliu Nitzulescu, Al. Slătineanu, I. Claudian și ale altor doctori au constatat că pelagra putea fi prevenită dacă în alimentație erau introduse și zarzavaturi, carne, grăsimi, piine, lapte și alte alimente ¹³. Dacă se considera frecvența pelagrei ca un indice al proastei nutriții, — scria Iuliu Nitzulescu — trebuie să se recunoască faptul că aceasta, departe de a se ameliora, își exercita tot mai mult acțiunea pelagrogenă. Dealtfel, nu toate repercusiunile metabolice ale unei alimentații greșite ajungeau pînă la tulburări de nutriție, precum de pildă, la pelagra patentă, dar efectele regimului rural de alimentație nu puteau fi nicăieri mai bine puse în evidență decît în regiunile cu pelagra endemică. Ceea ce caracteriza regimul pelagrogen era, pe de o parte, monotonia și abuzul excesiv de porumb, pe de alta, reducerea, mai ales în cele 180 de zile de post ale anului, pînă la zero, a proporției de proteine animale și de alimente protectoare (carne, lapte și zahăr); această reducere se întîlna chiar și în Transilvania, unde condițiile alimentare erau, în general, mai bune și pelagra constituia o excepție ¹⁴. Doctorul Aurel Voina găsea în consumul încărcat de porumb, lipsit de alte alimente bogate în proteine, o cauză a uzurii timpurii a organismului ¹⁵, iar doctorul Iuliu Nitzulescu observa că, în bună parte, alături de alți factori, la moartea prematură a copiilor din România și la debilitatea congenitală contribuia proasta nutriție a mamei, ca o cauză a mortalității dintre cele mai însemnate ¹⁶. Hipovitaminozele și, în general, toate procesele de proastă nutriție aduceau efecte care se acumulau și se agravau pe nesimțite, din generație în generație. Ele deveneau din ce în ce mai nocive prin faptul că aceleași condiții patologice continuau să se exercite asupra țăranilor noștri de mai bine de un veac ¹⁷.

Un alt aliment de bază în consumul familiei rurale era piinea. În Transilvania, Banat, Bucovina, în sudul Basarabiei și în Dobrogea piinea era mîncată în fiecare zi, ea jucînd un rol de complement obișnuit al mîncării.

¹¹ Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *op. cit.*, p. 295—296.

¹² Prof. C. Jornescu, *op. cit.*, p. 408; Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 353; Dr. Ioan Claudian, *op. cit.*, p. 129; Lazare Marcusohn, *Hygiène du paysan Roumain dans la plaine*, Paris, 1935, p. 28.

¹³ Dr. Silvia Boldescu, *Porumbul și mămăliga*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 364; Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *Cîteva considerații asupra pelagrei*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 834.

¹⁴ Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *Metabolismul alimentației...*, p. 294.

¹⁵ Dr. Aurel Voina, *Igiena personală în mediul rural*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 489.

¹⁶ Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *op. cit.*, p. 303; vezi și Lazare Marcusohn, *op. cit.*, p. 25.

¹⁷ Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *Cîteva considerații...*, p. 829.

exact ca la oraș. În Bucovina și în centrul Basarabiei (în județul Țighina și, parțial, în județele Bălți, Orhei și Lăpușna) pâinea de grâu și de seară se întrebuintă zilnic, alături de mămăligă. În restul Vechiului regat și în anumite regiuni de peste Prut (o parte din județul Lăpușna și sudul județelor Bălți și Orhei) pâinea juca un rol foarte restrâns în alimentația țaranului, ea consumându-se în raport cu starea economică a familiei. Țăranii înstăriți se alimentau cu pâine cam o treime din zilele anului, cei săraci (care erau nevoiți să-și vîndă întreaga producție de grâu) o consumau abia câteva zile pe an, de marile sărbători religioase¹⁸. Aproape pretutindeni în Moldova și chiar în unele sate de munte ale Transilvaniei pâinea se întâlnea foarte rar în alimentație, de regulă, la marile sărbători și la ceremonii¹⁹. În comuna Copalău, județul Botoșani, doar circa 15% dintre locuitorii mîncău în mod obișnuit pâine, restul mămăligă. La Mănăstireni, din același județ, pâinea se consuma numai la mari sărbători și în caz de boală, fiind considerată, la fel ca și zahărul, obiect de lux²⁰. I. Claudian menționa, de altfel, drept caracteristici dominante ale alimentației populației din România: hrana predominant vegetală și lipsa panificației în alimentația zilnică²¹.

Calcululele doctorului D. Andronescu au stabilit că, în medie, pe cap de locuitor în România se consumau 90 kg de grâu pe an sau aproximativ 247 grame de pâine pe zi. Dacă în alimentația unei persoane ar fi intrat în medie o jumătate de kg de pâine pe zi, ar fi fost necesar pentru consumul intern anual o cantitate de 35 500 000 chintale de grâu, adică mai mult decît producția anuală a țării. Or, după cum se știe, o bună parte din grâu se exporta²².

Destul de redus era și consumul de lapte. După calcululele statistice, în Anglia, Germania, Danemarca, Olanda, Franța, Elveția reveneau între 500 grame și un kg de lapte pe cap de locuitor, timp în care în țara noastră consumul zilnic abia se ridica la 200—300 grame. În general, consumul de lapte era cunoscut din punct de vedere statistic numai la orașe, la sate fiind stabilit cu vași aproximații. Maximum de lapte consumat în mediul urban se înregistra la Oradea: 350 grame zilnic pe persoană; la Cernăuți și Timișoara reveneau câte 300 grame, la Cluj: 260, la Arad: 160, la Brăila: 115, la București și Iași 100 grame zilnic; în rest, în celelalte orașe mai mari consumul mediu pe zi era sub 100 de grame²³. La sate laptele juca un rol însemnat în special în alimentația țăranilor din zonele pastorale ale Bucovinei, Transilvaniei și în sudul Basarabiei²⁴. În alte părți, consumul de lapte era foarte redus. După calcululele lui George Strat, ar rezulta că cel mai ridicat consum al acestui aliment protector era în Bucovina, cu o medie

¹⁸ Dr. I. Claudian și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 418—419.

¹⁹ Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 346—347; Petre Lenghel-Izanu, *op. cit.*, p. 272—273.

²⁰ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

²¹ Dr. Ioan Claudian, *Alimentația în cadrul antropogeografiei*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 288.

²² Dr. D. Andronescu, *Griul românesc*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 371.

²³ Prof. dr. G.K. Constantinescu, *Laptele*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 393.

²⁴ Dr. I. Claudian și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 415; Petre Lenghel-Izanu, *op. cit.*, p. 272—273.

anuală de 227 de litri de lapte pe cap de locuitor și cel mai scăzut în Dobrogea, cu 96 litri²⁵. Cercetările efectuate în câteva sate din Moldova au stabilit la copii că aceștia consumau de patru ori mai puțin lapte decât ar fi avut nevoie²⁶, iar cele făcute, în 1930, de dr. G. Banu au găsit că 60,50% din elevii studiați nu beau niciodată lapte²⁷.

Din punct de vedere medical s-a stabilit cu suficientă precizie influența lactelui asupra stării de sănătate a copiilor. În general, copiii care nu beau lapte erau debili și anemici, iar anemia lor se răsfrângea asupra capacităților intelectuale. S-a evidențiat că apatia, lipsa de voință, de energie, de atenție se puteau combate și prin alimentația cu lapte. Experiențele făcute cu copii de școală au demonstrat diferențieri în această privință între cei ce consumau și cei ce nu consumau lapte. Doctorul Mann a făcut experiențe, în Anșia, cu 600 de copii. El a constatat că grație unei jumătăți de litru de lapte pe zi dat regulat copilului s-au obținut — în patru ani de experiențe — un plus de greutate de 1 1/2—3 kg la fiecare copil și o creștere în înălțime cu 4 1/2—5 1/2 cm mai mult față de grupele ce n-au primit lapte, dar cărora li se asigurase, totuși, o hrană suficientă²⁸.

Doctorul D. Rusu, pornind de la datele statisticii animalelor domestice din 1935 din țara noastră, care arătau că, din cele 3 500 000 de familii rurale, un număr de 2 000 000 nu posedau vaci, observa că laptele nu putea fi consumat în cantități mari la sate, atâta vreme cât fiecare familie nu-și putea permite să crească o vacă²⁹. Dealtfel, echipele studențești au constatat, cu prilejul anchetelor din vara anului 1938, că numai 48% din cele 13 271 de familii cercetate aveau vaci cu lapte³⁰. Într-un sat de crescători de vite, precum Bîrsana, județul Maramureș, din cele 520 de familii, 400 nu posedau o vacă sau oi cu lapte³¹.

Tot datorită cauzei de mai sus, carnea de vită intra foarte puțin în alimentația populației rurale. Aceeași statistică a animalelor domestice constata că un număr de 1 500 000 de familii rurale nu posedau porci, nici pentru vîndut, nici pentru tăiat. De regulă, în România, cu excepția cîtorva regiuni, anotimpul muncilor agricole intense găsea pe țaran fără rezerve de carne. În același an, 250 000 de familii nu aveau nici o pasăre, iar multe dintre celelalte posedau foarte puține³². În numeroase sate, păsările erau destinate vînzării, în totalitate sau în bună parte³³.

Această situație ducea în mod firesc la un consum redus pe cap de locuitor. În media anilor 1930—1939, în România s-au consumat în total circa 450 000 000 kg de carne — fără vînat și pește — revenind în medie

²⁵ George Strat, *Determinarea nivelului consumației în România*, în „Analele economice și statistice”, București, an. XXV (1942), nr. 7—9, iulie—septembrie, p. 417.

²⁶ Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 346—347.

²⁷ Dr. G. Banu, *Patologia mamei...*, p. 640.

²⁸ Cf. Prof. dr. G.K. Constantinescu, *op. cit.*, p. 393—394.

²⁹ Dr. D. Rusu, *Ouăle și carnea de pasăre în alimentația ruralului*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 405—406.

³⁰ Dr. Gusti, *Starea de azi...*, în „Sociologie românească”, p. 435.

³¹ Petre Lenghel-Izanu, *op. cit.*, p. 272—273.

³² Dr. D. Rusu, *op. cit.*, p. 406.

³³ Vezi Petre Lenghel-Izanu, *op. cit.*, p. 272—273; Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

anuală pe o persoană o cantitate de 22,5 kg, dar după calculele făcute de Justin Branghină ar rezulta că în mediul rural consumul anual a fost de numai 2,884 kg de carne³⁴. Cifra pare a fi mult diminuată față de consumul real. Anchetele echipelor studențești au constatat, chiar și în satele cele mai sărace, un consum superior mediei de mai sus. Așa de pildă, în Moldova, în satele cercetate, carnea de porc era consumată în cantități cuprinse între 4 și 8 kg pe an, ea fiind mîncată în special iarna, la care se adăugau grăsimi animale, iar în zonele cu ape curgătoare sau cu iazuri cantități mai mici sau mai mari de pește³⁵. La Bîrsana, județul Maramureș, echipa trimisă de Fundația „Principele Carol” a constatat că, în medie, țărani consumau 4—5 kg de carne pe an, că existau familii sărace la care consumul nu depășea 2 kg pe an și că, în general, se mîncea numai carne de porc, și aceasta destul de rar — la fel ca și în alte sate — de marile sărbători religioase³⁶. După calculele lui George Strat, pe provincii, consumul cel mai ridicat de carne ar fi fost în Banat, de 65 kg pe cap de locuitor, și cel mai redus, de 29 kg, în Bucovina³⁷. Aceste din urmă cifre par a fi însă exagerate în comparație cu informațiile obținute de echipele studențești și de alți cercetători din studiile făcute pe teren.

Anchetele întreprinse în diferite sate au stabilit ca o caracteristică a familiei țărănești consumul restrîns de carne, cu mult sub cifrele de consum ale țărănilor din alte țări ale Europei. Dintre toate categoriile de carne, cea de porc era folosită în cantitățile cele mai mari, ea reprezentînd peste 50% din totalul cărnii consumate în gospodăria săteanului, fiind urmată în ordine de carnea de pasăre, de oaie și de vită. În multe regiuni ale Munteniei și Moldovei, carnea de vită nu se consuma decît accidental, cînd o vită era pe punctul de a muri, iar carnea de oaie era utilizată în alimentație, de regulă, în regiunile cu caracter predominant pastoral³⁸.

În statisticile ce circulau în țară și în străinătate, România figura la consumul anual de ouă uneori cu 98, alteori cu 107 ouă pe cap de locuitor. Doctorul D. Rusu, care a studiat această problemă, își exprima neîncrederea față de exactitatea acestor date, apreciind că cifra trebuia să fi fost mai mică³⁹. Cercetările de teren din unele sate din Moldova au stabilit că țărani consumau între 40 și 70 de ouă pe an⁴⁰. Toate celelalte cercetări au constatat că ouăle ocupau un loc restrîns în alimentația populației rurale, consumul lor fiind în funcție de starea economică a gospodăriei, deoarece la multe dintre ele, în special la cele mai sărace, ouăle se vindeau⁴¹. Așa de pildă, autorul micromonografiei comunei Mănăstireni, județul Botoșani

³⁴ Justin Branghină, *Carnea*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 402.

³⁵ Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 348; Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

³⁶ Petre Lenghel-Izanu, *op. cit.*, p. 272—273; vezi și Mircea Tiriung, Marin Dobre și Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 63.

³⁷ George Strat, *op. cit.*, p. 417.

³⁸ Vezi Dr. I. Claudian și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 415; Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

³⁹ Dr. D. Rusu, *op. cit.*, p. 413.

⁴⁰ Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 348.

⁴¹ Dr. I. Claudian și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 416.

scria că ouăle erau, de regulă, vândute și că numai cei înstăriți consumau câteodată⁴². Oricum, chiar dacă am accepta ca bune primele cifre, acest consum rămânea cu mult sub nivelul altor state, precum Canada, unde el era în medie de 340 de ouă pe locuitor într-un an⁴³.

Între legume, cartofii ocupau un loc deosebit de important. Ei se consumau cu deosebire în Bucovina și în Transilvania și în zonele de munte ale celorlalte provincii⁴⁴. Autorul anchetei de la Slobozia Pruncului, județul Suceava remarcă faptul că țărani de aici aveau un regim alimentar nediferențiat, în cadrul căruia hrana de bază o forma ciorba de cartofi⁴⁵, iar cercetările întreprinse în arhivele locale de către Ionel Dîrdală l-au condus la concluzia că în perioada crizei economice, 1929—1933, hrana țăranilor din plasa Moldova, județul Cîmpulung, fusese compusă în exclusivitate din cartofi⁴⁶.

În legătură cu consumul celorlalte legume, informațiile sînt mai puțin bogate. Toate anchetele referitoare la alimentația populației rurale constată că fasolea, cartoful, varza, ceapa, castraveții, atît vara, proaspete, cît, mai ales iarna, conservate, erau nelipsite din consum, acestea formînd baza udăturii, care era uneori completată cu puțină carne sau pește, puțin lapte sau derivate⁴⁷. Doctorul M. Enescu a observat, cu prilejul cercetărilor întreprinse în județul Roman, că zarzavaturile se întrebunțau foarte puțin în menajul țăranesc, dar că fasolea ajungea să fie consumată în familiile sărace pînă la 220 de zile pe an⁴⁸, iar doctorul I. Nemoianu menționa cu privire la situația din Banat că zarzavaturi precum spanacul, conopida și altele lipseau din alimentația țăranilor⁴⁹. În unele zone legumele erau complementele cele mai importante ale mămăligii sau piinii. La Bîrsești, județul Putna, primăvara și vara, în timpul muncilor agricole, țăranii mîncău borș de buruie sau fasole acrită și chisăliță; toamna consumau fasole verde, bostani, toate cu mălai, și doar iarna completau regimul alimentar cu carne de porc⁵⁰.

Cercetările doctorului Juliu Voicu asupra consumului de legume au avut la bază datele oferite de directorul Oficiului de Studii al Institutului Central de Statistică, D. C. Georgescu, pentru 265 de familii din cele 59 de sate studiate de echipele studențești. El a observat că, sub raport energetic, fructele, legumele uscate, cartofii, verdețurile și zarzavaturile dețineau cea mai mare proporție în alimentația țăranilor din Bucovina, de 14,9% din calorii, aceasta din cauză că aici se consumau mai mulți cartofi; urmau Muntenia, cu 10,2%, Transilvania, cu 9,9%, Banatul, cu 9,5%, iar cea mai

⁴² Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

⁴³ Dr. D. Rusu, *op. cit.*, p. 413.

⁴⁴ Dr. I. Claudian și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 416; Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 346—347.

⁴⁵ Mircea Tiriung, *Slobozia Pruncului...*, p. 109.

⁴⁶ Ionel Dîrdală, *op. cit.*, p. 108.

⁴⁷ Vezi Prof. C. Jorjescu, *op. cit.*, p. 408; Petre Lenghel-Izanu, *op. cit.*, p. 272—273; Marin Popescu-Spineni, *Geografia economică a satului Drăguș*, în „Sociologie românească”, an. IV (1939), nr. 4—6, aprilie—iunie, p. 194—198; Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

⁴⁸ Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 347.

⁴⁹ Institutul Social Banat—Crișana, *op. cit.*, p. 155.

⁵⁰ Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 149—150.

mică participație se înregistra în Dobrogea, cu 7,80% ; în privința fructelor, socotite independent de legume și zarzavaturi, ele contribuiau cu cele mai multe calorii în Moldova (3,60%) și Muntenia (3,30%), timp în care în Basarabia ele participau cu 2,50%, în Transilvania cu 2,30%, în Oltenia cu 2,20%, în Banat cu 1,50%, în Dobrogea cu 1,00%, iar în Bucovina cu numai 0,90% din calorii⁵¹.

Una din concluziile la care au ajuns aproape toți autorii care au studiat regimul alimentar din lumea satelor era aceea că familia rurală reprezenta o unitate de exploatare ce oferea prea puține mărfuri pentru piață și care consuma aproape în exclusivitate alimente produse pe ogorul și în gospodăria proprie, procurînd un număr restrîns de mărfuri din comerț. Așa de exemplu, chiar și uleiul era un produs al gospodăriei țărănești⁵².

În privința alimentelor procurate de țărani de pe piață, ele erau foarte puține, aproape pretutindeni, în raport cu cele produse în exploatare. „Ele reprezintă o încărcare grea a bugetului său și cantitatea consumată în fiecare gospodărie măsoară, destul de precis, puterea de cumpărare. De prisos să mai adăugăm — scriau I. Claudian și D. C. Georgescu — că ele sînt dintre cele mai ieftine și de cea mai proastă calitate”⁵³. Țăranul cumpăra orez, consumul variînd pe familii între 1 și 10 kg pe an, sare, zahăr⁵⁴. Zahărul, care constituia unul din alimentele protectoare de bază, înregistra un consum maxim pe cap de locuitor în Banat, cu 6,2 kg pe an, și minim în Oltenia, cu 2 kg⁵⁵. După alte calcule, consumul mediu de zahăr la gospodăriile mijlocii din Vechiul regat oscila între 3 și 5 kg pe an, iar în Transilvania, Bucovina și sudul Basarabiei el se cifra la circa 10 kg⁵⁶. Existau localități în care zahărul reprezenta un adevărat obiect de lux. La Bîrsești, județul Putna, Yolanda Nicoară observa că locuitorii de aici utilizau în alimentație cantități extrem de mici, ca la băcănie⁵⁷. În rest, țărani mai procurau de pe piață ceai, cafea, boia de ardei, sare de lămîie, măsline, oțet comercial, în cantități variabile ce se diferențiau pe grupe de gospodării și pe regiuni⁵⁸.

Alimentația țărănimii depindea, în primul rînd, de starea economică a sătenilor și de recoltele medii de care dispunea fiecare familie. M. Enescu observa că starea economică rea din Moldova atrăgea după sine o alimentație insuficientă și de proastă calitate. La plugarii nevoiași, mai mult de jumătate din ceea ce ei produceau servea drept hrană pentru familie. Cînd recolta era deficitară, cota de consum a familiei era mult diminuată, vînzîndu-se o parte mai mare pentru acoperirea nevoilor interne. Uneori, anii cu recolte slabe erau consecutivi, iar urmarea acestei stări era subalimentația,

⁵¹ Prof. dr. Iuliu Voicu, *Legumele, fructele și bănturile nealcoolice în alimentația țăranului român*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 376—377.

⁵² Vezi Dr. I. Claudian și Dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 414—416 ; George Strat, *op. cit.*, p. 417 ; Dr. D.C. Georgescu, *L'alimentation de la population rurale en Roumanie*, in *Société des Nations, Conférence Européenne de la vie rurale*, Roumanie, 1939, p. 206.

⁵³ Dr. I. Claudian și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 417.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ George Strat, *op. cit.*, p. 417.

⁵⁶ Dr. I. Claudian și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 417.

⁵⁷ Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 149—150.

⁵⁸ Dr. I. Claudian și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 417.

ce se concretiza într-o epuizare treptată a organismului⁵⁹. Dealtfel, datele Direcției Economice Agrare din Ministerul Agriculturii și Domeniilor referitoare la consumul mediu intern din întreaga țară al diferitelor produse agricole pe perioada 1920—1939 indică la multe dintre ele oscilații de la un cincinal la altul și numai la câteva creșteri permanente⁶⁰:

Planta	1920—1924	1925—1929	1930—1934	1935—1939
	Chintale	Chintale	Chintale	Chintale
Grâu	21 148 474	27 200 519	25 153 279	30 566 824
Secară	1 907 142	2 435 665	3 211 968	3 598 075
Orz	8 001 882	10 344 008	8 064 713	7 420 485
Porumb	30 542 567	37 576 160	40 853 700	48 468 122
Hrișcă	—*)	38 939	31 741	17 785
Fasole	—	—	1 852 763	1 849 731
Lințe	—	—	63 046	44 172
Mazăre	—	—	82 584	243 634
Ceapă	—	990 987	1 073 763	1 191 858
Cartofi	—	20 634 118	18 529 453	20 063 706
Varză	—	3 251 147	2 895 031	2 652 702
Pepeni	—	2 193 998	3 855 729	2 662 790
Floarea soarelui	—	962 950	1 088 050	1 249 820
Cicoare	—	38 301	62 989	55 804

*) Consumul nu a fost calculat.

În unele sate situația alimentației devenea o problemă și mai gravă prin faptul că o bună parte dintre locuitori nu-și puteau asigura din venitul propriu al exploatării decât produsele absolut necesare, nemairămînîndu-le — precum observa autorul anchetei de la Spineni, județul Olt — rezerve pentru a le vinde⁶¹, sau în multe alte sate, unde numeroase familii cumpărau în mod frecvent porumb de pe piață. La Birsana, județul Maramureș, de pildă, o parte din familii cumpărau în tot cursul anului porumb, iar altora porumbul le ajungea cel mult pînă la mijlocul primăverii⁶². La Șanț, județul Nășăud, chiar și gospodarii mai înstăriți, cu proprietăți între 3 și 5 ha, își procurau porumb și făină de pe piață⁶³, la Arcani, județul Gorj numai 5—6 familii⁶⁴, iar la Mărul, județul Severin⁶⁵ doar 12 familii puteau să-și asi-

⁵⁹ Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 354.

⁶⁰ Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 103/1941, f. 84.

⁶¹ Cf. V. Oprescu-Spineni, *op. cit.*, p. 106.

⁶² Petre Lenghel-Izanu, *op. cit.*, p. 272—273.

⁶³ D. Țiculescu, *Cheltuielile sătenilor pe piață*, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 2—3, februarie—martie, p. 106.

⁶⁴ Ion M. Berca, *op. cit.*, p. 466.

⁶⁵ C.G. Pavel, *Mărul...*, p. 125.

gure din gospodăria proprie alimente pentru un minimum de existență; în fine, la Birsești, județul Putna, chiar și țărani considerați mai înstăriți erau nevoiți să mănânce puțin, datorită stării lor precare⁶⁶. Doctorul Ioan Claudiu, referindu-se la întreaga țară, scria că în multe cazuri, țăranul era nevoit să-și cumpere lapte și carne și că majoritatea lor își cumpărau zarzavaturile⁶⁷.

Mulți contemporani au găsit o legătură directă între sistemul rudimentar de cultură practicat pe micile exploatați rurale, producția agricolă scăzută a României și alimentația țărănimii⁶⁸. „Cu felul acesta de plugărie făcut în special de micii cultivatori și de felul cum sînt îngrijite vitele — nota, la 1 septembrie 1938, prefectul județului Vaslui într-un raport trimis Rezidenței Ținutului Prut — situația economică a acestui județ va rămîne aceeași de astăzi, cînd în doi din cinci ani nu le procură nici cele absolut strict necesare traiului, decum să îmbunătățească starea materială, rămînd să locuiască tot în casele cele dinainte de expropriere, să se hrănească și să se îmbrace aproape tot la fel“⁶⁹.

Sporirea producției agricole rămînea un deziderat incontestabil atît pentru creșterea avuției naționale, cît și pentru ameliorarea standardului de trai al țărănimii. Dar traducerea acestei cerințe în cîmpul practic a depins într-o mai mare măsură de politica agrară a cercurilor guvernante din România decît de producătorii direcți ai bunurilor agricole. O analiză sumară a politicii agrare și agricole din perioada interbelică probează, fără putință de tăgadă, că aceasta a stînjnit în mod consistent progresul exploataților țărănești. În acest cadru trebuie menționat că politica fiscală a statului din perioada interbelică⁷⁰, politica de credit și regimul dobînzilor⁷¹, regimul taxelor de export din primul deceniu postbelic și multe alte măsuri⁷² au sustras părți substanțiale din veniturile brute ale agricultorilor, contribuind la diminuarea bugetelor lor. Colin Clark, calculînd veniturile populației din țările Europei în unități internaționale stabilite de Liga Națiunilor, a constatat că în România indicele acestora scăzuse de la 298, în anii 1911—1913, la 243, în perioada 1925—1934⁷³. Nu intenționăm să facem aici o analiză completă a rentabilității agriculturii românești dintre cele două războaie mondiale. Ne vom limita numai la a demonstra că multe din gospodăriile țărănești din categoria celor mici și chiar a celor mijlocii au fost uneori ani în șir, ca

⁶⁶ Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 149.

⁶⁷ Dr. Ioan Claudiu, *Alimentația poporului român...*, p. 135.

⁶⁸ Prof. C. Jorneanu, *op. cit.*, p. 413.

⁶⁹ Arh. St. Iași, fond Rezidența Ținut Prut, dosar 44/1938, f. 84.

⁷⁰ Vezi Vasile Bozga, *op. cit.*, p. 141—148.

⁷¹ Dumitru Șandru, *Locul băncilor comerciale din România în finanțarea agriculturii după primul război mondial pînă la conversiunea datoriilor agricole*, în „Revista de istorie“, nr. 3, 1977, p. 456—457; D. Șandru, *Creditul agricol din România după criza economică din 1929—1933*, în „Cercetări istorice“, Iași, vol. VIII, 1977, p. 469 și urm.

⁷² I.I. Tatos, *Erori calculate. Criterii specifice pentru calcularea prețurilor produselor agricole*, în „Independența economică“, București, an. XVIII (1935), nr. 1, ianuarie, p. 23; Ioan C. Vasiliu, *Rentabilitatea agriculturii noastre*, în „Viața agricolă“, an. XXXIII (1942), nr. 7, iulie, p. 215—216.

⁷³ Colin Clark, *Conditions of Economic Progress*, London, 1940, pp. 122 f.; C.A. Macartney, *Problems of the Danube Basin*, Cambridge, The University Press, p. 135; Bernard Newman, *Balkan Background*, p. 27.

rezultat al unei asemenea politici, nerentabile. Încă din 1926, deci într-un an în care raportul dintre prețurile produselor agricole și prețurile produselor industriale eră favorabil agriculturii, Al. Alimăneștianu observa că un lot de 5 ha abia putea întreține o familie compusă din patru membri. Din venituri anexe obținute din afara muncii câmpului o asemenea familie ar fi putut câștiga atunci 8 000—10 000 lei, care adăugate la venitul obținut din exploatarea celor cinci ha ar fi dat un venit total de 54 475 lei. Pe de altă parte, cheltuielile strict necesare ale familiei se ridicau la suma de 46 740 lei, la care se adăugau cheltuielile pentru întreținerea copiilor la școală, de circa 10 000 lei, astfel că bugetul se încheia cu un deficit de 2 265 lei⁷⁴. Alimăneștianu a avut în vedere o familie cu o suprafață de pământ de 5 ha. Or, în majoritatea satelor, familia țărănească nu avea decât 2—3 ha în proprietate. Doi ani mai târziu, Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole recunoștea, în Darea de seamă pe 1928, că existau săteni împroprietăriți al căror venit anual era inferior celui al unui muncitor industrial necalificat⁷⁵.

Toate cercetările sistematice întreprinse de către specialiștii Institutului de Cercetări Agronomice al României, începînd din anii crizei economice din 1929—1933, au constatat atunci, ca și în perioada 1934—1939, persistența gospodăriilor mici și mijlocii cu bugete anuale deficitare⁷⁶. În satele studiate în vara anului 1938 de echipele studențești s-a găsit că gospodăriile cuprinse între 1,1 și 3 ha nu își puteau întreține familiile din propria exploatare. În toate satele cercetate această categorie de exploatare reprezenta 1/3 din totalul gospodăriilor, ele fiind mai numeroase în regiunile de deal și, în special, de munte⁷⁷. Abia categoria gospodăriilor cu proprietăți cuprinse între 3,1 și 5 ha începeau să aibă independența lor economică, timp în care în cele mai mari de 10 ha se asigura o rentabilitate⁷⁸.

Pentru a-și spori veniturile necesare întreținerii, familia țărănească cu buget agricol deficitar sau mic recurgea, de regulă, la munci în afara gospodăriei, ale căror venituri reprezentau pentru micul producător rural „o adevărată supapă de siguranță”⁷⁹. Echipele studențești au găsit în vara anului 1938 în toate provinciile că majoritatea gospodăriilor cuprinse între 0,1 și 5 ha nu puteau face față nevoilor familiei din venitul propriu al exploatării, recurgînd la venituri anexe, care întreceau în multe cazuri venitul net al exploatării⁸⁰. Chiar și în aceste condiții, veniturile anuale ale familiei țărănești rămîneau foarte mici. Calculîndu-se de către echipele studențești bugetele pe anul 1937/1938 la 52 de gospodării cu suprafețe de pînă

⁷⁴ Alexandru Alimăneștianu, *Organizarea muncii...*, p. 74—78.

⁷⁵ Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 15/1928—1929, f. 11.

⁷⁶ Detalii la G. Ionescu-Sișești et N. Cornățzianu, *op. cit.*, p. 55—59; Dr. Horia N. Lupan, *Gospodăriile agricole din Dobrogea*, în „Economia rațională”, București, an. LXIV (1937), nr. 11—12, noiembrie—decembrie, p. 39—48; Dr. Nicolae Cornățeanu, *Bugetele țărănești*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an. X (1932), nr. 1—4, p. 236; Dr. M. Enescu, *Situația economică a populației rurale în raport cu sănătatea publică și igiena, Roman*, 1936, p. 29—33.

⁷⁷ Ing. agr. P. Stănculescu și C. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 89—90.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 89—92.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 252.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 291—292.

la 2 ha fiecare, s-a găsit că veniturile lor bănești nu treceau, în medie, de 13 000 de lei, din care aproape 9 000 proveneau din muncă plătită și din venituri anexe. În același timp, cheltuielile familiilor respective ajungeau, în medie, la numai 11 000 lei⁶¹. Categoria aceasta, mai numeroasă în satele de munte, — scria D. Gusti — constituie una din problemele acute ale României contemporane, întrucât numai o parte din gospodăriile de mai sus își poate completa minimum de existență prin muncă agricolă plătită⁶².

Și mai grea era din acest punct de vedere situația muncitorilor agricoli. La noi — scria C. Ștefănescu — populația rurală se împarte în două pături foarte greu de deosebit din pricina uniformității condițiilor de trai: muncitorimea „proprietară”, care constituie majoritatea, și muncitorimea cu desăvârșire lipsită de pământ, căutând mijloace de trai la prețuri derizorii, dându-se la meserii ajutoare lipsite de mare valoare. Lipsa de căutare a brațelor de muncă, pricinuită de mulțimea lor și de puținătatea randamentului, se poate vedea din prețul obișnuit al zilelor de muncă. Deși munca e sezonieră și muncitorul agricol ar avea drept la o remunerație mai ridicată, prețul mediu pe țară a fost în 1937 de 32—49 lei (în funcție de lunile anului) pe zi de bărbat, de 26—39 lei pentru femeie și de 18—26 lei pentru copil. Aceste salarii se obțineau numai din martie pînă în septembrie, în restul anului muncitorul agricol nemaicîștigînd nimic. Împărțit la 365 de zile, venitul anual al unei familii de muncitori agricoli (femeie, bărbat, un copil) se exprima într-o cifră ce nu putea acoperi nici costul alimentar pentru cea mai precară întreținere a existenței⁶³.

Venitul redus al exploatării agricole a fost determinat în mare măsură de intervenționismul continuu al statului, care a urmărit să sprijine dezvoltarea industriei și ieftinirea traiului populației urbane în dauna țaranului producător. Astfel, prețurile produselor agricole au fost artificial comprimate pînă la valori inferioare prețurilor de producție, timp în care prețurile produselor industriale au crescut continuu. La Congresul internațional de agricultură de la București, din 1929, economistul francez André Borel situa România în fruntea țărilor în care țăranimea cunoștea o prosperitate iluzorie și de suprafață. După Borel, în anii 1927—1928, față de 1913—1914, în Europa nivelul mediu al prețurilor produselor agricole s-a urcat la 133%, timp în care în România el a scăzut la 80,5%. În aceeași vreme, cheltuielile de exploatare au crescut în România la 135,2%, iar cele de consumație la 263,6%, față de mediile din Europa, care erau de 147,4% și, respectiv, 176,2%. Pe de altă parte, puterea de cumpărare a agricultorilor români reprezenta numai 59,8% față de ponderea medie din Europa, de 91,6%⁶⁴.

Dealtfel, raportul dintre prețurile produselor agricole și prețurile produselor industriale din anii pentru care posedăm asemenea calcule probează că el a fost în permanență defavorabil agriculturii. Iată care a fost puterea de cumpărare a agricultorilor, după calculele Institutului Național de Conjunctură, socotită cu începere din anul 1929⁶⁵:

⁶¹ *Ibidem*, p. 251.

⁶² D. Gusti, *op. cit.*, p. 432.

⁶³ Constantin Ștefănescu, *op. cit.*, p. 72.

⁶⁴ I. André Borel, *La situation de l'agriculture mondiale en 1927 et 1928 comparée a celle d'avant la guerre et celle de 1925 et 1926*, IV-ème volume, Actes, XIV-ème Congrès International d'agriculture, Bucarest, 1929, tab. 1 B.

Anul	Indicele prețurilor agricole	Indicele prețurilor pentru produsele industriale cumpărate de agricultori	Raport între prețurile agricole și industriale
1929	100,0	100,0	100,0
1930	68,2	93,2	73,2
1931	50,8	74,5	68,2
1932	47,7	68,6	69,5
1933	44,9	69,0	65,1
1934	44,1	74,1	59,5
1935	48,4	89,5	54,1
1936	54,8	102,9	52,5
1937	64,6	106,8	60,5
1938	67,1	108,0	62,1
1939	72,7	123,0	59,1

Așadar, în întreaga perioadă analizată puterea de cumpărare a agricultorilor a fost cu mult sub nivelul anului 1929. I. I. Tatos observa, în 1935, că, de fapt, puterea de cumpărare a agricultorilor era și mai mică decât cea stabilită de Institutul Național de Conjunctură. La fixarea raportului de mai sus, Institutul Național de Conjunctură stabilea prețurile produselor agricole după prețurile de gros din București sau după prețurile pieții la export. Or, acestea nu indicau venitul agricultorului, mai ales al micului producător, întrucât, pînă la formarea produsului de gros el circula de la micul producător, obligîndu-l să suporte o serie de cheltuieli ce-i diminuau prețul real de vînzare, astfel că decalajul dintre prețurile produselor agricole și prețurile produselor industriale sporea și mai mult. Iată care era diferența dintre indicele Institutului Național de Conjunctură și cel stabilit de I. I. Tatos⁸⁵ :

Anii	Institutul Național de Conjunctură			I. I. Tatos
	Puterea de cumpărare a cerealelor			
	În produse industriale	În produse finite	În produse industriale	În produse finite
1929	100,0	100,0	100,0	100,0
1933	78,0	62,0	51,0	41,0
1934	76,0	57,0	42,0	31,0

Nu trebuie neglijat nici faptul că raportul de prețuri rămînea permanent diferențiat pe categorii de agricultori, sub influența nemijlocită a structurii agrare a României și a politicii cercurilor conducătoare. Astfel, în timp ce marele proprietar, producînd pentru export, obținea prețuri remunera-

⁸⁵ „Conjunctura economiei românești”, București, februarie 1940, p. 5.

⁸⁶ I.I. Tatos, *op. cit.*, p. 21—22.

torii, țăranul împroprietărit, lipsit de mijloace moderne pentru intensificarea agriculturii pe lotul de pământ avut și de posibilitatea procurării lor, comercializa produsele la oraș pentru a-și procura, la prețuri mari, cele necesare îmbrăcăminte și gospodăriei⁸⁷.

Madgearu afirma, în 1936, că regimul agrar întemeiat pe gospodării țărănești mici trebuia să intensifice producția agricolă și să reprezinte pentru producția industrială a țării o piață internă capabilă să consume stocuri mari de mărfuri. Regimul de proprietate și de muncă țărănească poate deveni — conchidea el — punctul de plecare al dezvoltării unei mari industrii naționale⁸⁸. Dar acest fenomen nu a devenit realitate, din cauza politicii agrare și agricole a cercurilor guvernante, astfel că satul a participat, prin masa țăranimii, într-o măsură restrânsă la piața internă, atât în calitate de vânzătoare, cât și de cumpărătoare. Este adevărat că în multe sate o parte a țăranimii valorifica cereale la orașe⁸⁹. La anchetele sociologice din vara anului 1938 s-a găsit, la cele 235 de gospodării studiate, că încasările exploatării din veniturile vândute participau cu cote reduse în compunerea venitului total, netrecând în nici o provincie peste 31,2%. Dependența exploărilor agricole românești față de piață era, în general, foarte mică, găsindu-se regiuni în care venitul brut era compus în proporție de 82% din produse consumate din gospodărie și abia 15% din încasările exploatării, din produsele vândute pe piață. Agricultura avea mai multe legături cu piața în vechea Românie, sătenii din Transilvania mărginindu-se la a-și valorifica producția exploatării în gospodăria proprie⁹⁰.

În mod firesc, în România perioadei interbelice clientul menit să consume cele mai multe produse industriale — și care ar fi trebuit să condiționeze viitoarea dezvoltare a industriei — era agricultura, căci ea nu consuma numai prin masa de țărani, ci și bunuri fabricate, finite. Dar, deși populația agricolă a țării reprezenta circa patru cincimi din populația României, în anul 1937, agricultura achiziționa numai 20—24% din producția industrială a țării⁹¹. Toate anchetele care au urmărit bugetele gospodăriilor țărănești au găsit, la marea lor majoritate, o cotă foarte mică din venituri destinată procurării de produse de pe piață⁹². Așa de pildă, la Drăguș, județul Făgăraș produsele pentru hrană și îmbrăcăminte se realizau în întregime în gospodărie, țăranii procurând de pe piață doar sare, petrol, tutun, chibrituri⁹³.

Cauza acestei stări trebuie căutăată în starea economică precară a multor familii de țărani. Produsele exploatării țărănești erau consumate în cea mai mare parte în gospodărie, iar cele vândute acopereau impozitele și contribuiau la cumpărarea unor bunuri ce nu se făceau în familie. Dezechilibrul dintre prețurile produselor agricole și prețurile produselor industriale și pu-

⁸⁷ Prof. dr. Iuliu Voicu, *op. cit.*, p. 374.

⁸⁸ V.N. Madgearu, *Agrarianism...*, p. 45.

⁸⁹ Vezi Mircea Tiriung, *Slobozia Pruncului...*, p. 115.

⁹⁰ Ing. agr. P. Stănculescu și C. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 223—230.

⁹¹ N.M. Mihăileanu, *Insemnări asupra debușului industriei românești*, în „Independența economică”, București, an. XX (1937), nr. 11—12, noiembrie—decembrie, p. 329—330.

⁹² Ing. agr. P. Stănculescu și C. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 267, 288—289.

⁹³ Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 195.

teea de achiziție redusă a sătenilor de pe piața internă au împiedicat pe țărani să acopere trebuințele în produse industriale și, deci, crearea unui debușeu larg în agricultură. În plus, suprapopulația agricolă și șomajul rural sezonier reduceau și mai mult puterea de cumpărare a țăranilor⁹⁴.

Dealtfel, multe familii țărănești, încheind bugetele cu deficite, nici nu aveau posibilitatea de a participa în calitate de cumpărătoare pe piață. Inginerul agronom Angiulescu a calculat consumul unei familii de țărani cu trei copii, la prețurile anului 1940, stabilind că pentru un consum minimal, vegetativ, era necesară o sumă de 32 350 lei. Or, aceeași familie, având 5 ha, nu putea produce, la prețurile din anul 1940, decât 18 500 lei, ceea ce dădea un deficit de 13 850 lei anual⁹⁵. După alte calcule s-a ajuns la concluzia că, în același an, traiul unora dintre țărani se baza pe surse ce oscilau între 6 000 și 7 000 lei pe an, mai mici chiar decât ar fi costat întreținerea unei vite⁹⁶. Această situație explică nu numai consumul redus al populației rurale de pe piață, ci și regimul alimentar sărăcăcios al familiei țărănești.

Doctorul Iuliu Nitzulescu observa că toate anchetele, vechi sau mai recente, care studiaseră alimentația țăranului, ajunseseră la concluzii similare, potrivit cărora regimul alimentar era rău echilibrat și insuficient, în unele regiuni atât de redus, încât reprezenta un pericol social⁹⁷. Anchetele efectuate de G. Banu, D. C. Georgescu, M. Enescu, Gr. Benetato au descoperit că jumătate din populația studiată, îndeosebi cea din mediul rural, se hrănea insuficient din punct de vedere cantitativ și nepotrivit din punct de vedere calitativ, iar restul întrebuița un regim sărac în principii nutritive plastice și esențiale (proteine, minerale, vitamine). Gr. Benetato era impresionat de faptul că țăranul, — producător de alimente — datorită stării economice precare, dar mai ales caracterului unilateral al producției agricole și nivelului cultural scăzut, prezenta mai adesea carențe alimentare decât muncitorul de la oraș⁹⁸, iar dr. G. Banu aprecia că, după locuință, subalimentația constituia al doilea factor de creare a terenului deficitar în toate etapele de vîrstă⁹⁹.

Este necesar de precizat că pretutindeni în mediul rural existau familii de negustori, intelectuali, funcționari, meseriași și chiar de țărani care aveau un regim alimentar variat și consistent ce se diferenția complet de cel al masei largi de săteni¹⁰⁰. Pentru această cauză, categoriile respective n-au format obiectul unei atenții speciale din partea cercetătorilor, astfel că referirile lor au în vedere majoritatea săracă și doar accidental minoritatea înstărită a satului.

D. C. Georgescu a cercetat, în 1936, un număr de 230 de persoane din Drăguș, județul Făgăraș, P. Rîmneanu, în 1937, 210 persoane din satele Borlovenii Vechi, Pătaș și Pojenena Română, județul Caraș, iar Secția medi-

⁹⁴ N.M. Mihăileanu, *op. cit.*, p. 329—330.

⁹⁵ Cf. George Strat, *op. cit.*, p. 418.

⁹⁶ Cf. Al. Gh. Savu, *Date privind luptele țărănești în perioada dictaturii regale*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 4, 1964, p. 60.

⁹⁷ Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *Metabolismul alimentației...*, p. 294.

⁹⁸ Prof. dr. Grigore Benetato, *Considerațiuni generale asupra problemei alimentare*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 264.

⁹⁹ Dr. G. Banu, *Probleme de eugenie...*, p. 136.

¹⁰⁰ Vezi Arh. St. Iași, Fond Prefectura Iași, dosar 45/1938, f. 16.

cală și biopolitică a societății „Astra“, sub conducerea lui Iuliu Hațieganu, în 1934, un număr de 182 de persoane din comuna Măguri, județul Cluj și în 1938—1939 alte 88 persoane din comuna Ineu, județul Bihor. Cercetările au fost efectuate după metode și în anotimpuri diferite¹⁰¹. Concluzia ce s-a degajat din aceste cercetări a fost aceea că regimul alimentar de aici era, în linii mari, mai mult sau mai puțin unilateral, iar în unele zone (Măguri) chiar monoton. Baza regimului alimentar o formau cerealele (grâu, seară, porumb, orz), iar ca alimente complementare se întâlneau laptele, carnea, grăsimile animale și vegetale, cartofii, legumele și fructele. S-a constatat că cerealele contribuiau în aceste sate cu 60—65% din valoarea calorică a rației de alimente. Numărul alimentelor și mâncărilor gătite variau după regiuni: în satele de șes, la Ineu, județul Bihor, numărul alimentelor naturale se ridicau la 36—37, iar al mâncărilor până la 16 (supe de cartofi, roșii, fasole verde, chimen, carne, sarmale, tocană de berbec, de pui, țaiței cu mac etc.), timp în care în regiunile pasive din punct de vedere agricol (satele din Munții Apuseni — Măguri) ele erau foarte reduse (fiertură de cartofi, fără carne, ciorbă de cartofi, de varză, de fasole, iar în zilele de post piinea cu oțet și merișor de munte etc.)¹⁰².

Autorul monografiei județului Tutova, sintetizând regimul alimentar de aici, scria că doar o mică parte din sătenii județului se hrăneau în mod rațional, suficient și substanțial și că la cei mai mulți dintre țărani alimentația lăsa de dorit. În zilele de lucru, la câmp, dimineața ei consumau, de obicei, mămăligă rece cu ceapă verde, brânză și alte alimente; la prânz se aducea de acasă mămăligă cu borș de fasole sau de cartofi, salată, ouă, deseori lapte cu derivatele lui. Seara se mânca la fel ca la prânz, sau fasole uscată ori păstăi, mămăligă, lapte. În zilele de sărbători tăiau câte un pui sau o găină pe care o mâncau cu zeamă sau cu usturoi. Piinea se consuma foarte rar. Cîteodată mâncau mălai (un fel de piine de făină de porumb). În alimentația mai intra pește sărat sau proaspăt și iarna, cînd tăiau porci, carne de porc¹⁰³.

În legătură cu prepararea alimentelor, pe lângă cercetările lui G. Proca și Kirileanu, posedăm datele anchetelor întreprinse de G. Crăiniceanu, N. Manoilescu, Gr. Benetato, M. Enescu, A. Radenschi, Al. Slătineanu, I. Alexa, I. Nitzulescu, D. C. Georgescu, anchetele din 1938 ale Institutului de științe sociale al României și monografiile unor localități. În marea majoritate a cazurilor, observația principală era aceea că alimentația țaranului se compunea din mâncăruri foarte puțin nutritive și fără gust, fiind de o simplitate extremă¹⁰⁴. În general, vara, în perioadele de munci intense și mai ales în regiunile sărace, unde sistemul culinar era simplu, sau chiar în alte regiuni unde munca câmpului cerea deplasări mari, una sau două din mesele țaranului se rezumau la alimente nepreparate, mai ales zarzavaturi crude: ceapă,

¹⁰¹ Dr. Grigore Benetato, *Alimentația țaranilor din Ardeal și Banat*, în „Revista de igienă socială“, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 323—324.

¹⁰² *Ibidem*, p. 325—326.

¹⁰³ Vezi Arh. Sp. Vaslui, Monografia județului Tutova, p. 126—127.

¹⁰⁴ Petre Lenghel-Izanu, *op. cit.*, p. 272—273; Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 149—150; Dr. D.C. Georgescu, *Considerations sur l'alimentation paysanne en Roumanie*, Bucarest, 1936, p. 4 și urm.

usturoi, roșii, ardei, care se mâncau rareori cu pâine și mai mult cu mămăligă, ce se „întingea” într-o zeamă de oțet și apă. Tot cu pâine sau cu mămăligă se mâncau și fructele proaspete, strugurii, pepenii etc. Iarna, uneori, toată mîncarea țaranului se reducea la murături: castraveți, în special, și varză acră; salate de legume verzi cu oțet — fără grăsimi, — acestea din urmă vara și în zilele de post¹⁰⁵.

Giorbele, borșurile din Moldova și „zupele” din Transilvania erau mîncărurile țărănești cele mai răspîndite pe tot cuprinsul țării. Ele reprezentau „udătura” de care țaranul simțea nevoia cel puțin odată pe zi. Acestea se preparau din verdețuri, legume, carne, pește. În privința mîncărilor scăzute exista o mare varietate pe cuprinsul țării, dar aceasta nu însemna că bucătăria țaranului era variată sau complicată. O parte din felurile de mîncare reprezentau preparate rare, unele excepționale, de lux, altele cu caracter strict regional. Între fierturi și mîncăruri scăzute existau o serie de preparate de tranziție, între ele un loc aparte ocupînd *chiselita*, o fiertură simplă de fructe (prune, corcodușe, zarzăre etc.), fără zahăr. Era cunoscută în Oltenia, Muntenia, Moldova, Transilvania și Basarabia, atît în zonele de cîmp, cît și în cele de munte și chiar în satele din Munții Banatului, sub numele de *brusceală* (fiertură de magiun, oțet și mămăligă moale). Acrită sau nu cu oțet și consumată cu mămăligă, ea forma, în anumiți ani, hrana de capetenie a țaranului din diferite regiuni sărace din Moldova. „Fără gust, fără valoare nutritivă, este o tristă mîncare de mizerie” — scriau I. Cludian și D. C. Georgescu¹⁰⁶.

În unele zone din Moldova și din Transilvania se consuma un fel de tocăniță, cu sau fără carne. Alte mîncăruri preparate, ca: ghiveci, pilaf, ciulama, chiftelile, pîrjoale etc., se întîlneau numai în anumite regiuni. Mîncărurile preparate din lapte erau specifice zonelor pastorale. Fripturile de carne ocupau un loc foarte restrîns în hrana țaranului român. El nu-și putea permite să consume, sub forma cea mai condensată, un aliment care pentru dînsul era rar și scump. Găina friptă pe grătar sau în frigera, mielul la frigera erau pentru majoritatea țaranilor mîncăruri de sărbătoare¹⁰⁷.

Cercetările întreprinse în șase sate din Transilvania, din județele Făgăraș, Bihor, Caraș și Cluj, în perioada 1934—1939, au constatat că pretutindeni valoarea energetică a rației alimentare, atît la bărbați cît și la femei, rămînea sub nivelul standardului fiziologic alimentar. Chiar în regiunile în care situația economică a țaranilor era destul de bună, precum la Ineu, județul Bihor, o treime din femeile anchetate, o cincime din bărbați și 57% din copii erau subnutriți; în comunele Borlovenii Vechi, Pătaș și Pojenena Română, din județul Caraș, considerate ca fiind mai înstărite în comparație cu satele din alte județe, se înregistrau deficiențe în alimentație, dintre locuitorii lor circa o treime fiind subnutriți; în comuna Măguri, județul Cluj, 30% dintre bărbați și 40% dintre femeile anchetate sufereau de pe urma subnutriției¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Dr. I. Cludian și dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 421.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 422—423.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 424—425.

¹⁰⁸ Dr. Grigore Benetato, *op. cit.*, p. 331—332 și 337; Prof. C. Jornescu, *op. cit.*, p. 409.

Alimentația varia în funcție de sezon, țăranii consumând, de regulă, mai multe alimente în timpul muncilor agricole. Cercetările efectuate în câteva sate din Moldova au găsit că la adulți cifra de 4 000 de calorii, reprezentând necesarul pentru munca grea, era atinsă în 60—110 zile lucrătoare dintr-un an și încă în 20 de zile de sărbători¹⁰⁹. În ancheta făcută la Osoi, județul Iași, de Iuliu Nitzulescu și colaboratori, s-a constatat că valoarea calorică a rației alimentare brute era superioară cifrelor stabilite de Liga Națiunilor, ea atingând maximul în timpul muncilor din campania de vară, iar Moise Enescu și A. Radenschi au găsit în Moldova, în timpul verii, un regim de peste 4 000 de calorii, care atingea accidental peste 7 000 de calorii. Dar acestea erau procurate, în marea lor majoritate, din cantitățile excesive de porumb consumat¹¹⁰.

Majoritatea studiilor întreprinse pe această temă au evidențiat că, în special în timpul muncilor agricole, alimentația țăranilor era insuficientă¹¹¹. Autorul monografiei din 1937 a comunei Afumați, județul Dolj, după ce sublinia că alimentația locuitorilor era nesatisfăcătoare, arată că „În timpul verii rația săteanului nu echivala nici cu aceea a unui om în repaus, deși este timpul când el depune cele mai mari munci. Săteanul este lipsit adesea pînă și de minimul necesar de piine. Grăsimile, ouăle, cartofii, laptele, la cea mai mare parte a locuitorilor, în anotimpul acesta al muncii lipsesc cu desăvîrșire”¹¹². Iată cum era alcătuit, în mod obișnuit, regimul alimentar de la Mănăstireni, județul Botoșani, în timpul verii: la munca cîmpului ei mînceau, dimineța, borș cu legume (în majoritatea cazurilor lipsind cartofii și fasolea, care erau scumpe) și mămăligă; la prînz ei mînceau borș sau chișleac cu mămăligă (smîntîna o vindeau). Cei mai înstăriți serveau la ora 16 o gustare compusă din varză acră sau castraveți murați cu mămăligă; seara mînceau murături, chișleac, brînză de vacă sau lapte dulce cu mămăligă¹¹³.

În anotimpul iernii, în unele sate, cei mai mulți dintre țăranii mînceau numai de două ori pe zi¹¹⁴. La Mănăstireni, județul Botoșani — scria autorul micromonografiei comunei — iarna sătenii mînceau de două ori pe zi și se culcă devreme, ca să nu ardă gaz¹¹⁵.

O situație și mai rea se întîlnea la lucrătorii agricoli angajați pe marile proprietăți la muncă în timpul campaniilor agricole. M. Enescu nota, referindu-se la județul Roman, că alimentația muncitorilor cu ziua era mai bună cînd ei se angajau la alți săteni decît la marii proprietari, care le dădeau faină de porumb încinsă și amară, pește sărat și de rea calitate¹¹⁶. Autorul micromonografiei comunei Mănăstireni, județul Botoșani scria în același

¹⁰⁹ Dr. M. Enescu, *Alimentația populației rurale...*, p. 350.

¹¹⁰ Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *op. cit.*, p. 295.

¹¹¹ Dr. G. Banu, *La politique medico-sociale dans la Roumanie rurale, in Société des Nations, Conference Européenne de la vie rurale, Roumanie, 1939*, p. 148; Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 149—150.

¹¹² Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, Serv. Administrativ, Depunere Sfat, dosar 245/1937.

¹¹³ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

¹¹⁴ Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 149—150.

¹¹⁵ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

¹¹⁶ Dr. M. Enescu, *Situația economică a populației rurale...*, p. 25.

sens că „Lucrătorii de pe moșiile boierești mănincă și mai prost, întrucît arendașii moșiilor caută să facă economii cît mai mari de mîncare pe spina lucrătorilor”¹¹⁷.

În vara anului 1938 au fost cercetate de către echipele studențești, în cele 59 de sate, 386 de familii, din care, după o observație atentă, au fost reținute 265 de familii, cu 1 440 persoane. S-au stabilit rații convenționale, care au fost transformate, în funcție de vîrstă și de sex, în 1 283 de unități de consumație, ce au dat pentru întregul an 1938 un total de 462 249 unități de consumație¹¹⁸. Analiza s-a făcut pe baza formularului de familie, iar unitățile de consumație au fost calculate în funcție de coeficienții propuși de Comitetul de experți ai Ligii Națiunilor¹¹⁹. Iată rezultatele la care a ajuns D. C. Georgescu în privința compoziției și valorii alimentației zilnice în cele 59 de sate¹²⁰:

TABELUL Nr. XXII*

Provincia	Sate cercetate	Familii cercetate	Proteine comestibile	Grășini comestibile	Glucide comestibile	Relații calorice	
						Calorii fiziologice	Calorii nete
România	59	265	127,6	99,9	670,4	4 091,1	3 681,9
Banat	8	35	143,4	139,7	698,0	4 614,4	4 153,0
Basarabia	10	43	115,9	78,1	665,0	3 826,5	3 443,8
Bucovina	2	14	124,4	91,0	671,3	3 989,8	3 590,8
Dobrogea	3	11	137,1	80,3	729,5	4 189,1	3 770,2
Moldova	9	38	130,9	99,7	686,7	4 169,9	3 751,1
Muntenia	12	59	120,2	90,7	633,0	3 829,3	3 446,4
Oltenia	3	15	118,6	80,1	626,2	3 700,1	3 330,1
Transilvania	12	50	134,6	115,9	680,7	4 304,3	3 873,9

Concluzia autorului era că valoarea medie a rației calorice nete pe unitatea de consumație la populația rurală cercetată depășea nivelul teoretic, inclusiv suplimentul cerut de un travaliu mijlociu și chiar valorile statistice medii obținute în alte țări, în special pentru muncitori. Dar rația ridicată de calorii rezulta în special din cantitatea foarte mare de glucide care intra în compoziția rației țărănești, provenite, în marea lor majoritate, din cereale. D. C. Georgescu făcea însă observația că, în condițiile în care la noi munceau în mod efectiv în familia țărănească și copiii sub 12 ani, aplicarea coeficienților propuși de Societatea Națiunilor ducea la o subestimare a totalului unităților reale de consumație, de unde și creșterea artificială a nive-

¹¹⁷ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

¹¹⁸ Dr. D.C. Georgescu, *L'alimentation de la population rurale en Roumanie*, în *Société des Nations, Conférence Européenne de la vie rurale, Roumanie, 1939*, p. 205.

¹¹⁹ Idem, *Nivelul și compoziția...*, p. 305—306.

¹²⁰ Idem, *L'alimentation de la population rurale, 1939*, p. 210.

lului rației alimentare mijlocii¹²¹. Pe de altă parte, participarea regnului animal și vegetal în alimentația populației rurale, socotite în calorii, erau inegale și în favoarea regnului vegetal, adică 20,1% calorii din regnul animal și 79,9% din regnul vegetal, ceea ce reprezenta un consum modest de grăsimi — din care o bună parte, 17,5% erau procurate din porumb — pentru un regim alimentar rațional¹²². Ca și rația de glucide, cea de proteine era ridicată, dar cea mai mare parte din acestea proveneau din consumul unor produse vegetale. Procentul de proteine animale consumate era mai ridicat în Banat, fiind de 35,2%, în Bucovina de 31,9%, în Transilvania de 31,2%, și mai scăzut în Oltenia, cu 25,2% și în Basarabia, unde el era de numai 23,3%¹²³.

Porumbul singur reprezenta mai mult de jumătate din proteinele vegetale, constituind cea mai importantă sursă (33,2%) din totalul proteinelor de orice fel, pe când leguminoasele contribuiau cu numai 6,6%¹²⁴. În 22 din cele 59 de sate cercetate, proteinele provenite din porumb se ridicau la valori de peste 40% din totalul proteinelor consumate, vegetale și animale la un loc. La 10 din cele 22 de sate proporțiile de proteine date de porumb treceau chiar de 50%, maximul înregistrat fiind de 82,3% la Gura Păltinișului, județul Buzău¹²⁵.

Din punct de vedere calitativ și funcțional — observa D. C. Georgescu — alimentația populației rurale era viciosă compusă și deficitară: prin structura și compoziția regimului alimentar încărcat de o consumație excesivă de alimente vegetale, printre care făina, în special cea de porumb, deținea un loc prea important; prin consumația prea redusă a alimentelor animale și a alimentelor proaspete, a alimentelor protectoare, printr-o lipsă de discernământ în utilizarea unor alimente și prin lipsa unei igiene alimentare absolut necesare, în fine, printr-o inegală distribuire în cursul anului a sorturilor și cantităților de alimente de care dispunea gospodăria. În aceste condiții, regimul alimentar țărănesc — conchidea el — avea importante repercusiuni asupra stării nutriției și sănătății populației¹²⁶.

Anchetele echipelor studențești au avut meritul de a evidenția starea reală de lucruri de la sate și de a impulsiona factorii de răspundere în inițierea unor măsuri de remediere. Astfel, în vara anului 1938, la 14 iunie, în timp ce echipele efectuau anchete în diferite sate, a fost creat, sub președinția ministrului sănătății, *Comitetul român de alimentație*, cu misiunea de a studia științific și practic problema alimentației populației rurale. La rîndul său, ministrul de resort a întocmit un program de ameliorare a alimentației și de noi anchete¹²⁷.

¹²¹ Idem, *Nivelul și compoziția...*, p. 307—308; Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei...*, p. 45—46; D. Gusti, *op. cit.*, p. 432 și 435.

¹²² Dr. D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 312—313.

¹²³ *Ibidem*, p. 314.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 317; Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 45—46.

¹²⁵ Dr. D.C. Georgescu, *L'alimentation de la population rurale en Roumanie, în La vie rurale en Roumanie*, Bucarest, 1940, p. 230.

¹²⁶ Idem, *L'alimentation de la population rurale*, 1939, p. 235.

¹²⁷ Prof. C. Jorjescu, *op. cit.*, p. 411.

O situație îngrijorătoare se constată, din punctul de vedere al alimentației, la copii. În raportul prezentat în cadrul Secției de politică agrară și economie rurală a Congresului internațional de agricultură de la Dresda, din 6—12 iunie 1939, de către C. Jornescu, se arăta că starea de subalimentație era subnormală la 36,9% dintre copiii de școală din mediul rural, iar în mediul urban la 41%. Proporția subnutrițiilor creștea odată cu înaintarea copiilor în vîrstă¹²⁸. Centrul pentru ocrotirea copiilor din Timișoara a efectuat, timp de cinci ani și jumătate, studii în 40 de comune din Banat (39 din județul Timiș—Torontal, una, Pojenena de Jos, județul Caraș), fiind cercetați între 95 și 98% din copiii localităților respective. Din cei 11 691 copii între 0 și 15 ani, 10,6% au fost găsiți supranormali, 45,38% normali și 44,56% subnormali, ca rezultat al subnutriției, care la populația infantilă era foarte pronunțată¹²⁹. Cercetările efectuate în câteva din satele Moldovei au stabilit la copiii sub 10 ani un consum constant sub media admisă ca normală de Comisia Ligii Națiunilor; media de calorii admisă era depășită însă la categoria copiilor de peste 10 ani, care participau direct la muncă în gospodăria țărănească¹³⁰.

Cercetările asupra alimentației la copii în diferite zone ale țării arătau că 29,7% dintre ei nu mîncau decît una sau două mese pe zi, 21,4% nu serveau niciodată dejunul, 11,8% nu consumau leguminoase, 42,3% mîncau odată pe săptămîină carne, iar 83,9% mîncau în mod constant mămăligă. Rezultate similare au dat și anchetele efectuate cu prilejul recrutării tinerilor pentru armată¹³¹. În anii 1936—1937 la Căianul Mic, județul Someș au fost cercetați, timp de opt zile la rînd 50 de elevi. Dintre aceștia, 14% nu mîncau dimineața, 60% mîncau mîlai gol și restul de 26% mîncau zeamă ori carne cu mîlai; la prînz, 78% mîncau mîlai cu lapte, cîrnați ori zeamă, 18% pită ori mămăligă goală, iar 4% nu mîncau; seara 40% mîncau mîlai gol, 18% pîine goală și 42% mîlai cu groșior. Din cei 50 de elevi, unul singur era hrănit bine. În curs de opt zile s-a constatat că ei au mîncat de trei ori carne, 17 o singură dată, iar unul niciodată. Pîine au mîncat în medie patru elevi pe zi și numai la o singură masă. Din cele 1 200 de mese, în cursul a opt zile, elevii au servit ceai, cafea ori zahăr în nouă¹³². Autorul monografiei județului Tutova remarcă faptul că aici majoritatea copiilor mergeau la școală nemîncăți, ceea ce îi predispunea la boli¹³³, iar autorul monografiei comunei Bivolari, județul Iași, scria că, în afară de copiii inte-

¹²⁸ *Ibidem*, p. 405 și 407. C. Jornescu avea în vedere concluziile doctorilor G. Banu și P. Rîmneanțu obținute pe baza cercetărilor cu caracter local din 1930. Toate cercetările ulterioare au dovedit o stare de subnutriție în rîndul copiilor, procentele variînd de la o regiune la alta (vezi Dr. Axente Iancu, dr. Cornel Oprîșiu și dr. Jula Voichița, *Considerațiuni asupra stării de nutriție a copiilor din mediul nostru rural*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 676—678).

¹²⁹ Dr. I. Nemoianu, dr. I. Mușiu și dr. A. Simon, *Contribuțiuni la studiul stării fizice a populației infantile din mediul rural*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 643, 647—648.

¹³⁰ Dr. M. Enescu, *Alimentația populației rurale...*, p. 350.

¹³¹ Prof. C. Jornescu, *op. cit.*, p. 405 și 407.

¹³² A. Vidican, *Alimentația copiilor de școală la Căianul Mic — Someș*, în „Sociologie românească”, an. III (1938), nr. 7—9, iulie—septembrie, p. 381.

¹³³ Arh. St. Vaslui, Monografia județului Tutova, p. 126—127. Vezi și situația de la Birsești, județul Putna (Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 150).

lectualilor, toți ceilalți, chiar și în perioada când ei erau alăptați, erau alimentați la fel ca părinții lor¹³⁴.

În marea majoritate a satelor, o bună parte din zilele anului, țărani, atît adulții, cît și copiii, țineau post. Posturile, în special cel al paștelui, erau extenuante, din cauza lipsei zarzavaturilor verzi¹³⁵. Gr. Benetato observase la locuitorii anchetați din satele Munților Apuseni că în zilele când nu poșteau valoarea calorică a alimentelor consumate nu era totdeauna suficientă, prezentînd un profund dezechilibru calitativ și că această insuficiență se accentua în zilele de post, cînd rația energetică devenea constant mai mică în raport cu munca depusă¹³⁶.

În fine, la problema discutată trebuie menționată și alimentarea cu apă a satelor. Aceasta era obținută în special prin intermediul fîntînilor, iar în regiunile de munte direct de la izvoare naturale. Față de regimul alimentar propriu-zis, aprovizionarea cu apă nu prezenta prea multe carențe, deși în numeroase sate s-au găsit, totuși, fîntîni neigienice sau amplasate în locuri necorespunzătoare¹³⁷.

Regimul alimentar al populației rurale din perioada studiată a avut o influență negativă asupra stării de sănătate a locuitorilor satelor. Alimentația insuficientă, nepotrivită și puțin diferențiată se repercută în variații mari în greutatea corpului, în capacitatea redusă de muncă, în rezistență mică la contagiuni — mai ales la copii — care, în ultimă analiză, depindea de metabolismul celular, în marea mortalitate infantilă, în pelagră și în altele¹³⁸. Prin insuficiența ei, parte cantitativă, dar mai ales calitativă, alimentația determina o stare de deficiență constituțională, cu o evidentă receptivitate și lipsă de rezistență la toate afecțiunile în general și la tuberculoză în special¹³⁹. A. Iancu și Iuliu Voicu au găsit la toți copiii cercetați o greutate deficitară a noilor născuți ce proveneau din mame cu alimentație mai săracă în timpul sarcinii sau a alăptării¹⁴⁰.

Absența vitaminelor în alimentația țărănească, mai ales spre sfîrșitul iernii, provoca „slăbiciunea primăvărată” avitaminozică, micșorînd simțitor puterea de lucru a acelor ce nu aveau nici cel puțin rezervor de vitamine conservate sub formă de varză murată¹⁴¹. M. Enescu, cercetînd alimentația locuitorilor rurali din Moldova, observa că tocmai din cauza modului defectuos de alcătuire, mortalitatea infantilă întrecea media pe țară și că durata medie a vieții din această provincie era mai mică decît în restul țării. În județul Roman, de pildă, în anul 1938, ea a fost de numai 22 de ani, iar dacă s-ar fi scos din calcule mortalitatea pînă la o lună (*mortalitas neona-*

¹³⁴ Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 45/1938, f. 16.

¹³⁵ Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 350.

¹³⁶ Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *Metabolismul alimentației...*, p. 295.

¹³⁷ Dr. M. Zolog, *Considerații medico-sociale asupra aprovizionării cu apă în mediul rural din România*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 434—441; Dr. M. Enescu, *Situația economică a populației...*, p. 14.

¹³⁸ Dr. M. Enescu, *Alimentația populației rurale...*, p. 353.

¹³⁹ Dr. M. Nasta, *Tuberculoza în mediul rural*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 682—683.

¹⁴⁰ Dr. G. Banu, *Patologia mamei...*, p. 625.

¹⁴¹ Dr. Aurel Voina, *op. cit.*, p. 489.

torum), care depindea în mare măsură de factori ereditari și mai puțin de alimentație, media ar fi fost de 26 de ani. Cercetările au demonstrat, fără puțință de tăgadă, că pelagra se datora insuficienței alimentare, pelagrozii avînd, în general, o formulă alimentară mai săracă decît restul populației, la care se adăuga consumul de porumb stricat¹⁴². Astfel, monotonia și insuficiența alimentației populației rurale din România perioadei interbelice au plătit un tribut permanent din punct de vedere biologic, care s-a concretizat în persistența unor maladii la sate și chiar în jertfe umane.

¹⁴² Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 353.

CAPITOLUL X

LOCUINŢELE RURALE

În legătură cu locuinţa săteanului trebuie precizat de la început că se resimte lipsa unor studii documentare întocmite pe baze strict ştiinţifice. Cîteva articole mai importante, anchetele echipelor studenţeşti, monografiile sanitare ale comunelor şi observaţii dispersate găsite în arhive permit, totuşi, cercetătorului să stabilească principalele caracteristici ale locuinţelor din mediul rural şi influenţa acestora asupra stării biologice a locuitorilor satelor.

Din punctul de vedere al materialelor întrebuiţate la construcţia locuinţelor şi a planurilor caselor, în România se distingueau trei mari tipuri de locuinţe: casele de munte, de şes şi de deal. Primele, reprezentînd aproximativ 35% din casele României, aveau, de regulă, temelii de lemn, de bolovani sau de prundiş de râu, fiind construite din bîrne, peste care se așeza un strat de tencuială, fiind acoperite cu paie sau cu şindrila. Din lipsă de păduri în împrejurimi, casele din regiunile de şes erau construite din chirpici, fără o temelie propriu-zisă, nepodite şi acoperite cu stuf sau coceni de porumb, fiind foarte rudimentare atît din punctul de vedere al stilului, cît şi din acela al confortului¹. În general, acestea din urmă reprezentau cel mai modest tip de locuinţă din România. Deputatul Victor Moldovan — referindu-se la judeţul Romanai — le califica drept „adevărate bordeie şi colibe scunde”. După descrierea lui, locuinţele din Cîmpia Olteniei aveau pereţi de niule şi lut; erau acoperite cu paie, coceni sau trestie, avînd ferestrele lipite cu hîrtie şi fiind lipsite de orice mobilă, în afară de cîteva scînduri, acoperite cu o rogojină, pe care dormeau laolaltă cîte şapte pînă la opt persoane². Casele din regiunile de deal îmbinau caracteristici şi materiale de construcţie de la celelalte două. Materialele introduse în,ele erau variate. Nu aveau temelii, ca la munte, ci scheletul era aşezat direct pe pămînt. Marea lor majoritate (circa 71%) nu erau podite. Acoperişul era de stuf sau de paie³.

¹ Dr. E. Răsmăriţă şi M. Tiriung, *Locuinţa rurală românească*, în „Revista de igienă socială”, Bucureşti, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 465—466. Library of Congress, Washington, Microfilm Collections, Microfilm 2551, no. 113 DR 5, cadrul 19.

² „Dezbaterele Adunării Deputaţilor”, şedinţa din 20.III.1924, p. 1948.

³ Dr. E. Răsmăriţă şi M. Tiriung, *op. cit.*, p. 465—466.

În afară de aceste tipuri principale de case rurale existau numeroase variante regionale, mai mult sau mai puțin răspândite într-un anumit areal geografic. Deși ca stil de construcție acestea păstrau anumite particularități, din punct de vedere igienico-social ele nu se dosebeau decât într-o mică măsură de tipurile de bază menționate⁴, motiv pentru care nu vom face referiri la ele.

În privința partajării spațiului, în mediul rural se distingeau locuințe cu una, cu două, cu trei sau cu mai multe camere. În cele cu o singură încăpere erau, de regulă, înghesuite obiecte de orice natură, bune sau rele, necesare sau nu. Aceste case serveau deopotrivă de bucătărie, sufragerie și dormitor pentru întreaga familie, oricât de numeroasă ar fi fost ea. În casele cu două sau cu mai multe încăperi, una din camere, de obicei cea mai mare, avea destinația pentru oaspeți. Denumită „casa mare“, „de dinainte“, „de oaspeți“, aceasta era mobilată cu cele mai bune lucruri ale gospodăriei, nefiind, de obicei, folosită de membrii familiei. Cea de-a doua cameră, odaia de locuit, în cazul în care casa era compusă din două camere, avea funcții similare cu cele ale locuințelor cu o încăpere⁵. În unele zone ale țării, mai ales acolo unde procurarea combustibilului reprezenta o problemă, iarna bucătăria servea, la cele mai multe dintre familii, drept cameră de dormit. Aici se îngrămădeau toți ai casei, dormind câteodată 7—8 persoane într-o cameră, neavând lumină și aer suficient⁶.

După primul război mondial, ca urmare a ameliorării stării economice a țăranilor, influențată nemijlocit de împroprietăririle operate în baza legilor de reformă agrară din 1918—1921, se observă în multe regiuni ale țării un progres în sistemul de construcție al locuințelor. În satele de șes situate în apropierea unor fabrici sau târguri cărămida a început să înlocuiască chirpiciii, iar țigla stuful și ocenii⁷. Anchetele echipelor studențești au observat în câteva din satele cercetate o tendință de urbanizare la o parte dintre casele țărănești⁸. În ultimul timp — scriau Gh. Reteganul și V. Zinvelui, referindu-se la comuna Mocod, județul Năsăud — se foloseau piatra și țigla în construcția de locuințe, ridicându-se chiar case cu etaje⁹, iar Marin Popescu-Spineni nota, cu privire la comuna Drăguș, județul Făgăraș, că țăranii de aici se îmbrăcau bine și aveau case bune¹⁰.

Dar, cu toate progresele incontestabile înregistrate între cele două războaie mondiale în construcția de locuințe rurale, casa țărănească rămânea, în ansamblul ei, sub limita confortului elementar. C. Filipescu găsea ca principală cauză a locuinței proaste a sateanului lipsa de mijloace, determinată

⁴ *Ibidem*, p. 473—474.

⁵ *Ibidem*, p. 467.

⁶ Arh. St. Vaslui, Monografia județului Tutova, p. 124.

⁷ Dr. E. Rămeriță și M. Tiriung, *op. cit.*, p. 466; Library of Congress, Washington, Microfilm citat, cadrul 20.

⁸ Gh. Reteganul, *Cîrligele...*, p. 11—12.

⁹ Gh. Reteganul și V. Zinvelui, *op. cit.*, p. 68—71.

¹⁰ Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 194—198.

de penuria de bani și de neputința țaranului de a contracta credite, la care se adăugau lipsa de meșteri și, chiar, lipsa de emulație a sătenilor¹¹. Construirea unei locuințe, oricât de modestă ar fi fost ea, solicita un capital relativ mare de investiție la începerea lucrării, pe care săteanul nu-l putea obține nici din comercializarea produselor agricole și nici de la organizațiile de credit care-i stăteau la dispoziție. Cum noile familii își separau, în cele mai multe cazuri, gospodăriile de cele ale părinților, ele recurgeau la improvizații de locuințe, ce urmau a fi definitivitate sau extinse în decursul mai multor ani. Acest proces explică, parțial, existența a numeroase locuințe lipsite de cel mai elementar confort. Casele săracilor din Perieți, județul Ialomița — scria autorii anchetei monografice de aici — au două încăperi sau chiar una și sînt, în general, acoperite cu stuf, lipite cu lut, clădite din garduri de nuiele umplute cu pămînt. „Interiorul e sărăcăcios — oglindă a mizeriei economice — cu ferestre mici, fără podoabe“¹². Mircea Tiriung, Marin Dobre și Ghenuță Coman descriau astfel satul Stoeșești, județul Tutova: „Înfățișarea satului e dezolantă. Locuințele de *chirpici*, învelite cu stuf, scunde, neîncăpătoare, înghesuite în ogrăzi mizere, împrejmuite cu nuiele și spini, din care lipsesc cele necesare unei bune gospodării“. Singure școala, conacul boieresc și cîteva case mai arătoase contrastau cu aspectul general al satului¹³. Constantin Filipescu observa că chiar și o cercetare sumară în satele noastre dovedea că locuințele, inclusiv casele din regiunile cele mai fertile ale țării, constituiau „temple ale mizeriei, atît prin felul cum sînt construite, cît și prin materialele pe care le pun în ele“¹⁴, iar americanul James T. Shotwell, care a vizitat România în toamna anului 1925, la cererea lui Carnegie Endowment for International Peace, califica locuințele țaranilor simple colibe, o sărăcie greu de descris¹⁵.

Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că în zonele în care în anii războiului se purtasera operațiuni militare de mare anvergură, la încheierea păcii majoritatea locuințelor țaranilor erau complet distruse. La 12 februarie 1920, prefectul județului Constanța raporta ministrului de interne că aici satele, care altădată numărau pînă la 250—300 de case, abia dacă mai posedau atunci 4—10 imobile fiecare. „Locuitorii înapoiati (în satele lor — n.n. D.Ș.) stau prin bordeie, construite în grabă, grămădindu-se cîte zece pînă la cincisprezece într-un loc. Adevărate focare de propagare a boalelor de tot felul“. Dacă în orașe imobilele cetățenilor mai cu dare de mînă fuseseră reparate, în mediul rural nici chiar locuitorii satelor mai înstărite — precum

¹¹ C. Filipescu, *Locuințele rurale*, în „Pagini agrare și sociale“, București, an. II (1925), nr. 13—16, iulie și august, p. 250—251.

¹² Ovidiu Birlea și Gh. Reteganul, *op. cit.*, p. 29.

¹³ Mircea Tiriung, Marin Dobre și Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 54.

¹⁴ C. Filipescu, *op. cit.*, p. 249.

¹⁵ James T. Shotwell, *A Balkan Mission, New York*, Columbia University Press, 1949, p. 101.

Ercheseș, Boascic, Sagacea, Satișchioi și altele — nu posedau mijloace pentru refacea lor ¹⁶.

Statistica locuințelor din anul 1929, efectuată grație inițiativei Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotinilor Sociale — singura la nivelul întregii țări din perioada interbelică — a găsit în mediul rural următoarea situație în privința locuințelor: din cele 3 078 820 de imobile rurale, 772 594 erau construite din cărămidă, 169 881 din piatră, 1 022 556 din lemn, 40 485 reprezentau adevărate bordeie, iar restul erau construite din chirpici. Din cele peste trei milioane de locuințe, 887 613 aveau podele de lemn, iar 2 188 287 nu aveau dușumele, ci pardoseala era compusă din pământ bătut; un număr de 663 800 de locuințe nu aveau decât o singură cameră, cu ferestre fixe; 388 169 erau acoperite cu paie, 456 181 cu stuf, 901 982 cu șindrilă, 760 259 cu tablă și 572 251 cu țiglă ¹⁷.

Toate cercetările cu caracter regional sau local întreprinse ulterior în această direcție confirmă în bună măsură situația constatată în 1929 ¹⁸, cu variații specifice diverselor zone. Așa de pildă, medicul primar al județului Roman a constatat la anchetele din 1928—1929 și 1932 că, din cele 29 183 de locuințe cercetate, 2,3% erau bordeie, 2,3% din cărămidă, 26,7% din lemn și lut, 69,6% din gard și lut și 0,06% din piatră. Dintre ele, 48% aveau o singură cameră, 41,5% câte două camere, 6,3% câte trei camere, 2,3% câte patru camere și 1,4% mai mult de patru camere; 11,5% erau acoperite cu tablă, 4,3% cu țiglă, 34% cu paie și 50% cu stuf ¹⁹.

Observații concludente cu privire la locuințele rurale se desprind și din cercetările sociologice de după anul 1935. Astfel, echipa Institutului Social Român care a studiat localitatea Slobozia Pruncului, județul Suceava a găsit că singura clădire construită din cărămidă era școala. Din cele 143 de case din sat, numai șase, ale fruntașilor, erau din lemn, restul fiind construite din vălăruți ²⁰. La Sirbova, județul Timiș-Torontal, din cele 174 de case, 165, sau 95%, erau acoperite cu țiglă, celelalte cu stuf. Din totalul lor, 54, sau 30%, aveau o singură încăpere, 97; sau 58%, câte două camere, 20, sau 10,5%, câte trei camere, una, sau 0,5%, patru camere și două, sau 1,0%, cinci camere ²¹. În 1938, autorul micromonografiei comunei Bălușeni, județul Botoșani nota că, din cele 1 051 de case, numai 5% erau acoperite cu șindrilă sau cu tablă, restul cu stuf, iar dușumele aveau abia 3% din total; la Curtești, același județ, 60% din case erau acoperite cu stuf, restul cu șindrilă sau cu tablă, iar 90% din ele nu aveau dușumele de lemn ²².

¹⁶ Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 165/1920, f. 1.

¹⁷ Dr. G. Banu, *La politique medico-sociale...*, p. 151.

¹⁸ Vezi Arh. St. Vaslui, Monografia județului Tutova, p. 124; Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 153.

¹⁹ Dr. M. Enescu, *Situația economică a populației rurale...*, p. 10—21.

²⁰ Mircea Tiriung, *Slobozia Pruncului...*, p. 102—103.

²¹ Institutul Social Banat—Crișana, *op. cit.*, p. 107.

²² Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

Locuința țărănească era impropriu nu numai prin materialele utilizate și prin tipul construcției, ci și prin spațiul restrâns pe care îl asigura familiei. Raportată la numărul de gospodării, în 1930, se constată că gospodăria rurală cuprindea mai multe persoane decât cea din mediul urban²³. În acel an, densitatea pe clădire în mediul rural era de 4,5 locuitori în Vechiul regat, de 4,3 în Transilvania și de 4,8 în Basarabia²⁴. Cum este și natural, în toate provinciile se înregistrează pe locuință un număr mai mare sau mai redus de locuitori, comparativ cu media generală. La Cîrligele, județul Rîmnicu Sărat, în 1938, de pildă, media localității era de numai 4,2 locuitori pe familie și locuință²⁵; la Stoeșești, județul Tutova, media locuitorilor ce reveneau la o locuință, în 1930, era, ca și la Cîrligele, tot de 4,2, dar după opt ani, în 1938, datorită ritmului mai accelerat de construire a caselor decât de înmulțire a familiilor, densitatea s-a redus la 3,9 suflete pe locuință²⁶, la Mocod, județul Năsăud²⁷, și la Bîrsești, județul Putna²⁸, densitatea medie pe locuință era de numai 4,0 persoane. Chiar și în satele mai sus menționate se observă însă o concentrare prea mare a locuitorilor pe încăpere.

Dacă în localitățile în care numărul țăranilor ce reveneau pe o locuință era sub media țării sau a regiunii din jur se poate constata o supraîncărcare a camerelor în raport cu spațiul existent, în cele ce întreceau media țării sau a regiunii situația era de-a dreptul îngrijorătoare. În comuna Băbeni — Bistrița, județul Vilcea, în cele 520 de case trăiau 3 110 locuitori, revenind în mod practic aproape șase persoane pe cameră²⁹. În majoritatea comunelor în care autorii anchetelor au stabilit raportul dintre populația acestora și numărul de case existent la un moment dat, cifrele medii oscilau între 5 și 8 persoane pe încăpere, iar în cazurile unor familii din aceste localități s-au înregistrat între 9 și 10 persoane ce locuiau într-o singură cameră³⁰. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că multe din încăperile caselor țărănești posedau un spațiu nu prea mare, fiind totodată lipsite de lumina necesară, ceea ce agrava, prin vicierea aerului, problema supraaglomerării locuinței³¹. Din cercetările făcute în 1938 în 55 de sate de către echipele studențești rezulta că în nici unul dintre acestea nu se întâlnea cubajul de 32 de metri, cât era considerat de specialiști ca fiind necesar pentru viața igienică a unei persoane. Cel mai mare cubaj s-a găsit la Nepos, județul Năsăud, acesta fiind de numai 18 m.c.³².

²³ D. C. Georgescu, *Populația satelor...*, p. 69.

²⁴ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 20.

²⁵ Gh. Reteganul, *op. cit.*, p. 13.

²⁶ Mircea Tiriung, Marin Dobre și Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 55.

²⁷ Gh. Reteganul și V. Zinvelui, *op. cit.*, p. 68—71.

²⁸ Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 133 și urm.

²⁹ Dr. G. Banu, *Biologia satelor*, p. 102—103.

³⁰ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938; Dr. Iosif Jivan, *Evoluția proprietăților în comuna Șant*, în „Sociologie românească”, an. III (1938), nr. 7—9, iulie—septembrie, p. 348—351; Dr. G. Banu, *Probleme de eugenie...*, p. 136.

³¹ Vezi Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 133—153; Dr. E. Răsmeniță și M. Tiriung, *op. cit.*, p. 476—477; Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, Serv. Administrativ, Depunere Sfant, dosar 245/1937.

În numeroase sate anchetele efectuate au găsit un număr mai mare de locuințe decât cel al familiilor. Astfel, la Mocod, județul Năsăud, unde, în general, casele erau mult mai bune comparativ cu alte zone ale țării, în 1938, cele 228 familii posedau 236 de case³³, iar la Bîrsești, județul Putna, la un număr de 237 familii reveneau 286 locuințe³⁴. Autorii anchetelor nu ne dau nici un indiciu în legătură cu diferența dintre numărul de familii și cel al caselor. Dacă avem în vedere faptul că în satul românesc de după primul război mondial se detașa de masa mare a țărănimii, prin întinderea de pământ avută, prin inventarul gospodăriei și prin puterea economică deținută, categoria socială a chiaburimii, credem că se poate afirma, fără a se greși, că multe din familiile înstărite posedau două sau chiar trei case.

Locuința a reprezentat unul din cei mai importanți factori care au influențat starea sănătății locuitorilor de la sate. G. Banu aprecia în acest sens că locuința constituia primul factor de creare a terenului deficitar din punctul de vedere al sănătății în toate etapele de vîrstă³⁵. Influența locuinței asupra morbidității și mortalității nu poate fi stabilită cu precizie, întrucît la acestea contribuie în măsură mai mică sau mai mare și alți factori, precum starea materială, starea culturală, alimentația, condițiile de muncă etc. Este necesar de precizat că familiile țăranilor care se alimentau insuficient și care reprezentau pretutindeni o masă numeroasă, locuiau, de regulă, și în case necorespunzătoare. Marius Gormsen, sesizînd pînă la un anumit punct realitățile satului nostru, observa în acest sens că în România, la țară, starea economică bună era, în general, necunoscută³⁶.

Cercetările întreprinse înainte și după primul război mondial în diferite sate ale țării au dovedit, la fel ca și o serie de anchete din Statele Unite ale Americii, Anglia și Germania, că mortalitatea ridicată constituia o primă consecință a suprapopulării locuinței. Ea afecta, în general, populația de toate vîrstele, cu deosebire copiii sub un an și pe cei pînă la cinci ani. Casele suprapopulate favorizau transmiterea maladiilor și debilitatea organismului, dînd permanent un tribut mai mare de morți, uneori dublu chiar, comparativ cu cele salubre și în care locuiau mai puține persoane³⁷. Deputatul ardelean Victor Moldovan, vizitînd cu prilejul alegerilor parțiale din județul Romanți, din 1924, o parte din satele de aici, le caracteriza ca adevărate cuiburi de boli, în care dormeau laolaltă cîte șapte pînă la opt persoane. Am înțeles aici — conchidea el — de ce abia 19% din țărani ating vîrsta de 40 de ani³⁸. Lipsa igienei și confortului din locuință și lipsa celui mai strict necesar din interiorul ei — observa C. Filipescu — mărea

³² D. Gusti, *op. cit.*, p. 435.

³³ Gh. Reteganul și V. Zinvelui, *op. cit.*, p. 68—71.

³⁴ Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 133 și urm.

³⁵ Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 136.

³⁶ M. Gormsen, *op. cit.*, p. 64.

³⁷ Dr. E. Rășmeriță și M. Tiriung, *op. cit.*, p. 460—461.

³⁸ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 20.III.1924, p. 1948.

cadrul de mizerie și de morbiditate endemică a vieții rurale, coeficientul de mortalitate fiind o dovadă în acest sens³⁹. S-a observat, cu prilejul anchetelor efectuate la începutul crizei economice în plasa Gilău, județul Cluj, că majoritatea copiilor decedați în acel timp trăiseră în condiții sociale și economice proaste, ocupînd locuințe neigienice cu o singură încăpere, populată în majoritatea cazurilor cu 5—8 persoane; părinții celor decedați erau, în cea mai mare parte, analfabeți⁴⁰.

Pe de altă parte, s-a stabilit, cu suficientă precizie, că bolile infecțioase aveau o frecvență mai mare în familiile cu o densitate mai ridicată pe locuință. Fenomenul apare explicabil prin faptul că locuințele supraaglomerate erau, prin forța împrejurărilor, neigienice, cu o aerisire destul de rea, mai ales în cursul iernii, iar curățenia lor nu se putea face decît în mod rudimentar⁴¹. Doctorii Al. Slătineanu, I. Alexa și Rugină au observat la Tomești, județul Iași, într-un sector al satului cu 32 de case contaminate de rujeolă că în 14 din ele, cu 19 camere și cu o densitate de cinci persoane pe cameră se înregistraseră 24 de cazuri de boală, timp în care în restul de 18, cu densitatea de trei persoane pe cameră nu fusese nimeni contaminat, deși în ambele grupe de locuințe trăiau persoane de toate vârstele⁴².

Dintre toate bolile infecțioase acute, tuberculoza rămînea cea mai strîns legată de factorul locuință. Neîndoielnic că la perpetuarea și dezvoltarea acestei maladii sociale în mediul rural concureau și alți factori, precum alimentația nerațională și insuficientă, lipsa de igienă în viața cotidiană, insuficiența asistenței sanitare în general, dar elementul principal îl constituia construcția rea a locuinței de la sate⁴³. Dimensiunile mici ale locuințelor rurale, aglomerarea întregii familii într-o singură încăpere întrețineau un permanent pericol de contaminare⁴⁴. Cercetările făcute în comunele Suceag, Negreni, Luna de Sus, Feleac, județul Cluj și Sînmărghita, județul Someș au stabilit că o parte dintre copiii de aici fuseseră infectați de tuberculoză în școlile în care învățau de la învățătorii bolnavi de tuberculoză⁴⁵. G. Banu a observat că locuințele infectate de tuberculoză transmiteau, de regulă, boala și generațiilor următoare; mai mult, o casă situată între două asemenea focare se contamina și ea după un oarecare timp⁴⁶. Autorul monografiei

³⁹ C. Filipescu, *op. cit.*, p. 249—250.

⁴⁰ Cf. Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 136.

⁴¹ Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, Serv. Administrativ, Depunere Sfat, dosar 245/1937; Arh. St. Vaslui, Monografia județului Tutova, p. 124.

⁴² Dr. E. Răsmeriță și M. Tiriung, *op. cit.*, p. 461—464.

⁴³ M. Ciucă și M. Nasta, *Tuberculoza în România. Tuberculoza în mediul rural*, București, Tip. Cultura, 1939, p. 44.

⁴⁴ Dr. M. Nasta, *Tuberculoza în mediul rural*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 683.

⁴⁵ Conf. dr. Leon Daniello, dr. Petru Chiper și dr. Nicolae Bumbăcescu, *Frecvența infecțiunii baciliare printre elevii școlilor primare rurale cu învățători tuberculoși*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 659—672.

⁴⁶ Dr. E. Răsmeriță și M. Tiriung, *op. cit.*, p. 462.

sanitare a comunei Cosîmbești, județul Ialomița, C. M. Vasilescu, constatase că în unele familii, în urma îmbolnăvirii de tuberculoză a unui copil, mureau în decurs de câțiva ani 4—6 copii de aceeași boală⁴⁷.

Cu prilejul studiilor întreprinse de către Institutul de igienă din București, în anii 1931—1933, la Stațiunea de malarie din Gurbănești, județul Ilfov s-a observat că, în majoritatea cazurilor, infecția palustră era contractată tot în cadrul locuinței, fie în cameră, fie afară, în timpul verii, când țărani dormeau pe prispa casei⁴⁸. Și alte boli, în special dezinteria, erau legate deopotrivă de lipsa de igienă, de locuință și de alimentație⁴⁹. Fără a face apel la alte maladii, trebuie precizat că la multe din ele locuința avea un rol determinant în transmiterea lor. Ea juca un rol decisiv în această direcție atunci când era supraaglomerată, creînd condiții dintre cele mai prielnice pentru contactul direct cu bolnavul și punînd organismul în inferioritate sau chiar în imposibilitate de a rezista contra maladiei⁵⁰.

Socotite împreună cu dependențele lor, locuințele rurale prezentau, din punct de vedere igienico-social, deficiențe și mai numeroase. Este adevărat că în unele regiuni și sate existau un număr relativ redus de gospodării rurale care îndeplineau o sumă de condiții indispensabile pentru sănătatea familiei. Acestea aparțineau, în cea mai mare parte, intelectualității rurale, unor elemente înstărite din rîndul țărănimii și foarte rar unor familii din rîndul masei largi a plugarilor. Dintre defectele amplasamentelor din gospodăria țărănească cele mai importante se refereau la latrină, la fîntînă și la grajd. În general, construcția celei dintii nu se bucura de o atenție deosebită în lumea satelor. Dovadă stau datele anchetei din 1929 a Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, care a găsit că, din cele 3 078 820 de locuințe, numai 1 430 257 posedau latrine, în timp ce la restul de 1 648 553, adică la mai mult de jumătate din gospodării, acestea lipseau complet⁵¹. Fîntînile nu se întîlneau în toate gospodăriile, iar multe dintre ele nu răspundeau, de asemenea, normelor de igienă⁵².

În privința grajdurilor, acestea erau corespunzătoare din punctul de vedere al construcției numai în zonele montane și subcarpatice, și nici aici totdeauna, întrucît ele erau prea aproape amplasate de casa propriu-zisă, formînd corp comun cu ea, și de fîntînă, fapt ce constituia, uneori, împreună cu latrina, un mijloc permanent de contaminare a apei și favoriza posibilitățile de transmitere la om a unor boli specifice animalelor⁵³.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 464.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 463.

⁴⁹ Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *Bolile infecțioase în România* în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 524.

⁵⁰ Dr. E. Răsmeriță și M. Tiriung, *op. cit.*, p. 464.

⁵¹ Dr. G. Banu, *La politique medico-sociale...*, p. 151. Dr. Moise Enescu constatase că 66% din locuințele județului Roman nu aveau latrine sau posedau latrine foarte rele (Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 14).

⁵² Dr. M. Enescu, *op. cit.*, p. 14.

⁵³ Dr. E. Răsmeriță și M. Tiriung, *op. cit.*, p. 479.

În concluzie, locuințele rurale din România erau, în marea lor majoritate, necorespunzătoare din punctul de vedere al construcției și din cel al confortului. Aceste lipsuri s-au răsfrînt, într-o anumită măsură, pe plan biologic, în starea necorespunzătoare a sănătății populației de la sate, contribuind, pe de altă parte, la sporirea mortalității infantile și generale din România de după primul război mondial.

CAPITOLUL XI

RĂSPÎNDIREA ȘTIINȚEI DE CARTE ÎN MEDIUL RURAL

Nivelul de răspîndire a științei de carte la populația rurală din teritoriile românești a fost diferit în cadrul provinciilor istorice, aceasta reflectînd stadiul de dezvoltare social-economică a ținuturilor respective. Datele statistice referitoare la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea evidențiau că în toate provinciile mai mult de jumătate din locuitori erau neștiutori de carte. Astfel, în 1897, în Basarabia știutorii de carte reprezentau abia 19,4% din totalul locuitorilor, în 1899, în vechea Romînie cota acestora se ridica la 22,0%, în 1900, în Transilvania știutorii de carte reprezentau 41,5%. Recensămîntul din 1912 stabilea totalul știutorilor de carte din Vechiul regat la 39,3% din întreaga populație, iar cele din 1910 la 51,1% în Transilvania și la 45,2% în Bucovina¹.

Pentru perioada ce s-a scurs de la recensămintele amintite, pînă în 1930, cînd a fost realizat primul recensămînt general al populației din Romînia întregită, cercetătorul nu mai dispune de o situație statistică asupra nivelului de instrucție al tuturor locuitorilor țării. Este posibil ca de la 1910—1912 pînă la intrarea Romîniei în primul război mondial știința de carte să se fi răspîndit în proporții mai însemnate în lumea satelor, după cum tot atît de probabil este faptul ca în anii războiului să se fi manifestat o stagnare în această direcție.

Unirea din 1918 și marile reforme economice, sociale și politice ce i-au urmat creau un cadru nou, mult mai prielnic procesului de culturalizare a maselor. Cercurile guvernante din Romînia postbelică au înțeles necesitatea răspîndirii științei de carte în rîndul tuturor locuitorilor țării, ca o condiție indispensabilă pentru progresul general al statului și locuitorilor lui. Nu întîmplător în programele partidelor politice de după război problemei învățămîntului i se dădea o atenție specială. Pornind de la realitatea că o bună parte din locuitorii țării erau lipsiți de cea mai elementară instrucție, condu-

¹ Anton Golopenția, *Starea culturală și economică a populației rurale din Romînia*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 222. În Transilvania, deși ponderea știutorilor de carte era de 41,5%, la populația românească a provinciei ea era de numai 22% (Cf. Bernard Newman, *The New Europe*, New York, Libraries Press Freeport, 1972, p. 262).

cerile grupărilor politice din România au stabilit ca țel principal răspîndirea învățămîntului de cultură generală în toate așezările țării și lupta contra analfabetismului². Dintre prevederile de asemenea natură ale partidelor politice de guvernămînt postbelice, se disting prin claritatea lor cele formulate în programul Partidului Național Liberal din 27 noiembrie 1921, în care se înscriseră îmbunătățirea învățămîntului rural și distrugerea analfabetismului, prin înființarea în fiecare cătun a unei școli și prin asigurarea unui învățător la 50 de copii³.

Cîteva măsuri adoptate în primii ani de după Unire încercau să traducă în viață, cel puțin parțial, dezideratele declarate ale cercurilor conducătoare. Una dintre acestea s-a concretizat în încercarea de a realiza construcții școlare la sate. Inițiativa a dat roade numai în unele regiuni, ea fiind lipsită de efecte pentru populația din zonele mai puțin accesibile și din satele mai sărace, unde, dealtfel, și proporția analfabeților era mai ridicată⁴. Alta a avut în vedere înzestrarea școlilor, cu precădere a celor din mediul rural, cu loturi școlare, care să constituie cîmpuri de experiențe și de educație agricolă pentru copiii de țărani⁵. Loturile școlare au fost create aproape pretutindeni acolo unde au existat disponibilități de pămînt expropriat. Influența manifestată de acestea asupra tinerelor generații de țărani a fost în unele sate puternică, în altele a lipsit complet.

Efectele participării României la primul război mondial s-au concretizat în cîmpul învățămîntului în neputința multor copii de a participa la școală. După datele Ministerului Instrucțiunii, rezulta că, în anul 1922, numai printre copiii de vîrsta școlară exista un număr de 1 009 152 de analfabeți⁶. Or, pentru înlăturarea acestei stări se impuneau măsuri urgente și radicale. La 26 iulie 1924 a fost promulgată legea pentru învățămîntul primar al statului și învățămîntul normal-primar⁷, care abroga legea învățămîntului primar din 30 aprilie/12 mai 1896, împreună cu toate modificările ei ulterioare. Legea din 1924 recunoștea însemnătatea acestei instituții școlare pentru cultura generală a tineretului, prelungindu-și durata de studii de la 4 la 7 ani. „În tot cazul, pînă în termen de 5 ani promulgarea acestei legi, toate școlile vor trebui să aibă 7 clase” (art. 57). Dar, pe de altă parte, înființarea școlilor primare cu șapte clase era condiționată de asigurarea numărului de cadre necesar lor.

Generalizarea școlii cu șapte clase a rămas, în cea mai mare parte a țării, un deziderat declarat al legiuitorului. În primul rînd, nu s-a întreprins

² Detalii în Virgil N. Madgearu, *Țărănismul. Partide politice și clase sociale. Clasele sociale în politica de după război. Țărănimea ca factor politic. Concepția socială a țărănismului. Structura Partidului Țărănesc. Tactica — un program*, București, p. 57; „Cuvîntul agronomilor”, București, Seria I, nr. 11—12 din 15 octombrie — 1 noiembrie 1926, p. 217—218; an III, nr. 13—14, noiembrie 1928, p. 163—165; „Argus” din 13.X.1926; „Lupta” din 9.IV.1926; „Adevărul” din 9.IV.1926; din 13.X.1926; Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 107/1926, f. 6.

³ Biblioteca Centrală de Stat, fond Al. Șt. Georges, Pachet XLV, dosar 4, f. 67; „Vîitorul” din 1.XII.1921; din 15.X.1926.

⁴ Vezi Anton Golopenția, *op. cit.*, p. 221—222; „Opinia” din 10.II.1927; „Școala vremii”, București, nr. 5—6, 1931, p. 277.

⁵ D. Șandru, *Reforma agrară...*, p. 159—166.

⁶ C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922—1926*, București, 1926, p. 3.

⁷ „Monitorul oficial”, nr. 101 din 26.VII.1924.

o operă pozitivă în vederea instruirii unui număr suficient de tineri pentru profesia de învățător. Statistica oficială a Ministerului Instrucțiunii, din 1925, recunoștea că pentru a umple toate golurile din învățământul primar al țării și pentru a ușura situația învățătorilor pe clase mai erau necesari încă 24 000 de învățători⁸. Or, în anul școlar 1926/1927 unele școli normale au fost desființate, pretextându-se de către ministrul instrucțiunii că numărul acestora era „cu mult și considerabil mai mare pentru necesitățile actuale”⁹. Datele statistice ale Ministerului Instrucțiunii pentru anul școlar 1928—1929 arătau că în învățământul primar erau atunci înscriși 1 676 851 elevi, din care 1 474 719 în mediul rural și 202 157 în mediul urban, din care au promovat 1 028 471 elevi, sau 61,3% pe țară, iar pe medii, la sate 893 655 de elevi, sau 60,6% dintre cei înscriși, iar la orașe 134 816, sau 66,7%¹⁰. Pentru instruirea acestor elevi au funcționat 37 338 învățători, revenind 45 de elevi la un învățător. În școlile sătești, cei 1 474 719 elevi au fost instruiți de 31 929 învățători, ceea ce dădea o medie de 46 de elevi pe învățător, timp în care la orașe cei 5 409 învățători au avut în medie câte 37 de elevi fiecare¹¹. În concepția modernă a epocii, cifra optimă a numărului de elevi dintr-o clasă era considerată cea de 30. Or, pentru anul școlar 1928/1929 asigurarea raportului prevăzut solicita un număr total de 55 895 de învățători. Față de cadrele didactice existente atunci, se înregistra un minus de 18 557 învățători. Acest deficit l-ar fi putut asigura cele 100 de școli normale de învățători abia în decurs de cinci ani, fără a se fi luat în considerație golurile ce se iveau în rândul forțelor didactice existente. Dar statistica nu se referea decât la copiii înscriși la școală, căci, în realitate, în acel an școlar un număr de 1 534 025 copii nu figurau printre cei înmatriculați¹². Rezulta că, într-o vreme școlile normale începuseră să fie desființate, deficitul de învățători era de peste o treime față de minimul necesar¹³.

În anul școlar 1931/1932 s-a constatat, în urma anchetelor ordonate de Dimitrie Gusti, o situație mai gravă comparativ cu anii anteriori, în privința numărului de elevi ce reveneau la un învățător, ca urmare a licențierii, în prima parte a perioadei crizei economice, a unora dintre ei¹⁴. Iată numărul copiilor înscriși la școlile de stat ce reveneau atunci la un învățător^{15 16} (Tabloul de la p. 172):

În același an școlar reveneau la sate 40,45 elevi, iar la orașe 37,32 copii la un învățător, socotiți din totalul celor ce urmau regulat școala¹⁶.

⁸ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 7.XII.1926, p. 231; ședința din 22.XI.1926, p. 62; Iosif I. Gabrea, *Școala românească. Structura și politica ei, 1921—1932*, București, 1933, p. 76.

⁹ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 22.XI.1926, p. 61.

¹⁰ „Revista generală a învățământului”, București, nr. 8, 1929, p. 504.

¹¹ *Ibidem*, p. 505.

¹² G.C. Antonescu și Iosif I. Gabrea, *Organizarea învățământului în 28 de state*, București, 1933, p. 40—41.

¹³ „Revista generală a învățământului”, București, nr. 8, 1929, p. 504.

¹⁴ *Idem*, nr. 7—8, 1934, p. 242.

¹⁵ D. Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor*, București, 1934, p. 80.

¹⁶ *Ibidem*, p. 90.

Provincia	În școlile rurale	În școlile urbane	Medii lintrunite
Vechiul regat	55,20	46,62	53,85
Transilvania	64,57	48,02	62,24
Basarabia	55,56	42,99	53,95
Bucovina	49,45	34,36	45,87
ROMÂNIA	57,10	45,12	55,25

Insuficiența cadrelor didactice a fost unul din motivele, poate dintre cele mai importante, care a împiedicat crearea de școli cu șapte clase în multe din satele românești. Contemporanii au evidențiat în numeroase rânduri că minimum de cunoștințe pentru viață nu putea fi predat copiilor într-o perioadă de numai patru ani și că chiar învățământul de șapte ani era insuficient față de acestea, mai ales dacă era comparat cu durata școlii din multe alte state¹⁷. Cert este însă faptul că dispozițiile articolului 57 din legea din 26 iulie 1924 n-au putut fi traduse decât într-o mică măsură în viață¹⁸. Acolo unde s-au constituit școli cu șapte clase, rezultatele au fost modeste, din cauza lipsei de pregătire specială a învățătorilor, a insuficienței de cadre, a lipsei de localuri, de ateliere, de unelte etc. Din datele anilor școlari 1926/1927—1930/1931 privitoare la județul Ialomița se poate constata că pe județ, în medie pe an școlar, din totalul de 11 401 elevi înscriși în prima clasă de școală, numai 313 ajungeau în clasa a VII-a, iar dintre aceștia doar 133 o promovau într-un an¹⁹. Din cei 2 054 283 copii înscriși în școala primară în anul 1931/1932 pe întreaga țară, au absolvit în acel an cursul complet de șapte clase 11 879 copii, adică 0,60% din cei înscriși²⁰. Dacă se avea în vedere faptul că școala primară trebuia urmată numai de copiii care nu treceau la vreo școală secundară și dacă se ținea seama că în 1931/1932 erau în total 184 765 de elevi înscriși în școlile secundare, reiese că în perioada 1927/1928—1931/1932 școala românească n-a dat decât 1,10% absolvenți a șapte clase din totalul copiilor înscriși în școlile primare²¹.

Cea mai gravă problemă a școlii primare românești din întreaga perioadă interbelică a rămas aceea a frecvenței. După cum este știut, obligativitatea învățământului primar a fost înscrisă în lege încă din timpul domniei lui Al. I. Cuza, acest principiu nefiind abrogat de nici o altă lege ce i-a urmat. Cum era și de așteptat, el a fost reconfirmat și de legea din 26 iulie 1924, înscriindu-se chiar și sancțiunea amenzii între 200 și 500 lei (art. 15) împotriva acelor care îl încălcau. Dar opinia publică a fost lăsată să înțeleagă că îi stăteau la îndemână mijloace pentru sustragerea copiilor de la instrucția școlară. De fapt, din chiar primul an școlar ce a urmat promulgării legii, 1924/1925, ministerul de resort a admis, prin instrucțiuni, posibi-

¹⁷ G.G. Antonescu și Iosif I. Gabrea, *op. cit.*, p. 40—41.

¹⁸ Iosif I. Gabrea, *op. cit.*, p. 76.

¹⁹ D.N. Popescu, *În jurul propunerilor pentru reorganizarea școlii complementare*, în „Școala Ialomiței”, Călărași, nr. 2—3, 1932, p. 25 și 28.

²⁰ Iosif I. Gabrea, *op. cit.*, p. 76.

²¹ *Ibidem*, p. 77.

litatea neaplicării principiului obligativității participării tinerilor la instruire prin învățământul primar și rezultatele din perioada următoare s-au concretizat într-o frecvență scăzută și în depopularea unor școli²². Datele statistice și informațiile de epocă referitoare la școala primară probează existența unui asemenea proces în întreaga țară, cu unele particularități în intensitatea lui pe regiuni, în funcție de condițiile concrete din fiecare dintre ele. În 1927, în județul Iași, de pildă, un număr de circa 15 000 de copii de vîrstă școlară nu frecventau școala primară. Din cei 30 671 de copii între 7 și 16 ani obligați a urma școala, doar 23 572 mergeau regulat la cursuri, restul — în majoritatea lor, copii ai unor familii de țărani săraci sau copii orfani — munceau în gospodării în tot cursul anului. Cercetările întreprinse au stabilit că, față de anii anteriori, se înregistrase un progres pe linia însușirii științei de carte, dar, cu toate acestea, aproape 30% din locuitorii județului erau analfabeți. Numai la categoria copiilor între 16 și 18 ani existau peste 10 000 de persoane ce nu știau deloc carte²³. În anul școlar 1928/1929, în județul Maramureș, 26 924 copii între 7 și 16 ani erau obligați prin lege a urma școala. Dintre aceștia au fost înscriși la cursuri numai 11 002, din care au frecventat regulat școala 7 667 și au promovat-o doar 5 646 elevi²⁴. Pe întreaga țară, în anul școlar 1928/1929, din 3 707 749 copii de vîrstă școlară, un număr de 1 534 025, sau 41,1% dintre ei, au rămas fără instruire²⁵.

În anii crizei economice s-a manifestat o tendință de sporire a numărului de copii care nu participau la instruire sub nici o formă. Dacă pînă în anul 1928 frecventaseră școlile primare și secundare circa 90% din copiii înscriși în ele, anchetele cu caracter oficial din primii ani ai crizei au stabilit că ponderea acestora scăzuse la 70%²⁶. În perioada cît a funcționat ca ministrul la departamentul cultelor și instrucțiunii publice, 9 iunie 1932 — 15 noiembrie 1933, D. Gusti a inițiat mai multe anchete, care au permis constatarea stării de lucruri din învățământul primar al României. Concluzia de bază a fost aceea că, deși el era obligatoriu și gratuit, nu toți copiii în vîrstă de 7—14 ani erau înscriși la școală²⁷. În anul școlar 1931/1932 existau 356 864 copii de vîrstă școlară care învățau la școli ce depindeau de diferite ministere și care nu contraveneau legii învățământului primar obligatoriu. În afară de aceștia, restul de 2 456 573 copii trebuiau să urmeze în acel an școala primară de stat, aceștia din urmă reprezentînd 87,94% din toți copiii obligați să frecventeze școala primară. Or, în acel an — după cum rezultă din ancheta ordonată de Gusti — au fost înscriși la școală 2 054 283 copii²⁸. Dintre ei, au urmat regulat cursurile școlii primare doar 1 485 254, adică 72,3% din copiii înscriși. În școlile primare rurale au frec-

²² „Școala și viața”, București, nr. 7—8, 1933, p. 351—352.

²³ „Opinia” din 10.II.1927. Datele nu par a reflecta fidel realitatea, căci la recensămîntul din 1930 totalul analfabeților se ridica la 37,2% din populația județului (cf. Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 38).

²⁴ „Viața școlară”, Sighet, nr. 5—6, 1929, p. 24.

²⁵ G.G. Antonescu și Iosif I. Gabrea, *op. cit.*, p. 40—41.

²⁶ „Școala și viața”, București, nr. 3, 1931, p. 169.

²⁷ D. Gusti, *op. cit.*, p. 569 și urm.

²⁸ Iosif I. Gabrea, *op. cit.*, p. 76.

ventat regulat cursurile 1 271 596 copii, sau 70,83% din cei înscriși, iar în școlile primare urbane 213 658, sau 84,71%. Pe provinciile istorice, situația era următoarea din punctul de vedere al frecvenței la școlile primare rurale de stat²⁹:

Provincia	% din total		Total
	Băieți	Fete	
ROMÂNIA	74,3	66,8	70,8
Transilvania	81,1	77,0	79,1
Bucovina	75,9	73,7	74,8
Vechiul regat	76,5	66,7	71,9
Basarabia	58,8	44,5	53,1

Rezultă din tabelul de mai sus că, pe provincii, frecvența era foarte scăzută în Basarabia, starea de aici datorându-se, unei moșteniri din timpul stăpînirii țariste, care nu impusese obligativitatea învățămîntului primar, iar pe sexe, la fete ea era pretutindeni mai mică în comparație cu cea găsită la băieți.

G. G. Antonescu și Iosif I. Gabrea afirmau, în 1933, într-o lucrare în care comparau învățămîntul primar din România cu cel al altor state, că țara noastră avea cea mai scurtă școlarizare obligatorie și cel mai slab procent de frecvență³⁰. Într-adevăr, după datele luate din publicația Biroului Internațional de Educație de la Geneva, *L'organisation de l'instruction publique dans 53 pays*, din vara anului 1932, rezulta că România se situa în privința frecvenței la școala primară obligatorie pe locul al 26-lea, din 27 de țări luate în calcul, cu 59,81% dintre elevii ce frecventau școala, fiind urmată doar de Turcia, cu 33%. În Austria, Norvegia, Suedia și Cehoslovacia frecvența era de 100%, în Japonia de 99,3%, în Elveția de 98,5%, în Polonia și Scoția de 96%, în Ungaria de 95%, în Bulgaria de 94%, în Franța și Irlanda de 93,5%, în Anglia de 91%, în Danemarca de 90%, în Finlanda, Olanda și Portugalia de 80%, în Spania și Grecia de 75%, în Rusia Sovietică de 70%, în Iugoslavia de 69%, iar în Albania și Italia de 60%³¹.

Două erau cauzele principale care influențau frecvența școlară. În primul rînd, mulți țărani nu aveau cu ce să-și îmbrace și să-și încălze copiii, mai ales iarna, și, cu atît mai puțin, să le cumpere cărțile și rechizitele necesare³². Această problemă s-a agravat în perioada crizei economice din

²⁹ D. Gusti, *op. cit.*, p. 84—85 și 576.

³⁰ G.G. Antonescu și Iosif I. Gabrea, *op. cit.*, p. 12.

³¹ *Ibidem*, p. 10; „Școala și viața”, București, nr. 7—8, 1933, p. 353. Vezi și frecvența din alte județe: Gh. Buzatu și Georgeta Ignat, *Unele aspecte privind situația învățămîntului primar din Moldova în anii crizei economice din 1922—1933*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, 1965, p. 45—47; „Școala Ialomiței”, Călărași, nr. 5—6, 1933, p. 3.

³² Vezi Arh. St. București, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 167/1930, f. 7; Anton Golopenția, *op. cit.*, p. 216.

1929—1933, din cauza deprecierei prețurilor produselor agricole. Cum în anii crizei, prețurile produselor agricole au scăzut sub nivelul prețurilor de producție, în condițiile în care țărani n-au mai obținut beneficii de pe urma comercializării bunurilor din gospodărie, ei au fost puși în imposibilitate de a mai face față celor mai elementare cerințe pentru asigurarea instrucției copiilor lor³³. La dezbaterile pe marginea raportului privitor la *Frecvența în școlile primare*, prezentat Congresului Asociației generale a Învățătorilor de la Cluj, din 9 septembrie 1933, vorbitorii au evidențiat ca una din cauzele care făceau ca frecvența în școlile rurale, în special, să fie slabă, scumpetea cărților și rechizitelor școlare, pe care nu și le puteau procura cei mai mulți dintre copiii oamenilor nevoiași³⁴. În Ședința din 8 decembrie 1932 a Camerei, deputatul Ernest Ene, răspunzând lui D. V. Țoni, care, în cuvântarea rostită la mesaj, declarase că slaba frecvență s-ar fi datorat faptului că „poporul nostru nu pricepe îndeajuns binefacerile învățării”, evidenția că nu exista o dorință mai mare a țăranelor decât aceea de a învăța carte, dar că, în condițiile în care sătenii nu aveau ce să mănânce, cu ce să se îmbrace și să-și îmbrace copiii, cu ce să cumpere cărți, el nu putea să beneficieze de acest avantaj³⁵.

Cea de-a doua cauză principală care împiedica pe fiii de țărani să frecventeze școala decurgea din rolul de producător, mai ales primăvara, vara și toamna, al acestora în cadrul familiei țărănești³⁶. În condițiile în care toți membrii familiei țărănești trebuiau să muncească pentru o bucată de pîine și în care plugarul nu putea face față, totuși, scumpirii vieții, ducînd un trai mizer — observa un învățător din județul Maramureș — participarea copiilor la școală nu putea fi decît redusă³⁷. La rîndul său, Anton Golopenția nota că aproape în nici un sat al țării orfanii săracilor, care erau nevoiți să intre, încă de pe la șapte ani, păzitori de vite spre a-și agonisi traiul, nu urmau școala³⁸.

Unele cauze specifice anumitor regiuni influențau în mod vădit frecvența școlară de acolo. Risipirea caselor în unele zone, din Munții Apuseni în special, și depărtarea lor de școală determinau o bună parte dintre copiii de acolo să nu urmeze școala. În alte regiuni, în oare locuitorii erau mai puțin obișnuiți cu școala și cu utilitatea ei, între care, înainte de toate, se situau unele zone ale Basarabiei, numărul celor ce nu trimiteau copiii la învățătură era atît de mare încît ar fi fost imposibilă încasarea amenzilor fără a se fi ivit tulburări³⁹.

În același timp, o bună parte dintre copiii ce urmau școala nu reușeau să termine, din motive diverse, decît un număr redus de clase ale școlii primare, astfel că ei dispuneau, de fapt, de un bagaj de cunoștințe școlare dintre cele mai modeste. Analiza rezultatelor școlii primare, de stat și particulare, pe perioada 1921—1932 este concludentă în acest sens. În decursul

³³ „Școala și viața”, București, nr. 7—8, 1933, p. 354—355.

³⁴ *Ibidem*, p. 355.

³⁵ *Idem*, nr. 1—2, 1933, p. 58—59.

³⁶ *Idem*, nr. 7—8, 1933, p. 354—355; Gh. Buzatu și Georgeta Ignat, *op. cit.*, p. 49; „Conjunctura economiei românești”, București, an. I (1936), nr. 1—2, p. 25—26.

³⁷ Marin Grigore Ioan, *Școala cu șapte clase*, în „Viața școlară”, Sighet, noiembrie, 1928, p. 6—9.

³⁸ Anton Golopenția, *op. cit.*, p. 215.

³⁹ *Ibidem*.

celor 11 ani școlari, în mediul urban și rural au fost înscriși 18 875 530 de copii în școala primară, pe care au promovat-o 11 738 574, adică 62,2% din cei înscriși, 5 555 574, sau 29,4% din cei înscriși au fost declarați repetenți, iar 1 581 126, sau 5,4% eliminați, retrași etc. Repetenții, împreună cu elevii eliminați, cu cei retrași și cu alte categorii de copii ce nu absolvișeră școala completă totalizau 6 989 358, sau 37,8% din totalul celor înscriși la școală⁴⁰. Iată producția școlii primare de stat din mediul rural al României pe perioada 1921—1932⁴¹:

TABELUL Nr. XXIII :

Anii	Școli	Copii înscriși	Promovați	Repetenți	Absolvenți	Învățători
1921—1922	11 104	1 245 914	765 177	381 196	77 327	21 600
1922—1923	11 431	1 181 054	718 946	352 742	79 721	20 813
1923—1924	11 583	1 179 011	726 439	371 150	90 373	22 514
1924—1925	11 787	1 228 016	797 499	357 672	79 674	24 314
1925—1926	12 491	1 345 581	840 476	419 215	153 169	28 324
1926—1927	13 074	1 406 338	859 070	442 090	157 605	29 981
1927—1928	13 280	1 474 719	893 655	478 887	23 571	31 929
1928—1929	13 740	1 575 278	918 260	526 391	25 788	32 204
1929—1923	13 584	1 623 960	935 991	558 560	19 616	31 989
1930—1931	13 817	1 730 115	1 008 305	564 270	12 966	31 936
1931—1932	13 777	1 795 037	991 108	578 773	10 574	31 434

Rezultă că numărul școlilor și al copiilor înscriși la ele au fost în creștere aproape continuă, iar numărul învățătorilor a marcat scăderi în anii crizei economice. Îngrijorătoare și cu tendință de urcare era situația numerică a copiilor ce nu promovau clasa, iar cea mai gravă problemă rămânea cea a numărului redus de absolvenți din fiecare an, socotiți din întregul ciclu școlar, număr aflat în continuă scădere.

În anul școlar 1931/1932, din copiii înscriși în școlile primare din România, au promovat clasa 58,93% din cei ce au frecventat școala. În mediul urban ponderea promoțiilor atingea 72,5%, pe când la sate ea era de numai 56,97%⁴². Diferențierile pe provincii și pe clase la promovări erau deosebit de mari. Astfel, în Basarabia, în acel an școlar, se găseau în clasa I 32,40% din totalul copiilor înscriși în școlile primare ale provinciei, iar în Bucovina 27%. Această stare se datora repetării de către mulți copii a primei clase vreme de mai mulți ani, pînă cînd depășeau vîrsta școlară. Se adăuga lipsa unei atenții speciale din partea administrației pentru regiunile cu puțini știutori de carte și instabilitatea învățătorilor, care evitau regiunile sărace și cu mulți analfabeți⁴³.

⁴⁰ Iosif I. Gabrea, *op. cit.*, p. 47.

⁴¹ *Ibidem*, p. 22. În sate nu existau școli primare particulare.

⁴² D. Gusti, *op. cit.*, p. 100.

⁴³ Anton Golopenția, *op. cit.*, p. 217; Ing. I. Measnicov, *Raportul dintre știința de carte și numărul învățătorilor în România, în „Sociologie românească”, an. II (1937), nr. 2—3, februarie—martie, p. 112 și urm.*

Trebuie observat că din totalul tinerilor care absolveau școala primară doar o parte, numericeste redusă, urma și alte forme de învățământ. În anul școlar 1928/1929, tineretul din România care urma școlile de stat era în număr de 2 283 211, reprezentând 59,2% dintre copii, fiind astfel reparțizat pe categorii de școli: 1 094 877, sau 2,8% din copii, în grădinițe, 1 929 222, sau 50,1%, în școala primară, 168 102, sau 4,4% din populația școlară, în școlile secundare (gimnazii, școli normale, licee și seminarii), 76 400, sau 1,9% din copiii de vârstă școlară, în școlile secundare cu caracter practic (comerciale, profesionale, de meserii, industriale, de agricultură). Este interesant de observat că într-un stat ca România, în care sectorul economic de bază era reprezentat prin agricultură, școlile agricole erau frecventate de numai 3 489 elevi, timp în care școlile comerciale aveau în același an școlar 27 260 elevi⁴⁴. Din toți copiii înscriși la școala primară în decurs de 11 ani, în intervalul 1921—1931/1932, doar 11,8% au trecut în școli secundare teoretice și practice, iar numai în școli teoretice 9,1%. Așadar, aproape nouă zecimi din copii rămăneau doar cu școala primară. În ceea ce privea satul, el era și mai dezavantajat din acest punct de vedere. Din datele comparative pe anii 1921—1931/1932 rezulta că, în media acelor ani, 55,4% din toți copiii ce absolveau școala primară la orașe și 94,6% din cei ce absolveau școala primară la sate rămăneau cu acest minimum de instrucție⁴⁵.

Dealtfel, nici rețeaua școlară a României de atunci nu asigura un cadru propice specializării copiilor prin școli. Într-un memoriu înaintat în anul 1930 regelui Carol al II-lea de către medicul șef al orașului Cîmpulung Moldovenesc se sublinia insuficiența numerică a școlilor de agricultură, de meserii, a atelierelor, a cooperativelor etc., pentru educația țăranilor și pentru cerințele lor. Ele — declara medicul — reprezintă niște oaze în deșertul imens al maselor țărănești, fără ca toți sătenii să poată ajunge la izvorul răcoritor și binefăcător al acestora, întrucât mulți se pierd definitiv pe drum, lăsând un gol apreciabil în populația românească⁴⁶.

Cu toate minusurile avute de învățământul primar din România de după primul război mondial, acesta a favorizat, totuși, o creștere a numărului locuitorilor știutori de carte, comparativ cu începutul veacului nostru. Recensământul din 1930 a stabilit că știutorii de carte ajunseseră la 57,0% în întreaga țară, la 52,1% în Vechiul regat, la 38,1% în Basarabia, la 65,7% în Bucovina și la 67,3% în Transilvania, socotiți din populația de peste șapte ani⁴⁷. Din compararea datelor vechilor recensăminte cu cele din 1930 rezultă că știința de carte a făcut progrese relativ însemnate. Ea s-a dezvoltat în cel mai înalt ritm în Bucovina, cu 10,2% la fiecare zece ani, cu 9,3% vechea Românie, cu 8,1% în Transilvania și cu 5,6% în Basarabia pe fiecare deceniu⁴⁸. Progresul mai lent al școlarizării în Basarabia era, în bună măsură, urmarea moștenirii din perioada antebelică, perioadă în care numărul mare al analfabeților fusese favorizat de lipsa unui învățământ primar obligatoriu⁴⁹.

⁴⁴ G.G. Antonescu și Iosif Gabrea, *op. cit.*, p. 40—41.

⁴⁵ Iosif I. Gabrea, *op. cit.*, p. 77—78.

⁴⁶ Arh. St. București, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 167/1930, f. 7.

⁴⁷ Anton Golopenția, *op. cit.*, p. 222. Calculul include și Cadrilaterul.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ „Conjunctura economiei românești”, București, an. I (1936), nr. 1—2, p. 25—26.

Numărul știutorilor de carte în Vechiul regat a sporit de la 1 032 743, în 1899, la 3 720 646, în 1930, ceea ce însemna o creștere de 260,3% într-un interval de 32 de ani. Ritmul de creștere a fost mai mare în perioada 1899—1912 decât în 1912—1930. În prima etapă, creșterea a fost de 1,3% anual, pe când în anii 1912—1930 creșterea anuală a numărului știutorilor de carte a înregistrat un ritm mediu de numai 0,9%. Această încetineală s-a datorat tulburărilor provocate de război, precum și dificultățile operei de refacere⁵⁰.

La recensământul din 1930, din totalul locuitorilor de peste șapte ani, de 14 485 914, numărul știutorilor de carte se cifra la 8 213 592, adică la 57,0%. Provinciile unite dădeau procente diferite de știutori de carte, astfel: 38,1% în Basarabia, 65,7% în Bucovina și 67,3% în Transilvania, împreună cu Banatul, Crișana, și Maramureșul⁵¹. Pe provincii, populația știutoare de carte a crescut între recensămintele din 1910—1912 pînă în 1930 astfel: cu 16,0% în Oltenia, cu 16,4% în Muntenia, cu 15,0% în Dobrogea, cu 17,9% în Moldova, cu 18,7% în Basarabia (față de 1897), cu 20,5% în Bucovina, cu 17,8% în Transilvania, cu 14,1% în Banat și cu 12,1% în Crișana—Maramureș, sporul fiind calculat la populația de peste șapte ani. Astfel, în Bucovina creșterea numărului știutorilor de carte, pe medii într-unite, a fost între anii 1910 și 1930 de la 45,2% la 65,7%, în Moldova, între 1912 și 1930, de la 39,1% la 57,0%, în Dobrogea, de la 37,9% la 52,9%, iar în Oltenia de la 33,5% la 49,6%⁵².

Procentul neștiutorilor de carte era mai mare în mediul rural decât în mediul urban. Din populația de peste șapte ani a satelor, de 11 333,8 mii locuitori, un număr de 5 495,1 mii, sau 48,7% din totalul lor erau analfabeți. Astfel, aproape jumătate din locuitorii de peste șapte ani ai satelor nu frecventaseră niciodată școala⁵³. Pe grupe de vîrste, la sate neștiutorii de carte cei mai frecvenți erau la grupele înaintate, iar pe sexe la femei. Iată cum se prezenta din aceste puncte de vedere situația la sate: ⁵⁴

TABELUL Nr. XXIV :

Grupe de vîrstă	Total		Masculin		Feminin	
	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%
TOTAL	5 490 000	48,3	1 936 000	35,1	3 554 000	61,3
7—12 ani	529 000	30,5	221 000	25,2	307 000	36,0
13—19 ani	787 000	37,5	256 000	25,2	532 000	49,0
20—64 ani	3 677 000	53,9	1 228 000	37,4	2 448 000	69,2
65 ani și peste	478 000	77,2	224 000	69,6	253 000	85,0
Nedeclarată	20 000	—	7 000	—	13 000	—

⁵⁰ Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, op. cit., p. 32—33; D.C. Georgescu, *Populația satelor...*, p. 70.

⁵¹ Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, op. cit., p. 33.

⁵² Ing. I. Measnicov, op. cit., p. 114—115.

⁵³ D. C. Georgescu, op. cit., p. 70 : „Conjunctura economiei românești”, București, an. I (1936), nr. 1—2, p. 25.

⁵⁴ *Recensământul general...*, vol. III, p. XXII—XXIII.

Așadar, cei mai mulți analfabeți îi dădea grupa de populație rurală de peste 65 de ani, cu 77,2%, iar cel mai mic, de 30,5%, grupa celor între 7 și 12 ani, adică tocmai cei de vîrstă școlară. Or, la sate, în 1930, 25,2% dintre băieții și 36,0% dintre fetele cuprinse între 7 și 12 ani continuau să nu frecventeze școala primară. Dacă pentru vîrstele înaintate procesul era explicabil prin faptul că cu șase-șapte decenii în urmă școlile erau rare, nu se găsea nici o explicație la grupele tinere, pentru care, în 1924, se legiferase prelungirea învățămîntului la șapte ani. În același timp, la femei procentul neștiutoarelor de carte era și global și pe vîrste mai mare decît la bărbați.

La orașe situația era mai bună din acest punct de vedere. Din cei 3 152,1 mii de locuitori ai orașelor ce depășeau vîrsta de șapte ani, analfabeții, în număr de 711,5 mii, reprezentau doar 22,7% din populația de peste șapte ani a orașelor⁵⁵, în această cotă intrînd, de fapt, mulți analfabeți proveniți din mediul rural. Iată situația știutorilor de carte pe provincii, medii de locuire și pe sexe, în procente :⁵⁶

TABELUL Nr. XXV

Provincia	Mediul rural și urban înrînite			Mediul rural			Mediul urban		
	Total	M.	F.	Total	M.	F.	Total	M.	F.
România	57,0	69,2	45,5	51,3	64,9	38,7	77,3	84,5	70,3
Oltenia	49,6	70,4	31,0	46,5	68,5	27,4	68,5	81,8	55,3
Muntenia	57,6	74,2	44,9	48,8	68,5	30,4	78,4	87,4	69,6
Dobrogea	52,9	65,1	40,2	47,5	60,7	34,1	68,5	77,1	58,9
Moldova	57,0	71,3	43,3	51,6	67,6	36,3	72,4	81,6	63,3
Basarabia	38,1	51,5	25,1	34,1	48,0	20,6	62,6	72,3	53,1
Bucovina	65,7	72,2	59,0	59,8	67,1	53,2	80,3	84,8	76,1
Transilvania	67,3	73,8	62,9	64,2	70,4	58,1	88,0	90,0	86,0
Banat	72,0	80,1	64,4	68,5	77,7	59,9	87,4	90,7	84,2
Crișana-Maramureș	61,5	67,8	55,4	54,9	62,4	47,7	85,9	88,0	83,8

Rezultă că în toate provinciile analfabetismul era mai pregnant în mediul rural decît cel urban. În vechea Romînie raportul analfabeților de la sate față de cel de la orașe era de 1,7, în Basarabia de 2,4, iar în Transilvania de 2,9, astfel că aici se înregistrează, de fapt, de trei ori mai mulți analfabeți la sate. Procentul analfabeților de sex feminin era mai mare decît la bărbați, în special în Basarabia. În Transilvania participarea persoanelor de sex feminin la școală era mai accentuată decît în Vechiul regat, unde

⁵⁵ D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 70.

⁵⁶ *Recensămîntul general...*, vol. III, p. XII—XVIII; Dr. Sabin Manuila și D. C. Georgescu, *op. cit.*, p. 36; Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 117.

ponderea femeilor analfabete era de două ori mai mare decât a bărbaților, pe când în Transilvania aceasta apărea cu numai jumătate mai mare. Dar, în Vechiul regat analfabetismul era mai puțin frecvent la bărbați decât în celelalte provincii și fenomenul era mai accentuat la populația pînă la 20 de ani⁵⁷.

Analiza științei de carte pe unități administrative mai mici probează diferențieri extrem de mari între ele. La întregul populației și dintre toate județele țării, cel mai ridicat procent de știutori de carte îl dădea Brașovul, cu 86,90%, fiind urmat de Sibiu, cu 85,20%, Odorhei, cu 85,00%, Trei Scaune, cu 84,20% și Tîrnava Mare, cu 83,70%. Cel mai mic procent de știutori de carte îl dădea Hotinul, cu 28,70%; urmau Bălți, cu 31,90%, Orhei, cu 32,10%, Cahul, cu 34,10%, Tighina, cu 36,50%, Sorooca, cu 37,50%, Maramureș, cu 38,00%⁵⁸. Analiza științei de carte pe plase probează diferențieri și mai stringente. În 1930, România avea 322 de plăși. În una din ele numărul analfabeților era mai mic de 10% (Săcelele Brașovului, cu 9,90%), în 24 analfabeții reprezentau 10—20%, în 22 ei reprezentau 20—30%, în 54 ponderea lor era de 30—40%, în 81 între 40 și 50%, în 85 de 50—60%, în 43 de 60—70%, iar în 12 plăși între 70 și 80%⁵⁹. În general, plășile cu cei mai puțini analfabeți erau situate în sud-estul Transilvaniei și, în parte, în județele Vilcea, Argeș, Muscel, Dîmbovița și Prahova, iar cei mai mulți analfabeți se găseau în Munții Apuseni, în jurul plășii Vascău și în masivul Poiana Rusca—Retezat, apoi în Maramureș, Satu Mare și Someș. În Transilvania, procentul știutorilor de carte era de 67,30% pe provincie, însă aici existau plăși cu cei mai puțini și cu cei mai mulți analfabeți din țară: Săcelele Brașovului, cu 9,90% neștiutori de carte, Vașcău, cu 71,20%, Vișeu, cu 72,10% și Iza, cu 75,20%⁶⁰.

În privința diferențierilor pe sexe la știutorii de carte, cea mai mare era în județul Gorj, unde la bărbați ponderea era de 72,80%, iar la femei de 28,30%, și cea mai mică în județele Trei Scaune, cu 86,40% la bărbați și 82,20% la femei și Brașov, cu 89,70% la bărbați și 84,10% la femei. Existau județe unde femeile știutoare de carte reprezentau mai puțin de 20% din totalul femeilor, astfel, în Hotin procentul era de 16,60%, în Orhei de 17,80%, în Vlașca de 19,30%, în Bălți de 20,00%⁶¹.

Față de recensămintele anterioare, s-au înregistrat creșteri substanțiale la populația știutoare de carte, în special, în județele Timiș—Torontal, cu 45,10%, Arad, cu 22,00%, Alba, cu 23,20%, Ismail cu 25,70%, Cetatea Albă, cu 22,20%, Cluj, cu 28,90%, Sălaj, cu 23,30%, Roman, cu 21,50%, Sorooca, cu

⁵⁷ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 17.

⁵⁸ Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 38—39; L. Measnicov, *Portret statistic al ținuturilor*, în „Sociologie românească”, an. III (1938), nr. 4—6, aprilie—iunie, p. 236; D. Gusti, *op. cit.*, p. 570—572.

⁵⁹ Anton Golopenția, *Gradul de modernizare al regiunilor rurale ale României*, în „Sociologie românească”, an. IV (1939), nr. 4—6, aprilie—iunie, p. 209—210.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 211—212; idem, *Starea culturală...*, p. 221.

⁶¹ Dr. Sabin Manuila și D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 38—40.

23,6%, Făgăraș, cu 20,7%, Someș, cu 20,2% și în județele din Bucovina, în celelalte județe creșterile fiind sub 20%, cele mai mici sporuri aflându-se în Brașov, cu 4,1%, Bihor, cu 8,4%, Tulcea, cu 8,5%, Baia, cu 9,1%⁶².

Trebuie menționat că, în comparație cu alte state europene, România se găsea, în privința nivelului de școlarizare a locuitorilor, într-o situație de inferioritate. Datele comparative asupra gradului de alfabetizare din tabelul următor, deși se referă la ani diferiți, evidențiază această stare:⁶³

TABELUL Nr. XXVI:

Tara	Anul la care se referă datele	Procentul știutorilor de carte
Franța	1926	94,1
Cehoslovacia	1921	92,6 ⁺
Belgia	1920	92,5
Estonia	1922	89,2
Ungaria	1920	84,8
Letonia	1930	81,2
Italia	1921	73,2
Polonia	1921	67,3
Lituania	1923	67,3
Bulgaria	1926	60,3
<i>România</i>	1930	57,0
Spania	1920	57,0
Grecia	1928	56,7
Rusia Sovietică	1926	51,3
Portugalia	1920	34,8

+) Peste 5 ani

În privința gradului de instruire pe cicluri de școli, recensământul din 1930 a găsit că, din cei 8 213 592 știutori de carte ai României, 85,1% posedau numai instrucția elementară. În cota de mai sus fuseseră incluși toți cei ce erau știutori de carte și frecventaseră școala primară, indiferent de numărul claselor terminate. Iată care era situația știutorilor de carte, în 1930, pe țară, după gradul de instrucție⁶⁴ (TABELUL Nr. XXVII):

La cei cu instrucția secundară (indiferent de numărul claselor absolvite) nu exista o deosebire prea mare între proporția femeilor și cea a bărbaților. Faptul se datora numeroaselor contingente de eleve înscrise în școlile se-

⁶² *Ibidem*, p. 38—39.

⁶³ *Ibidem*, p. 48.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 44.

TABELUL Nr. XXVII :

Gradul de instrucție	Total	Bărbați		Femei		
	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%
Total	8 213 592	100,0	4 871 064	100,0	3 342 528	100,0
Extrășcolară	123 435	1,5	72 662	1,5	52 773	1,6
Primară	6 987 811	85,1	4 153 990	85,3	2 833 821	84,7
Secundară	705 108	8,6	367 727	7,5	337 381	10,1
Profesională	262 231	3,2	169 857	3,5	92 374	2,8
Universitară	90 653	1,1	69 632	1,4	21 021	0,6
Alte școli supe- rioare	42 353	0,5	37 196	0,8	5 158	0,2

cundare nou create după Unire. În schimb, la universități și în celelalte școli superioare diferența era exagerat de mare: 106 828 bărbați, față de 26 179 femei. În 1930, instrucția primară era reprezentată în mediul rural prin 93,0% din totalul știutorilor de carte ai satelor, iar la orașe prin 66,3%. La sate, abia 5,9% din locuitorii mai mari de șapte ani știutori de carte aveau pregătire dată de școli secundare și superioare. Instrucția secundară era destul de frecventă la orașe, unde ea atingea 19,5% din totalul știutorilor de carte, și mai rară la sate, unde numai 4% din toți sătenii știutori de carte posedau cunoștințe obținute prin licee⁶⁵.

La recensământul din 1930 situația populației rurale după instrucție era următoarea: ⁶⁶

Totalul populației de la 7 ani în sus	11 303 000	100,0%
Neștiutori de carte	5 490 000	48,5%
Știutori de carte	5 822 000	51,5%
din care cu:		
— instrucție extrășcolară	70 000	0,6%
— instrucție primară	5 412 000	47,4%
— instrucție secundară	234 000	2,1%
— instrucție profesională	81 000	0,7%
— instrucție universitară	20 000	0,2%
— alte școli superioare	6 000	+
+) mai puțin de 0,1%.		

Din punctul de vedere al populației României pe profesii, recensământul din 1930 constată că cel mai scăzut nivel îl aveau agricultorii, ca-

⁶⁵ *Ibidem*; Anton Golopenția, op. cit., p. 214.

⁶⁶ Anton Golopenția, op. cit., p. 214.

tegorie la care proporția știutorilor de carte, socotită la locuitorii de peste șapte ani, era de 50,00%, timp în care în industrie proporția atingea 78,60%, iar în comerț 84,10%, multe persoane din categoriile din urmă avînd atît instruirea prin școala secundară, cît și prin școala profesională⁶⁷.

Constatările recensămîntului general al populației din 1930 în privința științei de carte au determinat cercurile guvernante să dea o atenție sporită acțiunii pentru diminuarea numărului de analfabeți. Ea s-a concretizat în intensificarea, cu începere din primii ani de după recensămînt, a inspecțiilor școlare făcute de către delegați ai Ministerului Instrucțiunii în diferite zone din țară și în anunțarea de către național-țărăniști, sub guvernarea cărora s-a efectuat recensămîntul și s-au prelucrat datele lui, a unui program privitor la construcția de noi școli⁶⁸. În domeniul edificiilor școlare inițiativele lor au căpătat aplicabilitate mai tîrziu, după redresarea economică a țării. În schimb, acțiunea pentru diminuarea analfabetismului a făcut progrese în multe sate⁶⁹. Anchetele ce au urmat recensămîntului din 1930 au găsit pretutindeni reduceri mai mici sau mai mari la numărul de neștiutori de carte. Astfel, pînă în anul 1934, în județul Brașov ponderea știutorilor de carte a sporit cu încă 70%, ceea ce făcea ca totalul analfabeților de aici să scadă la numai 6,10%. În județele Arad, Bihor și Maramureș, unde s-au efectuat anchete la scurtă vreme după recensămînt, s-a constatat însă că, în pofida creșterii numărului de știutori de carte, analfabetismul continuă să rămînă destul de răspîndit în rîndul populației românești comparativ cu cel găsit la germani, maghiari și evrei. Excepție făcea județul Maramureș, unde și printre evrei și printre ruteni el era foarte răspîndit⁷⁰. În cele 55 de sate cercetate de echipele studențești în vara anului 1938, a căror situație culturală era mai bună decît media pe țară, s-a stabilit că numărul analfabeților scăzuse cu cote ce variau între 1,50% și 35,10%⁷¹. Dar, cu toate diminuările în numărul de analfabeți dintr-o serie de localități, precum Căianul Mic, județul Someș, Mocod, județul Năsăud, Bucșoia, județul Cîmpulung, în altele, precum la Vidra, județul Turda, neștiutorii de carte continuau să aibă o pondere însemnată⁷².

Cercetările cu caracter sociologic întreprinse după criza economică din 1929—1933 în satele românești au observat la o parte din populația știu-

⁶⁷ *Recensămîntul general...*, vol. III, p. XXI—XXII.

⁶⁸ „Opinia” din 26.IX.1933.

⁶⁹ Ing. I. Measnicov, *Știința de carte la Leșu—Năsăud*, în „Sociologie românească”, an. I I(1937), nr. 7—8, iulie—august, p. 354—358.

⁷⁰ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 96/26/1934, f. 17.

⁷¹ Anton Golopenția, *op. cit.*, p. 222; D. Gusti, *Starea de azi...*, în „Sociologie românească”, p. 433.

⁷² Gh. Reteganul și V. Zinvelui, *op. cit.*, p. 72; Florea Florescu, *Vidra. Un sat de moși negustori și meșteșugari ambulani*, în *60 sate românești*, vol. V, p. 169; Gh. Reteganul, *Căianul Mic. Un sat de voștinari...*, p. 39; Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

toare de carte că nu utiliza în prea mare măsură, în scopuri proprii, această cucerire. Pornind de la constatarea de mai sus, Fundația culturală Principele Carol, „Astra”, Societatea pentru cultura poporului român din Bucovina și Astra basarabeană și-au fixat drept scop stimularea populației rurale adulte la folosirea științei de carte câștigată prin școli pentru ușurarea procesului de adaptare a sătenilor la împrejurările vieții moderne⁷³. Alături de lupta pentru stîrpirea analfabetismului, această sarcină va rămîne permanentă, fără a i se putea da, vreme de mai mulți ani, o soluție eficientă.

⁷³ Anton Golopenția, *op. cit.*, p. 217—219.

CAPITOLUL XII

SATUL ROMÂNESC ÎN CADRUL POLITICII SANITARE

Făurirea statului național unitar român, în decembrie 1918, a impus cu necesitate o serie de măsuri urgente pe linia ameliorării asistenței sanitare, ce erau reolamate, în primul rând, de înlăturarea moștenirii lăsate de război în domeniul sănătății publice, iar în al doilea rând de asigurarea unui cadru unitar de ocrotire sanitară, pe cuprinsul întregii țări. Cele mai radicale măsuri au fost adoptate în perioada imediat postbelică de către Consiliul Dirigent al Transilvaniei, prin care se încerca o remediere a stării de lucruri anacronice și organizarea operei de asistență pe baze moderne. Imediat după constituirea Consiliului Dirigent, Resortul Ocrotirilor Sociale din cadrul acestuia a elaborat proiectul legii sanitare, ce a devenit legea XXI din 1919. Aceasta reprezenta punctul de plecare pentru organizarea unui serviciu sanitar și de ocrotire modern și pregătea terenul pentru trecerea la organizarea sanitară existentă în Vechiul regat, în vederea instituirii unui sistem unic de asistență socială pe întreaga țară¹. Legea XXI înființa două instituții sanitare speciale: Institutul surorilor de ocrotire și Inspectoratele de igienă, ultimele transformate ulterior în Laboratoare regionale de igienă, cu atribuții mai reduse decât avuseseră inspectoratele². Prin punerea în practică a acestei legi s-a renunțat la sistemul maghiar de asistență sanitară, care era susținut din bugetele județelor, orașelor și comunelor, întreaga operă căzând în sarcina statului. În privința societăților de binefacere, acestora li se lăsa un larg câmp de acțiune pentru a lucra în folosul locuitorilor de pe teritoriul provinciei³. În baza legii s-au înființat mai multe ambulatorii, policlinici, iar în regiunile deficitare spitale și secții de spitale, menținându-se, totodată, cele cinci aziluri de stat pentru copii, din Arad, Cluj, Oradea, Timișoara și Târgu Mureș, ce fuseseră create în anii 1902—1903⁴. În condițiile concrete de la sfârșitul primului război mondial, cele mai multe dintre instituțiile create prin legea XXI aveau drept scop combaterea și profilaxia bolilor infecțioase acute de pe teritoriul provinciei, urmărind cu precădere ameliorarea stării sanitare a populației rurale⁵.

¹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 4/3/1922, f. 10.

² Prof. dr. I. Moldovan și dr. M. Zolog, *op. cit.*, p. 916.

³ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 4/3/1922, f. 143—144.

⁴ *Ibidem*, f. 67, 143—144. Așa de pildă, pînă la primul război mondial, întreaga populație românească din Munții Apuseni nu dispuse de nici un spital.

⁵ Prof. dr. I. Moldovan și dr. M. Zolog, *op. cit.*, p. 916.

Opera începută în Transilvania avea să fie, un an mai târziu, în martie 1920, contopită cu politica sanitară a țării, în urma creării Ministerului Muncii și Ocrotirilor Sociale și a extinderii, printr-o altă lege, din 1921, a dispozițiilor legii sanitare din 21 decembrie 1910 din Vechiul regat asupra tuturor teritoriilor României⁶.

La sfârșitul primului război mondial, în condițiile persistenței unor epidemii, România nu dispunea de un aparat sanitar capabil să organizeze o apărare sistematică față de bolile infecțioase, iar medicii oficiali erau în imposibilitate de a suplini organizațiile de combatere inexistente⁷. În aceste condiții, prin legea din 16 iulie 1921, pentru crearea Institutului de seruri și vaccinuri „Dr. I. Cantacuzino”, lua ființă o instituție specializată în prevenirea epidemiilor, menită să umple un gol din arsenalul sanitar al țării, prin fabricarea serurilor și vaccinurilor, indispensabile, ca și medicamentele, în lupta împotriva bolilor molipsitoare⁸. Institutul, pe lângă faptul că și-a dovedit utilitatea din punctul de vedere al fabricării și aprovizionării organizațiilor sanitare cu vaccinuri și seruri, a înregistrat rezultate remarcabile în special pe linia luptei împotriva tuberculozei. În anul 1926 el a început opera de vaccinare antituberculoasă în România⁹, pe care a extins-o sistematic în anii următori. În 1930, România ocupa locul al doilea din lume, după Franța, în privința numărului de vaccinări antituberculoase efectuate¹⁰. Cu concursul nemijlocit al Societății pentru profilaxia tuberculozei a reorganizat dispensarele din orașele de provincie profilate pe combaterea acestei boli, care au devenit foarte active¹¹. În 1929 a creat Sanatoriul pentru copii de la Techirghiol, singurul din țară specializat în tratarea copiilor atinși de tuberculoză osoasă și articulară, care a funcționat la început în condiții necorespunzătoare, din cauza insuficienței fondurilor bugetare¹².

Principalele minusuri ale politicii sanitare din primii ani postbelici au fost acelea că ea se conducea după mai multe legi, vechi și noi, și că pentru aplicarea dispozițiilor lor lipsea aproape complet personalul specializat în domeniul igienei, ocrotirii și asistenței sanitare¹³. La 31 decembrie 1921 rețeaua sanitară a României avea următoarea structură organizatorică¹⁴: (TABLELUL Nr. XXVIII):

Pe întreaga țară, la acea dată erau încadrați în bugetul Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale 1 057 medici, dintre care 237 la circumscripțiile urbane și 820 la circumscripțiile rurale¹⁵. Numărul medicilor existenți în România era însă mult mai mare. Astfel, în Transilvania, împreună cu Banatul, Maramureșul și Crișana, cifra lor se ridica în acel an

⁶ *Ibidem*.

⁷ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 40/20/1930, f. 3.

⁸ „Monitorul oficial”, nr. 91 din 16.VII.1921.

⁹ Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 530.

¹⁰ Arh. St. București, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 61/1930, f. 4—5.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Prof. dr. I. Moldovan și dr. M. Zolog, *op. cit.*, p. 917—918.

¹⁴ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 4/3/1922, f. 51.

¹⁵ *Ibidem*, f. 55.

TABELUL Nr. XXVIII

Provincia	Nr. total al comunelor		Nr. comunelor pentru o circumscripție sanitară		Nr. locuitorilor în circumscripție		Nr. circumscripțiilor sanitare		Media locuitorilor pe circumscripții sanitare		
	Urbane	Rurale	Urbane	Rurale	Urbane	Rurale	Urbane	Rurale	Urbane	Rurale	Pe țară
V. Regat	72	2 620	1,03	11,49	1 399 743	6 971 598	70	228	19 996	27 945	26 078
Transilvania	40	4 083	0,47	7,66	723 908	4 390 216	83	533	8 722	8 237	8 302
Basarabia	9	1 952	0,75	39,04	3 343 700	2 001 100	12	50	28 642	40 022	37 819
Bucovina	10	326	0,71	7,76	171 833	628 265	14	42	12 274	14 958	14 287
România	131	8 981	0,73	10,53	2 639 184/	13 391 179	179	853	14 744	15 699	15 533

la 1 584, dar cei mai mulți exercitau profesia de doctor fie în spitale, fie pe cont propriu¹⁶.

Dacă avem în vedere organizația sanitară de stat, se poate constata că ea era multumitoare la orașe, unde, populația era mai concentrată pe teritoriu, iar mijloacele de comunicație mai bune și unde existau și medici particulari. Numărul medicilor din circumscripțiile sanitare urbane era suficient pentru nevoile curative și pentru activitatea de prevenire sanitară și de ocrotire socială, dar aceștia, din cauza salariilor mici ce le aveau, erau avizați la funcții laterale, avînd, de regulă, și alte posturi, din care cauză nu-și făceau pe deplin datoria¹⁷. Situația era mai complicată în mediul rural, chiar critică în zonele mai retrase de căile de comunicație și mai sărace din punct de vedere economic, care erau evitate de doctori, posturile rămînînd multă vreme vacante¹⁸. Așa de pildă, în anii 1921—1922, în județul Tulcea, la o populație de 173 599 locuitori, în cele opt circumscripții sanitare rurale au funcționat doar doi medici titulari¹⁹.

În anii următori s-a produs o oarecare creștere a numărului de doctori ce activau în mediul rural, dar situația era departe de a fi satisfăcătoare. Deputatul Aurel Dobrescu arăta, cu prilejul discutării proiectului de lege pentru organizarea Casei sănătății, că, după statistica publicată în 1925 de către Direcția asistenței sociale din Ministerul Sănătății Publice, Muncii și Ocrotirii Sociale, România avea pentru întreaga țară 4 950 de medici, dintre care numai 964 lucrau în mediul rural²⁰. În privința medicilor de circumscripții rurale, numărul lor era de numai 866, neuniform repartizați pe teritoriul țării. Astfel, în Transilvania lucrau 443 dintre ei, în vechea Românie 318, în Bucovina 34, iar în Basarabia 71²¹. Existau județe care aveau doar trei medici rurali, precum Botoșani și Dorohoi, în Fălciu erau cinci, în Roman șapte, iar în Brăila opt²².

Nici în privința personalului sanitar cu pregătire medie situația nu era multumitoare, numeroase comune fiind lipsite chiar de agent sanitar sau de moașă. Așa de pildă, în 1921—1922, în județul Tulcea erau încadrați 24 de agenți sanitari rurali și 28 de moașe, din acestea din urmă numai 20 funcționînd fără întrerupere²³. În 1925 existau, pe întreaga țară, 4 146 de moașe, dintre care 2 749 deserveau orașele și restul de 1 397 cele 8 704 comune rurale²⁴.

¹⁶ *Ibidem*, f. 26.

¹⁷ *Ibidem*, f. 52.

¹⁸ *Ibidem*, f. 27 și 53. Pe lângă faptul că multe circumscripții sanitare rurale nu aveau medici, la sate nu întîlnim, în 1923, nici un doctor particular, timp în care la orașe numărul acestora era de circa o mie (cf. Rockefeller Foundation Archives, Record Group I. I., Series 783 A, Box no. 3 (Evorsale, Henry, O. E., Medical Education in Roumania, 1923)).

¹⁹ Constantin M. Țigău, *Expunerea situațiunei județului Tulcea pe anul 1922 prezentată Consiliului județean la deschiderea Sesiunii ordinare, Tulcea*, Tip. „Dobrogea”, 1923, p. 125.

²⁰ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 7.III.1927, p. 1756.

²¹ *Idem*, ședința din 11.III.1927, p. 1807.

²² *Idem*, ședința din 7.III.1927, p. 1756.

²³ Constantin M. Țigău, *op. cit.*, p. 125.

²⁴ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 11.III.1927, p. 1807.

O încercare de organizare complexă și pe baze moderne a operei de asistență sanitară o făcea legea sanitară și de ocrotire, din 14 iulie 1930²⁵. Dintre stipulațiile ei cele mai importante, pentru mediul rural câteva rețin atenția. În primul rând, legea prevedea descentralizarea serviciului sanitar și de ocrotire pînă la nivelul comunei, în al doilea rînd institua un așezămint modern și complex de asistență sanitară — conceput încă din 1926 de către Sabin Manuila, în cadrul societății „Astra”²⁶ — *casa de ocrotire* (art. 149—150), ce era întreținută din bugetul comunei, dar care putea fi concomitent ajutată de județ, minister, persoane sau societăți de binefacere (art. 151). Inovația cea mai însemnată a legii era aceea că ea crea, între Serviciul sanitar județean și circumscripția sanitară, o nouă unitate administrativă sanitară, plasa sanitară, ce trebuia condusă de un medic igienist, a cărui funcție nu era limitată la probleme pur sanitare, el trebuind să joace un rol activ în îndrumarea educației generale a locuitorilor de la sate pe linia ocrotirii capitalului uman (art. 57—68).

Legea sanitară și de ocrotire acorda o mare atenție Institutelor de igienă și sănătate publică din București (acesta fusese creat mai înainte, prin legea din 26 februarie 1927), Iași și Cluj, ca instituții menite a îndruma activitatea organizațiilor sanitare și de ocrotire (art. 31). Paralel, în sarcina lor cădea studiul tuturor problemelor de sănătate, pentru început Iașii avînd subordonată, între altele, Stațiunea de malarie de la Sînca, Bucureștii pe cea de la Gurbănești, județul Ilfov, iar Clujul, Institutul pentru profilaxia și studiul cancerului (art. 34).

Dar legea din 1930 nu s-a aplicat decît parțial, iar această neaplicare avea în vedere tocmai dispozițiile cele mai importante privitoare la serviciul sanitar rural și cele referitoare la medicul igienist, al cărui post a fost desființat printr-o decizie ulterioară²⁷. Dispozițiile Capitolului III (*Organizarea plășii sanitare*) nu au fost puse în practică. În baza lor au fost create însă două plase model, la Tomești, județul Iași și la Gilău, județul Cluj. Acestea au fost organizate în conformitate cu spiritul și litera legii, iar rezultatele obținute în anii următori pe linia îmbunătățirii sănătății publice și a scăderii mortalității generale și infantile au fost dintre cele mai promițătoare²⁸. Pe lîngă sarcinile generale de asistență sanitară, acestea și-au concentrat atenția în direcția profilaxiei și combaterii bolilor sociale dominante în regiunile din

²⁵ „Monitorul oficial”, nr. 154 din 14.VII.1930. Proiectul a fost redactat de I. Moldovan (cf. Dr. G. Banu, *Examen critic...*, p. 1364).

²⁶ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 26/3/1926, f. 1—2.

²⁷ Prof. dr. I. Moldovan și dr. M. Zolog, *op. cit.*, p. 290.

²⁸ *Ibidem*; „Opinia”, din 29.I.1932.

²⁹ „Opinia” din 29.I.1932. În a doua jumătate a anului 1930, cu concursul doctorilor Janney și Gordon, trimiși de Fundația Rockefeller la Tomești, au fost efectuate cercetări privitoare la malarie și scarlatină (Rockefeller Foundation Archives, Record Group I. I., Series 783 I, Box no. 3 (Nervous and Mental Diseases Hospital Iassy, Malaria Station, 1945), iar din septembrie 1935 pînă în mai 1938 doctorul John Everett Gordon, de la aceeași fundație, împreună cu o serie de profesori ai Facultății de medicină din Iași au cercetat toate cazurile de scarlatină ivite pe teritoriul acestei plăși (idem, Record Group I. I., Series 783, Box. no. 1, Romania (Diary of dr. John Everett Gordon, 1935—1938).

jur : cea de la Tomești pe studiul malariei²⁹, iar cea de la Gilău pe cel al tuberculozei³⁰.

Cu toate carențele legii, izvorâte din aplicarea ei parțială, legea sanitară și de ocrotire reprezenta un incontestabil progres în politica sanitară față de satul românesc. În primul rând, ea combătea caracterul birocratic și administrativ ce se practicase pînă atunci în problemele de igienă rurală³¹; în al doilea rând, Institutele de igienă și sănătate publică și instituția surorilor de ocrotire și-au dovedit cu prisosință utilitatea pentru serviciul sanitar rural. Datorită legii din 1930 s-a putut dezvolta Oficiul demografic, care a fost ulterior încorporat în structura organizatorică a Institutului Central de Statistică. Însemnătatea acestor trei instituții, create prin legea sanitară și de ocrotire, s-a concretizat în cunoașterea mai amănunțită și mai temeinică a problemelor mediului rural și în pregătirea personalului de specialitate necesar³². Legea avea, totodată, meritul de a fi pus problemele ce se cereau imperios rezolvate și de a fi dat multe soluții corecte în această direcție.

Legea sanitară și de ocrotire a intrat în vigoare în plină perioadă de criză economică, din care cauză unele dintre prevederile ei pozitive, care solicitau fonduri din pantea statului, n-au găsit sprijinul material necesar. Așa de pildă, Institutului de seruri și vaccinuri „Dr. I. Cantacuzino”, care potrivit art. 25 al legii, intra în structura organizatorică a Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale și care funcționa cu un buget comprimat încă din anul 1929, în 1930 i s-a tăiat subvenția de un milion de lei pentru anul 1931, ce fusese destinată preparării și distribuirii vaccinului necesar vaccinării contra tuberculozei a noilor născuți³³. Pe aceiași an bugetar a fost tăiată suma de 5 000 000 lei, din 15 000 000 lei ce se acordau anual Societății profilaxiei în contra tuberculozei, prezidată de directorul Institutului „Dr. I. Cantacuzino”, dr. I. Cantacuzino, s-a suprimat apoi o sumă de 500 000 lei, din slaba subvenție de 6 500 000 lei ce se acorda anual, după înființarea Sanatoriului pentru îngrijirea copiilor atinși de tuberculoză chirurgicală de la Techirghiol și a fost redusă cu 15% suma de 11 000 000 lei din bugetul Institutului de seruri și vaccinuri³⁴. Referindu-se la aceste reduceri de fonduri, directorul Institutului de seruri și vaccinuri, dr. I. Cantacuzino, arăta într-un memoriu, din 18 decembrie 1930, înaintat regelui, că, chiar în forma lor inițială sumele erau minime, căci din ele se puteau vaccina în mod gratuit mai toți copiii născuți din principalele 40 de orașe ale țării și din trei județe întregi. Or, prin reducerea acestora, Institutul era pus în imposibilitate de a mai prepara

²⁹ Arh. St. Cluj, fond Prefectura Cluj, dosar 68/1935 ; 84/1936. Ca și dispensarul model de plasă de la Tomești, și aceasta s-a bucurat de ajutorul Fundației Rockefeller, care i-a asigurat din fondurile sale, vreme de mai mulți ani, jumătate din cheltuielile bugetare (Rockefeller Foundation Archives, Record Group I. I., Series 783 J. Gilău, Box no. 3 (Local Health Department Gilău, 1928—1929 ; idem, Record Group I. I. Series 783 J, Gilău, Box no. 3 (Local Health Department Gilău, 1930—1938, 1940).

³¹ Dr. G. Banu, *La politique medico-sociale...*, p. 143.

³² Prof. dr. I. Moldovan și dr. M. Zolog, op. cit., p. 920—921.

³³ Arh. St. București, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 61/1930, f. 1 și 6

³⁴ *Ibidem*, f. 2—4.

vaccinul antituberculos, iar toți copiii ce se nășteau în anul 1931 nu mai puteau beneficia de vaccin³⁵.

În privința construcțiilor sanitare din mediul rural, acestea au rămas, atât în anii crizei economice, cât și în perioada următoare o problemă greu de rezolvat. Sabin Manuila observa, în 1934, că multe din cele 15 201 sate ale României, în special cele mici, avînd o organizare mai rudimentară, nu-și puteau permite investiții în domeniul sanitar³⁶. Pe de altă parte, dimensiunile mari ale multor sate cu populație redusă constituiau o dificultate nu numai pentru organizarea sanitară, ci și pentru cea administrativă și școlară³⁷. Inițiativele Serviciului sanitar și de ocrotire județean Cluj, din toamna anului 1934 și de mai tîrziu prin care încerca să determine comunele Mîrgău, Bălcești și Săcuiu de a contribui la înființarea de dispensare sanitare cu clădiri, teren și numerar, sub promisiunea că județul va contribui la întreținerea lor, n-au dat nici un rezultat pozitiv³⁸. Dealtfel, este suficient să amintim că la începutul anului 1937 numai 408 dispensare rurale din România aveau localuri proprii³⁹. În ceea ce privește Casa de ocrotire, ca instituție prevăzută în legea din 1930, ea n-a fost nicăieri creată în fapt. La numai cîțiva ani de la promulgarea legii sanitare și de ocrotire s-a renunțat la ideea ei, accentul fiind pus, cu începere din anul trimiterii echipelor studențești la sate, pe *dispensarul rural*, ca primă instituție sanitară a satului, menită să acționeze practic pentru aplicarea legală a medicinei curative și pentru găsirea soluțiilor practice cele mai potrivite în vederea luptei pentru combaterea mortalității generale⁴⁰.

Fundația regală Carol al II-lea și-a propus să creeze în fiecare comună cîte un cămin cultural, menit să dirijeze întreaga viață a localității și o casă a satului, în care să funcționeze dispensarul⁴¹. Echipelile studențești care au lucrat la sate în verile anilor 1936—1938, compuse din medic, soră de ocrotire și medic veterinar, au inițiat acțiuni de organizare a dispensarului sanitar și a căminului cultural. Căminele au activat pe secțiuni, prima lor secțiune fiind dispensarul sanitar, prin care s-a încercat integrarea problemelor sanitare în programul de organizare culturală a satului⁴². Mai tîrziu, în 1939, la propunerea Institutului de științe sociale al României, s-a încercat, prin intermediul Rezidenților de ținuturi, a se crea pe cuprinsul întregii țări cîteva sate model, înzestrate cu toate instituțiile adecvate unei societăți moderne, dar din cauza lipsei de fonduri, ele n-au putut fi constituite⁴³.

³⁵ *Ibidem*, f. 4—5.

³⁶ *Idem*, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 20/3/1926, f. 2; 44/24/1930, f. 2; 123/26/1936, f. 5.

³⁷ Prof. dr. I. Moldovan și dr. M. Zolog, *op. cit.*, p. 923.

³⁸ Arh. St. Cluj, fond Prefectura Cluj, dosar 68/1935

³⁹ Dr. Constantin C. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 86.

⁴⁰ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 20/3/1926, f. 1.

⁴¹ *Ibidem*, f. 3—4.

⁴² *Idem*, doc. 123/26/1936, f. 4.

⁴³ Vezi Arh. St. Ilfov, fond Prefectura Vlașca, dosar 165/1939, f. 1, 5 și urm.

Ca rezultat al legii din 1930 s-a încercat îmbunătățirea situației sănătății populației rurale prin alte mijloace și metode, care, deși n-au dat rezultatele scontate, au rămas, totuși, achiziții utile în acest domeniu. Astfel, s-a înmulțit simțitor numărul medicilor de circumscripție și a surorilor de ocrotire, s-au creat spitale și sanatorii, s-a dat un impuls mai puternic profilaxiei și combaterii tuberculozei, s-a organizat ofensiva sanitară, s-au pus bazele combaterii sistematice a bolilor infecțioase⁴⁴. Cu începere din anul 1929 pînă în 1938 au fost vaccinați peste 100 000 de copii din diferite centre ale țării împotriva scarlatinei, cele mai multe vaccinări fiind efectuate la București și Iași. În septembrie 1938, ministerul de resort a luat inițiativa extinderii vaccinării antiscarlatinoase în întreaga țară. Ca urmare, s-au constituit centre de vaccinare la București, Iași și Cluj, prin intermediul cărora, pînă în 1939, au fost vaccinați copiii între 2 și 15 ani din întreaga țară⁴⁵. În privința vaccinării împotriva altor boli infecțioase, precum febra tifoidă, infecțiile paratifoide și holera, în România acestea fuseseră aplicate pe scară largă încă înainte de primul război mondial, ele continuînd în aceleași proporții și după Unire⁴⁶. În 1936, Institutul de seruri și vaccinuri a început, în colaborare cu Academia de medicină, anchete locale împotriva tifosului și încercări de vaccinare cu tulpini locale de virus⁴⁷.

În privința numărului de medici care activau la sate se observă o sporire de la an la an; cu toate acestea, situația era departe de a fi satisfăcătoare în raport cu cerințele unei asistențe sanitare moderne. Astfel, cei circa o mie de medici rurali, ciți activau în anul 1934, aveau sarcina să asiste o populație sătească de aproape 15,5 milioane de locuitori, adică un medic revenea în medie la 15 500 de săteni. Existau atunci zone în care un medic revenea la 25 000—30 000 de locuitori, avînd de acoperit o asistență sanitară pe suprafețe cuprinse între 400 și 600 km.p. În rețeaua ministerului de resort figurau în acel an aproape 2 400 de medici, dintre care doar 984 — în teorie, cel puțin — aveau reședința în comune rurale⁴⁸. În același timp, în Germania, un medic revenea la 786 locuitori urbani și la 2 317 locuitori rurali, iar în Italia la 3 000 de locuitori rurali⁴⁹. La începutul anului 1933, după declarațiile ministrului sănătății, dr. I. Costinescu, în satele României erau 1 360 de medici, față de necesarul de cel puțin 6.500 de doctori⁵⁰. Doi ani mai târziu, la începutul anului 1937, existau în România 7 162 medici, din care 990 erau plasați în București. Localitățile cu caracter rural erau deservite de 1 935 medici, revenind 12,3 medici la 100 000 de locuitori. Din cei 1 935 medici rurali, numai 1 371 erau plătiți din bugetul statului⁵¹.

⁴⁴ Prof. dr. I. Moldovan și dr. M. Zolog, *op. cit.*, p. 921.

⁴⁵ Dr. V. Albescu, *Scarlatina*, în „Revista de igienă socială“, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 539—540; Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 528.

⁴⁶ Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 519.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 527.

⁴⁸ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 87/25/1934, f. 5—7.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 5.

⁵⁰ Dr. I. Costinescu, *Grija pentru sănătatea satelor noastre*, în „Democrația“, București, an. XXIII (1935), nr. 4, aprilie, p. 10.

⁵¹ Dr. Constantin C. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 81.

Dacă se luau în calcul cei 1.935 medici rurali și dacă se ținea seama de repartiția lor neuniformă pe teritoriul țării, se putea constata că pe provinciile un medic revenea la 14 247 locuitori rurali în Dobrogea, la 14 037 locuitori rurali în Oltenia, la 11 693 în Muntenia, la 9 104 în Moldova, la 7 558 în Basarabia, la 6 613 în Bucovina, la 6 441 în Transilvania, la 6 275 în Crișana-Maramureș și la 3 735 locuitori rurali în Banat⁵². Or, criteriile Ligii Națiunilor stabileau un medic la 2 000 de locuitori, timp în care în România un medic asista 8 130 locuitori rurali în medie. Situația era defavorabilă țării noastre în raport cu alte state. Astfel, în Iugoslavia, un medic revenea la 3 568 locuitori rurali, în Polonia la 3 289, în Bulgaria la 3 059, în Brazilia la 2 958, în Suedia la 2 980, în Belgia la 2 344, în Grecia la 1 727, în Franța la 1 697, în Germania la 1 552, în Uruguay la 1 067, în Statele Unite ale Americii la 789 locuitori rurali⁵³.

TABELUL Nr. XXIX

Provincia	Medical				Auxiliari			
	Medic de circa	Medic de circa cu spital	Total	Număr de locuitori la un medic	Agenti sanitari	Nr. de locuitori pentru un agent sanitar	Moașe cu diplomă	Nr. de nașteri asistate de o moașă
România	1 261	150	1 421	11 131	2 513	6 296	5 154	103
Oltenia	100	20	120	12 100	387	3 755	278	182
Muntenia	228	20	248	13 416	675	4 929	609	204
Dobrogea	54	4	58	12 027	161	4 333	177	153
Moldova	160	45	205	10 218	518	4 044	605	149
Basarabia	160	56	216	12 528	479	5 649	337	237
Bucovina	63	3	66	10 571	105	6 645	272	79
Transilvania	286	6	292	9 857	98	29 319	1 832	44
Banat	100	1	101	7 737	48	16 280	365	40
Crișana-Maramureș	110	5	115	10 266	42	28 110	679	47

În același timp, la începutul anului 1937, numărul medicilor de circumscripție de la sate sporise la 1 200, dar situația se menținea la fel de deficitară, atâta timp cât 14 000 de sate continuau să rămână fără doctori. Or, cele 14 000 de sate adăposteau 76% din totalul populației rurale sau

⁵² *Ibidem*, p. 82. Dacă avem în vedere situația pe unități administrative, observăm, indiferent de perioadă, că în unele dintre acestea dăinuia o stare gravă. Astfel, în 1930, în județul Râmnicu Sărat un medic revenea la 13 000 locuitori (Arh. St. Buzău, fond Prefectura Râmnicu Sărat, dosar 237/1930), în 1938, în județul Baia, cu 180 019 locuitori, erau 22 de medici, din care doar șase de stat (Arh. St. Iași, fond Rezistența Ținut Prut, dosar 82/1938, f. 2 și 21), în 1938, medicul circumscripției sanitare Zorleni, județul Tutova asista opt sate cu 13 000 de locuitori (Mircea Tiriung, Marin Dobre și Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 64).

⁵³ Dr. Constantin C. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 82—83.

62% din totalul locuitorilor țării, în puține dintre acestea putându-se întâlni vreo instituție cu caracter sanitar⁵⁴. În același timp, existau în România 247 spitale mixte, dintre care 150 deserveau în exclusivitate teritoriul rural, plus 715 farmacii rurale, dar toate acestea erau plasate în comunele mai mari, care dispuneau și de dispensare medicale⁵⁵. Iată care era structura completă a circumscripțiilor sanitare rurale, împreună cu personalul sanitar care asista populația satelor în 1937⁵⁶: (TABELUL Nr. XXIX):

Concomitent cu sporirea numărului medicilor și a circumscripțiilor sanitare rurale a crescut și capacitatea de spitalizare, în general. Astfel, de la 24 144 de paturi, câte existau în anul 1923⁵⁷, s-a ajuns, în 1938, la 40 242 de locuri⁵⁸, prin creșterea spațiului de spitalizare din orașe și prin înființarea unor mici spitale rurale.

Inițiativele și eforturile întreprinse în spiritul legii din 14 iulie 1930 n-au putut determina o îmbunătățire apreciabilă a sănătății publice în mediul rural, din cauza unor acțiuni fragmentare, neînchegate într-un sistem de muncă unitar și, mai ales, lipsei de continuitate a unui program de muncă întocmit după principii unitare⁵⁹. Doctorul G. Banu scria, în 1939, că deși Conferința europeană de igienă rurală de la Geneva, din 1931, făcuse o serie de recomandări cu privire la asistența medicală de la sate, la organizarea serviciului de igienă publică la țară, la centre de sănătate în mediul rural și la altele, România era atunci departe de a le realiza, căci, chiar dacă unele fuseseră îndeplinite parțial, cele mai multe continuau să rămână încă un obiect de studiu⁶⁰. Așa de pildă, dacă avem în vedere tuberculoza, care reprezenta ca pondere, atât pe țară, cât și la sate și la orașe, a cincea cauză a morții, pentru depistarea ei nu existau în mediul rural dispensare specializate, nici fixe, nici mobile, cu excepția celor din plasele model: Tomesti și Gilău. După 1930, Liga națională contra tuberculozei a organizat o serie de echipe radiologice transportabile, care au funcționat în diferite județe, dar acestea au fost folosite mai mult în scopuri științifice, ele servind comisiilor de anchetă care au făcut cercetări asupra răspândirii tuberculozei în diferite sate. În privința posibilităților de spitalizare, în primii ani postbelici existau aproximativ 2 000—2 500 de paturi în întreaga țară; lor li s-au adăugat alte 2 000 de paturi în cele patru spitale ale Societății pentru profilaxia tuberculozei; după 1930, capacitatea de spitalizare în sanatorii a sporit la 7 000—8 000 de paturi, până în 1939, grație eforturilor Ligii Naționale contra tuberculozei și fondurilor procurate din beneficiile Loteriei de stat, înființată special în acest scop⁶¹. Cu toate progresele realizate în această di-

⁵⁴ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 2023, 1926, f. 2; 123/26/1936, f. 5.

⁵⁵ Idem, doc. 20/3/1926, f. 2; 123/26/1936, f. 5.

⁵⁶ Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 180.

⁵⁷ „Dezbaterile Adunării Deputaților“, ședința din 11.III.1927, p. 1813.

⁵⁸ Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 69.

⁵⁹ Prof. dr. I. Moldovan și dr. M. Zolog, *op. cit.*, p. 921.

⁶⁰ Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 139.

⁶¹ Detalii în Arh. St. București, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 61/1930, f. 6; „Dezbaterile Adunării Deputaților“, ședința din 11.III.1927, p. 1813; Dr. M. Nasta, *op. cit.*, p. 697; Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 530; Rockefeller Foundation Archives, Record Group I. I. Series 783 Romania Box, no. 1 (Public Health in Rumania by L. Mitchell and Selskar M. Guns, July, 1925).

recție, capacitatea de spitalizare rămânea foarte redusă în raport cu numărul celor ce mureau anual de această boală, în medie 34 000, care ar fi trebuit îngrijiți în sanatorii. Este necesar de notat apoi faptul că aceste aşezăminte deserveau aproape în exclusivitate populația bolnavă a orașelor⁶². Fără a fi ajuns suficiente, numărul de dispensare antituberculoase a sporit, grație Ligii naționale contra tuberculozei care, după ce a reușit o centralizare a fondurilor bănești, a organizat, cu ajutorul lor, un început de campanie antituberculoasă în țara noastră⁶³.

În condițiile asistenței sanitare existente la sate, profilaxia tuberculozei la domiciliu era imposibil de realizat și ea nu se aplica nicăieri⁶⁴. „Activitatea medicilor față de această maladie — raporta, în 1930, medicul șef al Serviciului sanitar al județului Râmnicu Sărat — se mărginește la descoperirea ei și la sfaturi profilactice“⁶⁵. Or, problema era mult prea complicată în raport cu capacitățile de luptă ale satului împotriva ei. „Problema tuberculozei — se menționa în raportul amintit — așteaptă rezolvarea de la țară și de la județ; este o chestiune socială și națională, e în strînsă legătură cu starea economică și națională și trebuie multă bunăvoință, mult sacrificiu din partea tuturor ca să se adauge la activitatea medicilor“⁶⁶.

În perioada interbelică s-au făcut progrese însemnate pe linia luptei împotriva malariei. Vreme de câțiva ani, după Unire, acțiunile antimalarice au reprezentat o continuare a unor inițiative mai vechi de la începutul veacului nostru. Anul 1926 a marcat o cotitură în lupta pentru combaterea acestei boli sociale. În acel an s-a constituit o comisie, sub președinția doctorului I. Cantacuzino, cu sarcina de a stabili programul de acțiune antimalarică la nivelul întregii țări. La început, comisia a activat temporar, dar numai după câțiva ani ea și-a permanentizat acțiunea, stabilind, împreună cu Institutul de seruri și vaccinuri „Dr. I. Cantacuzino“ și cu Institutele de igienă, harta zonelor impaludate și pregătind medici malarologi și agenți chinizatori⁶⁷. Inițiativele comisiei au găsit un sprijin continuu la organizația de igienă a Societății Naționale⁶⁸.

În 1930 a luat ființă Stațiunea pentru studiul malariei de la Gurbănești, județul Ilfov, condusă de prof. dr. D. Mezincescu; în 1932 cea de la Tomești, județul Iași, iar în 1934 stațiunea de la Techirghiol⁶⁹. La stăruințele profesorului M. Ciucă și sub îndrumarea lui, s-a construit, în 1931, cu fonduri primite de la Fundația Rockefeller, o stațiune de malarioterapie pe lângă spitalul de boli mintale de la Socola, apoi au fost organizate noi stațiuni pe lângă spitalul din Cotiugenii, județul Soroca și Spitalul de boli nervoase din București. Cu concursul Fundației Rockefeller, care a acordat mai multe

⁶² Dr. M. Nasta, *op. cit.*, p. 697.

⁶³ Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 530.

⁶⁴ Dr. M. Nasta, *op. cit.*, p. 697; Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

⁶⁵ Arh. St. Buzău, fond Prefectura Râmnicu Sărat, dosar 237/1930.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Dr. Çantemir Anghelescu, *Asanările malarice în România*, în „Revista de igienă socială“, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 741—742.

⁶⁸ Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 530.

⁶⁹ Dr. Dumitru A. Cornelson, *Stațiunea Gurbănești pentru studiul malariei*, în „Revista de igienă socială“, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 797.

burse, au fost trimiși la Paris și Roma o serie de medici pentru specializare în malariologie. Sub impulsul acestor măsuri inițiate pe linia organizării activității antimalarice și cercetările efectuate într-o serie de regiuni paludice, în special în județele Bihor și Satu Mare, au căpătat amploare⁷⁰.

Deosebit de activitatea antimalarică a organizațiilor sanitare, a fost inițiat un vast program de asanări în zonele inundabile. Prin Jurnalul Consiliului de Miniștri, nr. 261 din 16 februarie 1937, s-a constituit, sub președinția ministrului sănătății, dr. I. Costinescu, o comisie interministerială de asanări malarice. Aceasta a stabilit un program național de asanări, din care s-au executat, pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, lucrări pe litoralul Mării Negre, în județele Cahul și Lăpușna pe afluentul Prutulului, Valea Sărată, pe văile Bahluiului, Bîrladului, Dîmboviței, în zona mlăștinoasă a comunei Balta Verde, județul Dolj și în județele Bihor și Satu Mare. Asanările malarice au determinat în multe zone, dar nu pretutindeni, scăderea morbidității prin malarie⁷¹. Datele statistice pentru întreaga țară din perioada de după efectuarea acestor lucrări au rămas staționare, pînă în anul 1939, cînd se constată o scădere, cu 45 594, a numărului de noi cazuri de paludism. Nu se poate ști însă măsura în care asanările au influențat starea de endemicitate din România, întrucît în perioada anterioară anului 1937 se înregistrau, de la un an la altul, variații chiar mai mari decît cifra de mai sus⁷², fără ca lucrurile de asanare să fi jucat vreun rol în această direcție.

În perioada interbelică, o parte din sarcinile asistenței sanitare din România au fost preluate de diverse societăți particulare de binefacere sau de către organizații de asistență socială constituite în acest scop. Ele n-au acoperit însă decît o cotă redusă din ansamblul operei de asistență socială; în plus, date fiind fondurile limitate de care dispuneau, n-au fost accesibile unor mase prea largi. Potrivit datelor primului recensămînt al instituțiilor de asistență socială și de ocrotire, întocmit de Institutul Central de Statistică la 1 ianuarie 1936, care nu reflectă complet realitatea — întrucît, așa cum remarcă directorul Institutului, dr. Sabin Manuila, multe instituții prezentaseră date incomplete, neprecise, altele nu răspuseseră deloc⁷³ — rezulta că în România ființau în total 951 de societăți de asistență (asistență a copiilor, a tineretului, a adulților, dispensare pentru copii, colonii, preventorii pentru copii, aziluri pentru infirmi etc.), din care 50 erau fondate și finanțate de stat, 63 de municipalități, opt de județe și 830 erau particulare⁷⁴.

Dintre așezămintele filantropice, destul de numeroase în România, vom menționa doar cîteva. Pe lângă Epitropia spitalului Sfîntul Spiridon din Iași a luat ființă, în 1913, iar după război, în 1919, a fost reorganizat, Institutul

⁷⁰ *Ibidem*; Dr. Cantemir Anghelescu, *op. cit.*, p. 742; Rockefeller Foundation Archives, Record Group I. I., Series 783 I, Box no. 3 (Nervous and Mental Diseases, Hospital Jassy, Malaria Station, 1931—1933, 1936); idem, Series 783 A, Romania, Box no. 2 (Emergency and, 1920—1927).

⁷¹ Dr. Cantemir Anghelescu, *op. cit.*, p. 744, 747—791.

⁷² *Ibidem*, p. 737; Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 531.

⁷³ Institutul Central de Statistic, *Instituțiunile de asistență socială și de ocrotire. Rezultatele recensămîntului Instituțiilor de asistență socială și de ocrotire din 1 ianuarie 1936*, București, 1938, p. 2—3.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 28—31.

de puericultură. În februarie 1933 el a fost dotat cu un local nou, cu o capacitate de 150 de paturi, cu laboratoare și instalațiile aferente. Institutul a înregistrat succese în scăderea mortalității la copiii orfani, la cei ai copiilor părăsiți de părinți sau fără îngrijire, pe care îi creștea⁷⁵. În Bucovina, în primii ani postbelici, în lipsa unor instituții de stat, asistența copiilor orfani a fost în exclusivitate asigurată prin casele create special în acest scop din inițiativele unor persoane particulare⁷⁶.

Deosebit de intensă s-a dovedit a fi în Transilvania acțiunea societăților private pentru ameliorarea stării sănătății locuitorilor satelor. Cu începere din anul 1923, Comisia de propagandă și Igienă Socială, afiliată Societății Studenților în Medicină din Cluj, a desfășurat o amplă activitate în domeniul combaterii plăgilor sociale ce bîntuiau populația rurală. În fiecare an aceasta trimitea în mai multe sate din toate județele Transilvaniei studenți și absolvenți ai facultății de medicină din Cluj pentru a studia bolile cele mai răspândite în regiunile respective și pentru înlăturarea lor⁷⁷.

Interesul față de sănătatea locuitorilor satelor s-a manifestat în permanență în rîndurile conducătorilor societății „Astra”. La propunerea profesorului Iuliu Moldovan, conducerea societății a adoptat, în anul 1926, „rezoluția de la Zalău”, prin care „Astra” își stabilea drept principal tel acela de a lupta pentru promovarea armonioasă a calităților fizice, mintale și sufletești ale poporului român, în cadrul unei biopolitici cuprinzătoare⁷⁸. Pentru traducerea în fapt a acestui program, secțiile „Astrei” au fost permanent prezente în satul românesc, inițiind, prin personalul său, în colaborare cu alte instituții, anchete sanitare, trimițind echipe de medici la sate și chiar organizînd cursuri de demografie pe lîngă școlile țărănești⁷⁹.

Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că o parte din așezămintele Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale destinate sănătății publice au fost parțial sau total opera unor instituții cu alte profiluri. Așa de pildă, în 1927, ministerul de resort a înființat pe terenul său de la Agigea, județul Constanța, un preventoriu pentru copii, compus din barăci, a cărui capacitate totală de cazare a ajuns, în 1936, la 700 de locuri pe lună. În anii 1934—1935 ministerul a construit o cantină și cîteva pavilioane din cărămidă, dar la 31 ianuarie 1936 el solicita prefecturilor și societăților de binefacere să contribuie la ridicarea de noi pavilioane. Nu se știe care a fost contribuția instituțiilor la înfăptuirea acestei lucrări, dar cunoaștem din documente că prefectura județului Cernăuți începuse deja construcția unui pavilion cu 100 de paturi⁸⁰.

O concluzie care se desprinde din majoritatea surselor documentare referitoare la sănătatea populației este aceea că în lumea satelor asistența sanitară n-a devenit după primul război mondial accesibilă tuturor locuitorilor rurali. În primul rînd, insuficiența cadrelor medicale cu pregătire superi-

⁷⁵ „Opinia”, din 5.V.1937.

⁷⁶ „Socialismul” din 11.I.1920.

⁷⁷ Arh. St. Cluj, fond Prefectura Cluj, dosar 68/1935.

⁷⁸ Dr. Sabin Manuila, *Problema recreației în mediul rural*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 501.

⁷⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 734/2/1940, f. 10.

⁸⁰ Arh. St. Cluj, fond Prefectura Cluj, dosar 84/1936; Institut Central de Statistique, *op. cit.*, p. 127.

oară și medie făcea ca mulți țărani să nu poată ajunge decât rareori la acestea. C. G. Gheorghiu și H. H. Stahl afirmă că găsiseră un sat într-o regiune de munte a țării în care locuitorii declaraseră, în 1929, că în decursul ultimilor 15 ani nu venise la ei nici un medic⁸¹. Chiar și în regiunile în care existau doctori, aceștia, deși depuneau eforturi stăruitoare pentru asigurarea asistenței și educației sanitare a populației⁸², nu puteau consulta decât o mică parte din numărul mare de locuitori pe care ei trebuiau să-i asiste. Datele Institutului Demografic arată că, din o sută de copii până la vârsta de un an ce mureau în cursul anului respectiv în mediul rural, numai 10,3% erau văzuți de un medic sau de un agent sanitar, ceilalți dintre decedați fiind lipsiți de cea mai elementară asistență medicală. O situație similară s-a găsit și la copiii mai mari. De fapt, din totalul morților — copii și adulții ce decedau în cursul unui an în mediul rural — abia 22,4% beneficiau de îngrijire medicală, restul de 77,6% mureau fără să fi fost vreodată văzuți de medic sau de un cadru medical auxiliar și fără să fi apelat la cea mai elementară asistență sanitară⁸³. Deputatul Aurel Dobrescu remarcă, în legătură cu aceasta, că în comunele rurale cea mai acută lipsă de asistență sanitară se înregistra în rîndurile mamei și ale copiilor⁸⁴. Din raportul întocmit de prof. dr. D. Mezincescu în cadrul Cercului de studii al Partidului Național Țărănesc, în anul 1934, se degajă concluzia că lipsa de asistență era un fenomen de proporții. Astfel, din cei 524 388 copii care s-au născut în comunele rurale în 1933, un număr de 10 484 de nașteri fuseseră asistate de medici, 182 697 de moaște cu diplomă, dintre care, de fapt, doar o parte posedau diplome, 303 930 de moaște empirice, iar 27 277 femei de la sate născuseră fără nici un fel de asistență⁸⁵. Cercetările pe județe, din Vlașca, Teleorman, Muscel, Dîmbovița, Trei Scaune, Brașov, Constanța și altele, avînd în vedere o perioadă de zece ani, indică pretutindeni situații care confirmă, în linii generale, datele statisticii din 1933 pe întreaga țară⁸⁶.

La rîndul lor, datele cu caracter sanitar al micromonografiilor probează cu suficientă convingere insuficiența asistenței sanitare medicale a țărănimii. Așa de pildă, într-o comună cu 6 161 locuitori, precum Bălușeni, județul Botoșani, medicul fusese în cursul anului 1937 de nouă ori; la Copalău, cu 3 277 locuitori, el venise de 35 de ori; comunele Curtești, cu 3 785 locuitori, și Mănăstireni, cu 2 835 locuitori, fuseseră vizitate de cîte 24 de ori etc.⁸⁷. Autorii raportului asupra situației locuitorilor din plasa Sulița, județul Botoșani, pe anul 1937, notau că în cele 13 comune existau bătrîni care nu apelaseră niciodată la medic⁸⁸.

Echipele studențești care au urmărit starea de lucruri din domeniul sănătății în satele din vestul țării, considerate „bunișoare”, au constatat că me-

⁸¹ Dr. C. C. Gheorghiu și H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 49.

⁸² Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 536/1919, f. 7.

⁸³ Idem, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 87/25/1934, f. 4.

⁸⁴ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 11.III.1927, p. 1807.

⁸⁵ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 87/25/1934, f. 4; Dr. G. Banu, *Patologia mamei...*, p. 629.

⁸⁶ Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 629—631. În monografia comunei Bivolari, județul Iași se arată că în cele șapte sate exista o singură moașă, în condițiile în care se înregistrau zilnic 3—4 nașteri (Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dosar 45/1938, f. 16).

⁸⁷ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

⁸⁸ *Ibidem*.

dicul de circumscripție deservea mai multe sate, vizitînd pe fiecare dintre ele o dată sau de două ori pe lună. La date fixe, venea la primărie, unde îl așteptau pacienții. Medicul nu avea un sediu în care să fi putut da consultații, astfel că examenul era făcut sumar, fără ca bolnavii să se dezbrace⁸⁹.

Organizarea unei rețele de asistență sanitară corespunzătoare la sate ar fi permis accesul mai larg al țăranilor la cuceririle medicinei. Faptul a fost dovedit cu prilejul activității la sate a echipelor studențești, cînd în localitățile cercetate s-a realizat o ameliorare a asistenței sanitare. Deși sarcina principală a medicilor din cadrul echipelor era aceea de a contribui la cercetarea din punct de vedere sociologic a satului și de a organiza dispensarul sanitar, din cauza avalanșei de bolnavi care soseau la dispensar, nu numai din satul în care lucra echipa, ci și din cele din jur și din localități mai depărtate, echipele au fost împiedicate pur și simplu să facă cercetări⁹⁰.

Unificarea legislației din domeniul sanitar, în 1921, n-a însemnat însă și o uniformizare totală a sistemului de asistență sanitară la nivelul țării, în unele zone ale provinciilor unite menținîndu-se vechea stare de lucruri. Așa de pildă, în Transilvania, cele mai multe dintre consultațiile date de medici continuau să se efectueze, în virtutea tradiției, cu plată, timp în care în restul țării ele erau gratuite⁹¹. Dar gratuitatea consultațiilor, ca și a unor medicamente, devenea inoperantă, fie din lipsa medicilor, fie datorită lipsei de medicamente. În general, medicii de la țară nu dispuneau nici de mijloace de transport pentru a se deplasa la locuința bolnavilor, nici de material sanitar. Aurel Dobrescu arăta în Parlament, în ședința Camerei din 7 martie 1927, starea dintr-o mare comună a județului Argeș, situată la 7 km de Pittești, prin prisma unuia din procesele-verbale ale medicului de circumscripție: „Am constatat — scria doctorul — că în comună sînt vreo 30 de bolnavi de febră palustră, dar n-am chină pentru tratarea lor, mai sînt bolnavi de febră tifoidă, dar n-am mijloace să-i tratez sistematic...”⁹². La 23 ianuarie 1929, doctorul Thiers-Bulău aducea la cunoștința ministrului sănătății publice că spitalele rurale și județene din Regiunea sanitară Iași, la fel ca și cele din alte regiuni sanitare ale țării, erau lipsite adeseori luni întregi pînă și de cele mai comune medicamente și antiseptice, ca săruri de mercur, tinctură de iod, alcool rafinat, apă oxigenată etc., precum și de material și pansamente⁹³, iar autorul micromonografiei comunei Mănăstireni, județul Botoșani nota, în 1937, că aici asistența medicală se rezuma la vizita agentului sanitar, care nu dispunea decît de chinină⁹⁴.

Neîndoielnic că lipsa medicamentelor a influențat în mare măsură morbiditatea populației și în unele cazuri chiar mortalitatea. Deputatul Aurel Dobrescu declara că la noi oamenii mureau cu zile, căci, pe cînd în Germania nu se mai înregistrau decese din cauza difteriei de la descoperirea serului Behring, în România decedau 31,67% din bolnavii atinși de această boală⁹⁵.

⁸⁹ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 20/3/1926, f. 3.

⁹⁰ Idem, doc. 123/26/1936, f. 3—4.

⁹¹ Idem, doc. 20/3/1926, f. 1 și 3.

⁹² „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 7.III.1927, p. 1756.

⁹³ Idem, ședința din 23.I.1929, p. 523.

⁹⁴ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

⁹⁵ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 7.III.1927, p. 1756.

În lipsă de medicamente gratuite, țăranii erau nevoiți să le cumpere, dar mulți dintre ei nu dispuneau de bani pentru procurarea lor. În schițele de monografii pentru cele 13 comuni ale plășii Sulița, județul Botoșani se arăta că, deși o parte dintre bolnavi se prezentau la vizitele medicale, acestea erau neoperante, neputînd face dintr-un bolnav un om sănătos, întrucît țăranii nu-și puteau cumpăra medicamentele scumpe de la farmacii⁹⁶. Cercetările echipelor studențești efectuate în 235 de gospodării în vara anului 1938 au găsit că cele mai multe dintre familiile studiate alocau fonduri extrem de mici din bugetele lor pentru sănătate. Cheltuielile cele mai însemnate destinate acestui scop apăreau la gospodăriile de 10,1—20 ha din Transilvania, cu 2 495 lei, și Muntenia, cu 500 lei, și la grupul gospodăriilor cu 3,1—5 ha din Bucovina, cu 270 lei pe familie. În rest, la toate celelalte categorii de gospodării erau alocate sume infime, de 5—10 lei, de cele mai multe ori nimic⁹⁷. Analiza pe ansamblu a bugetelor gospodăriilor țărănești rămînea cea mai grăitoare explicație a cheltuielilor atît de modeste făcute de familia săteanului în scopul apărării sănătății membrilor ei.

⁹⁶ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938.

⁹⁷ Ing. agr. P. Stănculescu și C. Ștefănescu, op. cit., p. 290.

CAPITOLUL XIII

SĂNĂTATEA POPULAȚIEI RURALE

Studiul populației rurale din punctul de vedere al sănătății ridică cele mai dificile probleme atunci când urmărim patologia ei și influența acesteia asupra fenomenelor demografice. Pentru perioada interbelică nu s-a efectuat o analiză a tuturor factorilor și a elementelor de patologie socială care au acționat asupra locuitorilor satelor la nivelul întregii țări în diferite perioade sau măcar într-un anumit moment. Singurul studiu complex a fost întreprins de către echipele studențești care au lucrat la Fibiș, județul Timiș-Torontal¹, datele acestuia păstrînd, cel mult, un interes regional. În al doilea rînd, între datele statistice ale serviciilor de resort din Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale și cele înregistrate de Institutul Central de Statistică privitoare la morbiditate și la mortalitatea provocată de boli există nepotriviri numeroase². La aceasta s-a adăugat viciul de înregistrare statistică, prin care orice bolnav depistat ca avînd o boală era inclus la „cazuri noi”, fără a se fi ținut seama în ce stadiu se afla boala respectivă, astfel că, la categoria unor boli sociale de lungă durată, un bolnav figura în statistici de mai multe ori³. În fine, trebuie menționat că în lucrările unor persoane cu funcții de răspundere în departamentul sănătății multe din cifrele anunțate, care aveau pînă la un anumit punct caracter de date oficiale, erau mai mult sau mai puțin apropiate de cifrele statistice. Acestea, ca și datele statistice puse în circulație prin presa timpului sau prin lucrări de către diferiți reprezentanți ai partidelor politice din opoziție, cu scop de a denigra politica sanitară a partidului aflat la guvernare, au căpătat nuanțe noi, prin interpretări exagerate și chiar prin modificări de date, lăsînd nu rare ori cititorului neavizat impresia unei stări de lucruri caracteristică altor secole, care era în contradicție cu realitatea faptelor⁴.

Dificultățile menționate constituie un impediment serios pentru stabilirea adevăratele proporții a patologiei populației rurale, dar cercetătorul po-

¹ Veturia Manuila, *Problemele de asistență socială în mediul rural din România*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 511.

² Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 517.

³ Dr. G. Banu, *Examen critic...*, p. 1346.

⁴ Vezi „Dezbatările Adunării Deputaților”, ședința din 27.I.1927, p. 922; ședința din 12.III.1927, p. 1828; ședința din 23.I.1929, p. 536; „Adevărul” din 15.IV.1926.

sedă, pe de altă parte, numeroase date statistice comparabile, rezultate ale unor anchete cu caracter regional sau local, informații de arhive, care îl ajută să stabilească, cel puțin, caracteristicile de bază ale evoluției sănătății locuitorilor de la sate.

Perioada primului război mondial a reprezentat în viața țărănimii din România o etapă distinctă din punct de vedere al stării sanitare. Anii războiului au fost însoțiți de mari epidemii de tifos exantematic, febră recurentă și altele, care au făcut numeroase victime în rândurile populației. Pentru perioada participării României la primul război mondial datele statistice lipsesc în cea mai mare parte. Din statisticile incomplete privitoare la mortalitatea prin bolile molipsitoare, rezulta că în 1917, din întreaga populație masată în Moldova, au decedat 12 845 de persoane civile, între ei și 360 de medici români și 40 de medici francezi ce luptaseră împotriva flagelului tifosului exantematic, dintr-un total de 86 972 de locuitori atinși de boli molipsitoare.⁵ Numărul total al morților din anii 1916—1918 de pe urma bolilor infecțioase a fost estimat la 105 000 de oameni.⁶ Dintre toate epidemiile, cele mai mari victime le-a dat cea de tifos exantematic. Această boală avusese o foarte mică răspândire până la război în România. În decurs de un deceniu, din 1905 până în 1914, în vechea Românie fusese cunoscute doar 232 de cazuri în total, iar în anii 1908, 1912 și 1914 nu fusese înregistrat nici un bolnav. În 1915 numărul celor atinși de această boală a ajuns la 403, iar în anii următori ai războiului epidemia s-a răspândit repede, fără ca factorii de răspundere să o fi putut preveni sau măcar să-i fi cunoscut amploarea exactă. Se știe doar că din cei 1 500 de medici care au luptat pentru stîrpirea ei în anii 1916—1918 un număr de 350 s-au îmbolnăvit.⁷ În privința celorlalte epidemii, nu există nici măcar cifre probabile în legătură cu numărul bolnavilor sau al morților din anii 1916—1918, ci se cunoaște numai că ele au avut o mare răspândire pe teritoriul întregii țări.

În celelalte provincii, starea sanitară a populației a fost în timpul primului război mondial asemănătoare cu cea din vechea Românie. Așa de pildă, în Transilvania, la mortalitatea generală de 25,9 la mie, înregistrată în 1918, a contribuit în mare măsură răspândirea epidemiei de gripă spaniolă, care a cuprins atît populația civilă, cît și armata.⁸

După terminarea războiului, ultimul an tulbure din punct de vedere epidemiologic a fost 1919, după care, datorită unui început de combatere a epidemiilor cu mijloace moderne și mai eficiente, a urmat o perioadă de tranziție, în care situația epidemiologică s-a ameliorat și o scădere a numărului celor atinși de boli infecțioase a început din anul 1920.⁹ Scăderea apare evidentă și din statisticile oficiale asupra principalelor boli infecțioase acute: variola, scarlatina, difteria, dizenteria, febra tifoidă, tusea convulsivă și tifo-

⁵ „Socialismul“ din 22.IX.1919, Rockefeller Foundation Archives, Record Group, I.I., Series 783 A, Box nr. 3 (Evorsale, Henry O., *Ev, Medical Education in Romania*, 1923).

⁶ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 40/24/1939, f. 3.

⁷ Prof. dr. I. Bălțeanu, *Tifosul exantematic*, în „Revista de igienă socială“, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 546—547.

⁸ Cornel Todea, *op. cit.*, p. 60.

⁹ Detalii în Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 49/1918, f. 13 și 34; 568/1919, f. 3—23; 567/1919, f. 1—2; 186/1920, f. 1—201.

sul exantematic. Iată situația acestor boli în perioada 1920—1923, pe întreaga țară ¹⁰ :

Anul	Numărul total al		Mortalitatea la % de îmbolnăviri
	Îmbolnăvirilor	Morților	
1920	84 661	10 182	12,0
1921	71 000	9 456	13,3
1922	46 782	6 361	13,6
1923	41 208	5 945	14,4

Așadar, numărul îmbolnăvirilor și cel al morților au scăzut an de an, dar mortalitatea principalelor boli infecțioase luate împreună la suta de locuitori bolnavi a fost în creștere. Datele statistice epidemiologice arată că scăderea mare a morbidității prin boli infecțioase se datora în primul rând diminuării numerice a cazurilor de variolă și de tifos exantematic. Astfel, îmbolnăvirile de variolă au scăzut de la 3 106, în anul 1920, la 2 559, în 1921, la 787, în 1922 și la 76, în 1923, iar decesele determinate de ea de la 766, în 1920, la 565, în 1921, la 149, în 1922 și la 11, în 1923; îmbolnăvirile de tifos exantematic au scăzut de la 43 254 de cazuri, în 1920, la 7 543, în 1921, la 3 784, în 1922, sporind în 1923 la 4 993, iar decesele provocate de el de la 4 651, în 1920, la 862, în 1921, la 393, în 1922, sporind la 515, în 1923. În structura bolilor contagioase, scarlatina a dat, cu începere din anul 1921, cel mai mare număr de îmbolnăviri și de morți, în 1920 fiind înregistrate 15 279 de cazuri de boală și 2 078 de decese, în 1921 : 42 423 îmbolnăviri și 5 934 decese, în 1922 : 24 980 îmbolnăviri și 4 139 decese, iar în 1923 : 21 792 îmbolnăviri și 3 048 decese ¹¹. Trebuie avut în vedere faptul că statistica se referea numai la șapte boli contagioase, în vreme ce numărul maladiilor molipsitoare cu frecvență relativ ridicată în România era de 16, astfel că numărul total al îmbolnăvirilor prin boli molipsitoare depășea cu cel puțin câteva mii cifrele menționate pentru anii respectivi.

Datele statistice privitoare la morbiditatea și mortalitatea populației prin maladiile infecțioase sînt contradictorii, dar, indiferent de deosebirile existente în diferite surse, ele conduc spre concluzii similare. Dacă avem în vedere perioada anilor 1929—1939, pentru care cifrele sînt complete, fiind înregistrate toate bolile infecțioase, vom observa că în toți acei ani cea mai ridicată morbiditate au dat-o rujeola, apoi scarlatina și tusea convulsivă, iar la mortalitate scarlatina și rujeola ¹².

¹⁰ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 40/24/1930, f. 1—2.

¹¹ Idem, doc. 13/1920, f. 1; 14/13/1921, f. 2; 15/13/1921, f. 1—2; 17/13/1922, f. 1; 40/24/1930, f. 1—2. Cifrele nu corespund, în totalitatea lor cu alte surse, în afară de anul 1923. Astfel, după I. Bălțeanu, incidența tifosului exantematic ar fi fost de 9 866, în anul 1920, de 2 106, în 1921 și de 2 005, în 1922 (cf. Prof. dr. I. Bălțeanu, *op. cit.*, p. 546).

¹² Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 517—518.

Dintre bolile infecțioase, după primul război mondial, cel mai mult a scăzut, pe ansamblu, tifosul exantematic. De la 56 042 de cazuri, cu 10 000 de decese, în 1919, ele descresc continuu pînă în anul 1926, cînd morbiditatea, caracterizată prin epidemii cu caracter local¹³, se stabilizează în jurul cifrei de 2 000 de cazuri pe întreaga țară (medii întrunite), rămînînd la acest nivel vreme de un deceniu. În 1936 se înregistrează o recrudescență a tifosului exantematic în sudul Basarabiei, adus de refugiați străini, care a găsit un teren prielnic, datorită secetelor din acel an. Prin populația care se deplasa în căutare de lucru, epidemia s-a extins în restul țării, astfel că în acel an s-au înregistrat 7 057 de cazuri, dintre care 688 mortale. După 1936, numărul îmbolnăvirilor a scăzut din nou, pînă la 1 014 cazuri, în 1939¹⁴.

La scarlatină, în mediul rural, după primul război mondial s-a manifestat o tendință de scădere simptoare a morbidității. Dacă în perioada 1891—1915 ea a fost de 213,2 bolnavi la 100 000 de locuitori (datele pentru anii 1916—1919 lipsesc), în perioada 1920—1938, ca urmare a vaccinării unui număr din ce în ce mai mare de copii, media anuală a fost de numai 103,3 bolnavi la 100 000 de locuitori. În privința letalității la sute de bolnavi se constată că ea a avut în perioada 1891—1915 o medie anuală de 21,4 în mediul rural, ce a scăzut în perioada 1920—1938 la aproape jumătate, adică la 12%, diminuarea datorîndu-se măsurilor profilactice și izolării bolnavilor¹⁵.

Dacă bolilor epidemice li s-au găsit remedii eficiente pentru diminuarea proporțiilor lor, nu același fenomen s-a petrecut și în cazul bolilor sociale, care, pe ansamblul lor, au manifestat o tendință de creștere continuă. În structura bolilor sociale din mediul rural al României cea mai mare pondere au avut-o, în cifre absolute, pînă în 1930, sifilisul, iar cu începere din 1931, paludismul, pe locul trei fiind, an de an, tuberculoza, iar pe locul patru pelagra¹⁶. În perioada 1930—1937, la o sută de locuitori atinși de maladii sociale, sifilisul participa cu cote cuprinse între 27,4 și 37,1, paludismul cu 25,0 pînă la maxima de 40,2, iar tuberculoza cu minima de 16,7 și maxima de 22,0¹⁷. Dintre bolile sociale, nu paludismul și sifilisul, cu morbiditățile cele mai ridicate, au reținut în principal atenția contemporanilor, ci tuberculoza și pelagra. Tuberculoza a generat cele mai aprinse discuții în epocă, datorită mortalității mari ce o provoca¹⁸ și faptului că această maladie se identifica — după cum observau C. Ionescu-Mihăești și M. Ciucă — cu problema ridicării economice și sociale a țării¹⁹. Socotită, ca și tuberculoza, o boală a mizeriei, pelagra era prin excelență o maladie rurală, determinată de neputința multor țărani de a-și îmbunătăți traiul.

Datele referitoare la tuberculoză puse în circulație pe cale oficială sau semioficială sînt atît de contradictorii încît nu se poate stabili cu exactitate

¹³ „Adevărul” din 7.X.1926.

¹⁴ Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 517—518; Prof. dr. I. Bălțeanu, *op. cit.*, p. 546—547.

¹⁵ Dr. V. Albescu, *op. cit.*, p. 534—536.

¹⁶ Dr. G. Banu, *La politique medico-sociale...*, p. 176..

¹⁷ Idem, *Examen critic...*, p. 1347.

¹⁸ Este suficient să arătăm că, din cele 170 de persoane decedate în anii 1932—1936 în comuna Afumați, județul Dolj, 56 muriseră din cauza tuberculozei (cf. Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, Serv. Administrativ, Depunere Sfat, dosar 245/1937).

¹⁹ Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 530.

amplerea fenomenului. Această stare se explică prin faptul că pînă în 1932 n-au fost înregistrate și publicate date după criterii științifice. Abia cu începere din anul 1932, ele apar după un sistem unitar în „Buletinul demografic al Institutului Central de Statistică”²⁰, permițînd observații pe marginea lor. Așa se explică faptul că uneori cifra tuberculoșilor din România primilor ani postbelici a fost apreciată în mod eronat chiar și la 500 000 de bolnavi²¹. Cert este că datele statistice oficiale ale fiecărui an au fost sub nivelul cifrelor reale, dacă avem în vedere faptul că un control T.B.C. al tuturor locuitorilor țării nu s-a făcut niciodată, că mulți dintre cei atinși ușor de boală nu se prezentau la medicii și faptul că chiar organele de resort județene recunoșteau în rapoartele lor că în sate nu erau cunoscute toate cazurile de tuberculoză²².

Dacă în privința amploarei bolii ne exprimăm îndoiala în legătură cu datele oficiale, în privința deceselor cauzate de această boală nu poate exista nici un dubiu. Așa de pildă, din cauza tuberculozei au murit în mediul rural, în anul 1928, un număr de 12 855 de persoane, din cei 48 119 bolnavi înregistrați, adică mai mult de un sfert dintre ei, sau 9,3 socotiți din 10 000 de locuitori ai țării, iar în 1929 : 14 646, din 54 400 de bolnavi, deci mai mult de 25%, sau 10,3 decedați la 10 000 de locuitori²³. După cifrele oficiale din „Buletinul demografic al României” rezulta că între anii 1932 și 1938 mortalitatea prin tuberculoză pe țară a oscilat între limitele de 165,7, în 1933, și 182,3, în anul 1932, la 100 000 de locuitori. Pe medii de locuire se observă o mai mică mortalitate la sate decât la orașe. Astfel, pe aceiași ani, mortalitatea prin tuberculoză la sate a oscilat între 172,7, în 1932, și 155,9, în 1938, la 100 000 de locuitori, pe cînd la orașe ea a fost de 205,7, în 1932, iar maxima de 224,0, în 1937²⁴.

Deși tuberculoza era mai răspîndită la orașe, ea făcea în mediul urban cele mai multe victime în rîndurile populației venită de la sate. S-a observat că această boală producea adevărate ravagii printre elevii de la sate care mergeau la învățătură în orașe și în rîndurile lucrătorilor sezonieri care munceau prin orașe²⁵. Explicația acestei stări constă în faptul că, în timp ce orașeanul, trăind în mediul infectat de tuberculoză, se imuniza încet-încet prin mici contaminări, locuitorii de la țară, nefiind vaccinați, nu posedau această imunizare, iar o infecție masivă îi omora²⁶.

România se situa printre țările cu o mortalitate tuberculoasă apropiată de aceea găsită în statele agrare din sud-estul Europei : Polonia avînd 201 morți la 100 000 de locuitori, Ungaria 197, Iugoslavia 210, Bulgaria 206, și cu mult peste mortalitatea medie a țărilor industrializate din occident, Anglia avînd o mortalitate de 86 de locuitori la 100 000, Germania de 87,

²⁰ Dr. M. Nasta, *op. cit.*, p. 683.

²¹ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 27.I.1927, p. 922.

²² Cf. Arh. St. Buzău, fond Prefectura Rîmnicu Sărat, dosar 237/1930.

²³ M. Ciucă și M. Nasta, *op. cit.*, p. 40 ; Directorul Societății contra Tuberculozei, dr. Irimescu, afirma, în 1926, că erau sate unde mortalitatea prin tuberculoză atingea 20% din mortalitatea generală (Cf. A.U.S.A. R.G.N. 59 ; D.F. 1910—1929 ; 871.12/2).

²⁴ Dr. M. Nasta, *op. cit.*, p. 683 ; Ing. I. Measnicov, *Mortalitatea populației rurale...*, p. 166.

²⁵ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 257/29, f. 4 ; Magdalena Livezeanu, *op. cit.*, p. 24.

²⁶ Arh. St. București, fond. Dr. Sabin Manuila, doc. 257/29, f. 4.

Danemarca de 69, Belgia de 118, Statele Unite ale Americii de 75, Olanda de 73, iar Italia de 108²⁷. Dar, în toate țările de mai sus se înregistraseră în ultimele decenii scăderi la mortalitate, care, în unele din ele, treceau de 50%, pe când la noi, din contra, între 1933 și 1937 s-a observat chiar o tendință de creștere a mortalității²⁸. În orașele României, deși numărul de bolnavi era în scădere, mortalitatea prin tuberculoză era în creștere. Orașul constituia o sursă de contaminare pentru sat nu numai prin populația rurală care muncea temporar în mediile urbane, ci și pentru localitățile din apropierea lui. Dr. M. Nasta observa că satele cele mai tuberculizate nu erau acelea cu cea mai precară situație economică, ci acelea din jurul orașelor²⁹. Cu toate că tuberculoza avea o mai mică răspândire la sate, socotită în raport cu populația, aici endemia tuberculoasă se prezenta ca o problemă de o deosebită gravitate, din cauza condițiilor atât de dificile ale asistenței sanitare și, în special, ale profilaxiei tuberculozei, care necesita eforturi deosebite pentru stăvilirea ei³⁰.

Din datele statistice rezultă că, pînă în anul 1928, morbiditatea prin tuberculoză în mediul rural era mai mare la bărbați decît la femei; în anul 1928 ea devine egală pe sexe, pentru ca după 1929 ea să fie predominantă la femei. Dr. G. Banu găsea cauza creșterii tuberculozei în rîndul femeilor în muncile grele ce le prestau acestea, în lipsa de igienă, într-un surmenaj fizic întreit (muncă, gospodărie, copii), în maternitățile duse în condiții rele³¹. Neîndoielnic că factorii amintiți au favorizat morbiditatea prin tuberculoză a femeilor, dar explicația schimbării pe sexe a ponderii acestei maladii sociale trebuie căutată în altă parte, căci anul 1929, chiar dacă reprezintă anul de început al crizei economice, n-a schimbat în mod esențial condițiile de viață și de muncă ale femeilor, care au rămas, în linii generale, la fel ca mai înainte. Creșterea se poate datora unei cunoașteri mai apropiate de realitate a stării de lucruri de la sate.

Deși cifrele statistice indicau anual existența unui număr mai mic sau mai mare de bolnavi de tuberculoză, specialiștii și-au exprimat rezerve în legătură cu exactitatea lor, indicînd, de regulă, cifre superioare. Profesorii C. Ionescu-Mihăești și M. C. Ciucă, pornind de la rezultatele unor anchete cu caracter local, care stabileau pretutindeni morbiditatea prin tuberculoză în jurul cotei de 1,5% și de la numărul mare al celor ce mureau anual de această boală, arătau la cel de-al treilea Congres național de tuberculoză de la Cernăuți, din 1939, că, în mod teoretic, numărul bolnavilor din România trebuia apreciat la cel puțin 275 000³².

Pelagra, deși nu ocupa decît locul al patrulea în structura bolilor sociale din România, după sifilis, paludism și tuberculoză, și locul trei la mortalitatea socotită la 100 000 de locuitori, după tuberculoză și cancer³³, reprezenta o maladie de o gravitate deosebită prin faptul că era prin ex-

²⁷ Dr. M. Nasta, *op. cit.*, p. 684.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 699.

³⁰ *Ibidem*, p. 684.

³¹ Dr. G. Banu, *Patologia mamei...*, p. 622.

³² Prof. dr. C. Ionescu-Mihăești și prof. dr. M. Ciucă, *op. cit.*, p. 529.

³³ Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 166; Dr. G. Banu, *Examen critic...*, p. 1347; *idem*, *Mari probleme...*, p. 55; Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuila, doc. 107/16/1934, f. 1—4.

celență boala mizeriei. Ca și tuberculoza, ea făcea victime în rândurile tuturor generațiilor, diminuînd pe această cale potențialul biologic al țării. Profesorul Aycroyd, vizitînd, în 1934, Stațiunea de pelagroși de la Pîncești—Dragomir, județul Roman, în calitate de delegat al Secției de igienă a Ligii Națiunilor, a declarat că pentru prima oară vedea asemenea cazuri și că nici nu-și putuse închipui că pelagra putea da leziuni atît de destructive la o etate atît de fragedă³⁴.

După primul război mondial, numărul locuitorilor atinși de această boală a fost la început în scădere. Pelagra s-a menținut însă în zonele de cultură maximă a porumbului, lipsite în același timp de pășuni și de vaci cu lapte³⁵. Ea s-a manifestat mai intens în anii cu recolte proaste în regiunile cu populație, ce consuma cu prioritate mămăliga. O înregistrăm la o amploare mai mare în zonele de est ale țării în perioada de secetă consecutivă a anilor 1923—1925, cînd o parte din porumbul distribuit de către stat locuitorilor de aici, fiind stricat, a favorizat recidivele și apariția de noi cazuri de pelagră³⁶.

Extinderea micii proprietăți în urma reformei agrare din 1921 a avut, între altele, ca rezultat direct sporirea suprafețelor cultivate cu porumb, de la 3 295 000 ha, în 1920, la circa 5 000 000 ha, în 1938³⁷ și creșterea consumului intern de la an la an. Astfel, dacă în 1927 consumul de porumb a fost de 15 700 000 q., în 1928 a ajuns la 20 900 000 q., în 1931 la 31 400 000 q., în 1933 la 32 800 000 q., iar în 1937 la 35 800 000 q.³⁸. Paralel cu sporul suprafețelor cultivate cu porumb și a cantităților de porumb consumat în țară se constată și o majorare a numărului de bolnavi de pelagră. Datele statistice de după 1926 indică o creștere continuă a numărului de pelagroși din mediul rural, ajungîndu-se din 1928 pînă în 1936 la o dublare a acestora³⁹. Anul 1937 marchează o scădere bruscă a morbidității ei, comparativ cu 1936, de la 68 500 de cazuri la 8 894⁴⁰. Nu cunoaștem dacă această stare s-a datorat unor măsuri speciale de combatere a bolii sau dacă ea reprezintă, pur și simplu, o eroare statistică. Cert este faptul că nici în ceilalți ani cifrele statistice nu reflectau realitatea. Dovadă stă faptul că, cu prilejul unei companii efectuate la sate în toamna anului 1938, au fost descoperite peste 6 000 cazuri de pelagroși necunoscuți pînă atunci⁴¹.

O amploare dintre cele mai mari a avut-o între cele două războaie mondiale marea, această boală ocupînd după 1931, aproape an de an, locul

³⁴ Cf. „Opinia” din 6.VII.1934; Titu Georgescu, Gh. I. Ioniță, *Activitatea P.C.R. pentru atragerea maselor țărănești la lupta împotriva exploatării burghezo-moșierești și a pericolului fascist în anii 1934 — februarie 1938*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 5, 1963, p. 47.

³⁵ Dr. Ioan Claudiu, *Alimentația poporului român...*, p. 130.

³⁶ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 17.XI.1926; „Adevărul din 23 și 28.VII.1926. Ministerul Sănătății a recurs la spitalizarea tuturor bolnavilor de aici, pe sezele sale, dintr-un fond de 4 000 000 lei („Adevărul” din 21.V.1926).

³⁷ D. Șandru, *Reforma agrară...*, p. 318.

³⁸ Dr. Ioan Claudiu, *op. cit.*, p. 131.

³⁹ Dr. G. Banu, *La politique medico-sociale...*, p. 176.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Conf. dr. Iuliu Nitzulescu, *Cîteva considerații asupra...*, p. 828.

întîi în privința numărului de bolnavi din categoria bolilor sociale⁴². Cele mai contaminate de malarie erau județele cu călduri mari în timpul verii, unde se găseau mlaștini și ape stătătoare, din Moldova și Basarabia; urma regiunea inundabilă a Dunării și partea de sud a Cîmpiei Române; în fine, o zonă contaminată se afla în regiunile de vest ale Banatului și județului Arad⁴³. Pînă în anul 1932 media anuală a cazurilor de malarie de la sate s-a ridicat la circa 120 000, pentru ca după acest an, începînd cu 1933, să se înregistreze anual peste 200 000 de bolnavi⁴⁴. Dacă la cifrele de după 1933 se adăugau recidivele și bolnavii de malarie din anii precedenți se putea ajunge la o cifră medie de circa 400 000 de cazuri anuale⁴⁵.

Luată în ansamblu, bolile sociale din România au înregistrat creșteri însemnate de la un an la altul pe întreaga perioadă interbelică. Incidența acestora (tuberculoză, sifilis, paludism, trahom, pelagră, cancer, alcoolism) în mediul rural a fost de 341 324, în 1930, iar în 1937 de 609 044, adică aproape dublă, sporind, în proporții, la 100 000 de locuitori, de la 2 300 la 3 900 în aceeași ani⁴⁶. Dar, așa cum observa G. Banu, creșterea cifrelor statistice nu s-a datorat în totalitate noilor îmbolnăviri, ci ameliorării acțiunii de depistare a cazurilor, astfel că creșterea statistică reflecta numai în parte creșterea de fapt a morbidității. Firește că, preciza pe de altă parte Banu, chiar cu aceste corective, o creștere reală a morbidității, cel puțin pentru o parte din bolile sociale exista⁴⁷.

De o deosebită însemnătate pentru înțelegerea frecvenței bolilor sociale din mediul rural, în ansamblul lor, s-au dovedit anchetele sociologice ale Institutului de științe sociale ale României din vara anului 1938, prin faptul că au cercetat din punct de vedere patologic întreaga populație a localităților respective. Echipele studențești au găsit în cele 55 de sate o stare sanitară, calificată de Gusti, ca „alarmantă”⁴⁸. Dintre toate satele cercetate, singur autorul anchetei de la Slobozia Pruncului, județul Suceava constatare că localitatea nu cunoștea maladiile sociale⁴⁹, în rest, în toate celelalte localități morbiditatea prin ele era destul de ridicată, diferențiindu-se mai mult sau mai puțin la anumite boli, în funcție de starea economică a locuitorilor din zona în care era plasată localitatea și de alți factori⁵⁰. Concluzii similare se desprind și din alte surse, în special din micromonografiile comunităților întocmite în anii 1937—1938⁵¹.

⁴² Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 176.

⁴³ Prof. dr. Marius Sturza, *Clima și apele minerale în cadrul problemelor sanitare ale populației rurale din România*, în „Revista de igienă socială”, București, an. X (1940), nr. 1—6, ianuarie—iunie, p. 196.

⁴⁴ Dr. Cantemir Anghelescu, *op. cit.*, p. 737—738; Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 176.

⁴⁵ Dr. Cantemir Anghelescu, *op. cit.*, p. 737—738.

⁴⁶ Dr. G. Banu, *Examen critic...*, p. 1345.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 1346.

⁴⁸ D. Gusti, *Starea de azi...*, în „Sociologie românească”, p. 434.

⁴⁹ Mircea Tiriung, *Slobozia Pruncului...*, p. 110.

⁵⁰ Detalii la Yolanda Nicoară, *op. cit.*, p. 148, 150 și 154; Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 3—5.

⁵¹ Vezi Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, Serv. Administrativ, Depunere Sfat, dosar 245/1937; Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Botoșani, dosar 276/1938; Constantin M. Țigău, *op. cit.*, p. 131—132.

Din punct de vedere demografic, bolile din mediul rural dădeau an de an jertfe umane care atingeau populația de toate vîrstele. În 1935, de pildă, dintre cei decedați în mediul rural, au murit de tuberculoză 44,6% din cei cuprinși între 15 și 19 ani, 53,8% din cei ce aveau între 20 și 24 de ani, 45,2% din cei între 25 și 34 de ani, 27,9% din cei între 35 și 44 de ani, 16,2% din cei între 45 și 54 de ani și 61,1% din cei ce aveau vîrsta între 55 și 64 de ani⁵².

Din statisticile anilor 1930—1938 rezultă că în satele României mortalitatea prin toate categoriile de boli (epidemice, sociale și organice) reprezenta 85% din mortalitatea generală. În cadrul celor trei categorii mari de boli, cea mai ridicată mortalitate la 100 000 de locuitori s-a înregistrat în mod constant în grupa bolilor organice, cu un număr de 1 500 de decese pe an; urmau bolile sociale, cu peste 200 de morți pe an și cele epidemice, cu mai puțin de o sută de decese în medie anuală la 100 000 de locuitori⁵³. Neîndoind că o asistență sanitară adecvată necesităților populației ar fi contribuit la o diminuare substanțială a numărului de decese la toate categoriile de boli, ar fi atenuat pe această cale marea problemă a mortalității generale din România și ar fi contribuit la o prelungire a duratei mediei de viață.

Se știe că nu toate bolile contractate de locuitori determinau decesul imediat, mulți dintre locuitori reușind să trăiască adeseori un număr relativ mare de ani. Factorii patologici ce acționau asupra individului bolnav duceau la o acțiune diminuantă a biologiei acestuia, care se reflecta nu rare ori în descendenții lui direcți. Cercetările făcute la o școală comercială din București asupra copiilor proveniți din mediul rural au constatat la ei existența unui număr de 16 boli diferite și defecte patologice, care atingeau o parte însemnată din totalul lor, astfel: caria dentară fusese găsită la 60,6% dintre ei, boli pleuro-pulmonare la 29,0%, sifilis ereditar la 8,0%, trachom la 16,7%, gușă la 19,7% etc.⁵⁴.

Momentul recrutării tinerilor reprezenta cel mai bun prilej pentru aprecierea nivelului biologic al adolescentului, atît în privința stării lui în momentul dat, cît și în privința deficitului biologic prin comparație cu etapele anterioare lui de viață, întrucît se aveau în vedere pierderile unei generații (contingent) și momentul, cu 20 de ani mai tîrziu, cînd recrutarea permitea un adevărat bilanț biologic asupra acestei generații. Cercetările făcute în perioada 1924—1932 probau că totalul celor înlăturați pe toate căile la recrutare (morți, scutiți, reformati, amînați) varia între 31,5% și 52,9%, astfel pe ani: 1924: 31,5%; 1925: 52,9; 1926: 38,1%; 1927: 32,7%; 1928: 32,9%; 1929: 40,6%; 1930: 36,2%; 1931: 38,6% și în 1932 de 36,4%⁵⁵.

Datele statistice arătau că, în 1937, la o populație rurală de 15 926 178 de suflete, se înregistrau 1 179 995 de persoane de valoare biologică scăzută. Din cei peste un milion, 116 401 erau defectivi (infirmi fizici, debili mintali, gușați-cretini, imbecili-idioti, alienați), iar 1 063 594 constituiau așa-

⁵² Ing. I. Measnicov, *op. cit.*, p. 166.

⁵³ Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 1 322—1 323.

⁵⁴ Idem, *Probleme de eugenie...*, p. 131—132.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 132.

zișii „deficienți“, adică bolnavi în înțelesul obișnuit al cuvântului, din care o bună parte deveneau ulterior nerecuperabili pentru societate. Dealtfel, 90% din numărul total al defectivilor din țară și 80% din cel al deficienților aparțineau mediului rural. Populația validă a satului românesc era de numai 14 746 183 de suflete, dar, așa cum observa G. Banu, statisticile oficiale rămâneau sub realitate⁵⁶.

Astfel, între cele două războaie mondiale, deși s-au făcut progrese pe linia ameliorării sănătății populației rurale, starea sanitară de la sate continua să fie îngrijorătoare, în special prin proporția unor maladii sociale. Numărul mare al bolnavilor din mediul rural s-a răsfrânt pe plan demografic, pe de o parte, într-o mortalitate generală ridicată, iar pe de alta, în diminuarea potențialului biologic al națiunii.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 133—134.

ÎNCHEIERE

Evoluția populației României din primele patru decenii ale secolului al XX-lea s-a caracterizat printr-o natalitate ridicată, cu tendință de diminuare în timp, o mortalitate infantilă și generală, de asemenea, ridicate și un spor substanțial, care era unul dintre cele mai dinamice din lume. În aceste procese demografice, rolul precumpănitor îl avea populația rurală, nu numai datorită ponderii ei mai mari în structura populației țării, de patru cincimi, ci și datorită unor rate, procentuale și absolute, de creștere superioare în permanență față de cele ale orașului.

În general, între cele două războaie mondiale, în România jertfele umane care s-au înregistrat la toate categoriile de vîrstă și cu precădere la copiii pînă la un an, care au diminuat simțitor sporul natural al națiunii, au fost urmarea complexului de factori rezultat din starea materială precară a majorității zdrobitoare a populației rurale. Evident că, față de perioada dinainte de primul război mondial în lumea satelor s-au produs modificări relativ importante din punctul de vedere al condițiilor de trai, determinate, în principal, de împrăștierea țăranilor, care pe plan demografic s-au reflectat într-o diminuare a ratei mortalității generale și infantile. Dar această ameliorare n-a cuprins întreaga masă a țărănimii din România. O politică agrară și agricolă a cercurilor guvernante românești, care n-a ținut cont decît în mică măsură de interesele maselor de agricultori, le-a diminuat veniturile și, pe această cale, posibilitățile unui trai mai bun. De aici, un regim alimentar necorespunzător și o alimentație insuficientă, o morbiditate ridicată în lumea satelor și diminuarea artificială a populației prin numeroase decese premature.

Cu toate acestea, satul românesc a reprezentat un permanent rezervor de populație pentru lumea urbană, care a contribuit atît la completarea golurilor de aici rezultate dintr-o mortalitate excesivă, cît și la dezvoltarea numerică a populației orașelor țării. În permanență, între cele două războaie mondiale o parte a locuitorilor rurali, împinși de starea economică precară pe care o aveau, s-au deplasat spre centre urbane din apropiere sau chiar mai îndepărtate, în căutare de cîștiguri. Populația urbană a României a sporit prin imigrări de la sate, dar, pe ansamblu, ponderea locuitorilor orașelor țării în structura pe medii de locuire a populației s-a redus continuu în favoarea mediului rural. Orașul, din cauza ritmului relativ lent de dezvoltare economică, n-a putut însă absorbi întreaga populație rurală aflată în căutare de lucru. Acest fapt a obligat mulți țărani să-și completeze veni-

turile din alte surse, cu prioritate din munci prestate pe exploățările agricole mari și mijlocii, iar rezultatul s-a concretizat într-o mai mare diversificare a ocupațiilor țărănilor, în funcție de condițiile concrete din fiecare zonă a țării.

Indiscutabil că, între cele două războaie mondiale agricultura a rămas îndeletnicirea de căpetenie a majorității populației României. Ea nu asigură însă, nici mijloace de întreținere suficiente, nici posibilități de muncă tuturor sătenilor. Neputința orașului de a absorbi surplusul de forță de muncă de la sate și a agriculturii de a oferi posibilități de câștig locuitorilor rurali au generat o suprapopulație agricolă, care a diminuat standardul de viață al multor familii țărănești. Acest proces a căpătat, în timp, amploare din ce în ce mai mare datorită creșterii procentuale și absolute de la un an la altul a populației rurale în structura populației țării și a proletarizării multor familii țărănești, pe de o parte, și slabei rentabilități a agriculturii parcelare, pe de altă parte.

Starea demografică a satului românesc a devenit cunoscută în adevărata ei lumină odată cu efectuarea recensământului general al populației României din 29 decembrie 1930. Pentru remedierea ei, s-au întreprins acțiuni numeroase și pe multiple planuri. Lipsite fie de continuitate, fie de mijloace financiare de susținere, ele n-au dat rezultate pe măsura așteptărilor. Aceasta explică agravarea multora din problemele lumii rurale din anii următori și neputința cercurilor guvernante din România de a le soluționa în mod eficient. În 1938, în urma rezultatelor anchetelor sociologice ale echipelor studențești la sate, se poate vorbi de o reorientare a politicii oficiale față de lumea rurală și chiar de o concentrare a atenției factorilor de răspundere ai epocii spre lumea satelor. În acest cadru, s-a stabilit un amplu program de măsuri de ameliorare a stării economice, sanitare, sociale și culturale a locuitorilor rurali, dintre care unele au și fost aplicate, dar datorită evenimentelor internaționale și interne din anul următor, aproape toate au fost ulterior abandonate. Redeschiderea în preajma celui de-al doilea război mondial de către reprezentanții unora dintre fostele partide politice a discuțiilor pe tema unei noi exproprieri a marilor proprietăți în vederea împrăștiării sătenilor venea să demonstreze că numai prin măsuri radicale era posibilă o ameliorare reală a standardului de viață al țărănilor, menită să-i asigure o dezvoltare armonioasă din punct de vedere biologic.

CUPRINS

— <i>Introducere</i>	3
Capitolul I : <i>Statisticele populației din perioada interbelică</i>	5
Capitolul II : <i>Mișcarea naturală a populației rurale din România între cele două războaie mondiale</i>	14
Capitolul III : <i>Structura etnică a populației din România</i>	44
Capitolul IV : <i>Colonizări interne</i>	59
Capitolul V : <i>Emigrarea și imigrarea</i>	72
Capitolul VI : <i>Structura profesională a populației rurale</i>	89
Capitolul VII : <i>Locul țărănimii în procesul de urbanizare din România</i>	111
Capitolul VIII : <i>Problema suprapopulației agricole în România</i>	123
Capitolul IX : <i>Regimul alimentar al populației rurale</i>	137
Capitolul X : <i>Locuințele rurale</i>	160
Capitolul XI : <i>Răspîndirea științei de carte în mediul rural</i>	169
Capitolul XII : <i>Satul românesc în cadrul politicii sanitare</i>	185
Capitolul XIII : <i>Sănătatea populației rurale</i>	201
— <i>Incheiere</i>	211

Coli tipo 13,5

Tiparul executat sub cd. 263 la
INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ IAȘI
str. 7 Noiembrie nr. 49

Lei 10